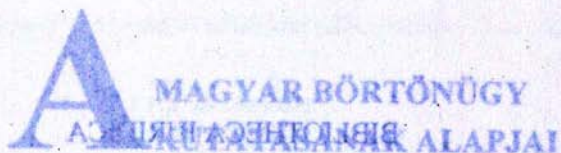

Jogtörténeti Értekezések 20.

A MAGYAR BÖRTÖNÜGY
KUTATÁSÁNAK ALAPJAI

Budapest, 1997

Jogtörténeti Értekezések 20.

As ELTE Állam- és jogtudományi Kar tudományos kiadvány

Publications Clarendon 10

Budapest, 1997

Jogtörténeli Értékelések 20.

BIBLIOTHECA IURIDICA

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar tudományos kiadványa

Publicationes Chathedrarum 10.

Jogtörténeti Értekezések 20.

Mészáros István: A magyar jogtudomány történetéről	1-10
Mészáros István: A magyar jogtudomány történetéről (folytatás)	11-20
Mészáros István: A magyar jogtudomány történetéről (folytatás)	21-30
Mészáros István: A magyar jogtudomány történetéről (folytatás)	31-40
Mészáros István: A magyar jogtudomány történetéről (folytatás)	41-50
Mészáros István: A magyar jogtudomány történetéről (folytatás)	51-60
Mészáros István: A magyar jogtudomány történetéről (folytatás)	61-70
Mészáros István: A magyar jogtudomány történetéről (folytatás)	71-80
Mészáros István: A magyar jogtudomány történetéről (folytatás)	81-90
Mészáros István: A magyar jogtudomány történetéről (folytatás)	91-100

A MAGYAR BÖRTÖNÜGY KUTATÁSÁNAK ALAPJAI

Kiadás: 2000. évi június 15. Budapest, Magyar Állam- és Jogtudományi Kar

Működik bővebb kiadásokért

© Lektor: Mészáros István, Mészáros István, Mészáros István
Tábla: Péter, Tibor, Péter, Tibor
2000

© ELTE ÁJK, Magyar Állam- és Jogtudományi Tanszék, 2000
Budapest, 1997

Jogtörténeti Értekezések

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara,
Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének kiadványa

Sorozatszerkesztő:
MEZEY BARNA

A kötetet szerkesztette:
BÓDINÉ BELIZNAI KINGA
MEZEY BARNA

Technikai munkatárs:
MAGYARINÉ HORVÁTH ÁGNES

ISBN 963 463 221 1
ISSN 0134-0026

Készült az OTKA T 018585 sz. kutatási program keretében

Második, bővített és javított kiadás

© Lőrincz József, Marosi Krisztina, Mezey Barna, Stauber Péter,
Tala Péterné, Tóth Béla, Zinner Tibor
2000

© Bódiné Beliznai Kinga, Mezey Barna (szerk.) 2000
© ELTE ÁJK, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, 2000

TARTALOM

A POLGÁRI BÖRTÖNÜGYI TUDOMÁNYOSSÁG A XIX-XX. SZÁZAD MAGYARORSZÁGÁN

Mezey Barna:

A polgári börtönügyi tudományosság a XIX-XX. század
Magyarországon 5

Lőrincz József:

A hazai börtönügy tudományának fejlődése 1945-től napjainkig 103

Tóth Béla:

A börtönügy levéltári forrásai a Magyar Országos Levéltár irataiban ... 113

Marosi Krisztina:

A börtönügy forrásai a Veszprém Megyei Levéltárban 133

Zinner Tibor:

Vázlat az 1944/1945-1963 közötti magyarországi börtönügyhöz (és
forrásaihoz) 141

A magyar börtönügyi szakirodalom válogatott bibliográfiája 163

¹ Kádár, G. Előszó az Új Criminologia Hungarica 1979. 118-121. oldal. E. Zsolt, az új Criminologia Hungarica szerkesztője, Budapest, 1984. 197. p.

² Kádár, G. W. Gefängniswesen, Budapest, 1974. 11. p.

³ Kádár, G. Criminologia Hungarica és Criminologia Hungarica. Q. Zinner, 112-113. oldal. E. Zsolt, az új Criminologia Hungarica szerkesztője, Budapest, 1984. 41. p.

A POLGÁRI BÖRTÖNÜGYI TUDOMÁNYOSSÁG A XIX-XX. SZÁZAD MAGYARORSZÁGÁN

Az európai börtönök világát megrázkódtatta az az amsterdami magistratus döntése alapján született új büntetés-végrehajtási intézeti modell, melyet dologház néven ismer a jogtörténet. Az 1595-ben megnyílt Reszelőház (Rasphuis, Rasperhaus) egy addig ismeretlen eszmét, a javítás gondolatát honosította meg a büntetés-végrehajtásban. A büntetőjogot ekkor még nem kezelte elkülönített jogágként sem a praxis, sem az elmélet. Így történhetett, hogy a közigazgatási, a szociális rendészeti és a kriminális térenum között rövid időre képlékennyé vált határon forradalmi eszmék kerülhettek a brutális büntető ítélkezési gyakorlat világába. A fiatalkorú tolvajjal foglalkozó városi előkelők hirtelen túl súlyosnak ítélték a szokásos szentenciát, a halált, s a fiú számára más megoldást kerestek. Ekkor született határozatuk értelmében létre kellett hozni egy intézetet, melyben a bennlakók nevelése és javítása lett a cél. A munkát nevelő eszközzé minősítő intézeti praxis alkalmasnak látszott a koldusok és csavargók elleni harcra, a neveletlenek és herdálók megfegyvelésére, a lusta és tiszteletlen diákok megfenyítésére, csakúgy, mint a szajhák és munkakerülők tisztaságáért a szoktatására vagy a fiatalkorú bűnelkövetők megbüntetésére.¹

A holland példa hamarosan követőkre talált. A kontinensen (ahol nem formálódott olyan sajátos börtönügyi praxis, mint a Bridewell mintáján Angliában²), a kriminológiai zsákutcába jutott büntető joggyakorlat örömmel fogadta az új kísérletet. 1609-ben már Brémában, majd 1613-ban Lübeckben, 1617-ben Kassalban, 1622-ben Hamburgban, 1629-ben Danckában nyílt javító-, illetőleg fenyítőház az amsterdami elvek alapján³. A javító eszme viharos térhódítása a büntetésről szóló nézetek megváltozását

¹ Radbruch, G.: *Elegentiae Juris Criminalis*, Basel, 1950, 116. o.; Schmidt, E.: *Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege*, Göttingen, 1965, 189. o.

² Mittermaier, W.: *Gefängnissskunde*, Berlin-Frankfurt/M., 1954, 17. o.

³ Kaiser, G.: *Geschichte und Reform des Strafvollzugs*, In: Kaiser, G.-Kerner H.J.-Schöch, H.: *Strafvollzug*, Heidelberg, 1982, 45. o.

hozta, jóllehet a börtönről vallott tudományos gondolatok megfogalmazódása még váratott magára.

Az új eszme terjedésének útvonala jelzi a gazdasági-társadalmi hátteret is: az angol dologházak („bridewells”), a holland reszelő- és fonóházak, a német fenyítőházak mind Európa polgárosodott zónájában jöttek létre. Nem véletlen az sem, hogy a kapitalizálódó ipar és kereskedelem nagy hatással volt a börtönügy fejlődésére. A XVII. és XVIII. század merkantilista politikája a börtönnépességben az olcsó potenciális munkaerőt fedezte föl, s próbálkozott a dologházi üzemek beépítésével az iparfejlesztési folyamatokba. A reszocializációs eszme nem kevésbé e törekvések jegyében lett a profitgyarapítási gondolat kifejeződésévé a büntetés-végrehajtás területén.⁴

A harmadik befolyásoló tényező a büntetés-végrehajtás átalakulásában a felvilágosodás volt. A kegyetlen testi büntetések, a kivégzések tömeges gyakorlata ellen fellépő filozófusok és politikusok a középkori gyakorlattal szemben szabályszerű büntetőjogi büntetéssé tették a szabadságvesztés-büntetést.⁵ A fény századának zászlóvivői a polgár szabadságának és biztonságának deklarációjával a büntetőjogban a szabadságvesztés-büntetés diadalmenetét alapozták meg. Az igazságos és humánus büntetések követelése utat nyitott a büntetési elméletek előtt, megkezdődött a büntetőjog büntetéstanai fertályának tudományos művelése.⁶

A büntetés-végrehajtás nagyobbik része azonban a középkori alapokon fejlődött tovább. A városi karcerek, a várbörtönök, az erődítési munkák, a leláncolás, a súlyos fegyházak és kényszermunkák gyakorlata a mindennapi igazságszolgáltatás része maradt. A mocskos, levegőtlen, sötét tömlöcökben egészségtelen körülmények között, leláncolva sínylődő rabok világa sokkal jellemzőbb volt a XVIII. századra, mint a holland reformok által létrehozott modern nevelő intézeteké. A büntetés-végrehajtásnak ebben a rétegében még a humanizálás volt napirenden, s távolabbinak tetszett a valódi reformok intézményesítése. Az igazi változásokat a változás igényének kellett megelőznie, mely igény föltámasztása a börtönjavító mozgalom kiválóságaira várt. Közöttük elsősorban is John *Howard*ra, a legendás angol filantrópra.⁷

⁴ Rusche-Kirchheimer 1968, 24. skk. o.

⁵ Krohne, K.: Lehrbuch der Gefängniskunde unter Berücksichtigung der Kriminalistik und Kriminalpolitik, Stuttgart, 1889, 30. o.; Krebs, A.: Freiheitsentziehung, Entwicklung von Praxis und Theorie seit der Aufklärung, Berlin-München, 1978, 18. o.

⁶ Horváth T.: A büntetési elméletek fejlődésének vázlata, Budapest, 1981, 43. o.

⁷ Rufffs, A.F.: Abhandlung über die von der Göttinger Societat der Wissenschaften ausgeschriebene Preisfrage von der vorteilhaftesten Einrichtung der Werk- und Zuchthäuser, Göttingen, 1783, 44. o.; Wagnitz, H.B.: Historische Nachrichten und Bemerkungen über die merkwürdigsten Zuchthäuser in Deutschland, Bd. 1., Halle, 1791, III. o.

John Howard a kereskedőből orvossá lett utazó bresti hadifogságában szerzett tapasztalatait ellenőrizendő bejárta Angliát, s hogy összevetesse a hazait a francia helyzettel, meglátogatta a brit börtönöket. A bedfordi sheriffé lett Howard, a House of Common börtönügyi szakértője utóbb az egész kontinenst bejárta⁸, s benyomásait egy nagyhatású könyvben összegezte, melynek sommás kivonta fogalmazódott meg összefoglalásában: a jelenkor tömlőce nem más, mint „árnyékszék, bűnözőiskola, bordély, játéktér és kocsmá egyszerre”, de semmi esetre sem a bűnözés elleni harcot szolgáló intézet.⁹ E szomorú körkép indította Howardot következtetése deklarálására: más börtönre van szükség. Olyanra, amelyik nevel lelki gondozás és vallásgyakorlás által, amelyik munkával szoktatja fegyelemre a fiatalokat és szegényeket, amelyik a büntetés tartamának rövidítésével, de következetes érvényesítésével jobban hat az elítéltekre, olyanra, amelyik eséllyel engedi vissza a szabad életbe bennlakóit. Ezzel a munkával megkezdődött a börtönügy újkora.¹⁰

John Howard valószínűleg nem feltételezte, hogy munkája nyomán megszületik majd egy új tudományág, a börtönügy tudománya. Az angol mintán fellelkesült szakírók sora jelentkezett néhány éven belül önálló munkákkal. Kik hasonlóképpen a nemzeti börtönügy analizisét készítették el¹¹, kik a büntetőjog általános tanításaiba illesztve fejtették ki véleményüket a börtönügyről¹², megint mások konkrét megoldásokon munkálkodva összegezték börtönjavító nézeteiket.¹³ Heinrich Wagnitz, a német börtönlelkész Németország jelentősebb büntetés-végrehajtási intézeteiről készített összefoglaló jelentést, melynek kapcsán szomorúan állapította meg: az emberi jog terén eddig bizony még vajmi keveset tettek a német fejedelmek. Követelte a fegyházak átalakítását a börtönjavítás szellemében, vagyis a fegyencek morális átnevelését a börtönrendtartások részeként megfogalmazni. A büntetés-célját a bűnelkövetők megjavításában, mások elrettentésében, s a társadalom káros tagjainak távoltartásában fogalmazta meg a társadalom védelme érdekében. Von Arnim porosz igazságügy-

⁸ Browne, J.B.: Memoir of the public and private life of John Howard, London, 1823

⁹ Howard, J.: The States of the Prisons in England and Wales with Preliminary Observations and an Account of Some Foreign Prisons and Hospitals, London, 1777

¹⁰ Schwind, H.D.-Blau, G.: Strafvollzug in der Praxis, Berlin-New York, 1976, 8.o.; Eisenhardt, Th.: Strafvollzug, Stuttgart, 1978, 38. o.; Krebs, A., ih. 33. o.

¹¹ Pl. Wagnitz, H.B.: Historische Nachrichten und Bemerkungen über die merkwürdigsten Zuchthäuser in Deutschland, 1791; von Arnim, A.H.: Bruchstücke über Verbrechen und Strafen, oder Gedanken über die in Preußischen Staaten bemerkte Vermehrung der Verbrechen gegen die Sicherheit des Eigentums, Jena, 1803

¹² Vö. P.J.A.R. von Feuerbach: Lehrbuch des gemeinen in Deutschland peinlichen Rechts, Giessen, 1801

¹³ Mint Rulffs, A.F.: Abhandlung über die von der Göttinger Societat der Wissenschaften ausgeschriebene Preisfrage von der vorteilhaftesten Einrichtung der Werk- und Zuchthäuser, Göttingen, 1783

miniszter anonim dolgozatában a fogházak állapotának elemzését összekötötte kiriminálpolitikai javaslatának vázolásával, ami már csak azért is jelentős volt, mert a művének megjelenését követő esztendőben a porosz igazságügy-minisztérium nyilvánosságra hozta általános rendezési tervét a büntetőbíráskodás megreformálásáról és a büntetőintézetek állapotának megjavításáról¹⁴. Nicolas Heinrich *Julius* heidelbergi professzor az egyetemen a század első évtizedeiben meghonosította a börtönügy stúdiumát¹⁵, sőt börtönügyi szaklapot alapított¹⁶. Az angol *Jeremy Bentham* elméletének kiindulópontja, hogy a büntetés célja a közjó, az emberek boldogságának biztosítása. A büntetés társadalmi rendeltetése (s haszna), hogy csak általa küzdhetők le a káros cselekmények, a bűnözés. Az államnak a büntetésekre szüksége van, ezért semmiféle magánjogosultság az állam büntetési jogával szemben nem képzelhető el.¹⁷ Magát a társadalmi szerződést, mint eszmét sem fogadta el. A büntetésre vonatkozóan követelményeket állít: legyen a bűncselekmény megfelelő, legyen arányos és legyen individualizálható. Ennek leginkább a szabadságvesztés felel meg¹⁸. Bentham elmélete „a győztes liberális polgárság számára a leginkább elfogadható. Ennek tudható be, hogy Bentham racionális nézetei hosszú időn keresztül rányomták bélyegüket a burzsoá büntető törvényhozás fejlődésére.”¹⁹ Bentham nevéhez fűződik a mindmáig hatásosabb ellenőrzési rendszer, a panoptikus szisztéma kidolgozása²⁰. A Panopticon kialakításával a hatékony őrzés legcélravezetőbb technikáját munkálta ki. „... a Panopticon fő hatása: a hatalom automatikus működését biztosító láthatóság tudatos és folyamatos állapotát gerjeszti a foglyokban. Elérik, hogy állandóan hasson a felügyelet, még akkor is, ha ténykedésében megszakított; ... a Panopticon tervében az egyéniesítő, minősítő és osztályozó megfigyelés analóg törekvését találjuk.”²¹ A biztonság és ellenőrzés tökéletesítése, másfelől a humanizálást tett lehetővé: a biztosabb felügyelet engedte a korábbi biztonsági eszközök (pl. láncok, golyók, föld alatti zárkák, stb.) mellőzését, s fizikai értelemben emberibb körülmények intézményesítését. Bentham elméleti munkássága a börtön-architektúra

¹⁴ Generalplan zur Einführung besserer Kriminalgerichtsverfassung und zur Verbesserung der Gefängnis- und Strafanstalten (1804)

¹⁵ Julius, N.H.: Vorlesungen über die Gefängnissskunde, Heidelberg, 1828

¹⁶ Jahrbücher der Straf- und Besserungsanstalten, (Jhg. 1829-1839); Jahrbücher für Gefängnissskunde (Jhg. 1842-1847)

¹⁷ Bentham, J.: Polgári s büntető törvényhozási értekezések, Kolozsvár, 1842, II. 37. o.

¹⁸ Bentham, J.: Polgári s büntető törvényhozási értekezések, ih. 110-112. o.

¹⁹ Horváth T.: A büntetési elméletek fejlődésének vázlata, ih. 69. o.

²⁰ Bentham, J.: Panopticon. In: The Works of Jeremy Bentham, IV. 172. o.

²¹ Foucault, M.: Surveiller et punir (Felügyelet és büntetés – a börtön története), Budapest, 1990, 273., 277. o.

forradalmát indította el, mely hosszabb távon a börtönrendszerek hatékony alkalmazását tették lehetővé. S bár Franciaországban a fogházjavító mozgalom „soha sem bírt mély gyökeret verni, annak dacára, hogy ügyét minden kormány gyámolítá, s a legfontosabbak közé helyezte”²², itt is akadtak zászlóvivői az eszmének²³. Alexis de Tocqueville amerikai beszámolóinak sorában az amerikai demokrácia egyik termékeként mutatta be az amerikai büntetési rendszert, s az ahhoz kötődő elméleti és gyakorlati megfontolásokat, a pennsylvaniai és auburni börtönrendszereket, követésre hívva fel a kontinens börtönügyi szakembereit.²⁴

A börtönjavítók indítványaikkal három központi tézisre koncentráltak: felszámolni az embertelen büntetési módokat és módszereket, a vallásos nevelés és lelki gondozás eszközeivel felemelni az elítélteket; a börtönből kikerülőket pedig gondos felkészítéssel a társadalom hasznos tagjává.²⁵

Az első tudományos munkák döntő részben elméleti válaszokat kerestek a felmerülő kérdésekre, s a felvilágosodás, majd a liberalizmus oldalvizein kísérelték meg az emberi börtönmodell kialakításának vázát megteremteni. A nagy változásokat érlelő összegzések azonban inkább a praxis irányából induló mozgalmak végeredményeképpen születtek. A múlt nélkül álló (ezért béklyók és építészeti kényszerintézkedések nélkül tervező) amerikai börtönügyi szakemberek az (auburni) hallgató- és a (pennsylvaniai) magányrendszer formáiban gyökeresen új (és polgári) rendszereket építették ki. A nemzetközi börtönügyi kongresszusok így a már megvalósított, kipróbált, tapasztalatokat nyújtó, a gyakorlat modelljeit kiértékelő tanácskozásai hozták az igazi tudományos eredményeket s az igazi nagy változtatásokat a börtönügy történetébe.

A börtönügyi tudományosság kialakulásának feltételei Magyarországon

Mínt hogy a börtönügyi irodalom a jog tudományos művelésének egyik ága, kibontakozása a jogi tudományosság (s ezen belül a büntetőjogi elméleti munkásság) kiterjedésével egy időben várható csupán. Ha pusztán a jogot, a

²² Pulszky Á. – Tauffer E.: A börtönügy múltja, elmélete, jelen állása, különös tekintettel Magyarországra, Pest, 1867, 53. o.

²³ Vö. Lucas, Ch.: Du système pénitentiaire en Europe et aux États-Unis, Paris, 1828; Uő: De la théorie de l'emprisonnement, Paris, 1836; Desportes, F.: La réforme des prisons, Paris, 1862; a belga befolyásra Dupétioux: Memoire à l'appui du projet de loi sur les prisons, Bruxelles, 1845

²⁴ Beaumont, G. – Tocqueville, A.: Du système pénitentiaire aux États-Unis et de son application en France (America's Besserung-System und dessen Anwendung in Europa. Übersetzt dr Julius), Berlin, 1833

²⁵ Vö. Krohne, K.: Lehrbuch der Gefängniskunde unter Berücksichtigung der Kriminalistik und Kriminalpolitik, Stuttgart, 1889, 38. o.

jogtudományt tekintjük, a börtönügyi kérdések elemzését legalább két jelentős változásnak kell megelőznie. Egyfelől a közjogi és magánjogi szabályozás egybefonódott szövedékéből ki kellett bontakoznia, s meg kellett izmosodnia az immár jogággá vált büntetőjognak. Másfelől ezt követően a büntetőjognak a jogszabályok rendezetlen tömegéből való kiszakadása nyomán fel kell lépnie a jogkompiláció, majd a kodifikáció igényének, hogy országos és jogági áttekintésre, rendszerű gondolkodásra kényszerítse a jogalkotásra hivatottakat. A magyar jogban ez a folyamat a XVIII-XIX. század fordulóján, majd az azt követő évtizedekben bontakozott ki.

A büntetőjog önállósulásának igénye hazánkban a XVIII-XIX. században erősödött fel, melyet a büntető jogtudomány lassú kifejlődése követett. A gyakorlat követelményeinek próbáltak eleget tenni az első rendszeres munkák, melyeket a szakirodalom még nem helyez a tudományos értékű termékek közé. Így Huszty István *Jurisprudentia practicăj*át, Gochetz Gábor *Praxis Criminalis*át, Bodó Mátyás *Jurisprudentia Criminalis*át (1745, 1746, 1751). Az 1712. évi büntető-törvénytervezetet, az 1795-ös elaborátumot és az 1827-es átdolgozott változatot *Nell*, *Huszty József*, *Várady-Szakmáry*, *Cházár*, *Kraller* és *Fejes* munkái kísérték.²⁶ A korszakra nem csak a tervezetek kudarca nyomta rá bélyegét, de a szakmunkák vajúdása is. Amellett, hogy a jogággá alakulás nagyszabású és meglehetősen nehéz feladata magas szintű elméleti megközelítést követelt, az oktatás és a praxis érthető igényei döntően gyakorlati szempontok érvényesítésére szorították a szerzőket. Az első monográfiák és tankönyvek elmélet és gyakorlat malomkövei között őrlődtek. Sem Szlemenics, sem Fabriczy munkája nem tekinthető még tudományos értékű büntetőjogi kézikönyvnek.²⁷ A szakirodalom a büntető jogtudomány első fecskéjének mindmáig Vuchetich Mátyás *Institutiones juris criminalis* című kézikönyvét tartja.²⁸ Ő volt az, aki a gyakorlat ihlette kommentárirodalom határait átlépve már tudományosan értékelhető, rendszerező és megfelelően elméleti munkával állott a nyilvánosság elé.²⁹

A büntető jogtudomány kialakulása a börtönügy szempontjából különös jelentőséggel bír. A tömlöcbüntetés és végrehajtása ugyanis mindaddig, míg teoretikusan is alá nem rendelték a büntetőjog céljainak, egyszerű közigazgatási teendőként jelentkezett a törvényhatóságok számára. Külön büntetés-végrehajtási gépezet nem létezett, a tömlöcök és árestumok

²⁶Vö. Angyal P.: A magyar büntetőjog tankönyve, Budapest, 1909, 33. o.

²⁷ Finkey F.: A magyar büntetőjog tankönyve, Budapest 1909, 86. o.

²⁸ Király T.: Fejezetek a magyar büntető eljárásjog tudományának történetéből, Budapest, 1977, 139. o.

²⁹ Büntető eljárásjog-tudományi szemelvénygyűjtemény I. 1819-1867. (szerk. Révész T. M., összeállította Horváth A. – Mezey B.) Budapest, 1990, 305. o.

pedig a közigazgatási és az ezekkel összefonódott igazságszolgáltatási hatóságok alkalmi megfontolásainak, még inkább napi gazdasági lehetőségeinek kiszolgáltatva funkcionáltak. A foganatosítás mikéntjének alakulásában, azon gyakorlati követelményen túl, hogy a rab biztonságosan őriztessék, semmiféle elméleti elgondolás nem játszott szerepet. Ahhoz, hogy ebből a helyzetből kimozduljon a büntetés-végrehajtás, mindenekelőtt olyan új céltételezések voltak szükségesek, melyek az egész büntető felfogást átalakították. Könnyen belátható, hogy amíg ez be nem következett, senkinek semmiféle érdeke nem fűződött a tömlöcviszonyok megváltoztatásához.

Azonban önmagában a büntetőjog tudományos művelése a börtönügyben (s különösen annak elméleti és tudományos művelésében) még nem eredményezett fordulatot. A büntetőjogászok ugyanis a büntetőjog normáinak, főként a magánjogról történő leválasztásával foglalatoskodtak, rendszert kerestek a büntetőjogban, általános elveket próbáltak kimódolni. Ebben a munkában érezhetően kevés figyelmet fordítottak a büntetés-végrehajtásra. Még leginkább a büntetések körüli elmélkedések voltak hatással a tömlöcbüntetés foganatosításának gyakorlatára. Ennek forradalmasítása azonban korántsem rendszerkérdés volt: itt gyökeres megújulásra volt szükség, a büntetésről vallott felfogás új, a korábbiakkal élesen szembenálló minőségének elfogadására.

A fordulat a börtönügyben a XIX. század harmincas-negyvenes éveiben következett be. Az új mozgalom indíttatása azonban nem a büntetőjog hivatalos művelőitől indult, hanem a politikai szférából származott. A büntetőjog művelése – kissé leegyszerűsítve a helyzetet – három ágra szakadt. A törvénykezési gyakorlat szakemberei a mindennapi praktikumot próbálták formálni, természetesen a konkrét esetekben jelentkező konkrét problémák kapcsán. Velük együtt haladt a jogakadémia és az egyetem katedráinak tudománya. A felsőiskolák a gyakorlati jogi képzéssel folytatott harcban alulmaradtak. Az elméleti tudományok és a napi technikai ismeretek közötti versengés az utóbbiak javára dőlt el, a jogásznemzet olyan könnyen alkalmazható praktikus tudást várt el a jogi oktatástól, melyek csak a vármegyei hivatalokban, prókátorok és jegyzők mellett, országos dikasztériumok irodáiban lehetett megszerezni.³⁰ S az ugyanebben a szférában működni kívánó köznemesi réteg tömegei igényelték az ilyen típusú oktatást.³¹ Az egyetem előadásain néhány tucat

---

³⁰ Antalffy Gy.: Szalay László, a reformkor politikai-jogi gondolkodója, Budapest, 1983, 25. o.; Bónis Gy.: Középkori jogunk elemei, Budapest, 1972, 281. o.; Kosáry D.: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon, Budapest, 1983, 158. o.; Mezey B.: A Rákóczi-kor műveltsége, In: Acta Fac. Pol et Jur. Univ. Sci. Budapest 1985. Tom. XXVII., 133-152. o.

³¹ Csizmadia A.: A magyar felsőoktatás fejlődése, In: Felsőoktatási szemle, 1969, 577. o.

hallgató jegyezte a lediktált fejtegetéseket, az előadók a tételes jog összefoglalására és rendszeres leadására kényszerültek.³² A tudomány a katedrákon leginkább a rendszerezés, a jogágazatiság kialakításának irányában haladt.³³

A büntetőjog művelésének harmadik ága egy új eszmei irányzat hazai követőinek, a magyar liberálisoknak törekvéseiből serkent. Különlegessége ez áramlatnak, hogy művelői az esetek többségében nem hagyományos értelemben vett hivatásos jogászok, tevékenységükben a politizálás foglalt el nagyobb teret. De mivel a társadalom-átalakító reformgondolatok terrénumában a humanizmus és az emberek egyenlőségének követelése a büntetőjog emberiesítését is belevonta, nézeteik óhatatlanul kiterjeszkedtek a büntetőjog érvényesülésére. Ezen belül is az egyik legközvetlenebbül az alattvalókra kiható intézményre, a büntetésre.

A liberalizmus eszmerendszere hazánkban a XIX. század első felében talált hívekre: az első liberális nemzedékre. A szabadelvű ideológia a XVIII. századi Nyugat-Európa terméke, a feudalizmus keretei ellen támadó polgárság eszmerendszere, mely a rákövetkező évszázad első harmadában vált általánosan elfogadottá. A liberalizmus gondolati tengelyében álló szinte korlátlan szabadságfogalom a feudális abszolutizmus mindent korlátozó és az alattvalókat gúzsbakötő rendőrállamával állt szemben. Értelemszerűen a liberális törekvések irányait is a konkrét politikai teendők és célkitűzések határolták be. Az abszolút állam mindenhatóságával szemben felállított új állammodell az alkotmányos státus rendszere, fő elemei a királyi hatalom korlátozása, a parlamentarizmus polgári értelmű meghonosítása, az államműködés ellenőrizhető keretek közé szorítása. A mindennapi harcok keserű tapasztalatai, a feudális hatalom válogatás nélkül alkalmazott büntetőjogi eszköztára, büntető processusok és eljárás nélküli letartóztatások, az alattvalók szabadságának semmibe vétele tette hangsúlyossá a szabadságjogok követelését. Mivel a polgári mozgalmak elleni fellépések legkézenfekvőbb módja a rendőri-biroi önkény volt, a büntetőjog kiemelt szerepet játszott ebben a körben. A polgárság általános politikai mozgalmainak háttérében persze a gazdaság felszabadítása állott. A liberalizmus követelései közül a polgár leginkább a szabadságjogok körének változását, illetve azok érvényesülését érezte.

A gazdasági liberalizmus megvalósulása az ökonómia szféráját érintette döntően, viszonylag kis spontán hatással a lakosság széles

---

³² Kovács K.: A büntetőjog oktatása a nagyszombati egyetem jogi karán 1687-1777. In: A magyar állam- és jog fejlődése, Budapest, 1981. 201. o.; Pauler T.: A budapesti Magyar. Kir. Tudományegyetem története, Budapest, 1880. 20. o.

³³ Révész T.: A büntetőjog oktatása karunkon, In: Budapesti Joghallgatók Dolgozatai I., Budapest, 1970. 407. o.

rétegeire. Viszont az egyenlőség, a törvényesség, a privilégiumok helyett gyakorolható általános szabadságjogok közvetlenül tapasztalhatók voltak az állampolgár számára, így ezek segítségével vált a társadalom igazán megközelíthetővé. Nem véletlen tehát, hogy a politikusok szótárában a legnagyobb teret a szabadságjogok foglalták el. Ráadásul hazánkban a fejletlen ipar, a csökevényes polgárság, a nemesség pótlólagos szerepe a polgári átalakulás vezényleésében különös hangsúlyt fektetett az alkotmányos kormányzás és az alkotmányos garanciák kimunkálására. Ezek a gondolatok lettek az első liberális nemzedék programjának központi elemévé.³⁴

A harmincas évekre a liberalizmusnak már könyvtárnyi irodalma van. A francia forradalom hagyományaiból, eszméiből és tapasztalataiból építkező Mignet, Thiers, Michelet, Tocqueville, a liberalizmust alkotmányjogilag értékelő német Rotteck és Welcker, Dahlmann és Gervinus művei Európa szerte s hazánkban is sokat forgatott olvasmányok voltak. Nem kevéssé ezeknek a munkáknak köszönhető a hazai liberalizmus eszmei kibontakozása. A fiatal szabadelvűek, a későbbi reformpárt élharcosai ezeket forgatva sajátították el a szabadelvűség eszméit, politikai szárnypróbálgatásaikat e művek segítették. Jelentős mértékben felerősítette a liberalizmus hatását az a tény – miként Szekfű Gyula írja – hogy „a liberális elveket valló irodalomnak képviselői, Lamennais, Thiers, Mignet csakúgy, mint Heine, Burne, Byron, utóbb Victor Hugo, Lamartine, egytől egyig nagy írók voltak, akik játszva nyerték meg az olvasók szívét és érzelmét.”³⁵ Liberalizmus és romantika együtt törtek be a magyar közgondolkodásba. A szabadelvűség kezdetben főleg szépirodalmon, érzelmeken át terjedt. „A legtöbb politikai munka, melyet elolvastak, elvek helyett inkább a liberalizmusnak valamely nemzettestben való, aktualizált megnyilvánulásait tárgyalta, még hozzá többnyire a forradalmi kitérésnek meg sem szilárdult halmazállapotában.”³⁶

A reformkori magyar szabadelvűségnek a közép-európai körülményekből következően számos sajátossága volt, melyek közül legfontosabbnak tűnik a liberalizmus eszméit, hirdetői s népszerűsítői társadalmi állását. Míg Nyugat-Európában a polgárság és a forradalmak teremtették meg a liberális ideológiát, addig itt, Közép-Európában a nyugatról érkező ideológia teremtette meg a jövő polgári átalakulásának politikai nemzedékét, a polgárságot pótló középnemes szabadelvű irányzatot, sőt végső soron magát a negyvennyolcas fordulatot is. Az

³⁴ Dénes I. Z.: Konzervatív és liberális program 1846-47. In: A magyar polgári átalakulás kérdései. Budapest 1984, 256. o.

³⁵ Szekfű Gy.: Kossurth és a negyvenes évek. In: Hóman B. – Szekfű Gy.: Magyar történet 5., Budapest, 1943, 307. o.

³⁶ Szekfű Gy.: Kossurth és a negyvenes évek, ih. 311. o.

abszolutizmusellenes polgári eszmék termékeny talajra leltek a Habsburg abszolutisztikus elgondolásokat erőltető udvarral szembe helyezkedő magyar nemesi rétegben. A liberalizmus tanait részben a nyugaton tanult protestánsok, lelkészek és tanárok hozták hazánkba, részben pedig a francia konszolidációt követő utazási hullám résztvevői. A harmincas évek Magyarországon szokássá lett a fejlett nyugat-európai országok beutazása, elsősorban London, Párizs, a német államok elérése, de néhányan eljutottak az Egyesült Államokba is. A főúri családok fiainak pályájához tartozott az egy-két esztendősi külföldi tartózkodás. (Így ismerte meg Angliát Széchenyi, Eötvös vagy Wesselényi, de számos középnemes család sarja is szerzett tapasztalatokat nyugaton, ahogyan Bölöni Farkas Sándor vagy Szemere Bertalan.)

Mivel a liberalizmus nem magyar földön sarjadt, annak terjedéséhez állandó összehasonlítás adott alapot: a polgári társadalom és a rendi viszonyok, a gyáripar és a céhes iparűzés, a haladás és a maradiság, a szabadság és az elnyomás között. Ez az összevetés eredményezte a szabadelvűség magyar értelmezését és adaptációját. Az alkotmányos követelések a Habsburg-magyar viszony rendezésének igényében jelentkeztek. A gazdasági kérdések az árutermelő középnemesség feudális akadályainak ostromában, a szabadságjogok fogalomköre pedig a jobbágyrendszer felszámolásában fogalmazódott meg. A magyar reformkori szabadelvűségben sajátosan keveredtek a kapitalizált nyugati modern polgári eszméi a polgárságot nélkülöző, második jobbágyrendszerétől terhelt, elmaradott magyar társadalom valóságával (és vágyaival).³⁷

Magyarországon a liberalizmus szabad versenyt hirdető nézetei háttérben maradtak, vagy a feudalizmus egyes intézményeinek, mint például az ősiségnek lebontására korlátozódtak. A gazdasági változtatás szükségét hordozó, elsősorban mezőgazdasági árutermelésben érdekelt nemesi rétegek számára a szabad verseny polgári értelmezése idegen volt s az is maradt. A másik két követeléscsoport, az alkotmányosság és a szabadságjogok viszont felerősödve jelentek meg. A közjogi viszonyok rendezésében nem csupán az abszolutizmussal való szembenállás testesült meg, hanem a magyar függetlenség gondolata is, mely ha lehet, még nagyobb tüzzel töltötte meg a küzdelmeket. A szabadságjogok megigénylése hazánkban a társadalom legszélesebb rétegeinek felemelkedését követelte, így azok feltétlen támogatását nyerte el.

Ezért a magyar alkotmányos ellenzék (a liberális párt) programjának két oszlopa volt: az alkotmányos biztosítékok növelése és a személyes szabadság kiterjesztése. Az alkotmányos biztosítékok kiépítését a kormány

---

³⁷ Vö. Tökéczki L.: A magyar liberalizmusról, In: A magyar liberalizmus, Budapest, 1993, 514. o.

felelősségén, a parlamentarizmuson, a fokozott nyilvánosságon, a sajtószabadság érvényesítésén keresztül, a szabadságjogok gyarapítása, az egykori rendi előjogok kiterjesztése útján tervezték. Ezzel „a magyar liberálisok képviselték ... a közösségi és egyéni önrendelkezés, az emberi méltóság általánosság tétele távlatát éppúgy, mint a múlt vállalható és vállalandó hagyományait végiggondolt, gyakorlatias és taktikusan adagolt programjukban”³⁸ Szekfű Gyulával szemben, aki szerint „a politikai liberalizmus nálunk is, mint másutt, elsősorban közhangulat volt, az érzékek szülötte, mely elvekkel és az adott politikai viszonyok részleteivel, pozitív reformokkal édeskeveset törődött”.³⁹ Dénes Iván Zoltán a másik végletet képviseli. Ő úgy véli, hogy „a magyar politikai gondolkodás hagyományai közül a magyar liberálisok a valósággal számot vető lényeglátók vonalához kapcsolódtak, míg a konzervatívok reálpolitika címén a hatalomhoz való ragaszkodás kényszerét azzal azonosulva belsővé tették, és ezért mind a realitásérzékét, mind a lényeglátást elvetők és elvesztők áramlatához tartoztak”.⁴⁰ Mindkét állítás elfogadható persze igaznak bizonyos értelemben. Tekintettel arra, hogy a hazai liberálisok a Habsburg-ellenes mozgalmak hagyományaihoz kapcsolódtak, követeléseiket az udvarellenesség, a sérelmi ellenzékiesség döntően befolyásolta,⁴¹ így a magyar valóság egy mindenkit foglalkoztató szelvényének képviselőjét tudhatták magukénak. Hiba lenne az ebben megnyilvánuló realitást tagadni. Ugyanakkor azonban a függetlenségi követeléseken túl a magyar szabadelvűek számos irreálisnak tűnő célkitűzést is felkaroltak. Ezek nem is annyira a programokban megfogalmazódó jelszavakban érhetőek tetten, hanem az azok mögött meghúzódó, az elveket valóra váltó cselekvési elképzelésekben. Így például a feudális kiváltságok kiterjesztésével elérendő jogegyenlőség optimális esetben elvi szinten megvalósíthatónak látszott, a konkrét realizálást illetően azonban kevésbé. Idézzük fel példának okáért az 1843/44. évi országgyűlés büntető perjogi kódex tervezetének esetét, melynek liberális szerkesztői, akiket a konzervatív politikusok egyszerűen nem tudtak meggátolni tervük keresztülvitelében, egy valóban modern, európai színvonalú perjogi plánumot tettek le a diéta elé. Egy olyan nagyszerű elaborátumot, mely feltétlenül megállta volna helyét a polgárosult Európában, de semmi esetre sem a feudális Magyarországon. A legkorszerűbb polgári tervezeteket és büntető törvénykönyveket vették alapul, a legfejlettebb nyugati államok társadalomszervező elveit tekintették

³⁸ Dénes I. Z.: Konzervatív és liberális program 1946-47, ih. 276. o.

³⁹ Szekfű Gy.: Három nemzedék és ami utána következik, Budapest, 1934, 96. o.

⁴⁰ Dénes I. Z.: Konzervatív és liberális program 1946-47, ih. 276. o.

⁴¹ Dénes I. Z.: Konzervatív és liberális program 1946-47, ih. 21. o.

példának. S készítettek ennek alapján egy fejlett polgári eszméket tükröző eljárásjogi tervezetet egy olyan országban, ahol a perek még a „legsötétebb” feudális eljárás szellemében zajlottak, ahol a konzervatív hajlamú nemesség kezében összpontosult a bírói hatalom, ahol a szabadságnak semmiféle értéke nem volt.⁴² S hitték, hogy a korábbiakhoz képest ugyan radikalizálódó, de mégiscsak hagyományosan nemesi diéta ezt a társadalomidegen törvénytervezetet el fogja fogadni, s az a magyar joggyakorlatban ilyen úton bevezethető lesz. Mint ismeretes, nem így történt. A realitások rácafoltak az illúziókra.⁴³

A büntetés-végrehajtás körül a reformkorban történtek értékelésénél nem mellőzhetjük ezt a jelenséget, hiszen a fogházjavítás terrénuma éppen úgy az illúziók és a realitások sajátos keveréke volt, mint a reformkor jó néhány törekvése. Ami természetesen sem a reformkori szabadelvű nemzedék dicsőségét nem csorbítja jottányit sem, sem pedig a reformkori küzdelmek összességében pozitív értékelését nem rontja el.

A reformkor fogházjavító mozgalma

Ha lajstromot állítanánk össze azokról a követelésekről (és eredményekről), melyek kizárólag a liberális irányzat követelései közé tartoznak, minden kétséget kizáróan rajta lenne a fogházjavítás ügye is. Ebből fakadóan a börtönügy megváltoztatását felkarolók indíttatása majdnem tisztán eszmei. Az országban nincsenek ugyanis bűnügyi statisztikák,⁴⁴ leszámítva a Helytartótanács bizonyos nyilvántartásait a súlyosabb ügyekben,⁴⁵ s különösképpen nincsenek kimutatások a börtön hatékonyságáról. Mit sem lehet tudni a tömlöc szerepéről, hiányoznak az információk a visszaesésről, nincsenek adatok a javítással, megjobbulással kapcsolatban. A későbbi börtönügyi munkák megállapításai logikus következtetések csupán és a nyugati szakirodalom megállapításainak átvételéből születtek. Azon a feudális Magyarországon, ahol mindenki az országgyűlési küzdelmekre figyelt, ahol a Habsburgokhoz fűződő évszázados viszony átalakítása volt a beszéd- és vitatéma, ahol tradicionális intézményeket bombázott a radikális ellenzék (olyanokat, mint az ősiség, az

⁴² Az 1840. évi V. törvénycikkely által a büntető törvénykönyvvel válthatatlan kapcsolatban lévő büntető és javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett kiküldött országos bizottságny jelentése. A büntető eljárásról, Pest, 1843

⁴³ Fayer L.: Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye, Budapest, 1896-1902, IV. 183. o.

⁴⁴ Pulszky Á. – Tauffer E.: A börtönügy múltja, elmélete, jelen állása különös tekintettel Magyarországra, ih. 268. o.

⁴⁵ Hajdú L.: Büntett és büntetés Magyarországon a XVII. század utolsó harmadában, Budapest, 1985

örökös jobbágyság vagy a nemesi adómentesség), ahol Széchenyi a Hitelt adta közre, vajmi kevés érdeklődésre számíthatott a börtönügy. Önmagában semmi sem indokolta, hogy bárki is odafigyeljen a tömlöcbe dugott gonosztevők sorsára, különösképpen életkörülményeikre. S a börtönügy végül is valóban nem „belülről”, a szakma felől, a büntető jogtudomány irányából kapta az impulzust, hanem külső forrásokból, a politika szférájából.

„... csak akkor lehet valamely művelt közönség bármely tagja felett akarata ellenére is jogosan hatalmat gyakorolni, ha ez által valami bajtól kíméltetnek meg.”⁴⁶ John Stuart Millnek ez a mondata híven tükrözi vissza a szabadelvűség személyre bontott követelésének lényegét. „A liberalizmus az egyéniségnek abszolút szabadságát és önállóságát hirdette, vallási, állami és társadalmi vonatkozásban egyaránt ... az egyén szabadságából következik a szabadságjogok egész rendszere: a személyes szabadság, mely a feudalizmus, a rendiség és a jobbágyság utolsó maradványait is megsemmisíti ...”⁴⁷ A személyes szabadság egyik legsúlyosabb, állam által elkövethető sérelme a büntető eljárás alá vonás, a személyes szabadságtól megfosztás, a vizsgálati fogságba helyezés vagy ítélet alapján történő büntetés-végrehajtás. De még itt sem mondhat le a szabadelvű az emberi méltóság védelméről, a humanizmus valamiféle, természetesen korlátozott megóvásáról és gyakorlásáról. Nem mellőzheti tehát a büntetőjog, a büntető perjog és a büntetés-végrehajtási gyakorlat feudális rendszerének felülvizsgálását a revíziójának követelését sem. Ez egyben a polgárosodásért, az abszolút hatalom ellen küzdő liberális erők bizonyos fokú védelmét is jelentheti, hiszen a büntető bírói hatalom és a kivégző helyek, tömlöcök az abszolutizmus legdirektebb eszközei (s ily módon jelképei is). A szabadelvűeket tehát eszmeileg is, gyakorlatilag is ösztönzi a fellépésre. Az elmondottakat kiegészíti az a nem lebecsülendő, fentebb már említett jelenség is, hogy a liberalizmus a romantikával karöltve hódította meg Európa ifjúságát. A lobogó érzelmek táplálására kevés olyan intézmény kínálta magát, mint a feudális tömlöc. A földalatti bűzös vermek, a csontvázra aszott, járványoktól legyengített rabok látványa, a börtön kreálta emberi roncsok elrettentésül szolgáló sétáltatása és nyilvános megvertetése súlyos érvekké váltak a liberális politikusok argumentálásában. Nyugat-Európában csakúgy, mint hazánkban a szabadságot és emberi méltóságot zászlajukra tűző szabadelvűek egyik célpontja a tömlöc lett.

A szabadságvesztés-büntetés általánossá válása a polgári társadalom jelensége. Közhelyszerű pönológiai megállapítás, hogy a társadalmi

⁴⁶ Mill, J. S.: A szabadságról, Pest, 1867, 18. o.

⁴⁷ Szekfü Gy.: Kossuth és a negyvenes évek, ih. 304. o.

gazdasági fejlődés minden szintjének megvan a maga döntő mennyiségben alkalmazott és alkalmazható büntetési neme, mely ott és akkor az alattvalók, állampolgárok számára valódi és érzékeny hátrányt és veszteséget okoz. Mivel a büntetés nem más, mint általánosan elfogadott értékek elvonása vagy élvezetének korlátozása, ahogyan a társadalom értékrendje módosul, úgy követhet azt a jogalkotó és jogalkalmazó: a változásokhoz képest bővíthetik vagy szűkíthetik, módosíthatják az igénybe vett szankciók körét. Korszakunkra vonatkoztatva: bár a carcer és arestum a feudális büntető praxisnak is része volt, általános alkalmazásáról a XIX. századot megelőzően nem beszélhetünk. Nem tette ezt lehetővé a hűbéri rend előjogokra épülő rendszere, s nem az alsóbb néprétegekkel szembeni gyakorlati megfontolás sem. Nemeseket még a legsúlyosabb bűncselekmények esetén is ritkán zártak a dehonesztáló tömlöcbe, ami alól talán a politikai jellegű fogság volt kivétel. A nemesek börtönbüntetése a XVIII. század vége felé kezdett gyakorlattá válni, akkor is sok ellenkezéssel, nehézkesen bevett módon⁴⁸. A jobbágyok esetében, mint a hatásosabbnak tűnő, gyorsabb, a jobbágyot a munkából legfeljebb néhány napra kivonó botozás enyhének tűnő alternatíváját, nem szívesen alkalmazták⁴⁹. Emellett anyagi feltételei is hiányoztak egy mai értelemben vett börtönhálózat kiépítésének. Ahhoz, hogy a szabadságvesztés valóban általános nemmé váljon, alapvető átalakulásra volt szükség. „Vagy devalválni kell a jogot, vagy fölemelni a kötelességet. Én jogaimból engedni nem akarok, hanem részesülni akarok a kötelességekben ... az egységes büntetőjog kialakulásának feltétele a jogegyenlőség.” „... Mi azon nagy áldozat, mit jelen pillanatban a nemességtől kívánunk? Az: hogy büntető tekintetben kiváltsággal ne bírjon, hogy ő, ki a törvényeket maga alkotta, álljon e törvények alatt, melyeket alkotott, hogy nemesi kiváltsága ne legyen egyszersmind kiváltság arra, hogy gonosz tetteket követhessen el, hogy a bünt büntetés épen ne, vagy későn érje”⁵⁰ – szögezte le Eötvös József reformkori programnyilatkozatában. Nem véletlen ennek fényében, hogy a nemesekre is kiterjesztett, általános büntetési rendszer gondolata a polgári átalakulást előkészítő általános polémia részévé tette a börtönügyi kérdések kifejtését is. A feudális tömlöc a jogegyenlőség egyik jelképe lett, a börtönügy modernizálása pedig a polgárosodás felé tett lépést. Ugyanakkor a börtönrendszer kifejtése a büntetőjogi kodifikáció egyre égetőbbé váló kérdésének alfáját is képezte.

⁴⁸ Hajdú L.: Bűnözés és büntetésbíráskodás a XVIII. század hetvenes éveinek Magyarországon, Budapest, 1996, 158. o.

⁴⁹ Kállay I.: Úriszéki bíráskodás a XVIII-XIX. században, Budapest, 1985, 299. o.

⁵⁰ Báró Eötvös József beszédei, Budapest, 1886, 202. o.

A börtönügyi tudományosság hazai kibontakozása a harmincas évtized közepére-végére tehető. A szakirodalom a fogházjavítók úttörőjének *Bölöni Farkas* Sándort tartja, aki bár nem beavatott szakemberként jegyezte le gondolatait (teológiai s bölcséleti képzés után kétesztendő jogi tanfolyamot végzett, de jogi ismereteit csak mint kormányzékai írnok kamatoztatta: a büntetőjoggal, börtönüggyel közelebbi kapcsolatba került).⁵¹ Észak-amerikai útjának naplóját tette közkinccsé, melynek néhány fejezetében megemlékezett az általa meglátogatott amerikai fegyintézetek állapotáról is. Mint írta, eközben „... azon kínzó állapotba voltam téve, hogy vagy tudatlannak maradjak Hazám dolgairól, vagy hazudjak, vagy piruljak egy amerikai előtt ...”.⁵² Munkájában ismertette az amerikai büntetési rendszer humanizálásának lépcsőit, kiemelte a fejlődés tendenciáját: hogyan váltak a testi büntetések a múlt emlékeivé, s hogyan lépett helyükbe a rabmunkáltatás, a foglyok dolgoztatása. Szólt a büntetés hatékonysága körüli tudományos polémiákról, az Amerikában küzdő emberbaráti mozgalmakról, s végül arról, hová vezetett a vita: a kialakult börtönrendszerekről, a pennsylvaniai és az auburni rezsimekről. Leírta a fegyházakban tapasztalt viszonyokat, lelkesedve ismertette a foglyok ellátását, a tisztaságot, az egészségügyi gondozást, a bő étkeztetést, modern építkezések jellemzőit, beszámolt a béklyó és a testi büntetések teljes felszámolásáról, a nevelésnek a végrehajtási rendszer középpontjába helyezéséről. Véleménye szerint a bűnözők megváltoztatásának záloga az elszigetelés, a munkáltatás, a magányos elmélkedés biztosítása és a lelki gondozás. Utazónk röstelkedve emlékezett arra is, hogy a büntetés-végrehajtási intézetekben tett látogatásai során az amerikai szakemberek élénken érdeklődtek a magyar viszonyok után, „... ők is nagy kíváncsisággal óhajtják volna hallani ... fogházaink mely rendszeren alapulnak? S mely nevezetesebb intézeteink, az emberiség ‘s nemzeti művelődés előmozdítására? ... s nem hogy megnevezni nem tudott ilyen intézetet, de borzongva kellett magában felidéznie a hazai tömlöcök képét ... Nálunk a fegyházak a megromlott erkölcsök szemétházai.”⁵³

E szembesülés írásos rögzítése az első tanúságtétele annak a mozgalomnak, melyet a magyar fogházjavítók indítottak útjára, s mely nem egészen tíz esztendő alatt egy új eszmét gyökereztetett meg a köztudatban. Munkásságuk eredményeként lett egy évtized leforgása alatt úgy hazánkban a fogházak állapota és a fogházjavítás.

⁵¹ Tardi L.: *Kis magyar történetek*, Budapest, 1986, 196. o.

⁵² Bölöni Farkas S.: *Utazás Észak-Amerikában, 1834*, Cluj, 1935. 62. o.

⁵³ Bölöni Farkas S.: *Utazás Észak-Amerikában*, ih. 61. o.

Szemere Bertalan Európa nyugatára utazva élt meg Bölöni Farkaséhoz hasonló megrázkódtatásokat. Jóllehet a kontrasztok nem voltak olyan élesek, ő mégis elkieseredetten szólt tömlöceinkről.⁵⁴ 1837-es útja alkalmával volt módja megtekinteni a kontinens legkorszerűbb büntetés-végrehajtási intézeteit. Megfordult Párizs, London, Edinburgh, Glasgow fegyházaiban, járt a korszerű porosz fegyintézetekben. Bár börtönügyi élményeinek leírása, büntetés-végrehajtást illető fejtegetései a kétkötetes mű elenyésző részét képezik, a fogházjavítás hívei és a börtönügyi tudományosság kutatói mindmáig fő forrásuknak tekintik a munkát. Aki kézbe veszi a kötetet, pontos, alkalmanként statisztikai adatokkal is megtűzdelt tényképet, élethű leírást kap Szemerétől. Poroszországi utazásai idején leginkább „az erkölcsileg elfajult gyermekek intézete” ragadta meg a figyelmét. A magánalapítású intézet kettős funkcióval működött: javítóintézetként a 6-16 éves „vásott” gyermekek részére, fenytő házként azon bűncselekményért elítélt fiatakorúak számára. Olyan fiatakorúakat zártak ide, akiket egyébként fegyházba, börtönbe kellett volna utalni, de ide kerültek „hogy a fegyházakban a megrogzott gonoszok által el ne rontassanak”⁵⁵ A fiatakorú elítéltek ilyen elkülönítése mellett elismerőleg szólt az intézetet vezérlő alapelvről: a javíthatóságba vetett hitről, a fő célról, a bennlakók átneveléséről. A körülbelül három évig itt tartott gyermekek és serdültek napi négy órás tanulás és hat órás munkavégzés mellett elsajátíthatták a műveltség alapelemeit, s szabadulásuk után szakmát is kaptak kezükbe. „Ily intézet státusszerűség”⁵⁶ – szögezte le a szerző.

Párizsban kilenc tömlöcöt és két „táplakot” (hospice-t, szegényházat) látogatott meg, s a látottak alapján tipizálta az intézeteket. A terminológiával bajban volt: a magyar javítóház, fegyencek dolgozóháza, fog- és fegyház, árestum, tömlöc szavak között nem igen talált megfelelő elbeszéléséhez: a magyar börtönügyi terminológia kialakulatlansága folytán szinte szinonimaként váltogatta ezeket. Azt mindenesetre lelkesen üdvözölte, hogy vannak olyan intézetek (a vádlottak házai) „melyekben a még el nem ítéltet tartatnak, s újabb törvények által nem tömlöcznek, mert ez becstelenítő név, hanem csak ‘házaknak’ neveztetnek.”⁵⁷ A Maison de depot, a Maison d’arrét és a Maison de justice az ún. „fenytéki” fogházaknak volt egyik csoportja. Másikba az elmarasztaltak börtönei soroltattak, a Roquette utcai gyermekintézmény, a Saint-Lazarre a nők és a Sainte-Pélagie a férfiak számára. Franciaország fővárosában nagyobb fegyelmet szentelt azonban az

⁵⁴ Szemere B.: Utazás külföldön I-II., Budapest, 1840

⁵⁵ Szemere B.: Utazás külföldön, ih. I. 73. o.

⁵⁶ Szemere B.: Utazás külföldön, ih. I. 75. o.

⁵⁷ Szemere B.: Utazás külföldön, ih. I. 259. o.

általa „polgári” fogházaknak nevezett intézményeknek, az „adósok börtönének”, az „apai fenytéket szenvedőknek” házának és az örültek házának. (A kor szelleme: Szemere is gondolkodás nélkül tudomásul vette, hogy a fogházak kategóriájába tartoznak a tébolyodottakat őrző építmények.)

Szemere Anglia több városában megfordult. Itt is, akárcsak később, Magyarországon, kihasználta a disszonanciát a gyakorlat régiói között: romantikus hevülettel festette le London őrizeteseinek tömlőcét⁵⁸, kiváló kontraszteszközként a modern intézetekkel szemben. Bizonytalan eredetű statisztikát közölt az ítélet előtt letartóztatottak s a végül is bűnösnek találtak arányszámairól, mintegy alátámasztandó, mennyire fontos a gyanúsítottak emberséges körülmények közötti fogvatartása. Eszerint 1837-es adatok után (nyilván az előző évre megadva) a valóban elítélt előzetes fogvatartottak számarányai az alábbiak szerint alakultak volna:

USA	80 %
Anglia	20 %
Franciaország	55 %
Magyarország	90 %

„... Barátom, megborzadtál-e e szörnyű képtől? Örülök, ha igen. De tévedsz, ha eredetijét Angliában keresed: nézd magad' körül, s megismered, hogy én itt a magyarországi tömlőczöket rajzolám” – kesereg a londoni tömlőcviszonyok láttán.⁵⁹ Ugyanakkor Newgate, Westminster, Bridewell, Millbank és Coldbath-fields elismerését váltotta ki. Lelkesedett a modern rezsimmelvéért, a deklarált magányrendszerért; elismerve azt, hogy egyikben sem képesek a bűnözés túltermelése miatt a tökéletes elkülönítést alkalmazni, de még így is-a legcélravezetőbbként jegyzi le e szisztémát. Minthogy a feszített létszám miatt a hallgató- és magányrendszer alkalmazásának keveredésével találkozott, áttételesen így tudott az auburni rezsirről is beszámolni olvasóinak, annak minden előnyével és hátrányával egyetemben⁶⁰. Végül személyesen tapasztalhatta a híres, 1797-ben épült, Bentham-féle edinburghi börtön hangulatát melyben a cellák egy félköríves épületben találhatók, s a Glasgow melletti modern börtönt, melyben véleménye szerint egész Angliában egyedül valósul meg a maga tisztaságában a pennsylvaniai rendszer.⁶¹

⁵⁸ Szemere B.: Utazás külföldön, ih. II. 68. o.

⁵⁹ Szemere B.: Utazás külföldön, ih. II. 69. o.

⁶⁰ Szemere B.: Utazás külföldön, ih. II. 87. o.

⁶¹ Szemere B.: Utazás külföldön, ih. II. 173. o.

Tóth Lőrinc neve nem a reformkorban vált igazán ismertté. Első tanulmányait publikálta ekkor, a pennsylvaniai rendszer híveként, a felépült „mintabörtönök” kritikusaként. Anglia intézeteit meglátogatva, keserűen számolt be a coldbats-fieldsi fegyház kapcsán az auburni megoldásról. „Fáj ennyi erőt siker nélkül elvesztegetve látni ...”, majd heves kirohanást intézett a hallgató rezsim ellen. „Ki keresne ott gyökeres javítást, hol korbáccsal ‘s koplaltatással tartatik fenn a’ házi fegy?” A magánzárkás börtön hatékonyságát is a jó építkezéshez köti, mondván, „hol az épület nem czélszerű, s nem egészséges fekvésű ... sötét melancholia lep el a foglyok lelkét”.⁶² Gorove István a linzi fogházról tett közzé leíró jellegű beszámolót, ahol 20-25 fő dolgozott együtt, s sétált a legteljesebb némaságban. A hálótermek is ugyanekkora csoportokra voltak méretezve. Nem foglalt igazán állást a börtönrendszerek vitájában, csupán sajnálkozott az elítéltek kiszolgáltatott helyzetén.

A börtönügyi szakirodalom magyarországi kezdetei két irányban bontakoztak ki. Néhány mű a nyugat-európai és észak-amerikai börtönrendszerek és fegyintézetek tanulmányozásából eredő tapasztalatokat szűrte le. (Mint láttuk, többek között *Bölöni Farkas*, *Gorove*, *Szemere*, *Tóth Lőrinc* kezdeti munkái.) Ezek a munkák azonban a tünetek jelzésén alig jutottak túl. Amikor szerzőik szembesültek a modern börtönkoncepciók és gyakorlat ismeretében a magyar viszonyokkal, alig voltak képesek többet adni, mint az elretentő kép reprodukcióját. Azok, akik a reformmozgalom politikai áramlataihoz kapcsolódva, a liberalizmus felől szemlélték a problémát, továbbjutottak. *Balla*, *Eötvös*, *Lukács*, s később *Szemere* már megoldásokat kerestek, kivezető utak után kutattak. Ők egy más fajta nehézséggel találtak szemközt magukat: szinte mérhetetlen nehézségek gátolták a börtönjavítás kibontakozását. Talán ezért is jellemző, hogy a kérdés körül fölerősödő polémiában látványosan kettévált a szakmai és az eszmei vita. A gazdasági feltételek hiányára döbönt újítók gyakran választották a könnyebb utat: szabadon fejtették ki elméleteiket a büntetésről és a börtönről és igyekeztek nem tudomásul venni a lehetőségek korlátait.

Szemere Bertalant annyira megragadta a nyugat-európai börtönügyi mozgalom forrongása, az egész kontinenst jellemző kísérletező hangulat, hogy európai körútjáról való hazatérte után nem sokkal (még útleírásának publikálását is megelőzően) közzétett egy fogházjavító alaplíriat.⁶³ Vizsgálódásának centrumában az európai börtön-polémia két rendszerének elemzése, a pennsylvaniai és az auburni rezsim értékelése áll.

⁶² Tóth L.: Angol börtönök ‘s a’ pentonvillei mintafogház, Atheneum, 1839, II. I. o.

⁶³ Szemere B.: Terve egy építendő javító-fogháznak a magány rendszer elvei szerint, Kassa, 1838

Félreérthetetlenül a magányos megoldás mellett tette le a voksot. A hallgató rendszer ugyanis „hallgatást parancsol, de a' lelkeket elkülöníteni nem tudja, és így a' társulás 's megismerés veszedelmeitől a' lelkeket megvédeni nem tudja”.⁶⁴ Szerinte amellett, hogy az elkülönítés egyszerűen lehetetlen, nincs mód az egyenletes színvonal biztosítására (a fegyelemtartás függ ti. fegyörtől s intézettől egyaránt); szükséges a testi fenyítés, a korbácsolás, mert mással nem (persze ezzel sem igazán) lehet megfékezni az együttdolgozó fegyenceket. Ha ugyanis egy őrizetbe vett gyanúsítottról utóbb kiderül, hogy ártatlan, sokkal nehezebb az auburni szisztéma szerinti rehabilitáció, mert ez mindenképpen súlyos büntetés alá vonásnak tekinthető. Az elkülönítésnél, hol csupán cellában őrzik a foglyot, a megalázás kevésbé érzékelhető.⁶⁵

Az általa ideálisnak tartott börtönök építészeti kérdéseiről éppen úgy értekezett, mint a kialakítandó igazgatási viszonyokról vagy a börtön fenntartási költségeiről. Millbank és Pittsburgh tapasztalatai nyomán cáfolva látja a félkör vagy kör alakú, ún. rotunda rendszerű intézetekre vonatkozó elképzeléseket, s helyette a „küllő-alakút” javasolja. „A' tömlöczhelynek megválasztásában ügyelni kell, hogy fekvése egészséges és száraz legyen” – javasolja. A személyzet vonatkozásában optimista: szerinte sokkal könnyebben, kisebb létszámmal megoldható, mint az auburni rendszernél. A tömlöckormányzót („várnagy”) a megyei közgyűléssel választatná, s mindaddig hivatalban tartatná, míg megfelel az elvárásoknak. Ugyancsak a közgyűlés választaná a háromtagú, „tömlöczbírálok” bizottságát, kik a várnagy felett is ellenőrzést gyakorolnának. A teljes személyzetet, saját felelősségére az intézet igazgatója foglalkoztatná. Indítványozza rabsegélyező egyesület felállítását is. A börtönépítési költségeket önkéntes adakozás vagy vármegyei adókivetés formájában a nemesség viselné, a fenntartási kiadásokat – s itt Cherry-hill példáját idézi – a vállalkozóknak kiadott rabmunka fedezné.

Szemere egy későbbi művében ismét szolt a magányrendszer mellett.⁶⁶ A büntetési teóriák elemzése és kritikája során eljutott egy olyan tézis felállításáig, mely elutasította a haszonra, érdekre, az abszolút igazságra alapozott gondolkodást. A büntetés nézete szerint azért szükséges, hogy játékony hatást fejtsen ki: tanítson, neveljen, félelem és elrettentés eszközeivel visszatartson, továbbá elégtétel érzetét biztosítsa az igazság

⁶⁴ Szemere B.: Terve egy építendő javító-fogháznak. ih. 27. o.

⁶⁵ Szemere B.: Terve egy építendő javító-fogháznak ih. 56. o.

⁶⁶ Szemere B.: A büntetésről 's különöbben a halálbüntetésről. Koszorított pályamunka. Buda, 1841

diadalra jutása felett.⁶⁷ Ezzel a koncepcióval az akkor ismert büntetési elméletek közül egyedül a philadelphiai módszer fért össze.⁶⁸

Szemere javítófogházra vonatkozó művét több támadás érte. A legdurvább kritika Kossuth Lajostól származott, ki a Pesti Hírlap hasábjain a tervet olyannak minősítette, mint amelyik nem vette figyelembe a speciális magyar viszonyokat, s egyenesen arra szólította fel a szerzőt: készítsen új plánumot.⁶⁹ Eötvös József és Lukács Móric a munka alap gondolatával szállt vitába: ők az auburni rendszerre szavaztak.⁷⁰ Balla Károly a könyv egyes megállapításait vitatta, s főként túl elméleti megközelítését kifogásolta. Mindezek ellenére a könyv a magyar börtönügyi szakirodalom alapvető munkájává vált.

Balla Károly a szabadságvesztés-büntetések átalakításáról, javításáról szóló munkáját, mint pest megyei kapitány tette közé⁷¹. Funkciójából következően, ő nem a nyugati példákból, hanem a hazai gyakorlatból indult ki, indítványait a praxisban tapasztaltakkal kapcsolatban terjesztette elő. Alapelvként szögezte le, hogy „A’ büntörvények czélszerűségétől függ a’ polgári személyek ‘s vagyonok bátorsága, de a’ büntetési eszközök minőségétől a’ büntetések sikere.”⁷² Ezzel az egész büntetőjog centrumába magát a büntetés-végrehajtást állította. Ő is – mint korábban minden büntetőjog fölött elmélkedő szakember – a büntetés elméleti behatárolásától indul el, s a „büntetésmódok” gyakorlatának ismertetése után kanyarodik végül a szabadságvesztés-büntetéshez. Előbb a javító rendszerek két irányáról mond véleményt. Az auburni szisztémát már csak a fegyelmezés testi eszközei miatt is elutasítja. (Könyvében a botbüntetés ellen éles támadást intézett). „... a’ botot eltörlé a törvény, mintegy surrogátumul a’ felvigyázók kezeibe korbács adatot, és pedig teljes hatalommal, hogy a’ nem engedelmeskedőket addig vágassák, míg szükségesnek látják⁷³ ... Nem fogy azonban csudákozásom, hogy minden tudósok a’ helyett, hogy az auburni büntetésmódot, melly első tekintetre is czélszerűtlennek ‘s megvetendőnek tünik fel, miként tudhatták öszve hasonlítani!⁷⁴ – holott amaz az ügyetlen kezdésnek következménye midőn emez a’ következmények javítása. Azonban most mégis e’ kétféle büntetésmód rostálgatásával foglalkodnak minden tudósok, kik a’ büntetésmódok czélszerűségét

⁶⁷ Szemere B.: A büntetésről ‘s különösebben a halálbüntetésről. ih. 25. o.

⁶⁸ Szemere B.: A büntetésről ‘s különösebben a halálbüntetésről. ih. 92. o.

⁶⁹ Fogházjavítás. Pesti Hírlap, 1842. augusztus 14.

⁷⁰ Eötvös J. – Lukács M.: Fogházjavítás. Pest, 1842

⁷¹ Balla K.: Vélemény A’ büntetésmód javítása iránt, Pest, 1841

⁷² Balla K.: Vélemény A’ büntetésmód javítása iránt. ih. VI.

⁷³ Balla K.: Vélemény A’ büntetésmód javítása iránt. ih. 11. o.

⁷⁴ Ehelyett Balla nyilván Eötvös József 1838-ban megjelent művére céloz, melynek szerzője az auburni rendszer mellett érvelt.

akarnák érteni, és másokkal értetni.”⁷⁵ Ahogy írja: a büntetés alapja az óvás és orvoslás, vagyis a bosszulás, fenyegetés, kárpótlás (ti. kártérítés), megelőzés és javítás. „... igen is a javítás célszerű eszközlése a büntetés egyik fő feladata.”⁷⁶ A célszerű büntetés sajátja, hogy elkülöníti a büntetéseket egymástól, szenvedtetni azokat (de nem testsanyargatással), s a megjavulás reményében jutalmazza pozitív magatartásukat. Ezeket szerinte a szabadságvesztés-büntetéssel lehet leginkább elérni, így annak lényege az elzárás és a munka. Mindenképpen szükségesnek tartja a rabok osztályozását, (ez nála az előzetesen letartóztatottak [„letartóztatásiak”] és az elítéltek [„bűnhődésiek”] szétválasztását jelenti. Előbbiek számára letartóztató házakat, a gonosztevőknek pedig bűnhődési házakat létesíttetne. Elengedhetetlennek tartja a rabok lelki nevelését, írástudásra és számolásra oktatását, valamint képzését valamely mesterségre.

Balla Károly a büntetés-végrehajtási intézeteknek több modelljét képzeli el. Kell szerinte a gonosztevők számára a börtön. Elkülönítendőnek, s privilegizált ellátásban részesítendőnek véli a művelt, gazdagabb osztályból bekerült rabokat: ezeket jobb körülmények közé, ún. fogházba tenné. Ide osztaná be azokat is, „kiket a bíró igen kétes körülmények miatt bűnösöknek nem nevezhet ugyan, de szabadon sem hagyhatván, kénytelen letartóztatni”(!) (Íme a biztonsági intézkedések egy korai megfogalmazása.) Végül a csavargókat „közbéresként” összefogdosatná, s dologházakba záratná.⁷⁷

Szerzőnk Szemeréhez hasonlóan küszködik a terminológiai hiányosságokkal. Indítványoz bizonyos szóhasználatot, „Mind ezt csak tervezethez képest hozom föl, várván jobb értelemadást”. Így az elítéltek két csoportját választja szét: a bűnösöket (rabokat, kik a börtönben – carcerben – záratnak el) és a vétkeseket („hiányosokat”, kik mint foglyok, a fogházba kerülnének). Az építési tekintetben elutasította Bentham panoptikumos építési modelljét (úgy a kör, mint a küllőalakút), s helyette javasolja saját tervét, mely „sem angol, sem észak-amerikai mintára nem készült, s’ ez a’ legegyszerűbb magyar terv”.⁷⁸ Plánumban ötemeletes, 45 cellányi hosszú, téglalap alapú épület szerepel. Ilyenből törvényhatósági és kerületi börtönök föllállítását indítványozza. Költségfedezésre részben minden állampolgárra, törvény által kivetendő adót tervez, részben lottéria-játékot, melynek bevételét lehet ily célra fordítani. Figyelemreméltó, hogy terve szerint lenne egy szabadulás utáni segélyezéssel foglalkozó központi bank is.

⁷⁵ Balla K.: Vélemény A’ büntetésmód javítása iránt, ih. 13. o.

⁷⁶ Balla K.: Vélemény A’ büntetésmód javítása iránt, ih. 19. o.

⁷⁷ Balla K.: Vélemény A’ büntetésmód javítása iránt, ih. 68. skk. o.

⁷⁸ Balla K.: Vélemény A’ büntetésmód javítása iránt, ih. 135. o.

Balla hangnemét egyaránt befolyásolja a gyakorlati tapasztalat és a szenvedélyes elkötelezettség. Néha romantikus lobogása túlzásokra ragadja, néha földhözragadt érveléssel próbálkozik. Műve alapmunka.

A korszak harmadik meghatározó börtönügyi szerzője báró *Eötvös* József, ki hírlapi vitáikra és országgyűlési beszédein túl két komoly könyvet publikált a fogházjavítás dolgában. Az elsőt egyedül jegyezte⁷⁹, a másikat társszerzővel készítette: *Lukács* Móriccallyal.⁸⁰ 1838-as műve a humánus nagy alkotása, az emberhez méltó büntetés szövege. Stilisztikus kívánnivalót nem hagy maga után, sodró lendületű, a szakirodalmat pontosan tükröző, egy nagy gondolkodó meggyőződését híven kifejező mű. Eötvös is a kritikai utat választotta, a fennálló rendszertől közelített a kívánatos felé. „Institúcióink nagyobb része a’ középkor szüleményei, valamint azokat a’ homályos hajdan szükségűtől, vagy egyes indulatok, ‘s szenvedélyektől vezéreltetve alkotá, úgy hagyták azt a következő századok, ‘s úgy bírjuk mi.”⁸¹ A hazai tömlőcök állapotának vázlata után részletesen indokolja a gyanúsítottként letartóztatottak (szerinte kb. 40%-ban ártatlan) tömegeinek és az elítéltek egy börtönben tartásának helytelepségét. Magáról a büntetés-végrehajtási intézetről szólva rendkívül vehemensen támadja azokat, akiket a fogházjavítás eszméjéhez a romantikus felbuzdulás, a hirtelen hevület vezetett el. Szerinte hűvös és emberséges megfontolás kell a fogházjavításhoz. Nem a tüneteket, „a’ lánczok terhességét”, „a börtön homályosságát”, „a magány szörnyeit”, „az étkek durvaságát” kell orvosolni, hanem a gyökereknél keresni a megoldást: az egész rendszert megváltoztatni! A szisztémát illetően a hallgató rendszert pártolja. Börtönöket sorol Amerikában, ahol már – szerinte – megbukott a pennsylvaniai elgondolás, hivatkozik a magánzárkás börtönök hatalmas építési költségeire. Az el nem ítélt őrizetésekre – nagyjából *Balla* véleményével egyező meggyőződésből – ajánlja csak a magánrendszert, „különbön egészen az auburnira szavazok, meg lévén győződve, hogy az, nem csak mert építési költségei csekélyebbek, a’ rabok’ szerzeménye pedig, melly nagy részint tartásukra fordítatik, nagyobb, már olcsósága végett ajánlhatóbb, de hogy az egyszersmind hazánkra nézve sokkal célirányosabb, minthogy henyéléshez szokott pásztoraink, kik nagy részt tömlőczeit töltik, a kényszerített munkában nagyobb büntetést találának, mint a’ philadelphiai magányban, mellyet ha bár Isten szabad ege alatt, régen megszoktak ...”⁸² Amúgy is sokat ad a népi tulajdonságokra.

⁷⁹ Eötvös J.: Vélemény a fogházjavítás ügyében. Ns. Borsod vármegye’ ebbeli küldöttségéhez. Pest, 1838

⁸⁰ Eötvös J. – Lukács M.: Fogházjavítás. Pest, 1842

⁸¹ Eötvös J.: Vélemény a fogházjavítás ügyében ih. 4. o.

⁸² Eötvös J.: Vélemény a fogházjavítás ügyében ih. 26. o.

Amikor például a célirányos börtönbüntetésről értekeznek, eleve abból a tételezésből indul ki, hogy a magyar nép körében a tolvaj – rabló – betyárkodó erőszak népszerű, s így a börtönbe kerülőket a nép oldaláról megvetés nem illeti, kiállása csak nagyobb tekintélyt szerez neki. Ezért a fogvatartásba olyan „becsületét megbicsaklító” tényezőket kell beépíteni, melyek letörlik a tekintélyt, úgymint: koplaltatás, leborotvált bajusz, rabruha, asszonyi munka végeztetése.

Döntőnek tartja a büntetés hatékonyságának biztosításánál az építészeti szempontok érvényesítését. Két követelményt támaszt: az épület eleve börtönnek épüljön (tehát a nálunk gyakorlott átalakítást nem tartja célravezetőnek; nem lehet erődökből, zárdákból jól fegyházat alakítani), s emellett legyen a Bentham-féle panoptikus elképzelés valamilyen változata. A rabtartás nézete szerint nem lehet jobb, mint a szegény béres életnívója, de ugyanakkor az élelemkorlátozás nem vezethet testi veszedelemre sem. Szükségesnek tartja a szabadság mellett más „anyag gyönyörűségektől” való megfosztást, így italtól, bizonyos ételektől, kényelemtől stb. Ezek a megvonások mintegy „keményítik” a büntetést. *Eötvösnél* is tükröződik a kor véleménye: önmagában a bezárást nem tekintik elég súlyos büntetésnek a testi fenytések helyett.

A börtön jó működésének, a szabadságvesztés-büntetés hatékonyságának feltétele *Eötvös* rendszerében a tisztességes ellátás egyfelől, a munkáltatás más oldalról. A munkáltatásban a javításhoz vezető eszközt látja, s a börtönbüntetés egyik célját is ekként jelöli meg.

Tisztában van azzal, hogy a börtönépítkezések horribilis anyagi befektetéseket igényelnek; ezt pedig a nemesség még a vármegyei fogházra sem fogja áldozni – véli. Így azt javasolja, hogy egyelőre a súlyos gonosztevőket hagyják régi körülményeik között, s csak a megjavíthatók számára építsenek modern-szellemű végrehajtási intézeteket.⁸³ A rabok osztályozását a genfi kísérletek után megoldhatónak tartja, mert ő ellene van a bíró általi kategorizálásának. Szerinte a bíró a tettet képes megítélni, amit elkövettek, a személyiség kivizsgálására nincs elegendő lehetősége. A hosszú börtönévek alatt azonban mindenki jellege és romlottsága megmutatkozik.⁸⁴ A költségek fedezésére pedig ajánlja az egyébként már itt-ott bevált bérbeadást: a vállalkozók a bérbevett munka egy részének fejében szervezzék meg a rabellátást.

A *Lukács* Móriccál együtt publikált munka lényegében e könyvecske bővebben illusztrált és magyarázott változata. Ebben is a hallgató rendszert

⁸³ Eötvös J.: Vélemény a fogházjavítás ügyében, ih. 29. o.

⁸⁴ Eötvös J.: Vélemény a fogházjavítás ügyében, ih. 42. o.

tartják „a’ legczélszerűbb börtön”-nek.⁸⁵ Ugyancsak a benthami építkezést ajánlják bevezetésre, s hasonlóképpen vélik: a büntetés célja az elitéltre nézve a „repressio és javítás”.⁸⁶ Amit részletesebben jellemeznek, az a képzeletbeli börtönigazgatás számos momentuma, úgy a belső kormányzás, mint a börtönállapotok, melyre az egészséges helyzet jellemző (tisztaság, fürdő, sétáló udvarok).

Ahogy 1838-ban, 1841-ben is gondolt *Eötvös* a szabadulás utáni rabra: esélyeket kell adni neki a tisztességes élethez; a lelki oktatásban részesült, munkával „ellátott” rabot pénzzel is el kell látni.⁸⁷

Lukács Móricz aki ily módon, *Eötvös* József oldalán a reformkor egyik legnagyobb hatású börtönügyi munkáját írta meg, egyéb műveiben kevésbé foglalkozott a szabadságvesztés-büntetéssel. Mint az augsburgi Allgemeine Zeitung magyarországi tudósítója, rendszeresen beszámolt olvasóinak a magyar országgyűlés tanácskozásairól, s ezek sorában többször is külön cikket szentelt a börtönügynek, a fogházjavítási polémia ismertetésének.⁸⁸ (Ezek ismertetésére majd az 1843/44-i országgyűlés tárgyalásainak elemzésénél térünk ki.) Önálló, nagy tanulmányban összegezte véleményét a negyvenes években a büntetőjogi elméletekről s a büntetés mibenlétéről, céljairól. Fölöttébb alapos munkájában részletes tájékoztatást nyújtott a büntetési teóriákról, jó alapot szolgáltatva a gondolkodóknak az addigi feudális gyakorlat elrettentési és megtorlási felfogásának kritikájával. Művében a célok ismertetése után röviden közli álláspontját: nem választ a „bosszúállás”, „kárpótlás”, „megelőzés”, „javítás”, „fenyegetés”, „intézés” között, hanem megfontoltan, ezek valaminő, alkalomhoz illő keverékét ajánlja. Hangot ad annak, hogy „a büntetés tehát a közhaszon követeléseinek csak úgy felelhet meg teljesen, ha ... annak (ti. a bűnösnek) polgári vagy erkölcsi javítását is vallási oktatás, főleg pedig munkára szoktatás által eszközli ...”⁸⁹

Lugossy József a börtönbüntetés módszereiről meditatált. „Nem vala a tömlöcznek más iránya, mint a ‘büntetés’ emberietlen durvaságát enyhíteni, ebben határozódék egyes bölcsek’ ‘s emberszeretők törekvése is egész legújabb időkig; de a’ tömlöcznek büntetve-javítási irányt adni, ‘s ez által a’ szerencsétlen foglyokat a közsegedelmezés részévé tenni; ez vala a’ magas,

⁸⁵ *Eötvös* J. – *Lukács* M.: Fogházjavítás, ih. 313. o.

⁸⁶ *Eötvös* J. – *Lukács* M.: Fogházjavítás, ih. 70-76. o.

⁸⁷ *Eötvös* J. – *Lukács* M.: Fogházjavítás, ih. 253. o.

⁸⁸ *Lukács* M. munkái. Összegyűjtötte Gyulay Pál. Kiadta a Kisfaludy-társaság. II. kötet. Buda-Pest, 1894. 143., 149. stb. o.

⁸⁹ *Lukács* M.: Büntetőjogi theoriák *Lukács* Móricz munkái, I. kötet, ih.

a' nemes eszme mely korunkat az emberi, polgári és keresztényi műveltség legfelsőbb fokára léptében bélyegzi ..."⁹⁰

A börtönügy, a szabadságvesztés-büntetés, vagy a börtönrendszerek tekintetében nem csak a börtönüggyel foglalkozók, hanem büntetőjogászok, eljárásjogászok is megnyilatkoztak. Zsoldos Ignác 1838-ban a magányrendszer mellé állt,⁹¹ elutasítva azt a zsúfoltságot és kiszolgáltatottságot, ami a korabeli tömlöcöket jellemezte. Felháborodva számolt be arról a gyakorlatról, hogy a börtönfelügyelők, tisztségviselők a korbáctól és szenvedéstől rettegő nőrabokat gyakran „megterhesítették”.⁹² Még közigazgatási jellegű tanulmányaiban is állást foglalt a börtönök javítása mellett. Jogtalannak, törvénytelennek, embertelennek és oktalannak (célszerűtlennek) bélyegezte a gyakorlatot, mely a gyanúsítottakat az elítélt bűnözők közé kényszerítette,⁹³ nézete szerint az előzetes letartóztatásban levőket és a börtönre ítélteteket gyökeresen eltérő módon kellene kezelni. A tömlöcötöztetettekről leszögezte: „a' foglyok is ember lévén, illendő helyökről, tiszta ruházatjokról, és takaros, de elegendő élelmökről gondoskodni szükséges”.⁹⁴ Ahol tehette, szorgalmazta a philadelphiai megoldást: „... eléggé bátorságosítva, de illendő helyre, magánosan tétessék be” a fogoly.⁹⁵

Nyáry Pál, Pest vármegye főjegyzője, majd alispánja a gyakorlat embere volt. Mindkét főműve a vármegyei igazgatás mindennapi tapasztalatain alapult, a hétköznapi praktikumon igyekezett velük javítani. Azon a két területen, melyek leginkább érintkeztek a vármegye közösségével: a bíraskodás⁹⁶ és a közigazgatás⁹⁷ körében. Bár közvetlenül egyik sem állt kapcsolatban a börtönüggyel, mégis megragadta az alkalmat véleménye leszögezésére. Szóhasználatában a rab egyértelműen mind az ítélet előtt állók, mind a megszentenciázott fogolyra vonatkozik, csakúgy, mint a fogház, mely nála egyaránt jelenti az előzetesek és a megítéltek fogvatartására szolgáló intézményt. Az elkülönítést Nyáry az eljáráson keresztül közelítette meg. Plánumában előírta, hogy a vizsgálati fogoly körülményeiről a tisztí ügyész, a büntetésüket töltő rabéról a bíró (illetve az ítélet) rendelkezzen. Egyébként kettejük elbírálása tökéletesen egy tekintet alá esik.(!) Számos tervezetbe vett intézkedése az új, humanitárius eszmék

⁹⁰ Lugossy J.: Függelék a' fogházjavítás tárgyához, Atheneum, 1839, II. 97. o.

⁹¹ Zsoldos I.: Néhány szó a' honi közbiztonságról, Pest, 1838, 88-97. o.

⁹² Zsoldos I.: Néhány szó a' honi közbiztonságról, ih. 80. o.

⁹³ Zsoldos I.: A' szolgabírói hivatal, Pápa, 1842, 238. o.

⁹⁴ Zsoldos I.: A' szolgabírói hivatal, ih. 265. o.

⁹⁵ Zsoldos I.: A' szolgabírói hivatal, ih. 244. o.

⁹⁶ Nyáry P.: Indítvány a megyei bűnvádi eljárás lehető javítása iránt, Pest, 1841

⁹⁷ Nyáry P.: Javallat Pest megye közigazgatási rendszere iránt. Készíté egy kebelbeli küldöttség. szerkeszté Nyáry Pál, Pest, 1840

fölbukkanását jelzi. Kötelezte az alispánt a fogva tartott őrizeteselek folyamatos figyelemmel kísérésére, gondoskodnia kellett arról, hogy mielőbb bíráikhoz kerüljenek. Elfogadja egyaránt a közös és az elkülönítési rendszert is. (Erről vagy az ügyész, vagy az ítélet döntsön.) A vármegye kapitányának hetente kétszer kellett volna elképzelése jegyében a fogházakat és rabkórházat ellenőrizni, a panaszokat kivizsgálni. Természetesnek tekinti az egészségügyi ellenőrzést, a jó minőségű ételt. A munkáltatást is elfogadja, de csak a vármegyházának ellátásával, karbantartásával kapcsolatos műveletekre. Mindezek mellett teljes nyugalommal konstatálja, s tervezetébe is fölveszi a testi fenyegetések gondolatát, s szeszestaltól eltiltást pedig komoly büntetésnek tekinti.

Sárváry Jakobot, Eszterházy Pál herceg derecskei uradalmának főügyészét és bihar vármegyei táblabíróát a Magyar Tudományos Akadémia pályázata ihlette meg. Műve inkább szintetizáló, mint önálló munka.⁹⁸ Irodalomismerete azonban feltűnően nagy, láthatóan biztonságosan mozog a nagy külföldi szakkönyvkinálatban, megolvasta a magyar munkákat is. Saját véleményét ritkán hangoztatja – talán ezért is lett „másodrangú” pályamunka az értékelés során. Montesquieu, Beccaria és Bentham művein keresztül állítja föl a büntetés öt elvét. Bűn nélkül ne legyen büntetés. A büntetés a bűnhöz legyen mérve. A bíró ítélje meg a bűnt és szabjon büntetést. A büntetés, amennyire csak lehetséges, javítással legyen egybekötve. S végül a büntetések végrehajtása az általános műveltségi állapottal tartson lépést. A büntetés hatékonyságát két fontos tényezőhöz köti: a bűnöst neveljék meg (s távoztassa el a bűnözés alkalmait), illetve a bűnöst ne hozzák olyan helyzetbe, hogy ne tudjon visszatérni a társadalomba („miként emelkedjek némi erkölcsi megbecsülésre az, ki mint a’ marha csúfosan verettetik s ostoroztatik?”).⁹⁹ Érdekes, hogy a börtönrendszerek ismertetésére mindössze egy-egy bekezdést hagy, viszont a többi művel szemben, ő elég részletesen leírja már az ún. genfi rendszert is. *Sárváry* is kiáll a pennsylvaniai szisztéma mellett. „szabad legyen a’ magánrendszer’ legüdvesebb volta iránti meggyőződésemet kifejezmem, miképen az elzárás’ idejét minél rövidebbre kívánám határoztatni, azért, hogy mitől igen hosszú magán elzárás mellett méltán tartani kell, a’ szerencsétlen rab teljes elfásulásba vagy elmezavarodásba essék.”¹⁰⁰

Szokolay István Büntetőjogtana a forradalom esztendejében látott napvilágot Heckenast kiadásban.¹⁰¹ Kötetének teljes címéhez híven,

⁹⁸ *Sárváry* J.: A’ büntetésről, ‘s különösebben a’ halál büntetéséről, Pest, 1844

⁹⁹ *Sárváry* J.: A’ büntetésről, ‘s különösebben a’ halál büntetéséről, ih. 63. o.

¹⁰⁰ *Sárváry* J.: A’ büntetésről, ‘s különösebben a’ halál büntetéséről, ih. 87. o.

¹⁰¹ *Szokolay* I.: Büntető jogtan a’ Codificatio és Tudomány legújabb elvei szerint bíránk’ s ügyvédeink számára, Pest, 1848

művében részletes, praktikus tanácsokkal szolgál a nyomozást vezető bírák és hivatalnokok, a védelmet ellátó ügyvédek számára. Így például aprólékosan elemzi a kihallgatás körülményeit, a bíró taktikai fogásait, a rendelkezésre álló eszközöket. Munkáját a törvényesség szelleme hatja át, kodifikációs reformgondolatok között írta tanulmányát. Összhangban a kor garanciákkal ellátott büntető törvénykönyvére irányuló elvárásokkal vallja, hogy „A’ szoros igazság azt követelné, hogy senki, mielőtt büntetben elmarasztaltatik, fogságba ne vitessék; mert a’ bűnösség bebizonyítása nélkül, mi ítélet előtt nem történhetett, nem szabad senkit büntetni”¹⁰² Kénytelen elismerni, hogy ez a principia távolról sem érvényesül hazai „befogatási” gyakorlatunkban. Hatályban vannak tudniillik egyfelől a nemesi praerogatívákat garantáló jogszabályok (nemest letartóztatni ítélet előtt kis kivételtől eltekintve nem lehet); másfelől a büntetőeljárás érdeke is megköveteli a gyanúsítottak biztonságba helyezését. Erre a kiutat a XVIII. században jól bevált kezesség (cautio) intézményének alkalmazásával ajánlja: „Az ítélet előtt elfogottak őrizethelyét meg kell különböztetni az elítélt rabok börtönétől; az elválasztás nem csak a’ közlekedés érdekében szükséges, hanem a’ jogosság is azt követeli, mert ők csak őrizet és biztosítás végett fogattak el, tehát büntetés alá nem tartoznak; ítélet előtt senkit sem lehet büntetni, tehát becsületes és kényelmes helyre tétessenek; ámbár a’ jelen kor műveltsége azt az elítélteknél is megkívánja; de hazánkban fájdalom! nem csak ezek senyednek igen szomorú helyeken, hanem a’ pusztá gyanúra bekerültek is szenvedésteli lyukakban kizoztatnak össze-vissza keverve fiatalokkal, vénekkal, kis és nagy vétkesekkel, gyanús és elítéltekkel”¹⁰³ Az elkülönítés mellett olyan fogházak felállítását tartaná helyesnek, ahol az őrzés biztonságos volta fölöslegessé tenné a bilincseket – hiszen „már ezek is büntetnek”.

Nem lenne teljes körképünk, ha nem emlékeznénk meg büntetőjogtudományunk kezdeteinek egyik legtöbbször kiadott tankönyvszerzőjéről, *Szlemenics* Pálról. *Szlemenics*et a joghistoria olyan írónak tartja, aki a reformkor pezsgő szellemiségében sem volt képes megszabadulni a rendtörténeti iskola szemléletmódjától. Bizonyos korlátozott vonatkozásokban azonban még ő is művébe építette a haladó eszméket.¹⁰⁴ Kénytelen volt ő is elismerni, hogy a marasztaló ítélet előtt a börtönt csupán a biztonsági őrizet helyének kell tekinteni, így „a’ törvényszéknek kötelessége arra gondosan ügyelni, hogy a’ tömlöcz sem épületének hibája sem pedig a’ törvényszék’

¹⁰² Szokolay I.: Büntető jogtan ih. 584. o.

¹⁰³ Szokolay I.: Büntető jogtan ih. 387. sk. o.

¹⁰⁴ Szlemenics P.: Fenyítő törvényszéki magyar törvény, Buda, 1836

poroszlóinak restsége vagy kegyetlen bánása által büntetessé ne válják”¹⁰⁵ Másból azonban természetesnek véli, hogy az előzetes letartóztatásban lévő gyanúsítottal szemben a fogságot a bíró vallató eszközként használja: „Azt mindazonáltal semmi sem tilalmazza, hogy a' vallató bíró a felelni nem akaró, dühösködést színlelő, feleleteivel csintalankodó, vagy ellentmondásait meg egyeztetni nem akaró rabnak makacsságát szigorúbb tömlöczcel, vagy mérsékletes veretéssel meg ne zabolázza.”¹⁰⁶ A börtönbüntetés ismertetésénél nem lépte túl a gyakorlatban élő módozatok fölvázolását, a végrehajtási modell kérdésében sem foglalt állást. Követelményként egyedül azt fogalmazta meg, hogy a feudális tömlöccel szemben célszerű lenne a rabok elkülönítését megoldani a tapasztalatok átadásának meggátolása okán.¹⁰⁷

A teljesség kedvéért szólnunk kell még egy politikai jellegű polémiáról, melyben nem a börtönügy hozzáértői argumentáltak a börtönügy mellett s ellen. Az úgynevezett Kelet Népe vitában, mely érintette sok egyéb kérdés mellett a tömlöcök állapotát és a fogházjavítás kérdését is, a börtönügy kérdéséhez többnyire nem szakemberek szóltak hozzá. Ebből is következik, hogy az érvek nem annyira szakmai, mint közvélemény-formáló, politikai érvek voltak. Különös jelentőségét adja e polémiának, hogy végül is a büntetés-végrehajtás kérdéséről a legritkább esetben döntöttek a szakértők: a választás legtöbbször politikusok, képviselők, kormányhivatalnokok kezébe tétetik le; kik nem kevéssé a közvélemény nyomása alatt érlelik meg véleményüket.

Mint ismeretes, *Kossuth* 1841-ben lehetőséget kapott arra, hogy saját koncepciója szerint, önálló lapot indíthasson a reformeszmék hirdetésére. A Pesti Hírlap mindazon politikai-jogi célkitűzéseket zászlajára tűzte, amit a reformmozgalom bármely periférikus vonulata a polgári átalakulás jegyében, a feudális állapotok kritikájaként hangoztatott. A sok egyéb mellett így került *Kossuth* tollára a börtönügy kérdése is. *Széchenyi* István már a lap megindítása előtt is berzenkedett Kossuth túlzásai miatt, így az első közlemények utcára kerülése után elhatározta, hogy megtámadja a hírlapot. Január 3-án jutott a nyomdaprés alól az olvasók kezébe az újság, s február 1-jén a gróf már közölte feltett szándékát Deák Ferencsel: könyvet ír *Kossuth* és a Pesti Hírlap ellen.¹⁰⁸ Munkája nagy vihart kavart: „feleletek” sora látott napvilágot a Kelet Népe című munka júniusi megjelenését követően. S bár sokan figyelmeztették *Széchenyit*, ekkora ellentmondást

¹⁰⁵ Szlemenics P.: Fenyítő törvényszéki magyar törvény ih. 187. o.

¹⁰⁶ Szlemenics P.: Fenyítő törvényszéki magyar törvény ih. 178. o.

¹⁰⁷ Szlemenics P.: Fenyítő törvényszéki magyar törvény ih. 186. o.

¹⁰⁸ *Széchenyi* I.: Napló, 1978, 1390. o.

senki sem várt.¹⁰⁹ Már augusztusban kinyomtatták *Eötvös* József, *Záhorszky* Alajos, *Fáy* András vitairait, szeptemberben megjelent Kossuth „Felelete”, decemberben Pongrácz Lajos tett közzé polemizáló tanulmányt. *Desewffy* Auréltól *Vörösmarty* Mihályig mindenki szükségét érezte a hozzászólásnak.

Széchenyi István amellet, hogy szinte számról számra, cikkről cikkre gúnyosan végigelemzte a Hírlap megjelent számait (könyve nagyobb terjedelmű volt, mint az addig megjelent újságok), néhány témát pedig kifejezetten kiemelt támadásai célpontjaként, melyek szerinte különösen jellemzik *Kossuth* elragadtatott idealizmusát. Ezek a népnevelés szolgálatába állítandó „kisdedovók”, nemzeti nagyjaink szoborba öntésének kérdése, a „közhasznú ismereteket terjesztő egyesületek” felállítása és a börtönügy. Ez utóbbival kapcsolatban valóban több alkalommal is megnyilatkozott a Pesti Hírlap. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy 1841 első felében nem önálló témaként, hanem a nyilvánosság, a büntetőeljárás garanciái, a botbüntetés eltörlésének kérdéseit boncolgatva. Január 23-án például azokról a büntető intézményekről szólt, amelyek a börtönbüntetésnél is alkalmazottak (pl. verés, gúzsbakötés) voltak.¹¹⁰ Néhány nappal később a gyanúsítottak helyzetével foglalkozott, s felháborodott hangon szólt az esetleg ártatlanok őrzésének állapotairól – így a tömlőcőről.¹¹¹ Március elején a fellebbezési eljárást támadta, s csak így merült föl a szabadságvesztés.¹¹² A hónap végén beszámolót közölt a pécsi vásárról, hol nyilvánosan hajtották végre a vármegyei fogház elíteltjeinek botozását – s nem mulasztotta el a tömlőcök állapotának ismertetését sem.¹¹³ Mire *Kossuth* eljut az összegzésig¹¹⁴ *Széchenyi* műve már nyomdában van. „... a börtönügy minden képzetet túlhaladólag rossznak éreztetvén, a javítóházak kétségtelenül a legsürgősebb országos szükségek közé tartoznak” – szögezte le a szerkesztő.

A gróf a fogházjavítás eszméjét több oldalról vette tűz alá. Kifogásolta magát az eszmét: „A’ tömlőczök’ okszerinti elintézése és azoknak barlangokból javító-intézetekké átvarázslata, mikép’ csak a’ nemezis büntesse a’ halandót, ember emberen azonban kirekesztőleg csak javítson, és ha ezt teljességgel nem teheti, őt egyedül a’ köztársaság’ bátorsága és példaadás’ kedvéért sújthassa. Óh, mily kebel-melegítő

¹⁰⁹ Erre vonatkozó bejegyzések *Széchenyi* naplójában: „Batthyány Lajos azt mondja, ne írjak” (938. o.); „Levelet kapok *Andrássy* Károlytól és *Eötvös* Pepitől – ne írjak *Kossuth* ellen” (938. o.); „*Pulszky* Angliából jövet meglátogat. Forró fazékba nyúl Ön” (940. o.)

¹¹⁰ Szelíd tortúra. Pesti Hírlap (I), 1841. 7. sz. január 23.

¹¹¹ Nyilvánosság. Pesti Hírlap (I), 1841. 8. sz. január 27.

¹¹² Bünper. Pesti Hírlap (I), 1841. 20. sz. március 10.

¹¹³ Bot, vessző, korbács. Pesti Hírlap (I), 1841. 26. sz. március 31.

¹¹⁴ Büntetőjog. Pesti Hírlap (I), 1841. 45. sz. június 5.

javaslat! és ki azon szörnyeteg, ki nem sóvárogna epedő kebelrel azon napnak minél előbbi felvirradása után, mikor az állati szenvedelmektől zarnokolt ember a' legutolsóig – mint farkas Britanniában – ki volna irtva már, és a' méltányosság, becstület és erény' szava többet nyomna, mint börtön, bot, sőt halál; milly gyönyörű lét volna az, mikor a' mostani olykor még felette szükséges - egynek igen rossztevő, de a' soknak igen jótévő – huszonöt helyett, minden felebarátunk kezébe, kire az ráférne, inkább huszonöt huszonöt pengő forintocskát nyomhatnánk ...”¹¹⁵ Máshol gazdasági lehetőségeinket vitatja, mondván: majd akkor gondoljunk börtönjavításra, ha lesz rá jövedelmünk, ha a gazdasági feltételek adottak lesznek.¹¹⁶ Megint másutt – kissé lehiggadva – elismeri ugyan a börtönök állapotának szörnyű voltát, a javítás szükségét, csupán időelőttinek érzi most foglalkozni vele, és „illyfélék által az ügy is felette gyér közerőt eldirabolni”.¹¹⁷ Nála is fölbukkan a korabeli közvélemény érve: a börtönben nem élhet jobban az elitelt bűnöző, mint a dolgos paraszt.¹¹⁸ Mintegy összegzésül a börtönügy híveit „puhaszívű ábrándozóknak”, elképzeléseiket a kor viszonyai között megvalósíthatatlannak bélyegzi.¹¹⁹

Feleletében *Kossuth* kihasználta az újabb lehetőséget a fennálló büntetési rendszer kritikájára. Elutasította a „szigorúság” s a' rettentés komor rendszerét”,¹²⁰ leszögezte a tömlörendszer tarthatatlanságát, az uralkodó büntetési rendszer hasznavehetetlenségét.¹²¹ *Széchenyivel* szemben nem tartja lehetőnek az ilyen állapotok fenntartását, akár csak ideiglenesen is, pénzügyi feltételekre hivatkozva. Sőt – mint írja – „A' szabad szellem csudákat művel az anyagon is. Ez út – igaz – nehezebb és akadémikusabb, indulatot és féltékenységet költ fel ellenünk; de a' jog maga nem lesz áldozat ...”¹²² Elvi éllel szögezi le: nem lehet megkerülni a büntető kodifikáció alkalmával a börtönügy alapelveinek tisztázását, hiszen ha a jogszabály készítésekor nem egyértelmű a principia, az hosszú távon teszi tönkre a törvény hatékonyságát, s utólag nehezebb lesz foldozgatni, mint most tisztességgel megalapozni az építményt.¹²³

A hozzászólók közül – nem véletlenül – ez ügyben a legméltóbb és legalaposabb választ *Eötvös* József adta meg,¹²⁴ kinek nézeteit már ismerjük

¹¹⁵ Széchenyi I.: A' Kelet Népe, Pest, 1841. 195. o.

¹¹⁶ Széchenyi I.: A' Kelet Népe, ih. 198. o.

¹¹⁷ Széchenyi I.: A' Kelet Népe, ih. 199. o.

¹¹⁸ Széchenyi I.: A' Kelet Népe, ih. 196. o.

¹¹⁹ Széchenyi I.: A' Kelet Népe, ih. 357. o.

¹²⁰ Kossuth L.: Felelet gróf Széchenyi Istvánnak, Pest, 1841

¹²¹ Kossuth L.: Felelet gróf Széchenyi Istvánnak, ih. 167. sk. o., 172. sk. o.

¹²² Kossuth L.: Felelet gróf Széchenyi Istvánnak, ih. 24. o.

¹²³ Kossuth L.: Felelet gróf Széchenyi Istvánnak, ih. 164. o.

¹²⁴ Eötvös J.: Kelet Népe és a Pesti Hírlap, Pest, Nyomatta Landerer és Heckenast, 1841

fentebbről. Fáy András a Kelet Népet alapelveiben érintette, a börtönügyi kérdések helyett gazdasági kérdéseket boncolgatott.¹²⁵ Dessewffy Aurél oktalannak minősítette Széchenyi támadását a fogházjavítás kérdésében a Hírlap ellen.¹²⁶ Vörösmarty Mihály (Hazay Gábor álnéven) nem helyesli, hogy Széchenyi a gyökeres átalakítás helyett toldozgatni akar.¹²⁷ Sorolhatnánk tovább a szerzőket, azok azonban a főttebbiekhez képest új gondolatot a vitába nem hoztak. „... olly országban, hol a' nagyok sincsenek megóva, és e' hiány miat, tudja az ég, mi lesz hazánkban még sokbul, 's kivált „romlásnak induló hajdan” gyönyörű municipiumainkbul; hol – az erkölcsi mocskok' tengeréről ez uttal nem szólva, legszebb városaink' legszebb piacain annyi por, annyi sár van, meg annyi mocsár, annyi sivatag mindenütnen, mikép' ha a' jobbhoz szokott, és kinek hatalmában van odébb is állani 's mást választhatni, meg nem szokik, a' kurta emberi létet tekintve – mert sokat sok ember soha meg nem szokik – igazán ritka tett – mint a' lettdolog mutatja, valóban igen ritka tett, mert ugyan merre vannak honunk' számtalan fiaí? – hol kórház, dologház, 's eff. aránylag alig van, bolondház, lelenház 's pedig éppen nincs, és hol egy igen nagy része a' legbecsületesebb honi lakosoknak vajmi szűken él; hol végre a' legnagyobb rész olvasni, írni, számolni, de még csak betűzni se tud, és nagyobb része de még egy talpalatnyi földet sem bír; hogy illy országban, hol ez így van, és nincs máskép, és hol szinte minden más is körülbelül illy magasságú lépcsőn és illy kitűnő színben áll, hogy ott egész országra kényszerített ... amerikai mintára állított 's ezer meg ezer nemesi kuriánál kényelmesb tömlőcz vagy inkább 'gondoskodó intézet' ... tisztelet és becsület, de igazság is! – mindaddig el nem hiszem, 's nem fogja elhinni senki is, kinek honunk' diagnosisa csak félig meddig is tisztán áll szemei előtt ...”¹²⁸ A nagy reformer, Széchenyi István szavai a magyar liberális mozgalom és ezen belül a fogházjavító törekvések egyik leglényegesebb ellentmondására világítanak rá: a mindennapi élet és az eszmék közti óriási távolságra. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a magyar körülmények és a nyugati praktikum közötti szakadékra. Amire már 1842-ben Horváth Mihály is figyelmeztetett a liberalizmus értékelése kapcsán: „Habár felemelkedett is a szemlélődés a valóság fölött, az mégis ebből eredt, s tőle nemcsak támadásában, hanem haladásában is mindig bizonyos mértékben függő maradt.”¹²⁹

A fogházjavító mozgalom követeléseinek gerincét az emberhez méltó elhelyezés képezte. Az embertelen körülmények közül a (lehető

¹²⁵ Fáy A.: Kelet' Népe nyugaton, Buda, 1841

¹²⁶ X.Y.Z. (Dessewffy A.): Pesti Hírlap és Keletnépe közti vitály négy Czikkben, Világ, 1841, 76-79. sz.

¹²⁷ Hazay G.: A' Kelet Népe 1841-ben, Athenaeum (5), 1841, II. 39-45. sz.

¹²⁸ Széchenyi I.: A' Kelet Népe, Pest, 1841, 196-197.o.

¹²⁹ Horváth M.: Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc, Budapest, 1986, 65. o.

legminimálisabban) humanizált börtönbe áthelyezett végrehajtásról érkeztek a fogházjavítók. „Nagyobb világosság végett egyébiránt kétfelé oszthatjuk a ‘poenitentiara’ rendszabályait: olyanokra, melyek a ‘rab’ testi jólétét érdeklik, ‘s olyanokra, melyek által közelebbről vagy lelki nagyobb megromlásának gátolatása, vagy erényességének neveltetése czéloztatik. Az elsőhöz tartoznak mind azon rendszabályok, melyek a ‘ tisztaságot, a ‘ tömlöcznek szellőztetését, a ‘ rabok étkeinek mennyiségét ‘s minéműségét ‘s végre a betegek’ részére elkülönítendő különös betegházi osztályt illetik.”¹³⁰

E követelmények tehát: az egészséges elhelyezés, a tiszta környezet (úgy a cellák, termek, mint a rabok testi állapota), az egészséges, megfelelő étkeztetés, a betegellátás és egészségügyi felügyelet természetes velejárói egy zárt közösségnek, melyben a büntetés lényege nem a testi sanyargatásban áll. A börtön olyan egyetemes intézmény – mondja Lukács Tibor –, „mely bentlakóinak megtiltja, hogy kapcsolatba kerüljenek bármely más intézménnyel, megköveteli, hogy az élet valamennyi aspektusa egyetlen helyen, az intézmény keretei között és az általa meghatározott módon folyjék. A társadalom védelme érdekében a bentlakók társadalmát izolálja a külvilágtól, és minden eszközzel megakadályozza azt is, hogy a külvilág érintkezzék a rabtársadalommal.”¹³¹ Ennek a zárt világnak saját belső törvényei vannak, s természetesen védekeznie kell a világát fenyegető veszedelmekkel, így a járványokkal szemben is. Az egészséges ellátás nem pusztán jótétemény, hanem a belső egyensúly fenntartásának eszköze. Igen ám, de ez az öntörvényűleg természetesnek ható követelmény élesen ütközött a kor életviszonyaival és közfelfogásával. Méltán hivatkozott arra a gróf, hogy szép az idea, a körülményektől elválasztva helyeslendő az elképzelés, de hogyan engedhetné meg az ország magának azt, hogy bűnözői (még hozzá a legsúlyosabb bűnözői, mert egyelőre a testi büntetés hatályos lévén, a kisebb ügyek pénzzel és mogyoróvesszővel elintézhető) kényelmesebb körülmények közé kerüljenek, mint a látástól vakulásig dolgozó zsellérek vagy jobbágyok, akik maguk is sokszor putrikban élnek, gondjuk van mindennapi betevőjükkel. Emellett a feudális büntetőjog rendszerébe illesztett tömlöc jellegéhez hozzátartozott a szabadságvesztés ténye mellett, mint fentebb láttuk, a sanyargatás. Ez a modern fogházban eltűnt volna, újabb dilemmát okozva a hovatartozást illetően.

Nem véletlen, hogy az egyik legélesebb polémia éppen e kérdés körül alakult ki, mely látnivalóan nem szakmai, hanem politikai probléma volt.

¹³⁰ Eötvös J.: Vélemény a fogházjavítás ügyében Ns. Borsod vármegye ebbeli küldöttségéhez. Pest, 1838, 34. o.

¹³¹ Lukács T.: Szervezett dilemmánk: a börtön, Budapest, 1987, 38-39. o.

Hogy ez így történt, nagyban a nyugat-európai polgárosult és a közép-európai feudális viszonyok közötti lényeges különbségnek tudható be.

S bár a Kelet Népe csak periférikusan érinti a fogházjavítás eszméjét és kritikáját, a mozgalom élharcosai támadva érezték magukat, s ugyancsak Kossuth oldalán szálltak ringbe.

Talán ennek is köszönhető, hogy a gróf érvelése nem jutott célba. Az Országgyűlés által kiküldött szakmai bizottmány előtt minden zökkenő nélkül átfutott az a javaslat, mely az országban tíz kerületi börtön felállítását indítványozta. Sőt a bizottság, de még az alsó tábla is úgy döntött a magánzárkák rendszere mellett, hogy nem is ismerte a felkért építészek költségvetését, a döntés pénzügyi kihatásait. Pedig a börtönépítés már ekkor sem volt olcsó multság. A javasolt tíz kerületi börtön építése és a törvényhatósági tömlöcök korszerűsítése a legkedvezőbb becsült áron meghaladták volna a 14 millió forintot. (A főrendek szerint ez megfosztotta volna Magyarországot teljes, beruházásra fordítható pénzkészletétől)

Úgy vélem, ez a példa jól szemlélteti azt a hangulatot és környezetet, melyben a fogházjavító mozgalom életre kelt, s amelyben az ún. 43-as börtönügyi javaslat elkészült. A szakmunkák csakúgy, mint a büntető törvény tervezetei, a reformkor parttalan lelkesedésében, töretlen optimizmusában születtek. A fogházjavító mozgalom mindent tagadott, ami a feudális tömlöcügyet jellemezte. Vadonatújat követelt minden kérdésben. „Mivel az akkori viszonyokat az emberi méltóság szempontjából tűrheterlennek látták, sok vonatkozásban tabula rasa-t akartak.” – jellemezte a reformkori liberálisokat Szekfü Gyula. Megállapítása a leghívebben vonatkoztatható a fogházjavítókra. Nem kötötte (nem köthette) meg a szellemi szárnyalást semmi; a már meglévőt megsemmisítendőnek, a vágyottat alapoktól építkezendőnek ítélték. A börtönügy kérdését majdnem tisztán szellemi oldalról közelítették: eszmék és nyugati modellek alapján vázolták fel elképzeléseiket. Minden „földhözragadt” korlától mentesen képzelhették el a tökéletes modellt. Nem átalakítani, hanem teremteni akartak. Politikusok voltak, reformerek, társadalmi gondolkodók, nem pedig tömlöcfelügyelők, rendőrök, kapitányok, kriminológusok. Különösképpen nem gazdasági szakértők. A realitás messze tűnt, előtört az illúzió. A mélységes emberséggel, a fegyházjavítók humánus érveivel, a világ fejlettebb fertályának hiányában a logikai érvelés győzedelmeskedett. Így ütközött össze a romantikus lelkesedés a valóság tényeivel, aminek konzekvenciáit majd a törvénytervezet sorsában szemlélhetjük igazán.

„... annak a rendszernek tehát, mely szabadságot, a terhektől és kötelemektől szabadulást ígért, rövid idő alatt népszerűvé kellett válnia. Valóban a liberalizmus, ahol csak fellép, a nép tömegeit hódítja meg, anyagi propagandára, vesztegetésre és erőszakra nincs szüksége, az emberek szíve

feléje fordult még akkor is, ha a tanokból keveset vagy semmit sem értettek.” Ez az érzelmi közelítés nagyban segítette a fogházjavítók munkáját is. Másfelől a feudális büntetési rendszer borzalmainak politikai célú megfestése számos hívet gyűjtött a radikálisok táborába. A Pesti Hírlap hasábjain *Kossuth* rendszeresen ostorozta a tömlőc intézményét. Hol a tömlőcállapotokról, hol az ártatlanul hosszú ideig fogva tartott gyanúsítottak kapcsán, máskor a vármegyeházán tartott nyilvános rabbotozás ürügyén, megint más alkalommal a fellebbezési eljárás bírálatában bukkant föl a tömlőc kritikája. Újságírók, hírlapok oldalain, a fogházjavító mozgalom híveinek műveiben, szépirodalmi munkák fejezeteiben szembesült a társadalom saját büzös, embertelen börtöneivel, rothadó húsos, szennyes csontváz-lakóival. Ez a jelenség nagyban segítette a szabadelvűség terjesztését: a tömlőcviszonyok és a személyes szabadság szoros összefüggéseinek tudatosítását.

Mint azt már említettük, a hazai fogházjavítóknak pozitív tapasztalatok nem állottak rendelkezésre. A munkák jelentős része tehát kritikai-feltáró jellegű volt. Nagyobb részt foglaltak el a feudális állapotok ábrázolásai, mint az új koncepciók kifejtése. Dē hiszen logikus ez: az új kiépítését meg kell előznie a régi kritikájának. A hívek toborzásában az elborzasztó kép amúgy is sokat segített. Ráadásul addig, amíg hazai kísérletek nem voltak, a művek pozitív javaslati, a fölvetett kérdésekre adható válaszok a megismert nyugat-európai és amerikai tudományosság eredményeinek adaptációi. Ezzel magyarázható az is, hogy a szakmai művekre nem elsősorban a polémia jellemző. A szerzők kisebb-nagyobb tapasztalataikat összekapcsolták a „nyugati” modellek ismertetésével, apróbb javaslatokat téve a hazai végrehajtás mikéntjére. A szakmai vitában lényegében csak a hallgató szisztéma és a magánrezsim hazai hívei törte lándzsát – külföldi munkák ellenérveit ismételve. Dacára az ismertetett szemléletnek, e mozgalom eredménye lett jó néhány új elv meggyökereztetése hazánkban, miként a munkáltatás általános elfogadása és kötelezése.

A szakmai törekvéseket legfőképpen a börtönfunkciók elválasztása jellemzi. Műveikben a fogházjavítók mindannyian kísérletet tettek az előzetesen őrizetbe vett gyanúsítottak és az elítéltek őrzési körülményeinek elkülönítésére, ennek elvi és gyakorlati megalapozására. Az ún. javító rendszerek elfogadásával kivétel nélkül letették a garast a feudális közös bezárás elutasítása mellett, egyben – igaz kezdetleges formában – megkezdték a foglyok tipizálásának elvi megalapozását. Mindannyiban a büntetés-végrehajtás alapelveinek tekintették a javítást, mint célt, a munkáltatást és nevelést, mint eszközt. Állást foglaltak a rabsegélyezés

mellett, s új, egészséges börtönök építéséért szálltak síkra, a legmodernebb megoldások és a börtönügy legújabb eredményeinek figyelembevételével.

A fogházjavító mozgalom prominenseinek küzdelme nem tartott sokáig. Pulszky Ágost és Tauffer Emil állapították meg a börtönügyi irodalom második nagy periódusát megnyitó tanulmányukban: „Eötvös József és Lukács Móricz munkájának megjelenése óta (1842) egy könyv sem adatott ki, mely a börtönüggyel tüzetesen foglalkozott volna.”¹³² A magyar börtönügyi tudományosság első hullámát tehát kioltotta az 1843/44-es kodifikációs polémia, amelyben utoljára csaptak össze a nézetek. Ezt követően azonban más, jóval fontosabb kérdések kötötték le politikusaink, törvényhatóságaink figyelmét.

Az ún. 1843-as börtönügyi javaslat természetes folytatása, terméke volt a fogházjavító mozgalomnak, világos bizonyítéka Eötvösök eredményességének és a magyar börtönügyi tudományosság kibontakozásának.

A magyar börtönügyi szakirodalom az önkényuralom idején

Az osztrák kormányzat periódusában visszaütött a börtönügyi szakirodalomra korábbi túlzottan politikai kezelése. A reformkor felfogásában a börtönök javítása politikai követelésként, politikusok munkáiban, politikai programok részeként és a politikai propaganda meggyőző eszközeként bukkant föl. Tekintettel arra, hogy az idegen uralom alatt „a politikai és szépirodalmi sajtó elnémult”, vele tűnt a börtönügyi tudományosság is. Amúgy – mint Beksics Gusztáv is megállapította – „A tudományos irodalom is teljesen pangott”.¹³³ A tudomány orgánumai szomorú állapotban voltak. Némi éledés tapasztalható az ötvenes évek második felében Heckenast Gusztávnak és Császár Ferencnek köszönhetően. (Jogtudományi s Törvénykezési Tár, Törvénykezési Lapok) Habár a szerkesztők tisztában voltak tevékenységük korlátaival. Mint Császár fogalmazta: „Meghagyva az elméletnek (miután a törvényhozásban befolyásunk nincs) a maga szűkebb hatáskörét: főleg érdekes jogesetek, vitatkozások, elhatározó ítéletek és bünyfenytési tárgyalások, vád- és védbeszédek közlésére, mint leggyakoribb tárgyakra fordítandom

¹³² Pulszky Á. - Tauffer E.: A börtönügy múltja, elmélete, jelen állása különös tekintettel Magyarországra, ih. 268. o.

¹³³ A magyar nemzet története (szerk. Szilágyi Sándor), 10. Budapest, 1898, 495. o.

figyelmemet.¹³⁴ Úgy a folyóirat-irodalomra, mint az önálló művekre jellemző az osztrák felfogás érvényesülése, mely a polgárosodás közjogi vonatkozásait tabuként kívánta kezelni. Miklóssy János írja: „Az abszolutizmus kezdeti szakasza politikai és törvényalkotási viszonyaiból következően, az évtized elején publikált jogtudományi munkák többsége inkább magán-, mint közjogi természetű.”¹³⁵ (Ugyanerről Horváth Tibor: „A szabadságharc leverését követő önkényuralom korszaka nem kedvezett a tudományos gondolkodásnak. Az egyetemen és a főiskolákon a magyar büntetőjog oktatás helyébe az osztrák büntetőjog és a német jogtudomány oktatása lép. A büntetőjogi irodalmat csak az a fajta hivatalos tudomány képviseli, amely a büntetőjogi reform-gondolatokat tudatosan elkerülve, legfeljebb a fennálló jog kommentálását tekinti feladatának.”¹³⁶) A büntetőjogban és börtönügyben ez még fokozottabban jelentkezett. A „szakmunkák” döntő többsége az osztrák jogot magyarázta és ismertette, különösen az 1852. évi Strafgesetz életbe léptetését követően. Ezek a munkák nem tudományos igényű összeállítások voltak, nem is lehettek azok. Jellemző példa Kléh István munkája, ahol is betürendbe szedve taglalta „kézikönyvül bírák s ügyvédek számára” az osztrák büntetőjog normáit.¹³⁷ A szabályok szövegét minden kommentár nélkül közölte. Merészebb volt Csatsko Imre, aki a büntetőjog elemeiről szóló munkáját ugyancsak „vezérfonalul” ajánlotta bírának s ügyvédeknek,¹³⁸ azonban már a magyar gyakorlatot is ismertette. Igaz, munkájának közzétételekor még nem volt jogszabállyal életbe léptetve az osztrák büntető törvény. Fejtegetései közé – korábbi – „büntetésjogi” munkájának elméleti következtetései is bekerültek.¹³⁹ Így példának okáért a szabadságvesztés-büntetések (vagy ahogyan ő mondta: szabadságbüntetések) elméleti csoportosítása, vagy néhány elvárás a börtönnel szemben. Nem ment túl megállapításaiban a fogházjavító mozgalom reformkori általános eszméin. Így leszögezte, hogy „a börtönök úgy rendeztessenek, hogy azokban ne legyen alkalom bünözésre, péld. ha férfiak és nők egy börtönbe záratnak, és megromlásra, ha t.i. kisebb bűnösök a nagy és megrögzött bűnösökkel összezáratnak ... A mostani börtönök kevés kivétellel nem csak azért kárhozandók, mert azokban hiányzanak a jól rendezett börtönnek kellékei, hanem azért is, mert

¹³⁴ Tisztelt olvasóimhoz. Törvénykezési Lapok, 1856/26., 1856. december 26.

¹³⁵ A Magyar sajtó története II/1., 505. o.

¹³⁶ Horváth T.: A büntetési elméletek fejlődésének vázlatja, 1981, 197. o.

¹³⁷ Kléh I.: A büntető törvény magyarázata, 1853, alig megy ezen túl Szlemenics P.: Fenyítő törvényszéki magyar törvény Budán, 1850 és Szokolay I.: Az új osztrák büntető törvénykönyv magyarázata, Pest, 1852

¹³⁸ Csatsko I.: A büntetőjog elemei vezérfonalul bírák- és ügyvédeknek, Pest, 1850

¹³⁹ Csatsko I.: Büntetésjogi elméletek, tekintettel a büntetés fajtáira, különösen a halálbüntetésre, Bécs, 1843

azoknak különböző alkotásuk és állapotuk miatt egyenlő büntető rendszert megállapítani lehetetlen, péld. 1-5 évi börtön milly különböző büntetés a börtönök különfélesége szerint”¹⁴⁰ A Strafgesetz kommentárjaiból kiemelkedik a *Somossy József* fordításában közzétett Új Ausztriai Büntető Törvény, melyet jegyzetekkel s magyarázatokkal *Anton Hye Glunek* lovag látott el.¹⁴¹ A törvényt magyarázat jegyzetei hosszabb elméleti eszmefuttatásokat is tartalmaznak. A lovag a jó büntető rendszer szükségleteit a következőkben foglalta össze: „igazságos büntetés”, „a büntetés valóságos rossz”, „a büntetthez lehetőleg hasonszőrű”, a büntetés különösen „a bűnös javítására hasson”, „másokra is példakép, intőleg, oktatólag és visszatartóztatólag hasson”, „a társaságra nézve anyagilag is lehetőleg hasznos legyen”, „visszapótolható és elengedhető” legyen tévedés esetén.¹⁴² Ezt a büntetést a szabadságvesztés-büntetésben lehet föltalálni.

Ezek, s hasonló művek azonban béklyóba voltak verve: mozgásterüket a Bécsben hozott törvény beszűkítette. Az osztrák törvényhozás pedig vajmi kevés tekintettel volt a magyar érdekekre vagy esetleges szakirodalmi véleményekre. Ha felhasználta is némi tudományos előmunkákat, akkor azok nem a hazai szerzők eredményeiből, hanem az osztrák tudósok elméleti vitáiból és jelentéseiből kerültek ki. (Habár mint fentebb láttuk, a konkrét pénzügyi helyzet jobban befolyásolta a jogalkotót, mint akárhány tudós szakember véleménye.)

A büntetőjog fejlődésében lényegesebb fejlődés állott be az Országbírói Értekezlet tevékenységét követően. A tárgyalások eredményeképpen „A magyar büntető törvények és törvényes gyakorlat, a változott viszonyokhoz idomítva, a következő módosításokkal visszaállítatik ... a nemes és nem nemes között többé különbség nem lehet és eszerént ... a testi büntetés alkalmazásának helye büntetteknel egyáltalában nem leend.”¹⁴³ Ezzel a bekezdéssel lényegében összefoglalható az a változás, melyet az Értekezlet előidézett. Az előrelépéshez képest azonban a visszakanyarodás kézzelfoghatóbb volt. „Az Országbírói Értekezlet „Ideiglenes törvénykezési szabályainak” hatályba léptével a magyar büntetőjog visszaesik abba a rendszertelen, bizonytalan állapotba, mely a negyvenes években általános rosszallás és elítélés tárgya volt. E chaotikus állapotban a tudomány volt az, ami bíróságainkat irányította és útba igazította” – állapította meg *Finkey Ferenc*.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Csatsko I.: A büntetőjog elemei, ih. 21. o.

¹⁴¹ Hye Glunek: A.: Az ausztriai büntető törvény általános része, magyarázta ford. Somossy József, Pest, 1857

¹⁴² Hye Glunek: A.: Az ausztriai büntető törvény, ih. 288-290. o.

¹⁴³ Ideiglenes Törvénykezési szabályok, Pest, 1861. III. Bűnvádi eljárás, 2.§

¹⁴⁴ Finkey . F.: A magyar büntetőjog tankönyve, Budapest, 1909, 81. o.

A büntető gyakorlat erre rákényszerült. Az Értekezleten egyöntetűen szögezték le: „Az 1852-ik évben hazánkba is behozott és eddig fennállott osztrák büntetőjogot továbbra még csak ideiglenesen sem lehet fenntartani, nem csak azért, mert ezen büntetőjog a nemzet beleegyezése nélkül, sőt akaratjának ellenére hozatván be, az mint teljesen idegenszerű, a nemzet keserű ellenszenvének tárgya, s további fenntartása még inkább nevelné a kedélyek ingerültségét – de azért sem, mert számos rendeletei, különösen azok, mik a politicalai büntettekre, s azokkal hasonnemű vétségekre vonatkoznak, absolut kormány alatti országok számára lévén alkotva, oly szélesen terjedők, oly kevéssé határozottak, hogy azok mellett, ha szigorúan megtartatnak, minden szabad tanácskozás politicalai és közigazgatási tárgyak felett, lehetetlenné válik...”¹⁴⁵ Szó esett az 1843. évi javaslat életbeléptetéséről is, azt azonban végül is elvetették.¹⁴⁶ Így a büntető gyakorlat büntető törvény nélkül maradt, akárcsak a már álló s működő fegyintézeti hálózat. Az osztrák szabályozást a Helytartótanács fordításokkal, némi önálló jogalkotással pótolta. A börtönügy azonban ez években is kívül rekedt a szemhatáron. Mint a már idézett munkák, a hatvanas évek elejének művei is általános büntetőjogi szempontból foglalkoztak a büntetéssel, s csak mint elméleti problémával a büntetés körüli végrehajtási kérdésekkel. Erre szükség is volt, mivel „1843 óta a tudomány s tapasztalás roppant haladást tett, melynek eredményeit a mi törvényhozásunk is a maholnap foganatosítandó börtönrendezésnél kénytelen lesz kellőleg figyelembe venni”.¹⁴⁷ A tudomány ezen haladása, a szakmai tapasztalatok azonban – vette észre fájdalmasan a szakíró – nem Magyarországon, hanem határainkon túl keletkeztek. A világ ekkor már rég meghaladta a pennsylvaniai és az auburni rendszer első formáit, a gyakorlatban pedig már alkalmazták a különféle kombinációkat, az osztályrendszert, az angol és az ír fokozatos rendszert, nagy monográfiák összegezték a tapasztalatokat. Szükség volt tehát arra, hogy ezen elméleti konklúziók eljussanak Magyarországra. Ezek azonban nem a börtönügyi tudományosság csatorniján érkeztek, hanem a büntetőjog büntetéstani fejezeteinek részeként.

Ebben a helyzetben jelent meg *Pauler* Tivadar, a későbbi közoktatási, majd igazságügy-miniszter nagyhatású büntetőjogi tankönyve a Büntetőjogtan.¹⁴⁸ „Pauler a régi magyar büntetőgyakorlat, továbbá az 1843. évi javaslat alapján, valamint a német ún. észjogi iskola tanaira és az osztrák

¹⁴⁵ Ráth M.: Ideiglenes Törvénykezési Szabályok, Pest, 1861, I. 187. o.

¹⁴⁶ Vö. 6. ülés 1861. február 16., Ráth M.: Ideiglenes Törvénykezési Szabályok, ih. 51. sk. o.

¹⁴⁷ Bozóky A.: A börtönügy legújabb haladásai mind a különböző rendszerek elméletére, mind azoknak gyakorlati alkalmazására nézve, különös tekintettel Magyarországra, Pest, 1867, 6. o.

¹⁴⁸ Pauler T.: Büntetőjogtan I-II., Pest, 1864

büntető törvénykönyvre figyelemmel a büntetőjognak olyan kombinált rendszerét hozta létre, amely – ha nem is pótolhatta a hiányzó, korszerű magyar büntető törvénykönyvet – sok tekintetben megfelelt az akkori körülményeknek, és nem csak a jogi oktatásban, hanem a büntető ítélezésben is nagy jelentőségre emelkedett. A bírák, ügyészek, ügyvédek – Btk. híján – Pauler paragrafusokra osztott tankönyvére hosszú éveken át úgy hivatkoztak, mint valami törvénykönyvre.¹⁴⁹ Ez a nagy tiszteletnek örvendő tudományos munka közvetítette a büntetési elméleteket és a börtönrezsimek körüli legkorszerűbb álláspontot a magyar jogásztársadalomnak. A mű publikálása után még hosszú ideig nem hiányozhatott Pauler művének címe a börtönügyi szakmunkák lábjegyzeteiből sem.

Pauler mindenekelőtt leszögezte, hogy „a büntető hatalomnak alapja, a büntetések célja, mérve iránti vizsgálódások ... csak a bölcséleti jog művelésével, leginkább a múlt század közepe óta, midőn a büntetőjog gyakorlatának számos visszaélései, annak átalakítási kísérleteire vezettek, kezdődtek és különböző büntetőjogi elméleteket szültek.”¹⁵⁰

A büntetések elmélete tehát alig évszázados – mondja, s ez idő alatt számos teóriát fejtek ki részleteiben a filozófusok, jogbölcselők és jogászok. Részletesen ismerteti *Pauler* az abszolút, relatív és egyesítő teóriákat, majd így összegzi véleményét: „A vázolt elméletek között alig van, mely a büntetőjog egyik vagy másik döntő nyomadékkát nem méltányolná, de épp egyoldalúságuknál fogva mellőzvéen kitűzött feladványuk többrendű alkotó elemeit, azt kellőleg meg nem fejtik.”¹⁵¹ Részletesen – bár röviden – kritika alá veti az egyes elméleteket s azok premizált eszméit. A javításról, mint büntetési célról így vélekedik: „... korunk legnemesebb törekvései közé tartozik de azt a büntetés sem alapja sem főcéljának nem tekinthetni; mert mellőzvéen azon lélektani kérdést, vajjon a siker elérésére a kényszer alkalmas eszköz-e vagy sem? minden esetre az elmélet szerint a büntetés a javíthatási fogékonyság, képességtől és a javítás szükségességétől tételeztetik fel; következetesen tehát a büntetésnek nem lehetne alkalmazása, midőn a javíthatatlanság világos jelei mutatkoznak, vagy a bűnöző töredelmes bánata azt fölöslegesnek bizonyítja; az elmélet szerint továbbá a büntethetőség ismérve az erkölcsi érzület hiányában állana, és így míg némelykor büntett nélkül is lehetne és kellene büntetni, a vétkességéből eredt törvényszegésnek meg nem fenyíthetnének; végre a büntetés mérszabálya csak az egyéni javítástól tétethetnék függővé,

¹⁴⁹ Csizmadia A. – Kovács K. – Asztalos L.: Magyar állam-és jogtörténet, Budapest, 1978, 457. o.

¹⁵⁰ Pauler T.: Büntetőjogtan, ih. I. 34. o.

¹⁵¹ Pauler T.: Büntetőjogtan, ih. I. 43-44. o.

és így egyrészt a bírói korlátlanságnak, másrészt a fegyenczek szinlelésének és képmutatásának tágas mezőt nyitna ...”¹⁵²

Összesítést készít néhány oldalon arról, szerinte milyen legyen a büntetés ahhoz, hogy hatékonyságát ne kelljen kétségbe vonni. Az ismérvek: személyes, arányos, egyenlő, osztékony, emberies, erkölcsi, oktató s óvó, példás, megbecsülhető, népszerű és helyrehozható.¹⁵³ Kétségtelen, hogy a szabadságvesztés-büntetés az, mely leginkább megfelel e követelések többségének.

Ezért meglehetősen részletességgel foglalkozik *Pauler* a szabadság-büntetésekkel, s azon belül is a fogházakkal. „Hogy azonban a letartóztatás különböző fajtái a büntetés megkívántatott kellékeivel birjanak – fogalmazza meg elvárásait a börtönnel szemben *Pauler* – „a fogházak oly elrendezése szükséges, hogy azok egyrészt a biztosság, könnyű felügyelet, és egészség követelményeinek teljesen megfeleljenek, másrészt mind az eltávolítottván, mi a foglyok romlását elmozdítaná, kellő gond azoknak javítására munka, oktatás és más czélszerű intézkedések által fordítottassék”. Ezeknek a követelményeknek leginkább az ún. javító fogházak felelnek meg – állapítja meg –, melyek először Észak-Amerikában, majd Európa több országában elterjedtek.

Magát a börtönrezsím kérdését egyszerűen elintézi. Van „magán rendszer szerint (philadelphiai, pennsylvaniai) a foglyok teljes elkülönítésével arra különösen épített fogházakban” és a másik nagy irányzat „a hallgató-rendszer (auburni), mely a foglyok hallgatásán, közös nappali munkával, de éjjeli elkülönítéssel alapszik”. Mélyebben a rezsímek elemzésébe s különösen értékelésébe bele nem bocsátkozik. Az ún. vegyes genfi rendszert és az ún. társadalmi vagy Obermayer rendszert mint a kettőt vegyítő, egyesített rendszert ismerteti. A magánrendszer irányába hajlik, a külhoni megnyilatkozások alapján – módosításokkal – ezt látja alkalmasabbnak, s sok reményt fűz az osztályrendszerhez, melyben „A fegyenczek bűnnagyságához, netaláni ismételtetéséhez képest, különböző bánásmód, elkülönítésükre nézve nagyobb vagy kisebb szigor szükségesnek mutatkozik; e szempontból az osztályrendszer előnyei tagadhatatlanok ...”¹⁵⁴

Ennél többet a belső rendszerről nem szól. A rendszerek előnyeinek vagy hátrányainak (egyébként a börtönügyi irodalomban szokásos) tételes részletezését mellőzi. A rabtartás és felügyelet köréből értékelés nélkül ismerteti a XVIII. század első feléig visszamenve a helytartótanácsi

¹⁵² *Pauler* T.: Büntetőjogtan, ih. I. 48-49. o.

¹⁵³ *Pauler* T.: Büntetőjogtan, ih. I. 121-125. o.

¹⁵⁴ *Pauler* T.: Büntetőjogtan, ih. I. 172-173. o.

intézményeket, a neoabszolutizmus intézkedéseit tényszerűen közli.¹⁵⁵ Összességében nem foglalkozik többet a börtönbüntetéssel, mint amennyi egy általános büntetőjogi tankönyvből e témára arányos rész esik. Egyértelmű álláspontja még a börtönrezsimek körül sem derül ki, csupán a javító fogházak mellett teszi le általánosságban a garast.

Pauler Tivadarnál összehasonlíthatatlanul részletesebben fejtette ki nézeteit *Karvasy* Ágost. A pesti egyetem tanára, a Tudományos Akadémia levelező tagja írta magáról: „mint egyetemi tanár egyik főkötelességemnek tartván azon tanulmányokra nézve, melyeket a tanszéken előadok, az ifjúságot célszerű és magyar nyelven szerkesztett könyvekkel ellátni ...”¹⁵⁶ Tankönyvsorozatának egyik kötetét az alkotmány- és igazságügyi politikának szentelte. Az igazságügyi politika stúdiumán belül részletesen foglalkozott a büntetés intézményével. A büntető igazságról szóló fejezet meghaladja az igazságügynek szentelt mondanivalója felét, s e részben csak a büntetés sokoldalú elemzésére fordítja figyelmét. A büntetést elméleti értelemben taglalja, mint a cél és alap meghatározta intézményt, majd pedig ennek tükrében az egyes büntetési nemeket veszi szemügyre.

Meghatározásában a büntetés olyan érzéki rossz, mely a jogsértések ellen fenyeget, és a jogsértőn végrehajttatik. A büntetésekre vonatkozó elméleteket *Pauler* Büntetőjogtanára támaszkodva ismerteti, viszonylagosnak tekintve azokat, melyek „az elijesztést” s a „javítást” vagy az „egyéni megelőzést” egyoldalúan preferálják, s az abszolút elméleten értve azt, mely tekintet nélkül egyéb célra, a jogsérelem igazságos „visszatorlására” helyezi a hangsúlyt. Ő maga az egyesítési elméletet érzi közelállónak véleményéhez, mely szerint e különböző megjelölt célok másodlagosak a „végcél” vagyis a „közbátorság fenntartása” mellett. A közbátorság persze nem szoríthatja háttérbe a humanizmus és igazságosság elvét, melyek megkövetelik az arányosságot úgy objektív (a tényálladék elemei), mint szubjektív (a bűncselekmény alanyi körülményei) értelemben. „A szoros jogosság azt kívánja, hogy a büntetés mint igazságos visszatorlás arányban álljon a büntett és az általa mutatott jogmegvetés nagyságához.”¹⁵⁷

Az igazságosság egyik alapvető feltétele, hogy a bíró „a törvényszabta büntetésnek melléktulajdonságaiban, milyenek p.o. a fekhely, elzárási hely, foglalkozás a büntetés helyén, különböző bűnösöknél különbséget tegyen, mert különben, ha ezektől eltekintve minden bűnösre tökéletesen egyforma bánásmód alkalmaztatik, ez különféle érezhetőséget okozna, mi a valóságban nagy egyenlőtlenség volna. Nagyszerű

¹⁵⁵ *Pauler* T.: Büntetőjogtan, ih. I. 176-177. o.

¹⁵⁶ *Karvasy* Á.: Közrendészeti tudomány, Pest, 1866

¹⁵⁷ *Karvasy* Á.: Az alkotmányi és az igazságügyi politika, Pest, 1865, 108-112. o.

javitófogházakban kevesebb de még is némi különbséget lehet tenni a különféle bűnösök között.”¹⁵⁸

A „nagszerűsége” *Karvasynál* nagy hangsúly van, ti. igaz ugyan, hogy a szabadságfosztás a legjobb válasz a szabadosság következtében elkövetett jogsértésekre, s a legjobban arányítható büntetés a bűnösség mértékéhez, akár csak a differenciáláshoz. „Azonban tagadhatatlan, hogy a börtönbüntetés célszerűsége és igazságos volta nem csak annak a büntett nagyságához mért tartamához, hanem leginkább a börtönök minemiségétől függ”. Ezzel *Karvasy* Deák reformkori nézeteit építi be a büntetésről vallott gondolatkörbe; nyilvánvalónak látja, hogy a börtönügy állása alapvető jelentőségű a büntetés hatékonysága szempontjából. Feltehetően ezért foglalkozik oly részletesen a börtönrendszerekkel. A kezelés módja világossá teszi elkötelezettségét a magánrendszer mellett. Röviden ismerteti a pennsylvaniai, az auburni és a genfi megoldásokat, majd aprólékosan sorra veszi a magánelzárás előnyeit a közös elzárás fölött, s a philadelphiai rendszer ellen felhozni szokott érveket pedig cáfolni igyekszik. Anélkül, hogy *Karvasy* eszmeifuttatásába bekapcsolódnánk, a következők miatt érvel a pennsylvaniai rezsim mellett: szerinte „a magánelzárásnál a javulási cél leginkább elérhető”, mert a magányban a rab könnyebben hajlik önelemzésre és bűnbánatra. Emellett „a magánylét unalomból hajtja a bűnöst munkára, ami által tevékenységhez szokik. A magányrendszer az egyetlen, mely az elítéltek közötti rontó kapcsolatokat leginkább megakadályozza, továbbá itt biztosítható a legtökéletesebb egyéni elbírálás, a differenciálás. A magányrendszer nem követeli meg a verést. A prevenció céljait is szolgálja, mert „a magánelzárás több nélkülözésre készíti a bűnöst, mint a közös elzárás”. Előnyös szabadulás után is, mivel nem ismeri a „rabtartás” kategóriáját, mely nehezbítené a helyes útra térést. Nem okoz szegyenérzetet, mert voltaképpen senki sem ismerte meg őt, mint foglyot. A pennsylvaniai rendszer az, amely nem a testi, hanem az érzelmi érzékekre hat, ezért minőségileg magasabb rendű a többi büntetésnél. Gyakorlati érvet egyet említ: a visszaesési statisztikák szerint a magánrendszerből szabadultak között sokkal több volt a „megjavult”.¹⁵⁹

Az ellenérvek (a magányrendszer drágább, a vallási ceremóniák nehezen bonyolíthatók, a rabbal az örök önkényesebben bánhatnak, a magánelzárás a világtól jobban elszakíttatik, a javulás helyett inkább romlik, nagy a tébolyodási statisztika, romlik a rabok egészségi állapota) szerinte nem meggyőzőek, mert nem a magányrendszer ellen irányulnak, hanem a rosszul megvalósított rezsim ellen, ti. ilyen negatív tapasztalatokat ott

¹⁵⁸ Karvasy Á.: Az alkotmányi és az igazságügyi politika, ih. 113. o.

¹⁵⁹ Karvasy Á.: Az alkotmányi és az igazságügyi politika, ih. 127-136. o.

szereshettek, „hol e rendszer igen hiányosan vitetett keresztül”. Végző konklúzióként írja tehát: „általában véve a magánelzárási rendszer aránylag több előnnyel bír, mint a közös elzárási rendszer”, de mindent egybevetve „sem az egyikhez, sem a másikkhoz nem kell kizárólag és makacson ragaszkodni, hanem mind a két rendszert lépcsőzetes modorban kell alkalmazni és belső egységbe hozni”, ezáltal a magányrendszer negativumait kiküszöbölni.¹⁶⁰ S ezután felsorolja azokat az elveket, melyek – megőrizve a magányrendszer elemeit – lényegében az angol fokozatos rendszert tükrözik! Jegyzetben ismerteti a Crofton-féle rendszert is, tehát az ún. ir fokozatos szisztémát. A büntetőjog tanára tehát nem csak ismeri, de tanítja is a legkorszerűbb elgondolásokat a börtönügy terén, ami bizonyítja, hogy a fogházjavítás modernizálásának elméleti alapjai hazánkban az önkényuralom második felében már kialakultak.

A fenti, kifejezetten büntetőjogi szakmunkákon kívül alig néhány munka foglalkozott csupán börtönüggyel. Ahogyan *Pulszky Ágost* és *Tauffer Emil* folytatta a fentebb már megkezdett mondatot, amikor megállapították, hogy 1842 óta „egy könyv sem adatott ki, mely a börtönüggyel tüzetesen foglalkozott volna ... *Réső Ensel* Sándor pestmegyei tiszti ügyész úr munkája: „a külhoni fogházak börtönrendszereiről” Pest, 1866, az egyedüli, mely azóta kijött, de ő is csak egyszerű látogatás után mellesleg ismertet néhány hazai börtönt ...” A mű valóban inkább úti élmények sorozata, melyek azonban alkalmat adtak *Réső Ensel*nek a magány- és a közös rendszer bemutatására, s közvetítették a rendszerek pozitív és negatív vonásait a hazai társadalom és szakma felé. Bruchsal, München, Stuttgart, Párizs intézeteit meglátogatva, annak lehető legrészletesebb képét vázolta föl a szerző, érzékeltetve konkrét példákön a börtönszisztémák közötti különbséget. (Nincs értelme e fogházrajzokat ehelyütt ismertetni, mivel azok pusztá leírások.) *Réső Ensel* is a magányrendszer híve, bár ennek okát érvekkel nem támasztja alá; leginkább az 1843-as törvényjavaslathoz való vonzódása tűnik alapnak. (Mint tudjuk, *Réső Ensel* Sándornak köszönhető az 1843. évi plánum első nagyközönség számára készült szövegkiadása.) Az ő értelmezésében három büntető rendszer létezik: a pennsylvaniai, az auburni – és a miénk –, amit „dolgozónak” nevez. (Feltűnő, hogy a neves szakembernek mennyire elkerülte a figyelmét az angliai és az írországi, a svájci és a bajor újítások rendszerré válása.)¹⁶¹

A különböző fegyintézeteket – legyenek azok külföldiek vagy magyarok – hasonló szemüvegen át nézi, mint Trencsén megye főntebb idézett főispánja. A hasonlítás alap a feudális tömlöc, így szinte valamennyi

¹⁶⁰ Karvasy Á.: Az alkotmányi és az igazságügyi politika, ih. 133. o.

¹⁶¹ Réső Ensel S.: A külhoni fogházak börtönrendszereiről, Pest, 1865, 56. o.

intézettel elégedett, csodálja a rendet, a tisztaságot, a fegyelmet. A rövid magyar körképből néhány értékelő megállapítás: „A megyeháza hátsó udvara, felében elkülönítve, lombos akácz fákkal képezi a sétaudvart, itt járnak fel alá a rabok” – írja Pest, Pilis és Solt vármegye börtönéről. A beteg „lepedővel behuzódott szalmazsákon, vánkoston, kényelmes pokróc alatt nyújtózkodik ... A fogdák butorzata mint a kóroda szobák, ...”¹⁶² A „Duna szélén díszlő szép kerületi fogházunk”-ról, Vácról hasonlóképpen elégedetten nyilatkozik. „Hasonlónak találtam trencsénmegyei utamban az illavai fogházat.” Munkácson „a rend, tisztaság, ész és munkásság inkább egy nagyszerű gyárt látszik előtűntetni, mint a bűnök siralomházát”.¹⁶³ Amúgy részletes számadatokat közöl néhány intézetről. Kétségtelen: *Réső Ensel* Sándor nem kritikái munkát írt, nem tudományos összefoglalást, csupán ismeretterjesztő útirajzot adott közre *Bölni Farkas* Sándor nyomdokán. Egyetértünk vele könyvecskéje utolsó mondatában: „Siessünk felkarolni a hazai ügyeket, látogassuk a külföldet, úgy hogy hasznot vonjunk belőle.”¹⁶⁴ Ez volt a börtönügyi ismeretek terjesztésének és a fogházjavítás népszerűsítésének egyik csatornája.

Az előrelépés másik vonala a könyvtárrá duzzadt külhoni szakirodalom feldolgozása és adaptálása. Ez azonban az önkényuralom idejében elmaradt. Nem ok nélkül választotta a pesti magyar királyi tudományegyetem jog- és államtudományi kara az 1866-ik évi pályakérdések egyikének a börtönügyet. Miként megfogalmazták „Adassanak el” a börtönügy legújabb haladásai mind a különböző rendszerek elméletére, mind azoknak gyakorlati alkalmazására nézve, különös tekintettel Magyarországra”. A pályázatra beérkezett öt pályamunka közül kettőt díjazott az egyetemi tanács: *Pulszky* Ágost és *Tauffer* Emil, valamint *Bozóky* Alajos munkáját. Mindkét mű aprólékos részletességgel elemzi a börtönrendszereket a (főleg nyugat-európai) szakirodalom alapján. *Pulszky*ék két vonatkozásban előzték meg *Bozóky*t: *Pulszky*nak köszönhetően munkájuk elméleti alapvetése mélyebb, *Tauffer* pedig személyesen utazta be a hazai fegyintézeteket, hogy ott közvetlen információkat szerezzen,¹⁶⁵ míg *Bozóky* megelégedett a sajtóban szórványosan megjelenő statisztikákkal. Ezzel szemben *Bozóky* jogszabályi áttekintése részletesebb és áttekinthetőbb.¹⁶⁶ A két munka érdemi értékelését

¹⁶² Réső Ensel S.: A külhoni fogházak börtönrendszereiről, ih. 56-57. o.

¹⁶³ Réső Ensel S.: A külhoni fogházak börtönrendszereiről, ih. 63. o.

¹⁶⁴ Réső Ensel S.: A külhoni fogházak börtönrendszereiről, ih. 66. o.

¹⁶⁵ Pulszky Á. – Tauffer E.: A börtönügy múltja, elmélete jelen állása, különös tekintettel Magyarországra, Pest, 1867

¹⁶⁶ Bozóky A.: A börtönügy legújabb haladásai mind a különböző rendszerek elméletére, mind azoknak gyakorlati alkalmazására nézve, különös tekintettel Magyarországra, ih.

majd alább, a kiegyezési szakirodalom kapcsán végezzük el; mindkét mű nyomtatásban s könyv alakban is megjelent 1867-ben, így azok érdemi hatása már az új korszakban érhető tetten. Magunk részéről *Pulszky Ágost* és *Tauffer Emil* börtönügyi munkáját a modern magyar börtönügyi szakirodalom kezdetének, egy korszakhatárt képező tanulmánynak tekintjük. Messze egyetértünk *Finkey* Ferencsel: „Első és máig egyetlen börtönügyi kézikönyvünk *Pulszky Ágost* és *Tauffer Emil* 1867-ben megjelent ... kitünő műve, mely történelmileg és összehasonlító módon az azonkori hazai és külföldi börtönügyet s leglelkiismeretesebb alapossággal ismerteti ... elméleti részében és kritikai vonatkozásában ma is megállja helyét.¹⁶⁷

Mint említettük, az önálló munkák mellett a sajtóban is felbukkantak rövid híradások a fegyintézetekről, ezek azonban nem léptek túl az ismertetés szintjén. (Ráadásul szerzőik is állandóak: *Réső Ensel Sándor*¹⁶⁸ vagy *Tauffer Emil*.¹⁶⁹) A cikkek megjelenése a hatvanas évek második felére esik, tehát lényegében a kiegyezési börtönügy előkészítésének fogható fel. *Réső Ensel* s *Tauffer* is az itt közölt adatokat később beépítették nagyobb munkájukba, illetőleg a szakfolyóiratok megindulása után terjedelmesebb tanulmányaikba. E cikkek jelentősége a híradásszerűségükben rejlett.

Összefoglalva a feljebb mondottakat: az önkényuralom jellegéből adódóan hosszabb ideig tabunak számítván a fegyházügy, a szakmunkák mellőzték a kérdés elemzését. Amikor már szó esett a börtönökről, fegyintézetekről, azok nem a reformkori politikai tartalmukban bukkantak föl, hanem kifejezett szakmai irodalomként, gyakorlati problémaként. *Karvasy*, *Kautz*, *Pauler* büntetőjogi fejtegetései nyújtottak ugyan egyfajta elméleti alapot a továbblépéshez, a kifejezett börtönügyi szakirodalom azonban csak 1865-66-ban bontakozhatott ki. Akkor is csupán statisztikák, leírások tanúskodnak az érdeklődésről, a komoly, tudományosan értékelhető munkák már a kiegyezés évében jelentek meg. A dolog logikájából folyóan börtönügyi szakkérdésben előrelépés nem történt. A terminológiai pontosításokat még mindig nem végezték el a szakemberek: börtön, fegyház,

¹⁶⁷ *Finkey F.*: A börtönügy jelen állapota és reformkérdései, Budapest, 1904, 18. o.

¹⁶⁸ *Réső Ensel Sándor*: A váci fegyházról, Sürgöny 1865. 47.sz.; A munkácsiról, Emich Nagy Naptára az 1865. évre (A munkácsi fegház képpel), továbbá Sürgöny 1866., 127-130.; *Mária Nosztráról*, Sürgöny, 1866., 110-111. o.

¹⁶⁹ *Tauffer Emil* főként a Jogtudományi Hetilapban publikált. Így sorozatot írt Országos fegyintézetekről (1866. 21., 23., stb. számban) ugyanitt értekezett az ausztriai börtönjavításról is. A Jogtudományi Hetilappal kapcsolatban megjegyzendő, hogy első évfolyamában számos kisebb tárcát publikált, így *Benkhárd Vilmos* a fegyházak bérbeadásáról, *Schöller* a lábvasak használatáról, *Kállay B.* a londoni *Towerről*, név nélküli szerzők az osztrák börtönügy újabb javításáról. *Bozóky Alajos* munkáját folytatásokban leköszölte a lap.

fogház még mindig szinonimaként szerepelt, jöllehet a jogalkotó az „állami fogházakat” egyre következetesebben már állami fegyintézeteknek nevezte. Ugyanígy nem tisztázódott a fogoly-fegyenc-rab értelmének szétválasztása sem. Persze a büntetőjog általános elméletében sem munkálták még ki a szabadságvesztés különféle típusait, ennek akadályt vetett az osztrák Strafesetz szerkezete és hazai alkalmazása.

A kiegyezést követő évtizedek szakmai tudományossága

A magyar börtönügy kibontakozását tehát egy passzív tényező, a már meglévő, kialakított, rossz paraméterekkel rendelkező intézeti hálózat akadályozta. A holtpontról kimozdulás aktív tényezői a magyar szakmai tudományosság, a kormányzat szándékai és elszántsága, valamint a rendelkezésre álló, felhasználható anyagi erőforrások határolták be.

A kiegyezést követő években a börtönügyi szakirodalomban (és általában a jogi tudományosságban) uralkodó hangulatot híven tükrözi a program, melyet a Jogtudományi Közlöny szerkesztői hirdettek meg a kiegyezés esztendejének nyarán a két fiatal jogi hetilap egyesülésekor. „Az alkotmány küzdelmei véget értek, a tért a munkának engedték át. A nemzeti felelős kormány gépezete megindult, a codificatio előtérbe lépett ... Most tehát nem ismerünk más célt, mint a codificatio ügyét szolgálni.”¹⁷⁰ Dárday és Ökröss szavai visszhangzottak minden újságban és könyvben. Bármely hírlapot, bármely tudományos folyóiratot vagy akár napilapot vett is kézbe az olvasó, mindenütt a kodifikációról, az új nemzeti állam megteremtéséről olvashatott. Habár a szaksajtó nem kényeztette el a jogászokat. A neoabszolutizmus korának kísérletei, a Tóth Lőrincz szerkesztette Jogtudományi s Törvénykezési Tár, a Császár Ferenc és Szilágyi Virgil nevével fémjelzett Törvénykezési Lapok nem érték meg a kiegyezést, sőt tisztavirágéletűnek bizonyultak.¹⁷¹ Nagyobb szerencséje volt Szokolay István Törvényszéki Csarnokának. Tán azért is, mert „túlnyomórészt a polgári jogi igazgatásra kívánja fektetni a hangsúlyt”.¹⁷² Vélhetően a magánjogi ítélkezési gyakorlat kevésbé szűrt szemet a cenzúrának. „Az abszolutizmus utolsó éveiben a jogi irodalom fellendülése észrevehető. A provizórium jogalkotása ugyanis már termékenyítő hatással volt az irodalomra. A

¹⁷⁰ Jogtudományi Közlöny 1867. június 14.

¹⁷¹ Nagy L.: A magyar jogi információszolgáltatás forrásai és eszközei, Budapest, 1977, 74-75. o.

¹⁷² Nagy L.: A magyar jogi folyóirati irodalom fejlődésének vázlata. A Jogtudományi Közlöny 1865-1934 büntetőjogi tárgyú adatai, Budapest, 1988, 52. o.

sajtóellenőrzés enyhülése is elősegítette a jogi irodalmi tevékenységet.¹⁷³ Ennek a pezsgésnek terméke a Magyar Jogtudományi Hetilap és a Jogtudományi Közlöny is. Mindkét lap széles spektrumban foglalkozott a jogtudomány és gyakorlat majd minden ágával, feltehetően ez vezetett a két lap összevonásához is.

A kiegyezés évének szakfolyóiratait lapozva, a Jogtudományi Közlönyön és a Törvénytudományi Csarnokon kívül nem akadt más jogi szaklap. 1868-ban Tóth Lőrincz Löw Tóbiással új lapot indított Jogtudományi Szemle címmel, amely azonban csak a rákövetkező évet érte meg. 1869-70-ben az Igazságügyi Minisztérium törvény-előkészítési osztályának rendes közlönyeként jelent meg, majd eltűnt a jogéletből. 1870 után tíz esztendeig, többszöri névváltoztatással kiadták még a magyar jogászgűlés közlönyeként a Magyar Themist. 1874-ben indult meg a főleg kodifikációs kérdésekkel foglalkozó Magyar Igazságügyi (Löw Tóbiás gondozásában), de a továbbiak már csak a nyolcvanas években. Ezek a lapok azonban a börtönügy nagy reformhullámára már nem lehettek hatással.

Messzemenően egyetértünk Nagy Lajossal abban, hogy a kiegyezés éve mint „a fejlődési időszakok közé húzott elválasztóvonal – mint az időszaki cenzúra általában – itt is egy kissé önkényes”.¹⁷⁴ A magyar börtönügyi szakirodalom fellendülése ugyanis – miként már említettük – a pesti egyetem 1866. évi pályázata, s különösképpen *Tauffer* Emil ténykedése körül tapasztalható. Amiért mégis indokolt az 1867-es korszakhatár vastagabb vonallal meghúzása, az a börtönügy logikájából ered. A büntetés-végrehajtási szakirodalom talajtalan a gyakorlat nélkül: léte tapad a mindennapos tapasztalatokhoz. Lényege a gyakorlat számára használható tanácsok formálása. 1867 előtt nincsen befogadó közeg. A széthullófélben lévő osztrák gépezet önmagával van elfoglalva, nem hogy új magyarországi reformokról gondoskodjon. A börtönök valóságát távol tartják az elméleti szakemberektől. 1867 az egymásra találás éve. A kiegyezés előtt a börtönügyi irodalom fő feladata – lehet, hogy furcsán hangzik – az ismeretterjesztés. Ez a megalapozás periódusa. Újra kell fogalmazni a reformkori tételeket, föl kell rázni a társadalmat, újfent fogékonyá tenni a fogházjavítás ügye iránt, terjeszteni kell a modern börtönügy új téziseit, az amerikai és európai tapasztalatokat. Bizony nagy szükség volt erre. *Bozóky* Alajos írta 1866-ban: „... az idő viszontagságai miatt a nemes ügy iránt buzgólkodott nemzet reményei teljesítetlenül maradtak s az előbbi lelkesültség helyébe hideg közönyösség lépett. Így tehát ma is ott állunk, hol 1843-ban, azon különbséggel, hogy akkor az

¹⁷³ Nagy L.: A magyar jogi folyóirati irodalom fejlődésének vázlata, ih. 29. o.

¹⁷⁴ Nagy L.: A magyar jogi folyóirati irodalom fejlődésének vázlata, ih. 31. o.

egész nemzet forrott a börtönreformok behozatala iránt, ma azonban a hazai közönség úgyszólván megfélekedezett börtönügyünk oly annyira szükséges javításáról.”¹⁷⁵ Vajon valóban erről volna szó? Akkor valóban lelkesült a nemzet, míg három évtizedre rá már teljesen közönyös lenne? Én nem így gondolom. A kérdés helye változott meg a társadalom szemléletében (jól lehet a reformkori „pezsgés” sem a társadalom köztagjainak forrongása volt, hanem a politikusok, reformerek, újságírók ügye). A reformkor harcainak két fókuszpontja a polgárosodás és a függetlenség. Úgy vélem, a polgárosodás teendői, a feudalizmus lebontásának konkrét feladatai – a törvény előtti egyenlőség, a közteherviselés, a polgári magánjog – követelményeinek realitása és sürgőssége hosszú ideig felülkerekedett a függetlenség ügyén (melynek értelmezésében a reformerek vezetői sem voltak egyazon véleményen). A polgárosodás követelményei között kitüntetett szerep illette a büntetőjogot, ezzel összefüggésben a börtönügyet. A fogházjavító mozgalom alkalmas volt a polgári törekvések jelképének szerepére. (Fayer leegyszerűsítette ezt a képet: „egyszerűen a jobbágykérdés részeként taglalta a reformkori mozgalmat. Nem hinnénk, hogy helyes lenne ennyire leszűkíteni a börtönkérdés vetületét.) A börtönügy a lehető legközvetlenebbül politikai ügy volt. 1867 után a helyzet gyökeresen más. A polgárosodás főbb vonatkozásaiban lezajlott, amihez – nem is kis részben – maga az osztrák hatalom is hozzájárult.¹⁷⁶ Senki sem vitatta már, hogy Magyarország polgári állam, a szabadelvűség szellemében alakult kormányzattal. Senki sem vitatta a feudalizmus deklarativ eltörlését, a jobbágy státusz megszűnését, a szabadelvűséget, a jogegyenlőséget. Amire a közvélemény odafigyelt, amin mindenki vitatkozott, amiről mindenkinek véleménye volt: az Ausztriához fűződő viszonyunk megállapítása. Tehát a függetlenség kérdése. Amihez (némi szervezeti vonatkozáson túl) vajmi kevés köze volt a börtönügynek. Egy új államot, egy új jogrendet kellett felépíteni, s e feladatáradatban a fegyházak ügye nem számíthatott a széles közönség élénk érdeklődésére. A börtönügy a kiegészítés korára szakmai üggyé vált. Nem magazinok és bulvárlapok témájává, hanem tudományos szakfolyóiratok vitaplánnumainak lett egyik kérdése. Ez megközelítési módszerein is természetesen változtatott. Nem tagadva néhány börtönügyi szakírónk népszerűsítő erőfeszítéseit (például Tauffer Emil cikkei a Vasárnapi Újságban, a Honban, a Reformban),¹⁷⁷ a hangsúly mégis a szaklapokra helyeződött. A börtönügy nagy forradalma zajlott le a XIX.

¹⁷⁵ Bozóky A.: A börtönügy legújabb haladásai, ih. 5. o.

¹⁷⁶ Magyarország története 1848-1917 (szerk. Hanák Péter, Erényi Tibor, Szabad György), Budapest, 1975, 54-65. o.

¹⁷⁷ Török K.: A magyar börtönügy harmincéves korszakából történelmi emlékek 1867-től 1897-ig, Munkács, 1900

század közepén a világban – mi ebből kimaradtunk. Szakíróink ekkor nincsenek, tudományos műveket nem publikált senki e témában. Már a XX. században állapította meg *Finkey* Ferenc: „Hazai börtönügyi irodalmunk, ha szegényesen is, de igyekezett mindig, s ma is igyekszik lépést tartani a külföldi irodalommal, habár azt – őszintén bevalljuk – nem volt, s ma sem képes utólélni.”¹⁷⁸ Nos, 1867 táján a lépéstartás igyekezete döntően a megismerésre korlátozódott. A börtönügyi kérdések taglalásától egyszerűen elzárt jogásztársadalom még a legalapvetőbb börtönügyi alapkérdésekkel sem volt tisztában. Újabb változás a börtönügyi tudományosság funkciójában. A reformkorban a társadalmat kellett ráébreszteni a (feudális) tömlőviszonyok borzalmára, hogy azon keresztül politikai célkitűzések igazára döbbsentsék. Most a szakma (a jogászság) felvilágosítása a cél.

(Csupán érdekesség, hogy miként a reformkorban a Tudományos Akadémia tudományos pályázata adott nagy lendületet a tudományosságnak, úgy a börtönügyi szakirodalom második hullámát is egy pályázat indította útjára.)

A kiegyezés, a felelős minisztérium kinevezése és hivatalba lépése után a helyzet megváltozik. A szakma immár nem csak elméletből áll, hanem a gyakorlati kihívásoknak kell megfelelni. A kérdés immáron nem úgy vetődik föl, hogy mit mondanak erről a különféle irányzatok képviselői, mit csináltak ez ügyben Amerikában, Angliában vagy a német államokban, még csak úgy sem: mi volna elméletileg a legjobb megoldás, hanem így: mit lehet megvalósítani ebből. Egyáltalán: hol tart Magyarország Európához képest, és milyen lehetőségei vannak az előrelépésre? A válaszkérésben az első lépés a központi kormányzat számára a jogalkotás, a megfelelő jogszabályi háttér megteremtése volt. A főbb kérdések ekkor így hangzottak: Hogyan áll a magyar börtönügy valójában? Mi a követendő büntetési rendszer? (Ekkor még Európában sehol se szakadtak ki az eszményi büntetési rendszer keresésének víziójából). Mi szükséges és kívánatos az átalakításhoz (milyen jogi-szervezeti feltételek mellett érhető el a kellő javulás)? Milyen szinten fogalmazzák meg a börtönügy alapvető szabályait (kell-e a törvény vagy inkább rendeletileg hozzák be a Házsabályokat, esetleg térjenek-e vissza az 1843-as javaslat szövegéhez?) Milyen igazgatási elvekre építsék a magyar börtönügyet; milyen legyen annak központi kormányzata; egyáltalán: igazságügyi vagy belügyi reszort-e a börtönfelügyelet? Milyen technikai megoldásokat érdemes alkalmazni az intézetekben?

A kérdések számához képest a válaszadók alig tucatnyian voltak. Közöttük is a motor: *Tauffer* Emil. A reformkori börtönügy alakjai közül

¹⁷⁸ *Finkey* F.: A börtönügy jelen állapota és reformkérdései, 18. o.

talán leginkább *Eötvös* Józsefhez hasonlíthatnám, bizonyos megszorításokkal. Mint *Eötvös*, *Tauffer* is a szakmai tudományosság mozgatója. A báró azonban politikus is, míg az ifjú jogász „csak” szakember. Ebből fakadóan a szakmai termékenysége összehasonlíthatatlan *Eötvös*ével. A gyakorlat mellett (előbb a minisztérium idevágó kodifikációs tevékenységében tevékenykedett, később a lipótvári majd lepoglavai intézetek igazgatója), főként a folyóiratokra koncentrált.¹⁷⁹ Polemizált, ismertetett, kritizált, ötleteket vázolt, tapasztalatokat összegzett.¹⁸⁰ Vitathatatlanul a magyar börtönügyi tudományosság legkiemelkedőbb alakját tisztelhetjük benne.

Tauffer, akinek nagyatyja a kolozsvári dologház felügyeletével megbízott tanácsnokként foglalkozott a tömlőcüggyel, már gimnáziumi és jogi tanulmányai idején különös érdeklődést mutatott a büntetés-végrehajtási intézetek iránt. Saját megtakarított pénzéből beutazta előbb Erdély, majd teljes Magyarország fegyházait, s magánemberként tanulmányozta azokat a megengedett keretek között. Ily módon, mikor egyetemi hallgatóként tanulmányait megkezdte, határozott és feltett célja volt a börtönüggyel való foglalkozás. Mire az államvizsgálatokig eljutott, európai képzettségű, nagy tudású, Magyarországon elméletileg legtájékozottabb börtönügyi szakiróvá képezte magát.¹⁸¹ Így történhetett, hogy a végző joghallgató társával a magyar börtönügyi irodalom alapmunkáját készítette el. Az átütő sikerben nyilván szerepe volt *Pulszky* Ágostnak is, aki a kötet elméleti fejezeteit írta. A mű azt az űrt pótolta, melyet a teljesen hiányzó börtönügyi irodalom betöltetlenül hagyott, s arra a legfontosabb kihívásra válaszolt, mely az informálást, a nyugati fejlődés bemutatását igényelte. Röviden: olyan elméleti-történeti mű, mely kiindulópontként szolgálhatott a börtönügyi kutatásokhoz. A munka (kissé erőszakoltan) négy részre tagolható. Először a börtönügyi munkák elmaradhatatlan elméleti bevezetése olvasható, a bűn és büntetés, a büntetési nemek, a szabadságvesztés-büntetés megközelítése és csoportosítása. Elutasítják a szerzők az elrettentés, visszatórlás, isteni igazság elveinek abszolutizmusát, s egy összetett fogalommal dolgoznak, melynek középpontjában a javítás áll. Ezzel igazodnak a kor büntetőjogi és börtönügyi irányzataihoz. Felfogásuk szerint a javítás, mely korábban is a büntetési célok között szerepelt, most előtérbe lépett és elfoglalta az előkelő

¹⁷⁹ Önálló művei az idézett mellett: *Der kroatische Strafgesetzentwurf*, Wien, 1880.; *A szabadságvesztés különféle nemeinek végrehajtása*, Budapest, 1880.; *Die Erfolge des progressiven Strafvollzuges*, Berlin, 1883.; *Bemerkungen zu dem Gesetzentwurf über die Vollstreckung der Freiheitsstrafe*, hn., én.

¹⁸⁰ Vö. *Tauffer* E.: *A pestmegyei börtön*, Magyar Jogtudományi Hetilap, 1866. 55. o.; *Országos fegyintézetek*, Uo. 1866. 58. o.; *A börtönügy jelen állapota Európában s néhány eszme hazánkról*, Jogtudományi Közlöny, 1867. 212. o.; *Földy a börtönügyről*, Jogtudományi Közlöny, 1868. 387. o.; *A szeretet háza*, Jogtudományi Közlöny, 1871. 7. o., stb.

¹⁸¹ *Török* K.: *A magyar börtönügy harminchéves korszakából történelmi emlékek*, ih., 10. o.

első helyet. Eszerint „a büntetés tehát a bűnnek az állam által megállapított s e célra szolgáló közegei által alkalmazott anyagi vagy szellemi ellenszere, ellensúlyozása, mely mint érzéki rossz, kellemetlenül hat az érzékiségre, a romlottság útján lévő lélekre nyomást gyakorol s úgy a bűnös cselekedete által megzavart jogrend, mint lelki egyensúlya helyreállításának eszköze. Forrása e szerint az államhatalom; alapja a társadalomnak, az egyénnek joga fejlődésükben háborítatlanul haladni; célja a javítás a legszélesebb értelemben.”¹⁸² A büntetés iránti elvárások véleményük szerint a következők: személyesség, arányosság, osztekonyosság, egyenlőség, megmérhetőség, példaság. „Oly eszményi büntetés, mely ezen tulajdonoknak mind teljes mértékben megfelelné, nem létezik.” Mégis legközelebb áll az elvárásokhoz a szabadságvesztés-büntetés. Ez elvek fokozott elérésére kell törekedni addig is, amíg „a büntetésre többé nem lesz szükség, birodalmát a nevelés hódítandja meg.”¹⁸³

A büntetések nemeinek felsorolásában a szerzők didaktikus rendben követik a tudomány felosztását, az egyes szankciófajtáknál röviden mérlegelve a fenti követelmények teljesülésének esélyeit. Megállapításaikban nem a büntetőjogi vagy joghistorikus szakmunkákra, hanem főként a börtönügyi művek bevezető fejezeteinek tipizálására és történeti részeire támaszkodnak.

A mű második nagy egysége a börtönügy történetével és irodalmával foglalkozik. A (elsősorban német) szakirodalom megállapításait veszik át, itt is a börtönügyi munkákra alapozva. A korabeli felfogásnak megfelelően az ókort és a középkort jelentéktelen intermezzoként említik a börtönügy történetében; áttekintésükben elsősorban a „fogházjavítás” históriájára koncentrálnak. (Bár jegyzetben hozzáfűzik, hogy a leegyszerűsítő következtetéseket, az ókor kisöprését a börtönügyből az újabb kutatások megkérdőjelezni látszanak.) „Beltrami Schalia úr legújabb vizsgálódásai ezen állításunkat kétségessé teszi; úgy látszik, hogy e, mint annyi más tárgyban a régi műveltség sokkal fejlettebb viszonyokat idézett elő, mint rendszeren képzeljük.”¹⁸⁴ A XVII-XVIII. századtól részletesebbé válik ismertetésük, hogy a XVIII-XIX. század fordulójáról már a legraprólékosabban szóljanak. Forrásaik Eberty,¹⁸⁵ Grellet-Wammy,¹⁸⁶

¹⁸² Pulszky Á. – Tauffer E.: A börtönügy múltja, elmélete jelen állása, különös tekintettel Magyarországra, ih. 10-11. o.

¹⁸³ Pulszky Á. – Tauffer E.: A börtönügy múltja, elmélete jelen állása, különös tekintettel Magyarországra, ih. 12. o.

¹⁸⁴ Pulszky Á.– Tauffer E.: A börtönügy múltja, elmélete jelen állása, különös tekintettel Magyarországra, ih. 36. o.

¹⁸⁵ Eberty, G.: Das Gefängniswesen in seinem Zusammenhänge mit der Entwicklung der Strafrechtspflege, Dresden, 1858

¹⁸⁶ Grellet-Wammy: Handbuch der Gefängnisse, Solothurn, 1838

Röder,¹⁸⁷ Holtzendorff¹⁸⁸ és Behrend;¹⁸⁹ a magyarok közül főleg Szemere, Lukács és Eötvös.¹⁹⁰ Az általános történeti áttekintést egy országonkénti körképpel egészítik ki, a kor legalaposabb ilyen jellegű munkáira támaszkodva.¹⁹¹ A magyar börtönügy történetét az 1843-i javaslatot megelőzően néhány mondatban elintézik, mondván, a carcer és az árestum korábban is volt már Magyarországon, a börtönjavítást a Helytartótanács ugyan megkísérelte, de próbálkozásai nem vezettek sikerre.¹⁹² Annál részletesebben írják le az 1843. évi javaslat előtörténetét, a tárgyalások menetét, futólag elemzik magát a munkálatot is (néhány, számukra fontos kérdésre koncentrálván).

A börtönügyi irodalomról szólva csak a magyar szakmunkákat (Böloni Farkas, Sárvány, Zsoldos, Eötvös, Schedel, Szemere, Gorove, Lugossy írásait) érintették ismertetőleg vagy értékelve, a nemzetközi börtönügy irodalmát sommás megállapítással intézték el: „melyben minden, ez ügyre vonatkozó kérdés bőven meg van vitatva”, s csatoltak egy kilencoldalas bibliográfiát a „börtönjavítást tárgyzó minden munkáról”. Köztük összesen hat magyart említve.¹⁹³

A mű legnagyobb részét a fogházjavítás feltételeiről és rendszereiről fogalmazott fejezetek teszik ki, külön kiemelve a magánrendszert pro és contra érő érveket. Majd jó néhány gyakorlati kérdés, így az erkölcsi-szakmai nevelés, a rabmunka, a fegyelmezés, a személyzet iránti követelmények, igazgatás került terítékre. Kitérnek olyan új intézményekre is, mint a feltételes szabadság, közvetítő intézet, fegyencóvó egyletek szervezése. A munka legértékesebb része ez; itt nyilvánítanak véleményt, értékelnek és marasztalnak el, itt fejtik ki koncepciójukat. Ennek lényege a

---

¹⁸⁷ Röder, K.D.A.: Besserungsstrafe und Besserungsstrafanstalten als Rechtforderung. Leipzig-Heidelberg, 1864

¹⁸⁸ Holtzendorff, F. von: Die Deportationsstrafe im römischen Altertum (Hinsichtlich ihre Entstehung und rechtsgeschichtlichen Entwicklung dargestellt) Leipzig, 1859

¹⁸⁹ Geschichte der Gefängnisreform, Berlin, 1859

¹⁹⁰ Szemere B.: Terve egy építendő javítófogháznak a magyar rendszer elvei szerint, ih., és Eötvös J.-Lukács M.: Fogházjavítás, ih.

¹⁹¹ Röder, K.D.A.: Besserungsstrafe und Besserungsstrafanstalten als Rechtforderung, ih., továbbá Mittermeier, K.J.A.: Die Gefängnisverbesserung insbesondere die Bedeutung und Durchführung der Einzelhaft im Zusammenhänge mit der Besserungsprinzip, nach den Erfahrungen der verschiedenen Strafanstalten, Erlangen, 1858. Uő.: Der gegenwärtige Zustand der Gefängnisfrage mit Rücksicht auf die neuesten Leistungen der Gesetzgebung und Erfahrungen, Erlangen, 1860

¹⁹² Pulszky Á. – Tauffer E.: A börtönügy múltja, elmélete jelen állása, különös tekintettel Magyarországra, ih. 267. o.

¹⁹³ Balla K.: Vélemény a büntetés módjainak javítására iránt, ih., Bozóky A.: A börtönügy legújabb haladásai mind a különböző rendszerek elméletére, mind azoknak gyakorlati alkalmazására nézve, különös tekintettel Magyarországra, ih., Eötvös J.: Vélemény a fogházjavítás ügyében, ih., Eötvös J. – Lukács M.: Fogházjavítás, ih., Rész Ensel S.: A külföldi fogházak börtönrendszereiről, ih., Zsoldos I.: Néhány szó a honi közbiztonságról, ih., Uő.: A szolgabírói hivatal, ih.

magánrendszer modernizált formájának elfogadása. Miként recenzensük, Vüncs Sándor írta: „a munka elméleti részét illetően félreismerhetetlen a magánrendszer védőinek követése”, „a szerzőket főként Fűchslin és Röder tanítványainak tartjuk”.¹⁹⁴ Valóban jól érzékelhető a szenvedélyes érvelés a magánrendszer mellett. A közös elzárás lesújtó kritikáját adják Taufferék. Persze ez a szenvedélyesség és elkötelezettség ugyancsak szükséges volt a későbbi börtönügyi hivatalnoknak, *Tauffer* Emilnek a magánrendszer (majd a fokozatos szisztéma) bevezetéséért folytatott harcához. *Tauffer* a belga rendszer mellett szavazott, ekkor még bizonytalankodva az ír javaslatok helyességében. Szerinte a magánrendszert Írországban „elrettentési szellemben” alkalmazzák, amely ezért elutasítandó. A Spike Island-i közös elzárás (tekintettel a fegyencek nagy számára) a permanens lázadások lehetőségét hordja magában, a közvetítő intézet pedig „más országban egyszerű másolata által aligha idéztetnének első hasonló eredmények”. Túlzás lenne állítanunk, hogy *Tauffer*ék lelkesek. „Vajjon ennek daczára is maradandólag fennállhat-e s más országokban is alkalmaztathatik-e, a jövő kérdése. A magánrendszer ellenben több, már nem az. Elismert tény, hogy minden régi rendszernél, a dolgozó, a hallgató, osztály-rendszereknél hasonlíthatatlanul jobb, sőt hogy az egyedüli, a mely saját belbeccsel bír, s a fogság céljához vezethet, amire azok megannyian alkalmatlanok.”¹⁹⁵

A kötetet végül *Tauffer* utazásainak tapasztalataiból egybeállított fegyintézeti körkép zárja le, amely szemléletesen ábrázolja a magyar viszonyokat. E rész problémája az egyenetlenség (láthatólag forráshiánnyal küzdve *Tauffer* jelentős mennyiségi különbséggel illusztrálja az egyes intézeteket); az összehasonlításra alkalmatlan adatok használata (hol százalékkal, hol átlaggal, hol meghatározott időpontban felvett abszolút adatokkal operál); végül a hivatalos jelentés tükrében úgy tűnik, hogy számos helyen kisebb-nagyobb tévedések csúsztak az adatszolgáltatásba (persze nem feltétlenül *Tauffer* Emil hibájából).¹⁹⁶

Jelzésértékű tény, hogy *Tauffer* a börtönügy fejlesztése kapcsán az országos intézetekkel foglalkozik, a törvényhatósági fogházak ismertetését mellőzi. Értékeli ugyanis azt a mérhetetlen elmaradást, ami a fegyintézetek javára a törvényszéki tömlöcök körül kialakult. Azt az elmaradást (amely karöltve a börtönfelügyelet rendezetlenségével és a megyei autonómia körüli vitákkal) megakadályozott mindenféle haladást még hosszú évekig. Pedig, mint írják a zárszóban: „A börtönjavítás a polgárosodás kérdése, hazánkban

¹⁹⁴ A börtönügy elmélete és jelen állása, Jogtudományi Közlöny, 1867, 280. o.

¹⁹⁵ Pulszky Á. – *Tauffer* E.: A börtönügy múltja, elmélete jelen állása, különös tekintettel Magyarországra, ih., 128. o.

¹⁹⁶ Pulszky Á. – *Tauffer* E.: A börtönügy múltja, elmélete jelen állása, különös tekintettel Magyarországra, ih., 278-312. o.

pedig nem csak, mint egyéb országoknak, jólléte s hatalma, hanem fennállása van polgárosodásához kötve ... az újkori polgárosodás összefüggő, szerves. Tökélyesbüljön egyik ágában, s emelkedni fog egész színvonala; történjék bármi részletében hátramaradás, ólomsúlylyal nehezedik, s gátolja a következő lépést.”¹⁹⁷

Pulszky Ágost és *Tauffer* Emil mindenesetre nagymértékben hozzájárultak az általuk is oly nagyon hangsúlyozott modernizációs folyamathoz. Ismét a recenzenst idézve: „eleget tettek a tekintetben, hogy munkájuk áttekintést nyújtson a börtönügyi szaktudomány fejlődésétől s jelen állapotáról ...”¹⁹⁸ Úgy vélem, ennél többet tettek. Bár ezt akkor Vüncs még nem sejtette: e mű lett a magyar börtönügyi irodalom alfája (s maradt is napjainkig).

A kiegyezés évének másik jeles szakmunkáját *Bozóky* Alajos, a későbbi jogakadémiai tanár, majd egyetemi magántanár jegyzi, aki ugyanarra a pályázatra nyújtotta be munkáját, mint *Pulszky* és *Tauffer*. A későbbi egyházi és magánjogi munkáiról híres professzor korai kalandja a börtönügy terén szép eredménnyel zárult; *Pulszkyék* mögött végzett a pályázaton, műve folytatásokban is, s önálló munkaként is megjelent, a jogi irodalomra dicséret kritikájától kísérve.

Munkájának szerkezete – már csak azonos témaválasztásánál fogva is – hasonlít *Pulszkyék* tanulmányához. Mivel ő is tapasztalta a magyar börtönügyi kézikönyv hiányát, ugyancsak általános áttekintő munka megírását határozta el. Ő is szól elméleti kérdésekről, börtönrendszerekről, a börtönök működtetésével kapcsolatos problémákról, és tudományos eredményekről. Igaz, többféle korlátozással is él. Így nem érezte kötelességének a történeti anyag feldolgozását oly mélységben, mint *Pulszkyék*; nem terjedt ki figyelme a dologházakra sem, melyek mint mondja „egyedüli esélye a társaságra nézve ártalmassá válható korhel egyéneket jó és biztos helyre hozni”.¹⁹⁹ Ellenben intenzíven foglalkozik a külföldi eredményekkel. (A magyar helyzet felmérését közzétett statisztikák és leírások segítségével oldja meg.) Műve kevésbé tagolt, a „részek” nem túl szerencsésen szétválasztottak („elméleti haladás” börtönügy a gyakorlatban – a börtönügy Ausztriában és hazánkban). Ezekbe szövi bele a történeti ismereteket és az elméleti fejtegetések egy részét.

A büntetés célját kevésbé árnyalja, de elfogadja *Eötvös* József és *Lukács* Mórícz frappáns meghatározását. Eszerint fegyencek „morális

---

¹⁹⁷ Pulszky Á. – Tauffer E.: A börtönügy múltja, elmélete jelen állása, különös tekintettel Magyarországra, ih., 316. o.

¹⁹⁸ Jogtudományi Közöny, 1867, 280. o.

¹⁹⁹ Bozóky A.: A börtönügy legújabb haladásai, ih., 10. o.

javulásuk következtében ne akarják, a büntetés szigorúsága miatt ne merjék, s mielőtt a büntetés e hatása eléretett volna, ne tudják sérteni a társaságot”²⁰⁰

Bozóky kevésbé elméleti azon részei, melyek a dolgok ilyen megközelítésével foglalkoznak, sokkal inkább kötődnek a nemzetközi irodalom konklúzióihoz. Bár a magánrendszer híve, kevésbé konok és *Taufferéknél* tárgyilagosabb. „Mindezeknél fogva világos, hogy a magánrendszer a többiekénél csak ugyan tökéletesebb s ha vannak is körülmények, amelyek annak alkalmazását vagy teljesen kizárják, vagy legalább bizonyos mértékben megszorítják, mindazonáltal az ezen rendszer ellen felhozott ellenvetések csak annyiban állnak sok börtönnél, a mennyiben maga a rendszer hiányosan vittetett keresztül, a minnek oka részint a cél elérésére választott eszközök bizonytalanságába, részint emez eszközök minél helyesebben alkalmazásának tökéletlen megismerésében és ama nehézségben keresendő, vajjon valamely rab igazán megjavultnak mikor tekinthető?”²⁰¹

Egész munkájára jellemző, hogy a „haladásokkal rövid, velős, szabatos előadással megismertető, az összegzésekben „alapos bűvülatok, bő olvasottság és a szükséges adatok tapintatos felhasználása érződik”²⁰² – így a recenzens. Ezen alapos kutatómunka az, melynek alapján vállalkozhatott annak a kérdésnek megválaszolására: „Melyik tehát mindezek után a legcélszerűbb börtönrendszer?” Válasza: „nem lehet több, szó egyes rendszerekről, hanem inkább valamennyi rendszer előnyeinek rendszeresítéséről”²⁰³ Igaz, mondja, ezt egyetlen rendszer híve sem tartja helyesnek, mondván: „igen visszás eljárás” a kompromisszum, ő mégis ezt ajánlja. Nem a rendszer ugyanis a lényeg, hanem a cél. Ezt pedig leginkább a „helyesen elrendezett” börtönök biztosíthatják, méghozzá nem valamiféle teoretikus elgondolásnak, eszmének alárendelten. S hogy milyen e „helyes elrendezettségű börtön”? *Bozóky* szerint: egészséges fekvésű (jó széljárás, száraz környezet, jó ivóvíz); városközeli építkezés (közlekedés és munkáltatás okán); közös és magánelzárásra is alkalmas helyiségek megléte, legfeljebb 300-400 főre; vallási, oktatási, dolgozó és betegápolásra szolgáló helyiségek és építmények léte; fürdők, sétaudvarok, raktárak; mindez talmi cifraság nélkül; feddhetetlen, becsületes, igazságérzettel, emberismerettel, szilárd jellemmel rendelkező igazgató; preferált helyzetben lévő tanító,

²⁰⁰ Eötvös J. – Lukács M.: Fogházjavítás, ih.,169.o.; Bozóky A.: A börtönügy legújabb haladásai, ih., 13. o.

²⁰¹ Bozóky A.: A börtönügy legújabb haladásai, ih., 34. o.

²⁰² A börtönügy legújabb haladásai, Jogtudományi Közlöny, 1867, 11. o.

²⁰³ Bozóky A.: A börtönügy legújabb haladásai, ih., 42. o.

lelkész, orvos; pénztárnokból, gondnokból álló tisztii személyzet; józan életű és erkölcsű, a fegyenceknek példát mutató örök és felügyelők.²⁰⁴

Úgy gondoljuk, három tényező volt, ami *Pulszky* és *Tauffer* mögött a második helyre szorította *Bozókyt*. Elsőként a szakirodalom viszonylag szűkebb bázisa, melyre támaszkodott. Másodikként a magyar fegyházügy másodlagos források alapján történt ismertetése. Harmadrészt pedig az elméleti részek taglalásában alulmaradt *Pulszkyval* szemben. Egyébként a mű hivatkozásai pontosak, adatai precízek, szövege könnyen kezelhető, didaktikus. Pozitív szemlélete azonban helyenként megakadályozta általánosabb következtetések levonásában.

Munkájának célmeghatározásában olvasható az alábbi megjegyzés, mely a börtönügyi irodalom szükségességét is megfogalmazza. „... addig is, míg országgyűlésünk azon helyzetben lesz, hogy e tekintetben intézkedhessük, szükséges a nemzetet erre ismét előkészíteni, mert bármely törvényes intézkedés csak úgy teremtheti meg a kívánt gyümölcsöket, ha a nemzet közvéleményével találkozik. Pedig alig van a haza polgárainak egy osztálya, melyet a börtönügy többé kevésbé ne érdekelne: jogászaink s publicistáinkat, mert rajtuk áll egy lehető tökéletes és czélszerű börtönrendszert alkotni? a birtokos osztályt, mert személyük és vagyonuk bátorsága kiválólag helyes büntető és javító rendszer által biztosítatik s föltételeztetik; minden egyéb polgárokat is, mert egyik legszebb hivatásuk a tárgy útján behozandó fegy- és javító rendszert buzgó közreműködésükkel tehetségük szerint gyámolítani, kiegészíteni.”²⁰⁵

Annyi bizonyos, hogy ebben a munkából *Réső Ensel* Sándor méltóképpen kivette részét. A korábbi bíró, 1863-tól pestvármegyei tisztii ügyész szívesen foglalkozott büntetőjogi és börtönügyi kérdésekkel. Az ő nevéhez fűződik az 1843. évi büntető törvényjavaslatok neoabszolutizmuskori kiadása.²⁰⁶ Összegyűjtötte az amúgy csak nagy nehézségekkel föllelhető börtönügyi intézvényeket és rendeleteket az osztrák büntető törvény és a kiegyezés közötti időkből.²⁰⁷ 1865-ben úti jegyzeteiből állította össze a külhoni fegyházak börtönrendszereiről szóló munkáját, melyből az olvasó közönség a kor leghíresebb (s hírhedtebb) intézeteivel ismerkedhetett meg. Így Bruchsal, München, Stuttgart, Gent, a párizsi Mazas, a Conciergerie életéről szerezhettek információkat, miközben tájékoztak a börtönrendszerek kérdéseiben is.²⁰⁸ Ilyen irányú tevékenységét tovább folytatta: 1868-ban publikálta a Fegyházi reform

²⁰⁴ Bozóky A.: A börtönügy legújabb haladásai, ih., 44-50. o.

²⁰⁵ Bozóky A.: A börtönügy legújabb haladásai, ih., 6. o.

²⁰⁶ Réső Ensel S.: Az 1843. évi magyar büntető törvénykönyvi javaslat, Pest, 1865

²⁰⁷ Réső Ensel S.: A hazai fenyítő eljárásra vonatkozó szabályrendeletek I., Pest 1864, II. Pest, 1866

²⁰⁸ Réső Ensel S.: A külhoni fogházak börtönrendszereiről, Pest, 1865

Magyarországon című munkáját, melynek központi kérdése a házi vagy bérleti tápozás kérdése volt. Látszólag lényegtelen részletkérdésekről van szó, valójában azonban a fegyházügy egyik leglényegesebb hazai problémájáról: a vállalkozókkal való kapcsolatáról, a bérleti szerződésekről, a házi kezelésről.²⁰⁹

Csokorba gyűjti az érveket és ellenérveket a házi kezelés és a bérleti rendszer mellett és ellen. Így a házi kezelést támogatja, hogy „a bérlő mindenkor a legrosszabb esetet tartja szem előtt, s még a mellett nyereségre is kíván szert tenni”; a bérleti rendszer mindig óhatatlanul veszteséggel jár az államra nézve; az állami tisztéviselők mindig kiméletesebben bánnak a rabbal, mint a haszonra törő bérlő emberei” (bár így nem mondja ki, de megfogalmazásában benne rejlik: a büntetés-végrehajtás céljait csak az állami kezelés képes realizálni); a bérleti rendszer állandó súrlódásokat okoz állam és vállalkozó között; a bérlő mindig csak saját érdekeit nézi, mellőzve az állam, a honpolgár, a fegyenc érdekeit és céljait (tehát a büntetés-végrehajtás céljait).

Emellett kétségtelen, hogy a bérleti rendszer kényelmesebb az államra (főleg a fegyintézeti személyzetre nézve); nem igényel az állam részéről befektetést; kisebbek az esélyei a személyzet visszaéléseinek; „a fegyházi igazgatóság tekintélyével is összeférhetetlen, hogy a kínálás és keresés közti arány, illetőleg az adásvevés és alkudozással foglalkozzék ...”²¹⁰ Hosszabb, külföldi tapasztalataiból származó összegzés után gúnyosan állapítja meg: „... folytak s folynak jelenleg is küzdelmek a kérdésben, de többnyire fizetett tollal voltak azon nézetek elő állítva, melyek ez általános bérlet mellett írtak.”²¹¹ A szász, porosz, badeni tapasztalatok alapján, hol évek során mindig nagyobb szakavatottsággal vezetik” a házi kezelést, úgy vélekedik, hogy a fegyházi reform során „első teendő tehát az általános bérletet megszüntetni”²¹² Ezzel csatlakozik az igazságügyi minisztérium által kiküldött bizottság terjedelmes jelentésének idevágó álláspontjához. Friedmann Bernát, a későbbi neves ügyvéd terjedelmes tanulmányban foglalkozott a börtönjavítás történelmével.²¹³ A szerző munkája ars poeticájaként megfogalmazott bevezetője szellemében nem foglalkozott a teendőkkel és nem nyilvánított véleményt az általa idézett intézményekről – pontosabban nem többet, mint a feldolgozott munkák szerzői (bár jegyzetben nem nevezte meg őket, úgy tűnik, döntően Röder és Mittermaier

²⁰⁹ Réső Ensel S.: Fegyházi reform Magyarországon, Pest, 1868

²¹⁰ Réső Ensel S.: Fegyházi reform Magyarországon, Pest, 1868, 2-3. o.

²¹¹ Réső Ensel S.: Fegyházi reform Magyarországon, Pest, 1868, 22. o.

²¹² Réső Ensel S.: Fegyházi reform Magyarországon, Pest, 1868, 38. o.

²¹³ Friedmann B.: A börtönjavítás történetének lényegesebb momentumai. Jogtudományi Közlöny, 1868, 299., 301., 313., 336., 343. o.

műveit használta). Mint írta, a véleményalkotás nem is volt célja: „annak idejében saját nézeteinket is ki fogjuk fejteni” (amire egyébként ismereteim szerint nem került sor később sem) „az egyes fegyházi rendszerek életrevalósága iránt, de nem tartjuk feleslegesnek, ha addig is megismertetjük néhány vonásban a lap tisztelt olvasóival a fegyházjavítás történeti fejlődését, hogy a nálunk tán nemsokára életbe léptetendő reformok iránt némileg azok is tájékozva legyenek, kik e tárggyal tüzetesen nem foglalkoztak.”²¹⁴ Friedmann még több, kisebb publikációt jelentetett meg a Jogtudományi Közlöny hasábjain, 1869-től azonban eltűnt a börtönügyi szerzők soraiból.²¹⁵

Dárday Sándor, a Jogtudományi Hetilap és a Jogtudományi Közlöny szerkesztője az első években ugyancsak nagy figyelmet szentelt a börtönügynek. Kisebb, informáló írásokon²¹⁶ és recenziókon²¹⁷ túl néhány nagyobb tanulmányban is hozzájárult a börtönügy reformjához. Még Vüncs néven jegyezte az 1843-as javaslat felújításának esélyeit latolgató írását. Melegen üdvözölte az igazságügyi kormányzat szándékát a Deák-féle javaslat kisebb módosítások melletti felidézésére (így a halálbüntetés fenntartásával és a büntetési minimumok megállapításával), melyet ideiglenesen kívánna a tárca hatályba léptetni.²¹⁸ Deákék munkáját méltatva jegyzi meg, hogy az alkalmas lesz ideiglenesen pótolni a hiányokat s „kellő időt enged a rendes törvényhozásnak éveket igénylő fáradtságos munkájához”.²¹⁹ Nem állta meg azonban szó nélkül a büntető törvénykönyv büntetési rendszerét realizálni kívánó fegyházi rendszer értékelését. „Sajnos azonban, hogy a javulás céljának elérhetése a siralmas állapotban levő fegyházaink, ama magasztos elvnek megvalósulását lehetetlenné teszik. Reméljük azonban, hogy az előbbi kormánytól örökségül átvett fegyházak az 1843-diki törvényjavaslatnak életbe léptetésével nem fognak haladó törekvésünk szégyenfoltjaiképpen meghagyni.”²²⁰

1868-ban a napirenden lévő büntetőjogi és börtönügyi reform a budapesti ügyvédi egyletet is arra sarkallta, hogy felolvasást szervezzen a

²¹⁴ Jogtudományi Közlöny 1868, 299. o.

²¹⁵ Friedmann B.: Börtönügyi törvényhozás, Jogtudományi Közlöny 1867, 71. o.; Börtönügyi reform, Jogtudományi Közlöny 1867, 76. o.; Párhuzam az 1843. évi büntető törvényjavaslatunk börtönrendszere és az újabb tapasztalatok között, Jogtudományi Közlöny, 1867, 131., 140. o.; A fegyházi szabályokról, Jogtudományi Közlöny, 1869

²¹⁶ Mint például: Pest város fogházai, Magyar Jogtudományi Hetilap, 1866, 103. o.; Egy látogatás Pest városa vizsgálati fogházában, Jogtudományi Közlöny, 1870, 395. o.

²¹⁷ Jogtudományi Közlöny, 1867, 280. o.; 1866, 796. o.

²¹⁸ V(üncs) S.: Az 1843-iki büntető törvénykönyv recisiójáról, Jogtudományi közlöny, 1867, 161., 169., 193. o.

²¹⁹ Jogtudományi Közlöny 1867, 161. o.

²²⁰ Jogtudományi Közlöny, 1867, 194. o.

börtönviszonyok és börtönrendszerek témájából. A felkért előadó *Dárday Sándor* volt.²²¹

Dárday néhány egészen újszerű szempont felvillantásával új megközelítést tett lehetővé a börtönrendszerek hazai megítélésében. Jelentős volt tanulmányszámba menő felszólalása azért is, mert határozottan letette a voksot az ír rendszer mellett, arra biztatva a kodifikátorokat, hogy e megoldást válasszák a rendezés alapjául. Ha tekintjük, hogy *Tauffer* 1867-ban még idegenkedett az ír megoldástól, ez nem kis előrelépés a szakirodalomban. Ráadásul *Dárday* és *Tauffer* együttműködése meglehetősen nagy hatást sejtet. (*Tauffer* rendszeres „vendége” a Jogtudományi Közlönynek, *Dárday* pedig pontosan informált volt a börtönügyi kodifikációs helyzetről, időről-időre beszámolt a minisztérium szándékairól, a jogalkotás helyzetéről).

Hasonlóan *Tauffer*hoz és *Bozóky*hoz *Dárday* is mélyen elítéli a „közös” rendszert. Természetesen közösnek tekinti az auburnit is. A hallgató rendszerben kifogásolja a közös elzárás rendszerét, hiszen mint mondja, nem vitatható senki által, hogy a bűnelkövetés motivációjában nagy a szerepe a társadalmi környezetnek. S mi történik az auburni rezsimben? Az elítéltet visszahelyezik egy hasonló (ha nem sokkal rosszabb) társaságba. Ráadásul e közös szisztéma nem nyújt lehetőséget az egyéniséget tekintve vevő differenciált bánásmódra. Végül a hallgatási kényszert amellet, hogy természetellenesebb, mint a magánelzárás, egy folyamatos szabályszegési készletnek fogja föl, melyben a norma megsértésével nem jár a – lényegéből fakadóan nem járhat – erkölcsi rosszérzés, ennélfogva az elítélt „megszokja a törvényben egyáltalában nem az erkölcsiség követelményét tisztelni, hanem a törvényben olyan emberi önkényt lát, melyet észrevétlenül bátran megszeghet.”²²²

Ezeket tekintve egyértelmű, hogy a magánrendszert kellene választani, ha az nem volna olyan mérhetetlenül költséges. „... a magánrendszer behozatala oly tetemes tőkét igényel, hogy ez indokolt aggodalmat gerjeszt.”²²³ S ha már ezt mérlegre tettük, kínálkozik egy kedvezőbb megoldás. Ez pedig az ír rendszer. A magánfogság úgy sem terjedhet ki a teljes fogság időtartamára – ez kegyetlenség lenne – így a fokozatosság kézenfekvő. A magánfogságot kiálltak közössége minőségileg különbözik a közvetlenül elfogatásuk és elítéltetésük után összezártak együttesétől.

²²¹ *Dárday S.*: Mely börtönrendszer honosíttassék meg hazánkban?, *Jogtudományi Közlöny* 1868, 365. o.

²²² *Jogtudományi Közlöny* 1868, 366-367. o.

²²³ *Jogtudományi Közlöny* 1868, 375. o.

Tehát: a tiszta magánrendszer úgyszólván már túlélte magát. Az ir továbbfejlesztés viszont (részletesen ismerteti a megoldás teljes mechanizmusát) nagy reményekre jogosít. A büntetési rendszer mellé, onnan kellene átvenni a fegyintézeti igazgatást, abban a kettős értelemben, hogy amazok adminisztratív része okvetlenül megköveteli a jó értelemben vett, működő bürokráciát, szellemi ága azonban „úgy szólván a pedagógia körébe tartozik”.²²⁴ *Dárday* gyakorlati lépéseket is tett: már a Jogtudományi Hetilap is szorgalmazta a fegyencóvó egyletek létrehozását,²²⁵ a Jogtudományi Közlöny pedig egy általa készített működési szervezeti szabályzatot tett közzé. Egy alapszabályt, melyet vitára ajánlott az irodalom művelőinek, megfontolásra a kodifikátoroknak.²²⁶

Dárday, mint szerkesztő további közleményeknek is helyt adott. Így például Bozóky tanulmányát (még kötetbeni megjelenése előtt) folytatásokban közölte le,²²⁷ amely így az első évfolyamot szinte egyedül uralta a börtönügyi témában. De bőven akadt rövid híradás, ismertetés, mint például az, amelyik a fegyintézetek bérleti rendszeréről szólt,²²⁸ a bilincshasználatról számolt be,²²⁹ a külföldi börtönökről²³⁰ és a börtönrendszerekről értekezett,²³¹ a börtönügy állását ismertette különböző államokban.²³²

A Jogtudományi Közlöny és a Jogtudományi Hetilap a magyar börtönügyi reform fórumává vált. A Jogtudományi Szemle, melyről már szóltam, nemigen foglalkozott a kérdéssel, meglegedett *Csatsko* Imre már többször publikált kutatásai egy variációjának közlésével.²³³ A napilapok inkább a kuriózumok szintén tálalták a börtönügyet. Jó illusztrációja ennek Benedek Aladár kedélyes ismertetése a börtönéletről a Vasárnapi

---

²²⁴ Jogtudományi Közlöny 1868, 400. o.

²²⁵ Magyar Jogtudományi Hetilap, 1866, 307. o.

²²⁶ Jogtudományi Közlöny 1868, 65. o.

²²⁷ Vö. Jogtudományi Közlöny 1865, 515., 583., 585., 590., 681., 694., 773., 775., 787., 807., 820., 824., 836., 837. o.

²²⁸ Benkhárd V.: Országos fegyházaink bérbeadásáról, Magyar Jogtudományi Hetilap, 1866, 207. o.

²²⁹ Schöller: A lábvasak viseléséről börtöncinkben, Magyar Jogtudományi Hetilap, 1866, 211. o.

²³⁰ Kállay B.: A londoni Tower, Magyar Jogtudományi Hetilap, 1866, 231., 240., 272. o.; A La Roquette fogház Párizsban, Jogtudományi Közlöny 1866, 159. o.

²³¹ Az osztrák börtönügy javításáról, Magyar Jogtudományi Hetilap, 1866, 32. o.; Egy pillantás a jelenkori börtönrendszerekre, Jogtudományi Közlöny 1867, 110. o.

²³² A börtönügy statistikája Franciaországban, Jogtudományi Közlöny 1867, 96. o.; Büntető törvény és börtönügy Zürich kantonban, Jogtudományi Közlöny 1867, 272. o.; A hannoveri fegyintézetek, Jogtudományi Közlöny 1867, 228. o.; A szibériai deportációk szabályozása, Jogtudományi Közlöny 1867, 300. o.; Csatsko I.: A szabadságbüntetésekről Poroszországban, Jogtudományi Közlöny 1869, 214.,

219. o.

²³³ Csatsko I.: A szabadságbüntetésekről Poroszországban, Jogtudományi Szemle, 1870, 156. o.

Ujságban.²³⁴ Semmittevésről, kártyapartikról, seftelésekről mesél, hogy végül leszögezhesse: „Igy foly a börtöni élet, melyből láthatja az olvasó, hogy nem oly sötét az, mint aminek látszik ...”²³⁵ Az ilyen típusú cikkek nem kifejezetten a fogházjavítás híveinek táborát szaporították.

A börtönügyi szakirodalomról mondottakat: 1865-öt követően egy (a korábbiakhoz képest jelentős) fellendülés tapasztalható, ami nem kevésbé köszönhető a pesti Tudományegyetem 1865-ben kiírt pályatételének. Ennek hatására született meg az első két összefoglaló kézikönyv, *Pulszky, Tauffer* és *Bozóky* munkája, ez inspirálta *Friedmann*t és *Dárday*t is. Itt nem egyszerű véletlenről van szó: ők mindannyian húszas éveikben járó, frissen végzett jogászok. A hiányzó középgenerációt egy egészen fiatal pótolta. A börtönügy szerencséjére a Magyar Jogtudományi Hetilap és a Jogtudományi Közlöny otthont adott e szakmának. *Réső Ensel* és nevezettek művein kívül önálló munka évekig nem látott napvilágot.

A börtönügyi irodalom elveszítette immár erős politikai töltését, a szerzők döntően szakmai kérdéseket fejtettek ki. Érdemi polémia nem alakult ki, hiszen valamennyien egyetértettek a közös rendszer elutasításában, a magánrendszer enyhített változatának, illetőleg az ugyanilyenek felfogott ír fokozatos szisztéma bevezetésének szükségességében. Teljes volt tehát a nézetazonosság abban, hogy az öröklött fegyházi és tömlőcviszonyokat alkalmatlannak minősítették feladatainak ellátására. A börtönhálózat tehát átalakításra szorul, a kormánynak azonnali lépéseket kell tennie az egységes börtönrendszer bevezetése felé. Valamennyien üdvözölték a nemzetközi börtönügy új javaslatait, a feltételes szabadságot és a közvetítő intézetet. Egyhangúan követelték s azonosképpen várták az igazságügyi tárcától a börtönügy törvényi rendezését.

Polémia tehát nem volt: A modern börtönügy maroknyi képviselője inkább népszerűsített-ismeretterjesztett, mintsem küzdött egymással. Nem volt ellenfél (legalább is az elméleti küzdőtéren nem). A börtönügy hivatalos képviselői nem szólaltak meg (értem ez alatt a fegyházi igazgatókat, tömlőcfelügyelettel megbízottakat). Az igazi ellenállás ugyanis az ő térfelükről volt várható.

Néhány év alatt alaposan megcsökkent a lelkes kis csapat. A Jogtudományi Közlöny immáron évente legfeljebb két-három híradással, közleménnyel szolgált. Évhosszat csak *Dárday* és *Tauffer* neve alatt jelent meg börtönügyi írás. A kérdés majd csak a Csemegi-kódex vitái körül

²³⁴ Benedek A.: Megyei börtönélet Magyarországon, Vasárnapi Újság, 1870. 370. o.

²³⁵ Benedek A.: Megyei börtönélet Magyarországon, ih., 386. o.

bukkant fel újra, akkor azonban már a büntető törvényjavaslat büntetési rendszerével összefüggő problémaként, annak alárendelten.

Ami a szakirodalom kiegyezés kori érdemének tudható be: világossá tették az igazságügyi kormányzat számára, hogy az elfogadható és bevezetendő börtönrendszer csak a fokozatos (ír) szisztéma lehet; s azt is hogy azonnali cselekvésre van szükség. (S valóban: a büntető törvénykönyv büntetési rendszerének gerincévé vált a fokozatos rendszer, amiben igen nagy szerepe volt *Tauffer* Emilnek, aki vállalkozott a Btk. idevágó fejezeteinek kidolgozására, részt vett az előterjesztés előkészítésében, sőt egyes kortársak szerint ő írta meg a javaslat eredetijét és az indoklást is, melyet méltatlanul publikáltak Csemegi művei között.²³⁶

Ha nem is volt nagy a fogházjavítók tábora, hatásuk és termékenységük jóval nagyobb volt annál. Megalapozták az igazságügyi tárca reformtörekvéseit, *Tauffer* be is került a kodifikáció gépezetébe.

A századforduló szakirodalma

Köztudomású tény, hogy az 1878:5.tc., az első magyar büntető törvénykönyv általános része kisebb módosításokkal 1950-ig, különös részének döntő többsége pedig az első teljes hazai szocialista büntetőkódex hatálybalépéséig, 1961-ig érvényben maradt. „Három teljes nemzedék tanulta a szövegét, sajátította el a szemléletét. Innen tanulta a tömör jogi fogalmazást, és sajátította el a jogász absztraháló képességet”²³⁷. Ez az időtállóság „a ma jogászában megerősíti azt a meggyőződést, hogy Csemegi alkotása a magyar jogi gondolkodás egyik legjelentősebb mérföldköve”²³⁸. Pedig az ún. Csemegi-kódex megszületésének körülményei jóval nehezebbek voltak, mint a legendás 1843. évi javaslatnak. A '43-as tervezet készítői a reformkor szellemi forradalmának lázában égve, a nyugat-európai büntetőjog-tudomány minden valamirevaló termékét feldolgozva, valamennyi szellemi áramlat érveit és ajánlott megoldásait mérlegelve²³⁹, eszmékből építkezve, a valóság kényszerítő korlátait félretolva alkották meg

²³⁶ Finkey F.: A börtönügy jelen állapota és reformkérdései, ih., 18. o.; Török K.: A magyar börtönügy harmincéves korszakából, ih., 14. o.

²³⁷ Király T.: Az 1878. évi büntető törvénykönyv, In: A magyar büntető törvényhozás száz éve (szerk. Nagy I.), Budapest, 1979, 45. o.

²³⁸ Békés I.: A magyar büntetőjog fejlődése a Csemegi Kódextól a hatályos büntető törvénykönyvig (1878-1978), In: Békés I. – Földvári G. – Gáspár Gy. – Tokaji G.: Magyar büntetőjog, Általános rész, Budapest, 1980, 35. o.

²³⁹ Pulszky F.: Életem és korom, Budapest, 1880, 197. o.

a kül- és belföldi gondolkodás által méltán dicsért művet²⁴⁰. Csemegi Károly munkája nehéz hagyatékkal terhes: politikusok, jogászok, közéleti személyiségek egyaránt a negyvennyolcas álláspont jegyében kérték számon rajta a '43-as plánum elvetését. (A felelősségre vonás persze csak részben szólt az országgyűlési deputatiók által létrehozott tervezet szakmai értékeinek, jelentősebb volt benne az osztrákellenes forradalmi eszmék jelképes hagyománya.) De Csemegit kötötték korának realitásai is. A kódex szerkesztője nem politikus, nem reformer, nem eszméktől lelkesedő forradalmár, nem egy új társadalom alapjait megvető újító, hanem gyakorló szakjogász volt²⁴¹. A szerkesztés történelmi környezete sem volt azonos a reformkoréval: stabilizálódott politikai konstrukció szabta határok között, a lezajlott polgári átalakulás követelményeinek megfelelően, az új jogrend egyéb elemeivel összhangban kellett szabályozni a büntetőjogot. Csemegi Károly a valóság kihívásaira kívánt választ adni: olyan törvénykönyvet szerkeszteni, mely a realitások talaján áll. Nem egy jövőbeni társadalom elgondolt modelljének feltételezett viszonyaira készített javaslatot, hanem a létező kapitalizmus nagyon is valóságos bűnözésének próbált meg – elképzelése szerint hatékony – gátat vetni. Ezért arra az útra lépett, melyet a nyugati kodifikátorok már kipróbáltak, s ahol tapasztalatok állottak rendelkezésre: a klasszikus büntetőjogi iskola tanait tette magáévá. S mivel a büntető törvénykönyv alapelveit határozta meg ezen irányzat princípiumait; egész rendszere következetesen és átgondoltan ezekre épült. Helytelen lenne tehát a nyugaton is megtett lépés konzekvenciáit a kódex rovására írni, s számon kérni Csemegitől hogy e lépcsőt miért nem ugrotta át. Nyugat Európa büntetőjogai is előbb a gátakat építették föl, az egyenlőség és igazságosság garanciáit bástyázták körül, precíz és pontos kódexeket alkottak, s csak utóbb, majd' félévszázados tapasztalattal hátuk mögött indította útjára a modern büntetőjog-tudomány a reformmiskolák eszméit. Hiba volna olyan értékeket számon kérni a kódextól, amiket nem hordozhatott. Messzemenően egyet értünk Békés Imrével abban, hogy nem szabad mai szemmel tekinteni egy százszázados kódexre, tévedés lenne egy későbbi fejlődési fokozat jegyeit keresni egy korábnál – sőt egyenesen annak születésénél.²⁴²

A magyar jogtörténelem első büntető törvénykönyvét már hatályba lépésekor éles kritikával támadták a nyugaton az idő tájt elterjedt ún. bűnügyi reformmiskolák hazai hívei. A hazánkban a század utolsó

²⁴⁰ Mittermaier a magyar büntetőtörvénykönyvi javaslatról. Pest, 1843

²⁴¹ Vö. Edvi Illés K.: Csemegi Károly élete és kora, In: Csemegi Károlyi művei I., Budapest, 1904, VII. o., F.E.: Csemegi Károly, Jogtudományi Közöny, 1903, 401. o.

²⁴² Békés I.: A magyar büntetőjog fejlődése, ih., 36. o.

évtizedeiben teret hódító reformiskolák azonban hosszú ideig csak a nyugati tapasztalatokra hagyatkozhattak kritikájukban. Magyarországon a századfordulóig nem tudták megteremteni a megbízható bűnügyi adatszolgáltatást, nem létezett sem nyilvántartás, sem valamirevaló bűnügyi statisztika. A pontos szövegezés garanciáját, a technikai precizitást szem előtt tartó kódextől nem volt elvárható a majd két évtized múlva megalapozott elméleti állítások jogalkotási feldolgozása. Nyilvánvalóan különbséget kell tennünk a reformgondolatok jogirodalombéli felbukkanása és polémia-szintű megjelenése között egyfelől, s ezek törvénybe foglalása, normaszövegbe dolgozása között másfelől. Nem tartalmazott, mert nem tartalmazott tehát a törvénykönyv olyan, a szakirodalomban akkortájt tárgyalni kezdett intézményeket, mint a bűnelkövetők osztályozását, a feltételes elítélést, a fiatalokúakra vonatkozó komplex szabályozást, a bűnügyi nyilvántartást feltételező rehabilitáció vagy visszaesés-szabályozás. A kódex a maga klasszikus elvek és garanciák szabta keretei között kereste a lehető legjobb megoldásokat.²⁴³

A kódex büntetési rendszerét a szabadságvesztés-büntetésre alapozta. A kivételképpen fenntartott halálbüntetés és a pénzbüntetés mellett a legtöbb bűncselekmény szankciója a fegyház, börtön, fogház és államfogház kategóriájával jellemzett szabadságvesztés-büntetés volt. E rendszert is sokan kifogásolták, elsősorban túlárnalysága miatt. Igazság szerint azonban e felosztás a gyakorlatban élő megoldás törvényi szentesítése volt csak. Mint az az 1874. évi fogházrendtartás kibocsátása után kirajzolódott: a járásbíróságok büntetés-végrehajtási intézete a fogház, a törvényszék mellett működő a börtön²⁴⁴. Az egy esztendőnél hosszabb időre elítéltek országos letöltő intézetbe kerültek, amit ekkor kezdenek általánosan elhatárolni az 1869. évi Házsabályokban leírt fegyháztól, fegyintézet²⁴⁵. Az államfogház, mint külön szabadságvesztés-büntetési nem már korábban, a kiegyezés évében megszületett, amikor Horvát Boldizsár a sajtóvétségekért kiszabott fogságbüntetés végrehajtási körülményeiről rendelkezett.²⁴⁶

Kétségtelen tény: elméletileg igen nehéz volt alátámasztani a négy (a meglehetősen külön kezelt államfogház nélkül három) fokozat létjogosultságát, ami nagyon plasztikusan kirajzolódott a törvényszövegben. Ugyanis a büntető törvény szerkesztője Horvát Boldizsár korábbi

²⁴³Kelemen M.: A börtönbüntetés a magyar büntető törvénykönyv javaslatában, Magyar Igazságügy, 1876, 5. kötet, 359-379. o.; Molnár A.: A büntető törvényjavaslat tárgyalása, Magyar Igazságügy, 1876, 5. kötet, 80-402. o.; Tauffer E.: Vitás és nem vitás kérdések a magyar btk büntetési rendszerre tekintetéből, Magyar Igazságügy 1881, 15. kötet, 136-172. o.

²⁴⁴1874. február 18. 692. sz., IM Rendeleték Tára 1874.

²⁴⁵1869. február 10., Rendeleték Tára, 1869, 49. o.

²⁴⁶1867. október 2., IM rendelet, Rendeleték Tára, 1867, 250. o.

koncepciójával ellentétben elvetette az önálló börtönügyi törvény megalkotásának gondolatát, s a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának legfontosabb elveit a büntető-kódexben rögzítette. Ennélfogva kénytelen volt meghatározni az egyes végrehajtási fokozatokat jellemző különbségeket is. Valójában már ekkor kiderült, hogy a praxisban kialakult fokozati típusok között megfelelő intézeti háttér nélkül, pusztán kodifikációs eszközökkel differenciálni csak erőltetetten lehet.

A különbségtétel első szempontja természetesen a kiszabott ítélet letöltésének helye volt. Eszerint a fegyházbüntetést országos fegyházban, a börtönbüntetést kerületi börtönben vagy erre a célra kijelölt törvényszéki fogházban, a fogházbüntetést pedig járásbírói vagy törvényszéki fogházban kellett foganatosítani.²⁴⁷ Az államfogház-büntetést, melyet a büntetés dehonesztáló hatásának kiküszöbölésére létesítettek külön országos fogházban kell kiállni.²⁴⁸

A törvény szerint a fegyházra elítéltet egy esztendeig, vagy ha a kiszabott büntetés a három évet nem éri el, büntetése időtartamának egyharmadáig teljes magánelzárásban kell tartani, s az elkülönítést azt követően is éjszakára fenn kell tartani büntetésének teljes letöltéséig. A magyar intézeti viszonyok ismeretében a börtönre elítéltek magánelzárására vonatkozóan már nem mert kategorikus lenni a szöveg fogalmazója, csupán általánosságban határozta meg a szabályt, hogy tudniillik a rabok „alá vannak vetve a magánelzárásának, valamint a ... börtönszabályok rendelkezéseinek, melyek azonban a fegyháziaknál enyhébbek.”²⁴⁹ A fogházbüntetést szenvedőkre csak akkor rendeli kiterjeszteni a magánelzárás szisztémáját, ha a fogoly büntetése egy évnél hosszabb időre szól.

Ezen túlmenően a rendelkezések a büntetés-végrehajtási rezsim szempontjából szinte látszólagosak: A fegyencek kötelesek voltak kijelölt munkát végezni (az intézet-falain kívül csak közmunkára, s csak az elkülönített munkavégzés esetén lehetséges őket alkalmazni); a raboknak és foglyoknak beleegyezése is szükséges volt a külső munkán alkalmazáshoz.²⁵⁰

A fegyenc naponta egy órát tölthetett szabad levegőn, a rab és fogoly, államfogoly kettőt.²⁵¹ Az élelmezést tekintve a fegyenc és a rab a Házsabályok szerinti élelmezésben részesült, az államfogoly saját költségén élelmezhetette magát, a fogoly pedig ha a bíróság ítéletében erre

²⁴⁷ 1878:5.tc. 28., 36., 39. §§

²⁴⁸ 1878:5.tc. 35. §

²⁴⁹ 1878:5. tc. 37. §

²⁵⁰ 1878:5.tc. 29., 37., 40. §§

²⁵¹ 1878:5.tc. 31., 35., 38. §§

följogosította.²⁵² Az ezen túlmutató különbségeket a törvény a Hárszabályok hatáskörébe utalta, azzal, hogy a börtönre ítélték esetében legyenek enyhébbek azok a fegyházra vonatkozó rendtartásoknál, a foglyokra vonatkozó szabályok a rabokénál, miként az államfogházra esetében is.

Tetézte a különbségtételi nehézségeket, hogy a törvényben megfogalmazott kategóriáknak megfelelő intézeti hálózat nem állott rendelkezésre. A kerületi börtönök voltaképpen ilyeneknek kinevezett törvényszéki fogházak voltak²⁵³, a fegyházakban a következetes magánelzárást végrehajtani nem lehetett, minthogy építési viszonyaiknál fogva arra alkalmatlanok voltak. A kritika jogos volt tehát: a túldifferenciálás érdemi különbségek nélkül vitathatatlan volt. Igaz ugyanakkor, hogy a magyar börtönhálózat ekkor indult fejlődésnek: modern, mindmáig legkorszerűbbnek tekinthető büntetés-végrehajtási intézeteink éppen a kódex szorító hatása alatt keletkeztek: a kor legfrissebb építészeti elveinek megfelelő budapesti gyűjtőfogház, a szegedi Csillagbörtön²⁵⁴, illetőleg a sopronkőhidai fegyintézet.

A büntető törvénykönyv büntetési rendszerének sommás kritikáját adta *Angyal* Pál. A kódex főbb hibái szerinte, hogy „büntetési rendszer igen bonyolult (fegyház mellett a börtön felesleges) a pénzbüntetésnek szabadságvesztésre való átváltoztatása hibás; a mellékbüntetések rendszertelenül s helytelenül vannak a főbüntetéshez kapcsolva; a fegyházbüntetés általános minimuma (két év) túl magas, a speciális minimumok is magasak itt-ott (rablásnál), másutt meg alacsony a büntetési tétel (pl. nagy lopások, csalások, sikkasztások); sok helyütt nagyon meg van kötve a bíró keze a büntetés kiszabásánál (pl. betöréses lopásnál végső minimum 6 havi börtön) ... általában hibás és javítandó a fiatalkorúak és a visszaesők büntetési rendszere, a közveszélyes büntetésekkkel való elbánás, hiányzik btk-ünkből a feltételes elítélés intézménye”.²⁵⁵ Ehhez fűzte hozzá *Finkey* Ferenc: „Egyik legfontosabb része, a szabadságvesztés büntetési rendszere sokáig papíron maradt, mert nem voltak s máig sincsenek megfelelő intézetek, különösen a ‘börtön’-büntetés bizonyult a fegyház és fogház mellett teljesen feleslegesnek és zavarónak”.²⁵⁶

²⁵² 1878:5.tc. 29., 35., 37., 41. §§

²⁵³ A váci és a lipótvári országos fegyintézetek, valamint a nagyenyedi főkbörtön, továbbá a korábban központi börtönöknek nevezett törvényszéki fogházak (a budapesti és pestvidéki, a jászberényi, a zombori, a temesvári, a lugosi, a nagyváradai, a kassai, az eperjesi, a sátoraljaujhelyi, a pozsonyi, a balassa-gyarmati., a komáromi, a veszprémi, a kaposvári, a gyulafehérvári és a brassói törvényszéki fogházak), Vö. 1880. augusztus 9-én 2106. sz. a. kelt IME rendelet az összes kir. ügyészségek és kir. járásbíróságokhoz az 1878:V. törvényzikkben megállapított büntetések végrehajtása tárgyában

²⁵⁴ Vö. 1881:LVIII.tc. és 1884.december 31-én 57.463 sz. a. kelt IM rendelet

²⁵⁵ *Angyal* P.: A magyar büntetőjog tankönyve, Budapest, 1909, 37. o.

²⁵⁶ *Finkey* F.: A magyar büntetőjog tankönyve, Budapest, 1909, 83. o.

Ugyanakkor a meghonosított börtönrendszerrel kapcsolatosan kritika nem érthette Csemegi Károlyt s művét: a magyar büntető törvénykönyv a kor ismert leghaladóbb s legkorszerűbbnek tartott ír fokozatos rendszert állította a büntetés-végrehajtás tengelyébe. Ennek „mindenütt a hol alkalmazásban van: alapja a fegyenczre vonatkozó rendszabályok és a bánásmód szigorának lassú de következetes enyhítése mindaddig, míg a büntetés végső stádiumában, a szabad életre előzetesen elkészítették, s ahhoz újólag mintegy hozzászoktattatik.”²⁵⁷ A miniszteri tanácsos nem hagy kétséget afelől, hogy a szerinte legüdvösebbnek tartott megoldást választotta. A törvényjavaslat indoklásában még visszafogottan nyilatkozik a rivalizáló magánrendszerrel, de kijelenti: „Irlandban a különböző rendszerek helyes alkotó elemeinek, a letartóztatás különböző részei és időszakai szerinti felosztása s a czél elérésére helyesen kombinált hatásoknak fokozatos kifejtése által” a magánrendszer fölé emelkedik²⁵⁸. Utóbb határozottabban ítélte meg a pennsylvaniai rezsimit: „A magánrendszer ellen a külföldön, újabb időben szerzett tapasztalatok folytán ... oly erős volt az ellenszenv, hogy ... a büntetőtörvénykönyv tervezetének közzétételétől fogva a tárgyalás különböző stádiumaiban: az igazságügyi bizottságban, a képviselőházban főrendi ház bizottságában és a főrendi ház ülésén senki sem javasolta a magánrendszer behozatalát.”²⁵⁹ A börtönrendszert ő is a büntetőjog alfajaként definiálta. Meg is állapította, hogy az 1843-as javaslat esetében sem véletlen, hogy „még a büntetőtörvénykönyv tervezete is, nem büntetőjogi szempontból, hanem mint a börtönügyi javításának kérdése jutott az előtérbe és elkészítésére a törvényben előadott utalás is a börtönrendszer reformjáról szolt”.²⁶⁰

Az ír fokozatos rendszer bevezetése két új intézménnyel gazdagította a magyar börtönügyet: a közvetítő intézettel²⁶¹ és a feltételes szabadságra bocsátással²⁶². A börtönügyi kérdések árnyalt megközelítését jellemzi még a fiatalok büntetés-végrehajtásáról szóló törvényi rendelkezés, mely a huszadik életévüket be nem töltött elítélteket vagy magánelzárásba vagy pedig a felügyelő-bizottság javaslatára javító intézetbe (javító házba) utalta²⁶³.

²⁵⁷ Csemegi K.: A börtönrendszer. In: Csemegi Károly művei II., Budapest, 1904, 78. o.

²⁵⁸ Csemegi K.: A börtönrendszer, ih., 67. o.

²⁵⁹ Csemegi K.: A magánbörtönrendszer, In: Csemegi Károly művei I., Budapest, 1904, 402. o.

²⁶⁰ Csemegi K.: A helyes börtönrendszer, mint a társadalom érdeke. In: Csemegi Károly művei I., Budapest, 1904, 401. o.

²⁶¹ 1878:5.tc. 44.-47. §§

²⁶² 1878:5.tc. 48. §

²⁶³ 1878:5.tc. 42-43. §§

Részben a kritikák, részben pedig az új rendezéssel kapcsolatos korszerű intézmények határozták meg az elkövetkezendő szakmai polémiának a tárgyait. A viták fókuszába a fiatalok, a feltételes ítéletek, a visszaesők (megrögzöttek), a büntetés-végrehajtási intézetek és a feltételes szabadságra bocsátás kerültek.

A börtönügyi tudományosság alakulásának kriminológiai hátterét a kibontakozó új és sajátosan polgári bűnözés adta. Magyarországon már a kiegyezést követően jellegzetes módon megváltozott a bűnözés struktúrája. A kibontakozó kapitalizmus, az iparosítás, az ezzel járó urbanizáció, a társadalom átalakulása, átrétegződése, az életmód gyökeres megváltozása új bűnözési szokásokat hozott magával. Megjelent a szervezett bűnözés, kialakult az alvilág, új, eddig ismeretlen vagy alig előforduló bűncselekményi kategóriák bukkantak fel, mint nagyvárosi prostitúció, korábban ismeretlen gazdasági bűncselekmények. Emellett jelentősen növekedett mennyiségében is a kriminalitás. Minthogy az új jelenségek térnyerése évtizedek múltán lett csak regisztrálható, a Csemegi Károly szerkesztette büntető törvénykönyv 1878-ban nem kereshette a válaszokat, s értelemszerűen nem is reagálhatott a változásokra. Az új szerkezetű és intenzíven bővülő kriminalitás büntetőjogászainkat nagy feladat elé állította: a megváltozott bűnözés okozta problémákra új módszerekkel kellett megoldást találni. Hazánkban a válaszokat a büntetőjogi ún. reformmiskolák hívei keresték, s közvetítették a forradalmi európai eszméket a szakmai közvélemény felé. A Magyar Jogász Egylet is plenáris vitára tűzte a büntetési szisztéma, a börtönrendszer és a börtönügy reformkérdéseit²⁶⁴.

A reformmiskolák annak a világtörténelmi esélynek a gyermekei, melyet a győztes polgári rend berendezkedése és a politika konszolidációs irányváltása alakított ki. A stabilizálódó új rend már nem tartotta kardinális kérdésnek a garanciák minden áron történő keresztülvitelét, s különösen nem azok formális erőltetését. Esély mutatkozott a hatalmi eszköztár liberalizálására, a hatalompolitika intézményrendszerének felülvizsgálatára. E szemléletváltozás a kriminológia területén az új megközelítések elterjedésével járt együtt, s a klasszikus iskola alapvető princípiumainak megkérdőjelezésével. Átalakult a vizsgálódás módszertana, megváltozott a vizsgálat tárgya. A reformerek a klasszikus felfogástól eltérően nem a tettet, hanem a tettest vonták a büntetőjogi értékelés középpontjába. A reformhullám egyes irányzatai azután attól függően, hogy a tettesre ható tényezők közül melyik dominanciáját fogadták el rendeződtek az ún. kriminálpszichológiai (Quetlet), francia szociológiai (Tarde), olasz pozitivisták

---

²⁶⁴ Büntetési és börtönrendszerünk reformja, Magyar Jogászegyleti Értekezések, 6. évfolyam (61. sz.), Budapest, 1891

(Ferri), olasz harmadik (Alimena), a szocialista (Battaglia) vagy a kriminálantropológiai (Lombroso) iskola mentén alakították tanításaikat. Magyarországon sem a szociológiai, sem az antropológiai iskola nem szerzett nagyszámú hívet magának. A XIX. század utolsó évtizedeire már Európában is túljutott a tudomány a szociológiai vagy antropológiai megközelítések mechanikus értelmezésén, az irányzatok monista képviselőitén. A magyar szakmai közéletben a közvetítő iskola hívei vették át a klasszikus tanok képviselőitől (Baumgarten Izidortól, Csemegi Károlytól, Edvi Illés Károlytól, Fayer Lászlótól, Wlassics Gyulától) a stafétabotot. Az új nemzedék (Angyal Pál, Balogh Jenő, Finkey Ferenc, Vámbéry Rusztem s kollégáik) vállalták a bűnözés kihívására adandó válasz keresését.²⁶⁵

A reformiskolák tanításainak lényege az egyéniesítés volt, mely nagy hatást gyakorolt a börtönügyre is. A preventív szemlélet alapjaiban rengette meg a hagyományos börtönfelfogást. Egyfelől kieroszakolta a határozott differenciálást (vö. fiatakorúak külön kezelése), másfelől új formákat honosított meg (határozatlan tartamú szabadságvesztés-büntetés). A büntetés-végrehajtási jogban is tért nyerő individualizáció a kezelés új formáit hozta, s az intézeti struktúra megváltozását is kikényszerítette.

Maga az individualizáció (mely nem más, mint az elkövetők személyes és objektív körülményeinek mérlegelése, s ezzel összefüggésben differenciált büntetés kiszabása és végrehajtása), nem a 19. század terméke. A reformiskolák hívei szívesen és gyakran idézik Arisztotelészt, ki a legnagyobb igazságtalanságnak tekintette a nem egyenlőkkel egyenlő módon bánni. Az viszont a reformiskolák érdeme, hogy a tettes előtérbe állításával a büntetés kiszabás alfájává tették az egyéniesítést. Azonban a reformirányzatok bármennyire is ki kívánták sajátítani az individualizáció intézményét, tudnunk kell, hogy annak csiráit már a klasszikus iskola egyes törekvéseiben is felismerhetjük (mint Angyal Pál is elismeri az ún. törvényi individualizáció esetében²⁶⁶). Az egyéniesítés a megoldásokat a bűnözők osztályozásán keresztül kereste. Finkey Ferenc 1904-ben publikált összefoglaló munkájában szintetizálta a bűnözők osztályozásáról folyó vita eredményeit. Ezzel összefüggésben vázolta föl a lehetséges büntetés-végrehajtási individualizáció irányait, a büntetési rendszer struktúrájára vonatkozó javaslatait. A tudomány a századfordulóra leválasztotta a bűnözők büntetendő csoportjáról (tehát a beszámíthatóság kritériumaink megfelelő osztályáról) a serdületlenek (a gyermekek) és az abnormálisok (tehát betegség okából bűnözők) kategóriáját. Velük kapcsolatban a

²⁶⁵ Vö. Mezey B.: A büntetőnovellák, In: Magyar jogtörténet, Budapest, 1996, 295. skk. o.

²⁶⁶ Angyal P.: A magyar büntetőjog tankönyve, ih. 465. o.

hagyományos büntetési célok értelmetlenek, kizárólag a javítás és a gyógykezelés vehető számításba. A büntethető elkövetők osztályának is két szélső rétege igényel külön elbánást. Az enyhe (vagy alkalmi) büntettek ugyan teljes beszámítási képességgel rendelkeznek, bűnösségük foka azonban feltűnően alacsony. Ilyenek a fiatalok, a jogos felindulásból, menthető indokból vagy gondatlanul bűnözők. Finkey megfogalmazásában e csoport nem rendelkezik antiszociális hajlammal, így a javítás és nevelés esetükben mellékes tényező: legfontosabb a megtorlást érzékeltetni velük, s ezen keresztül a visszaesést megakadályozni, visszatartani őket az újabb bűnelkövetéstől.

A másik véglet a bizonyítottan antiszociális bűnözők köre, az ún. megrögzött büntettek. A nevelés ez esetben ismételen kisebb súlyú a büntetési célok között; döntő a megtorlás és az elkülönítés, vagyis a társadalom védelme. A középső „sáv”, a bűnelkövetők jelentős része számára egyensúlyt lelni megtorlás és a javítás eszközei között, s e célokhoz kell azután igazítani a büntetés tartalmát, végrehajtási módozatait és a börtönrendszer megvalósításának választott metódusait.²⁶⁷ A bűnözők (elítéltek) individualizációja magában hordozta az intézeti individualizációt is. Oktalan elvárás lenne ugyanis eredményes végrehajtást követelni attól az intézettől, amelybe egyszerre utalának serdületleneket, fiatalokat, alkalmi bűnözőket és hétpróbás megrögzött visszaesőket. Valódi individualizáció a büntetés-végrehajtásban csak akkor valósulhat meg, ha az intézet maga legfeljebb egy-két elítélte kategóriával kénytelen foglalkozni, s ezen belül érvényesítheti a javítónevelő, megtorló vagy fegyelmező eszközöket. A büntetés-végrehajtási individualizáció kulcskérdése tehát az elítélte osztályok szerinti lehető legtökéletesebb elkülönítés, aminek legjobb megoldása az intézetenkénti különbségtétel; a teljesen különálló profilú intézetek rendszere, s ha ez nem sikerülhet, legalább az intézeteken belüli szeparálás.

A bűnözés elleni küzdelem egyik fő terepe volt a megrögzött, szokásszerű, recidív büntettek kezelésének kérdése. Világszerte heves tudományos polémia lángolt föl e bűnözői kategória ellenében megfogalmazható lehetséges intézkedésekről. A vita egyik következménye lett a büntetőjogi konferenciákon, kriminológus tanácskozásokon börtönügyi kongresszusokon előtérbe kerülő új fogalom, a közveszélyes bűnözők kategóriája. A fentebb már említett visszaesők mellett a figyelem egy újabb elkövetői csoportra irányult²⁶⁸. Az antropológiai és szociológiai irányzatok a tettes vizsgálatából levont azon következtetése, hogy az elkövetők

²⁶⁷ Finkey F.: A börtönügy jelen állapota és reformkérdései, Budapest, 1904., 179-197. o.

²⁶⁸ Finkey F.: Büntető törvényünk revíziójának irányelvei, Jogállam, 1913, 196. o.

veszélyessége elhárítható, megalapozta az életmódjukból eredően bűnözők elleni fellépést. A munkakerülők, csavargók, üzletszerű koldusok, prostituáltak köre ellenében megfogalmazható szankciólehetőségekről Magyarországon is széleskörű vita bontakozott ki. Abban egyetértettek a vitapartnerek, hogy „a múlt században keresztülvitt börtönrendszerek nem szüntették meg a visszaesők számát, sőt az ellenkezőleg óriásira növekedett”²⁶⁹ Vagyis eredmény a szabadságvesztés-büntetés megreformálásával érhető el csupán. A reformot illetően azonban sokféle elképzelésnek adtak hangot a tudósok. A legegyszerűbb megoldásnak, büntetések szigorítása látszott,²⁷⁰ bár a tapasztalatok azt bizonyították, hogy a tételes jog hiába adta meg a lehetőséget erre bíráinknak, azok nem éltek vele. Többen speciális letartóztatási intézetek felállítása mellett szálltak sikra, amelyeknek fő eleme a munkáltatás²⁷¹ Fölvetődött az ún. büntettes-biztosítás ötlet is.²⁷² Legnépszerűbb azonban kétségkívül a határozatlan tartamú szabadságvesztés-büntetés eszméje volt. Kezdetben ezt épp úgy alkalmazták volna az alkalmi bűnözőkre, fiatalokra²⁷³, mint a közveszélyesség fogalmi körébe esőkre, utóbb azonban lassan a szokásszerű bűnözők megfékezésének eszközévé lett. A határozatlan tartamú szabadságvesztés a század első évtizedeiben egész Európában becikkelyezett büntetéssé vagy intézkedéssé vált. Hazánkban az 1913:21. tc. vezette be a határozatlan tartamú szabadságvesztést. A törvényben a jogalkotó elfogadta a biztonsági intézkedések kategóriáját, de azt egyelőre csak szűk körre alkalmazta. Az igazságügyi kormányzat kidolgozta alkalmazásának garanciális feltételeit, vezérelvül választotta a szokásszerű büntettek elleni fellépés elvét, a társadalom védelmének gondolatát. A közveszélyesség meghatározásánál a csavargók, munkakerülők körének definiálásából indult ki, de azon belül eljutott a visszaeséshez. Hogy ez egy nagyobb, átfogó koncepció része volt, azt maga az igazságügy-minisztérium bizonyította bejelentésével, miszerint a közveszélyes munkakerülőkről szóló törvénnyel egy időben elkészült a megrögzött büntetésekről szóló, a szigorított dolgházat bevezető törvény tervezete is. Ezt azonban „szakférfiak” javaslatára további átdolgozás végett újabb vitákra bocsátották. Végül is a visszaesők elleni tervezetből csak 1928-ban lett

²⁶⁹ Balogh J.: Biztonsági rendszabályok Jogállam, 1911, 107. o.

²⁷⁰ Finkey F.: A magyar büntetőjogi tankönyve, Budapest, 1909, 494. o.

²⁷¹ Pekáry F.: A csavargásról. Büntetőjogi dolgozatok Wlassics Gyula születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. Budapest, 1912, 247. o.

²⁷² Büntettek biztosítása a betegsegélyezés és betegbiztosítás mintájára, Magyar Jogász Újság, 1907, 13. o.

²⁷³ Vámbéry R.: Büntetőpolitikai követelések, Budapest, 1906, 106. o. és Törvény a munkátlanok és züllött fiatalok ellen, Magyar Jogász Újság, 1907, 44. o.

törvény²⁷⁴. A két törvénytervezetet a huszadik század első évtizedében országos szakmai vita előzte meg.

A határozatlan tartamú szabadságvesztés bevezetésének magyarországi szakirodalmi vitáit alapvetően befolyásolta, hogy a jogszabály-előkészítést és az elméleti vitát egyfelől fölöttébb kedvező közegben folytatták le, hiszen a századfordulón már csatát nyertek az új irányzatok. Az új büntetési koncepció jogbölcseleti megalapozásán²⁷⁵ túl általánosan elfogadottá vált a bűnelkövetők osztályozásának gondolata, az igazságügy kormányzat pedig kifejezetten törekedett egyfajta differenciált büntetőpolitika megvalósítására²⁷⁶. Szakíróink és jogalkotóink nem csak elméletileg tisztázták a fiatalkorúak speciális elbírálásának szükségességét és a feltételes elítélésnek, mint a differenciálás eszközének feltételeit, de a jogszabályok tartalmazták már az idevágó rendelkezéseket. Így amikor a határozatlan tartamú szabadságvesztés kérdése napirendre került, az jóval kisebb ellenállásra talált, mint az a külhoni polémiák alapján várható lett volna. A század második felében lefolytatott, a visszaesés elméleti és gyakorlati kérdéseiről szóló tudományos argumentáció megrövidítette és leegyszerűsítette a határozatlan tartamú szabadságvesztés vitáját, hiszen az maga is nagy részben a megrögzött büntettek elszigetelését és „megjavítását” szolgáló intézmények és lehetőségek tisztázását célozta. Az is jelentősen javította a magyar érvelők szakmai pozícióit, hogy a hazai polémia kezdetéig nagy részben az Egyesült Államokban és Európa nyugati részén is lezárult a kérdésben évtizede zajló eszmecsere. Az egyébként kiterjedt magyar jogirodalmi érvelés lényegében Liszt, Garofalo, Prins, Ferri, Horn, Hartmann, Van Hamel, Griffiths, Thiry jelentősebb műveiből merített, s csupán néhány magyar tudós munkáiba fedezhető föl eredeti érvelés (Vámbéry, Finkey). Kissé erős megfogalmazásban azt is írhatjuk, hogy a magyarországi polémia évtizedekkel később kicsinyített másolata volt a kontinentális vitáknak. Nem akarunk persze igazságtalanok lenni a kor elméleti szakembereivel: tudósaink nyitottságát, műveltségét, a külföldi irodalmi munkában való jártasságukat bizonyítja a szerzők műveinek szintetizáló stílusa. Emellett létezett néhány sajátosan magyar elem, mely bizonyos szempontból bővítette a képet. Ezek legalapvetőbbike a cigánykérdés erősödő jelenléte a társadalomban²⁷⁷, a megoldás sürgetése

---

²⁷⁴ Mezey B.: A határozatlan tartamú szabadságvesztés intézményének bevezetése Magyarországon. Jogtörténeti értekezések 13. sz., szerk. Kovács K., Budapest, 1983, 104. o.

²⁷⁵ Pikler Gy.: A büntetőjog bölcselete, Budapest, 1901

²⁷⁶ Erre: Gönczöl K.: Kriminálpolitikai törekvések Magyarországon az 1878. évi Büntető törvénykönyv megalkotása után, Jogász Szövetségi Értekezések 1979/2., 31. o.

²⁷⁷ Mezey B. – Tauber I.: A magyarországi cigányság helyzetének rendezését célzó jogi szabályozás egyes kérdései, In: Acta Fac. Pol. et Iur. Nom. Eötvös Loránd, Budapest, 1980. 211. o.

egyfelől, a cigánykriminalitás növekedése másfelől²⁷⁸. Nem véletlen, hogy a megrögzött bűnözők elleni fellépés hazánkban kettévált. Mint fentebb arról már szó esett, ellentétben sok más európai állammal, ahol egy törvényben igyekeztek az egyes államok jogalkotói egybefoglalni a megrögzöttséget feltételező két elemet, a csavargást és a visszaesést, nálunk elsősorban a munkakerülés következtében bűnös életmódot folytatók ellen irányult a rendezés éle, s csak másfél évtized múltán követte az ezt kiegészítő articulus, mely általában a szokásszerű bűnözés felszámolását célozta²⁷⁹.

A vita jobbra két kérdéscsoport körül forgott. A legélesebben az intézmény létjogosultsága vetődött föl, s védelmezői: Angyal Pál, Balogh Jenő, Bernolák Nándor, Finkey Ferenc, Obeschall Pál, Pekáry Ferenc (Később Vámbéry és Baumgarten is) ezen a terepen vették föl a harcot a konzervatív gondolkodókkal. A másik, a kiegészítő argumentálás a határozatlan tartamú szabadságvesztés módjára vonatkozott: ha elfogadásra talál (és talált) az intézmény, milyen formában vezessék be, büntetésnek tekintsék-e vagy csupán intézkedésnek, hol és milyen körülmények között hajtsák végre, hogyan szervezzék meg a dologházat, mi legyen a célja, s ehhez képest módszere az új büntetési (intézkedési) nemnek).

Ha valamiféle csoportosítást végzünk az ellenérvek körében, azt mondhatjuk, hogy azok három csomópontban fókuszálódtak. Az intézmény ellenzői kifogásolták a közigazgatási hatóságok önkényének megnövekedését, problematikusnak érezték a szabadságjogok érvényesülését, az alkotmányosság megsértésének „törvényes” lehetőségén keresztül, s bizonyos kételyeknek adtak hangot hatékonyságával kapcsolatban is.²⁸⁰ A védelmezők érvrendszere a reformiskolák eszméihez igazodott. Ekkor már Nyugat-Európában is túl volt a szakirodalom a kriminálpszichológiai vagy szociológiai iskola mechanikus értelmezésén, az irányzatok monista elfogadásán. A magyar jogéletben is összetett kép bontakozott ki, mely az individualizáció jegyében egyzetetni próbálta az elveket.²⁸¹ A tipizálásánál nagy előrelépést jelentett az Országos Jogászggyűlésnek Angyal Pál, Finkey Ferenc és Bernolák Nándor munkája nyomán tette indítványa. Eszerint a közveszélyeseket három fokozatban

²⁷⁸ Finkey F.: A csavargás és a koldulás kriminálpolitikai szabályozása, Budapest, 1905.

²⁷⁹ 1928:10. tc.

²⁸⁰ Vö. Friedmann E.: A határozatlan tartamú ítéletek, Budapest, 1910; Baumgarten I.: A büntetés kimérése kriminálpolitikai szempontból, Budapest, 1901; A magyar büntetőjog kézikönyve, Budapest, 1905, I.; Wlassics Gy.: Előljárobészéd a büntetőjogi reformhoz, Jogállam, 1913; Vámbéry R.: Büntetőpolitikai törekvések, Budapest, 1900, 14. o.; Az országos Jogászggyűlés tárgyalásai III., Büntetőjog, Jogállam, 1911

²⁸¹ Ezekre nézve többek között: Degré M.: A büntető törvénykönyv revíziója, Jogállam, 1913, 257. o.; Balogh J.: Biztonsági rendszabályok, Budapest, 1911; Vámbéry Rusztem: A határozatlan tartamú büntetés, Jogállam, 1910

célszerű felelősségre vonni. Az elmebetegek, értelmi fogyatékosok ellen csupán gyógykezelést tartanak szükségesnek, a csavargás büntetésére a nyugati koldustelepek mintájára ún. mezőgazdasági munkatelepeket javasolnak, s végül a súlyos, üzletszerű elkövetőkre csak a különleges letartóztató intézetet, a dologházat. Ez a hármás felosztás dominál azután majd a dologházi törvényben is, jóllehet a végső megoldás árnyalatnyi eltéréseket mutat.

A szakmai polémiát követő jogszabályi rendezés a büntetés-végrehajtástól megint csak új feladat teljesítését várta el: a dologház nem csupán elnevezésében, de végrehajtási körülményeiben is eltéréseket követelt a fennálló szisztémától.

Dacára a határozatlan tartamú szabadságvesztésről zajló, s látszólag minden kapacitást lefoglaló szakmai argumentációnak, a börtönügyi irodalom más területein sem állt meg a munkálkodás. Dombóváry Géza ügyvéd a századfordulón jelentkezett történeti tanulmányokkal. Már atyja, a szociológus és jogi szakíró, dombóvári ügyvéd²⁸² is publikált büntetőjogi munkákat, ő pedig hozzá hasonlóan folytatta e tevékenységet, jobbra azonban a büntető eljárás terejében. Előbb a Nyáry Pál által beterjesztette törvénykezési eljárásról értekezett²⁸³, majd a pest megyei büntető eljárási gyakorlatot elemezte.²⁸⁴ Néhány évtizeddel később kivonatolva és kiegészítve újfent közölte utóbbi munkáját.²⁸⁵ Fő műve, a Fenyítő eljárás és büntetési rendszer Pest megyében elsősorban a törvénykezés szervezetével és a büntető processussal foglalkozik. A kutatások során azonban nem kerülhette meg a megállapított szankciók végrehajtásának kérdését sem. A fogházügy szakírói és irodalmi áttekintése, valamint az 1843. évi javaslat jellemzése után a XVIII. és XIX. század fordulójának börtönügyét vette górcső alá. Dombóváry munkáját nem a kritikai vizsgálódás jellemzi, hanem a fogházak és a büntetés-végrehajtás levéltári forrásokra alapított, eseteken keresztül történő leírása. Munkájában önálló fejezetet szentel például a „kedélyességnek”. Leírja az ügyész és a megyei hatóságok „küzdelmét” a rabnők teherbe esése meggátolására, a hamis pénz-készítés megakadályozására, a tömlőctartók és rabok együttes italozásának felszámolására, a rabok ki-bejárására a fogházban, a szökések számának mérséklésében. Dombóváry könyvét olvasva jellegzetes kép kerekedik ki a késő feudáliskori magyar tömlőcről, mely kiegészíti az eddig

²⁸² Dombóváry G.: Az érvényben lévő büntetőtörvények gyűjteménye I-II., Budapest, 1884; Uő: A büntettekről és vétségekről szóló büntetőtörvénykönyv I-III., Budapest, 1888-1900

²⁸³ ifj. Dombóváry G.: A Nyáry-féle 1842. évi büntetőtörvény szolgáltatási eljárás, Budapest, 1906

²⁸⁴ ifj. Dombóváry G.: Fenyítő eljárás és büntetési rendszer Pest megyében, Budapest, 1906

²⁸⁵ ifj. Dombóváry G.: Fenyítőeljárás és börtönügyi adalékok vármegyénk XIX. század eleji gyakorlatából, Budapest, 1931

is ismert képet, a szennyes, bűzös, föld alatti lyukak sokak által megrajzolt vonásait. A XIX. század első felének reménykeltő kísérleteivel, a fogházjavító mozgalom eredményeivel, a megyei rabdolgoztató házak körüli fejleményekkel zárja szerző a tömlőcügi körképet. Ezt követően még kiegészítésképpen csatolja a korabeli testi büntetések, a halálbüntetések valamint a becsületbüntetések áttekintését. A vagyon- és pénzbüntetések magánjogi büntetések megnevezés alatt tárgyalja, utalva a jognak arra a még mindig jellemző állapotára, melyben a magánjogi és büntetőjogi normák szétválaszthatlan elegye nem teszi lehetővé a jog tisztán magánjogi és tisztán büntetőjogi kezelését.

A századforduló szakirodalmát a már ismert nevek, *Tauffer Emil*²⁸⁶, *Balogh Jenő*²⁸⁷ és *Fayer László*²⁸⁸, *Finkey Ferenc*²⁸⁹, *Kelemen Mór*²⁹⁰ és *Tóth Lőrinc*²⁹¹, *Vámbery Rusztem*²⁹² munkássága fémjelzi.

Balogh Jenő tudományos-szakmai munkálkodása a tudós és a politikus alkat szerencsés találkozását bizonyítja. A budapesti egyetem tanárának és a Magyar Tudományos Akadémia tagjának 1910 és 1917 között megadatott a lehetőség, hogy tudományos tájékozottságát jogszabályba plántálja. Nevéhez fűződik számos korszakos jogszabály, köztük a fiatalkorúak büntetőjogát kodifikáló első büntető novella, a büntetés feltételes felfüggesztésének törvénybe foglalása, a próbára bocsátás meghonosítása valamint jelentős börtönügyi reformok megvalósítása²⁹³. A főleg bűnvádi eljárással²⁹⁴ foglalkozó professzor érdeklődése kiterjedt a börtönügy illetve általában a büntetés-végrehajtás fejlesztésére is.²⁹⁵

Börtönügyi viszonyaink reformjáról szóló tanulmányát, melyet a Magyar Jogászegylet teljes ülésében ismerttetett első ízben²⁹⁶, a dualista büntetés-végrehajtás állapotának meghatározó összegzésének tekinthetjük.

---

²⁸⁶ Tauffer E.: A szabadságvesztés különféle nemeinek végrehajtása és a pénzbüntetés, Budapest, 1880; Beiträge zur neuesten Geschichte des Gefängniswesens, Stuttgart, 1885

²⁸⁷ Balogh J.: Börtönügyi viszonyaink reformjához, Budapest, 1888; Uő: A fiatalkorúak és a büntetőjog, Budapest, 1909; Uő: A büntetőjog válsága, Budapest, 1910

²⁸⁸ Fayer L.: Büntetési rendszerünk reformja, Budapest, 1889

²⁸⁹ Finkey F.: A börtönügy jelen állapota és reformkérdései, ih.: Uő: A fiatalkorúak büntetőjoga Észak-Amerikában, Budapest, 1913

²⁹⁰ Kelemen M.: A magyar Büntető Törvénykönyv büntetési és börtönrendszere, Budapest, 1889

²⁹¹ Tóth L.: Az illavai fegyház, Budapest, 1885; Uő: Emlékezés a nemzetközi börtönügyi kongresszusra Rómában, Budapest, 1886; Uő: A rabmunka, Budapest, 1888

²⁹² Vámbery R.: A relegatio eredményei és a büntetési rendszerünk reformja, Budapest, 1898

²⁹³ Balogh J.: Biztonsági rendszabályok, Jogállam, 1911; Balogh J.: Büntető törvényeink módosításához, Huszadik század, 1901; Balogh J.: A visszaesésről, Magyar Igazságügy, 1886

²⁹⁴ A sértett fél jogköre a büntetőjogban, Budapest, 1887; A bűnvádi perrendtartás magyarázata, Budapest, 1897-1900; A magyar bűnvádi eljárási jog, Budapest, 1901; A magyar büntető perjog tankönyve, Budapest, 1906

²⁹⁵ Balogh J.: Börtönügyi viszonyaink reformjához, Budapest, 1888

²⁹⁶ 1887. november 26.

A sokkoló kezdést („A büntető törvényünkben elfogadott büntetési rendszernek végrehajtása pedig jelenleg pusztá illusio. E rendszer ... csak a papíron van meg ... büntetési intézeteink jelen állapota mellett, a legsúlyosabb büntetési nemtől kezdve, lefelé a pusztá elzárásig, szó sem lehet a törvényben elfogadott büntetési rendszer gyakorlati végrehajtásáról.”²⁹⁷) alapos elemzés követi. Balogh Jenő szisztematikus áttekintésben bizonyítja, hogy a büntetés-végrehajtási intézeti hálózat alkalmatlan az elkülönítésre, a fokozatos rendszer végrehajtására. „... nem egyszer fordul elő az az eset, hogy a fegyházra ítélt egyén, valamely kerületi börtönben vagy törvényszéki fogházban, a rabbal, fogollyal, sőt vizsgálati fogollyal van együvé zárva”.²⁹⁸ A súlyos megállapítások valóságát bizonyítandó és a fennálló helyzet okait kutatva Balogh sorra veszi a meghatározó tényezőket: a büntetési intézetek építkezési viszonyait, a börtönügyi igazgatás állapotát, a börtönügyi hivatalnokok kiképzésének kérdését, a házszabályok helyzetét, az egészségügyi és oktatási törekvések megvalósítási stádiumát, a munkáltatási szisztémát.

A szerző lesújtó képet fest a magyar börtönügyi feltételrendszeréről. Az osztrák börtönügy hibás fegyház-alapítási koncepció költségességénél és építészeti korlátainál fogva lényegében megakadályozza a fegyintézetek modernizálását, alkalmassá tételét a fokozatos rendszer végrehajtására. „A kerületi börtönöknek és törvényszéki fogházaknak csaknem háromnegyed része (67,57 %-kal) vagy a régi megyei börtönökből lett átalakítva, vagy a megyétől egyszerűen átvétetett, vagy pedig bérházban(!), illetőleg ingyenes épületben(!) van elhelyezve”. A fokozatos rendszert ezekben is kizárja a szükséges számú magánzárkák hiánya. A férőhelyek abszolút száma is kevés, „megdőböntő a túlzásfoltosság”. A kerületi börtönben és törvényszéki fogházakban a szabadságvesztés-büntetés „a rég óta tarthatatlannak bizonyult közös elzárásban hajtatik végre”. A börtönigazgatás szétzilált. Míg a törvényszéki és járásbírósi fogházak feletti felügyelet az igazságügyi minisztériumot illeti meg, a közigazgatási fogházak a belügyminisztérium alá tartoznak. A fegyintézetek közvetlenül a minisztérium III. ügyosztályához kapcsolódnak, a törvényszéki és járásbírósi fogházak a királyi ügyészek illetve a főügyészek egyikének felügyelete mellett működnek. „Az igazgatásnak jelenlegi szétforgácsoltága lehetetlenné teszi az összes börtönügyi viszonyaink teljes áttekintését.”²⁹⁹ A fennálló alkalmaztatási rendszerben nincs előírva a börtönszemélyzet számára semmiféle szakképesítés, minősítés, előkészület a pályára,

²⁹⁷ Balogh J.: Börtönügyi viszonyaink reformjához, ih. 203., 205. o.

²⁹⁸ Balogh J.: Börtönügyi viszonyaink reformjához, ih. 205. o.

²⁹⁹ Balogh J.: Börtönügyi viszonyaink reformjához, ih. 243. o.

„megelégszik annak feltevésével, hogy a hivatalnokok saját érdekükben ki fogják majd magukat képezni”. Emellett az őrszemélyzet létszáma feltűnően csekély. A börtönrendtartás kapcsán a szerző a rezsím kérdéseivel foglalkozik, s éles szemmel figyel fel a munkáltatás, a fegyelmezés, az ellátás, az egészségügyi és lelki gondozás körüli anomáliákra, melyek jelentős részben a helytelen szabályozásból fakadnak.

A végső konklúzió: „A szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának jelenlegi módja – minden szakember bizonyára tanúsítani fogja – állandó és folyamatosan fokozódó, jelentékeny veszélyeket rejt magában a társadalomra nézve; s maga a büntetés – akár csak a méreg gyanánt ható gyógyszer – a helyett, hogy célját elérné: megtorolna és javítana, csak ront, csak árt.”³⁰⁰ A megoldás természetesen egy gyökeres reform, melyről „felette téves volna azonban azt hinni, hogy ... mindent az igazságügyi kormány és a törvényhozás kezdeményezésétől kell várnunk. Ellenkezőleg. jelentékeny része jut a reformban a társadalomnak és a szakköröknek is.”³⁰¹ A koncepció, melyet Balogh Jenő fölvázol, a századfordulóra kiteljesedik, majd igazságügy-minisztersége idején „tetőzik”. Úgy a szakirodalomban, mint a gyakorlatban megújulást konstataálhat az érdeklődő. A szakirodalomban jelentős tudományos munkák látnak napvilágot, köztük Fayer László és Finkey Ferenc művei.

Fayer László a magyar büntető jogtudomány történetében legfőképpen négykötetes Anyaggyűjteményével szerzett hírnevet magának.³⁰² Az 1843. évi plánmok jegyzőkönyveinek kommentált közlése hozzájárul a három kiváló mű halhatatlanná válásához. Az újságíróból országgyűlési gyorsíróvá, utóbb a budapesti egyetem büntetőjogász professzorává lett tudós a klasszikus büntetőjogi iskola híveként tette magát ismertté. Tankönyve és kommentárja a gyakorlati büntetőjogi oktatás tükré.³⁰³

Finkey Ferenc sárospataki jogakadémiai tanár, a kolozsvári, pozsonyi, szegedi egyetemek professzora, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, utóbb koronaügyész és curiai tanácselnök a magyar büntetőjog-tudomány kiemelkedő egyénisége volt. Mint a büntetőjog, a büntető eljárásjog és a jogbölcsélet tanára³⁰⁴ komplex módon közelített a büntetőjog kérdéseire,

³⁰⁰ Balogh J.: Börtönügyi viszonyaink reformjához, ih. 237. o.

³⁰¹ Balogh J.: Börtönügyi viszonyaink reformjához, ih. 303. o.

³⁰² Az 1844-iki büntetőjogi javaslatok Anyaggyűjteménye I-IV., Budapest, 1896-1902

³⁰³ A magyar büntetőjog kézikönyve, Budapest, 1900; A magyar bünvádi perrendtartás vezérfonala I-IV., 1885-1905

³⁰⁴ A magyar büntető eljárás tankönyve, Budapest, 1899; A tételes jog alapelvei és vezéreszméi, Budapest, 1908; A magyar büntetőjog tankönyve, Budapest, 1909; A magyar büntető perjog tankönyve, Budapest, 1916; A magyar anyagi büntetőjog jelen állapota, Budapest, 1923

melyet állami hivatalai a praktikum irányában tágitottak. Nem véletlen, hogy Karl Binding és Franz Liszt hazai követője a magyar büntetőjog egyik legnagyobb reformerévé lett.

A börtönügy jelen állapotáról és reformkérdéseiről írott munkája mérföldkő a magyar börtönügyi tudományosság történetében. A munka Pulszky Ágost és Tauffer Emil műve óta lényegében az első szisztematikus áttekintés a magyar börtönügy helyzetéről és annak nemzetközi hátteréről, kapcsolatrendszeréről. Szerző szerényen leszögezi, hogy „hiányzik azonban még mindig hazai irodalmunkban egy, a magyar börtönügy múltját, kifejlődését és jelen állapotát tüzetesen feldolgozó könyv, valamint egy összehasonlító börtönügyi kézikönyv, mely Pulszky – Tauffer derék művének folytatása és kiegészítése lenne. Reméljük, hogy a közel jövőben, talán még a jövő évi congressusig ily irányú művek avagy legalább egy ily összefoglaló mű, melyre egy a jogász, mint a laikus közönség tájékoztatása végett feltétlen szükség lenne, megjelenik”.³⁰⁵ Szerző tudományos mértékletessége, mellyel munkáját „rövid és hézagos dolgozatnak” nevezi semmit sem von le a mű értékéből: hosszabb időre teljesítette azt a funkciót, melyet mástól várt volna el Finkey Ferenc. Kétségtelen, a magyar börtönügy helyzetére csak a „nyugat-európai vezérállamok” és a „büntetőjogi reformállamok” börtönügyének ismertetése után kerit sort „a többi nevezetesebb kultúrállamok” között, ám ezzel éppen azt hangsúlyozta, mely korának legjellemzőbb vonása volt: a börtönügy nemzeti határainak lebontását, a börtönügyi eszmék áramlásának és adaptációjának szükségességét, mindennapiságát.

Finkey ebben a művében már leszögezi álláspontját, mely a börtönügy tudományának rendszertani elhelyezésére vonatkozik, s melyet utóbb, harminc évvel később írt büntetéstan művében részletesebben ki is fejt, (s ott már vállalja a „büntetés-végrehajtási jog” elnevezést is). Már ekkor, 1904-ben lándzsát tör a börtönügy jogtudomány-mivolta mellett, a börtönügyet a büntetőjogon belül vizsgálja, az anyagi és alaki jogtól lassan elkülönülő, önálló tudományként.³⁰⁶ Még nem használja a büntetés-végrehajtási jog megnevezést, de már „legtalálább” kifejezésnek mondja Krohne „Strafvollzugswissenschaft”-ját. Az intézményektől kiindulva szögezi le, hogy a börtönügyi tudomány a szorosán vett szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának határain túlterjeszkedve felkarolta olyan intézetek szabályait és működtetését is, mint a vizsgálati fogházakat, a javító- és kényszernevelő intézeteket, a kényszer-gyógyeletartózatú intézeteket, a

³⁰⁵ Finkey F.: A magyar börtönügy jelen állapota és reformkérdései. Budapest, 1904. 19. o.

³⁰⁶ Finkey F.: A magyar börtönügy jelen állapota és reformkérdései. Budapest, 1904. 7. o.

menedék- és dologházakat, ezek berendezését, az ideutaltakkal való bánásmód kérdéseit.

Finkey sort kerít a börtönügy történetének rövid, precíz összefoglalására, az egyes államok börtönügyének elemzésére (s ezek kapcsán a börtönügy nagy polémiáinak, eszmeáramlatainak ábrázolására), majd a börtönügy századfordulós reformkérdéseinek kifejtésére. A kor büntetőjogi reformjelszava az individualizáció (a fiataloké, a visszaesők, az alkalmi elkövetők és az üzletszerű büntettek, a csavargók és koldusok megítélése), valamint a börtönügy nagy vitája a munkáltatás továbbfejlesztésének kérdése foglalja keretbe fejtegetéseit.³⁰⁷

A reformáramlatok tudós híve a fiataloké büntetőjogának is önálló munkát szentelt. Az észak-amerikai büntetőjog egy jellegzetes szelvényének ismertetése kapcsán a büntetőjogi reformeredmények mellett (fiataloké bírósága, próbára bocsátás, javító iskolák mellett nagy figyelemmel elemzi a reformatory intézményét. A reformatory ismertetésével egyfajta küldetést vállalt a szerző, mert mint írja „Bármily sok érdekes és tanulságos vonást mutatnak fel az amerikai javítóiskolák, különösen a modern berendezésű cottage-intézetek, azok még sem tűnhetnek fel előttünk új, eredeti intézmények gyanánt. Javító-nevelő intézeteink nekünk is vannak régidő óta, s legfeljebb ezek berendezésére, rendszerére nézve tanulhatunk egyet-mást az amerikai hasonló intézetekből. A javítóiskolák egyik faja, az ún. Reformatory azonban mindenesetre oly sajátos amerikai alkotás, mely az európai jogban jóformán még mindig teljesen ismeretlen a szakemberek körében is, mint ‘amerikai különlegesség’ inkább ellenséges vagy tartózkodó, mint barátságos hangon szokott tárgyalatni.”³⁰⁸ Missziót vállalt a szerző, elosztatni a kételyeket, s fölvezetni a legfontosabb jellemzőit ennek a valójában a börtön és az iskola között félúton elhelyezkedő intézménynek, melyben ugyan a szigorú fegyelem, a katonás rend és a pedantéria fogházszerű benyomást kelt, a pompás iskolahelységek, az iskolai és munka-tanításra fordított kiemelt gond, testedzés, a szabadegyetemi előadások, a meetingek konferenciák sajátos vonását képezik ennek a rezsimnek.³⁰⁹

A nagy monográfiák értékes kiegészítő szelvényeik lettek azok a vizsgálatok, melyek a börtönügy részproblémáit kísérelték meg feltárni. *Atzél* Béla a büntetés-végrehajtási intézetek egészségügyi állapotáról értekezett,³¹⁰ *Gábor* Gyula a katonai börtönökről és azokban alkalmazott

³⁰⁷ Finkey F.: A magyar börtönügy jelen állapota és reformkérdései, Budapest 1904, 175. o.

³⁰⁸ Finkey F.: A fiataloké büntetőjoga Észak-Amerikában, Budapest, 1913, 200. o.

³⁰⁹ Uo. 201. o.

³¹⁰ *Atzél* B.: Fegyházaink betegülési, halálozási és tartalmi viszonyai, összehasonlítva a külföldi viszonyokkal, Budapest, 1888

végrehajtási rezsimról³¹¹. Gruber Lajos a rabélelmezésről, Illés József a feltételes elítélésről,³¹² Krascsik Ilona a javítóintézetekről tett közze tanulmányt,³¹³ Nagyiványi Fekete Gyula a dologházakról³¹⁴ és a magánelzárás problémáiról³¹⁵. Rákosi Béla a fegyintézeti élelmezés-kérdést járta körbe³¹⁶, Staub Móricot a büntetés-végrehajtási személyzet kiképzése foglalkoztatta³¹⁷, Tóth Mór és Kisfaludy László az ipari és az agrárfoglalkoztatás lehetőségeit vetette egybe,³¹⁸ Uhlaryk Albin az elzárás nélküli kényszermunka bevezetésének lehetőségeit mérlegelte³¹⁹. Vámbéry Rusztem, aki az Országos Börtönügyi Múzeum felügyelője is volt, természetesen vizsgálta az ilyen jellegű gyűjtemények helyzetét³²⁰.

Az 1878:5. tc. mindennél jobban rávilágított arra a tényre, milyen foghíjas a magyar büntetés-végrehajtási intézeti hálózat, s mennyire hiányoznak a korszerű, a kódex által elfogadott ir fokozatos rendszert befogadni képes intézetek. Az évszázad utolsó két évtizede építési lázban telt el tehát: új, országos fegyintézetek (kerületi börtönök) épültek, illetve egészültek ki régiek új épületekkel, szárnyakkal, utóbb pedig a törvényszékekhez rendelt börtönök rendszeres létesítését kezdte meg a kormányzat. 1881. évi parlamenti döntés alapján³²¹ 1883-ban kezdték meg s 1884-ben be is fejezték a szegedi kerületi börtön építését, mely működését 1885 januárjában kezdte meg³²². 1883-ban a fokozatos rendszer lényegéhez tartozó közvetítő intézetet vette kezelésbe a börtönügyi kormányzat Kishartán. A Váci fegyintézetben 1884-ben adták át az új közvetítő intézetet, 1884 és 1886 között húzták föl a sopronkőhidai cukorgyár helyén a magánzárka-rendszerű fegyházat³²³. Vácott 1894-ben nyitotta meg kapuit az államfogház új épülete. 1895-től 1896-ig építették a panoptikus rendszerű budapesti gyűjtőfogházat, melyben megfigyelő-és elmeógyógyintézetet is

³¹¹ Gábor Gy.: A katonai börtönrendszer, Budapest, 1904

³¹² Illés J.: A szabadságbüntetés reformja, különös tekintettel a feltételes ítéletekre, Budapest, 1891

³¹³ Krascsik I.: Javítóintézetekről, Budapest, 1898; Uő: A gyermekvédelem Oroszországban, Budapest, 1891

³¹⁴ Nagyiványi Fekete Gy.: A dologház és lakói, Budapest, 1891

³¹⁵ Nagyiványi Fekete Gy.: A magánelzárás, Budapest, 1903

³¹⁶ Rákosi B.: A fegyintézeti élelmezés próbája súlymértekek alapján, Budapest, 1891

³¹⁷ Staub M.: Börtönügyi hivatalnokaink szakszerű kiképzetéséről, Budapest, 1891

³¹⁸ Tóth M. – Kisfaludy L.: Mezőgazdasági foglalkozások a letartóztatási intézetekben, Budapest, 1893

³¹⁹ Uhlaryk A.: Elzárás nélküli kényszermunka, Budapest, 1893

³²⁰ Vámbéry R.: A bűntügyi múzeumokról, Budapest, 1899

³²¹ 1881:58. tc.

³²² Török K.: A szegedi kerületi börtön és kir. törvényszéki fogházakról, Szeged, 1886; Uő: A magyar börtönügy 30 éves korszakából történelmi emlékek, Munkács, 1900

³²³ Németh Gy.: A sopronkőhidai fegyház története 1884-1974, Budapest, 1975, Kézirat

létesítettek.³²⁴ A fegyintézet korszerűsítési program nagy sajtóvilvánosság övezte, időnként komoly támadások is érték a tárcát elhibázott vagy annak vélt építési elképzeléseier³²⁵.

Ezzel párhuzamosan zajlottak a törvényszéki fogházak építkezései. 1887 és 1892 között felépítették és átadták a Budapesti Törvényszéki Fogházat a Nagy Ignác utcában, a szombathelyi, nyíregyházi, rimaszombati, szabadkai törvényszéki fogházakat, a gyergyó-szentmiklósi, dicső-szentmártoni, nagylaki, palánkai, magyaróvári, kunhalasi, csurgói, monori, jászapáti, szent-ágotai, vingaikörmendi és sárvári járásbírósi fogházak újonnan emelt épületeit kibővítették, és modernizálták a komáromi, máramaros-szigeti, marosvásárhelyi tordai és zólyomi törvényszéki fogházakat³²⁶, de a kampány ezzel nem zárult le: a börtön-és fogházhálózat megújítása átnyúlt a huszadik századra.³²⁷

1905-ben a magyar börtönügy nagy sikernek könyvelhette el, hogy az akkor már tradícióval rendelkező nemzetközi börtönügyi kongresszus színhelyét Budapestet választották. Szeptember 17-én Lányi Bertalan a következőképpen összegezte a világ börtönügyi szakemberei részvételével tartott magyarországi tanácskozás tapasztalatait.³²⁸ „A VII. nemzetközi börtönügyi kongresszus, folyó évi szeptember hó 3-ikától 9-ikéig Budapesten tartotta meg üléseit. A kongresszus, mely úgy a külföldi kormányok képviselőinek, mint a szakférfiaknak számát tekintve méltóan sorakozott az előző börtönügyi kongresszusok mellé, minden tekintetben eredményesnek mondható. A kitűzött kérdések megvitatása a résztvevők élénk érdeklődése mellett történt s a kongresszusnak minden kérdésre nézve sikerült kielégítő megoldásra jutnia. A külföldi vendégek, kiknek tiszteletére több ünnepély rendeztetett, a legnagyobb meglepéddel és elismeréssel hagyták el a kongresszus záróülését.”

A jelzett siker mögött az igazságügyi tárca évtizedes következetes küzdelme állt. Az 1867-ben megörökölt, a feudális tömlőcöztetési gyakorlatot valló és tükröző fegyintézeti személyi állomány és technikai feltételrendszer kitartó átalakítására, a korszerű polgári börtönügy jogszabályi feltételeinek megteremtésére, a modern fegyintézeti börtön-és

³²⁴ Vö. Megyeri I.: A magyar börtönügy és az országos letartóztató intézetek, Budapest, 1905; Gläser I.: A szabadságvesztés-büntetés végrehajtása. Történeti áttekintés, Budapest, 1975; Lőrincz J. – Nagy F.: Börtönügy Magyarországon, Budapest, 1997

³²⁵ Tarnai J.: A soproni fegyház (Adalék Pauler úr administratiojához), Magyar Igazságügy, 1884, 93-102. és 359-368. o.; Uő: Hogyan építenek fegyházat másutt? A soproni fegyház, Magyar Igazságügy, 1884, 436-438., 534-539. o.

³²⁶ Megyeri I.: ih. 254-256. o.

³²⁷ Magyarország igazságügye az 1901-1917. években, Budapest

³²⁸ Országos Levéltár, Igazságügy-minisztériumi levéltár K. 579.. Általános iratok 1905 V. 243/1.M.III.1905.

fogházhálózat életre hívására, az őrszemélyzet szemléleti átalakítására és képzésére irányuló megfeszített munkálkodás. Az 1905. évi börtönügyi kongresszus budapesti tanácskozása e hatalmas munka diadalának elismerése is volt egyben. A világ legtekintélyesebb börtönügyi szakemberei cseréltek eszmét e néhány nap alatt Budapesten, a tudomány és a praxis világából érkezettek egyaránt. S e tudós és kiváló társaság elismeréssel szólt a magyar börtönügy állapotáról.

A kongresszus sikere nagy hatással volt a börtönügy további sorsára is. Valóság lett, mit Finkey Ferenc a kongresszus üdvözléseként megfogalmazott: „Reméljük, hogy a börtönügyi congressus végre elhatározásra sarkallja igazságügyi kormányunkat a tekintetben is, hogy az anyagi büntetőjog, a BTK 15 év óta vajúdo novellájának ügyét diadalra juttassa, vagyis a börtönügy reformja, az e körül kifejlődő eszmeharcz megérleli büntetési rendszerünk kívánatos reformjának kérdését is, mert épen a börtönügy javítása, illetőleg a BTK börtönrendszerének szigorú és teljes végrehajtására irányzott kísérletek fogják reávezetni az igazságügyi kormányt arra, hogy a BTK mai büntetési rendszere is okvetlenül reformálandó vagy legalább is jelentékenyen módosítandó”.³²⁹ S valóban: néhány esztendő múltán valóság lett a novella,³³⁰ vele együtt a büntettesek differenciált kezelésének jegyében fiatalok ügyének rendezése, a próbára bocsátás, a büntetés feltételes felfüggesztésének intézménye. Ezt követte a potenciális bűnelkövetőkkel szemben megszerkesztett büntetőjogi „törvénycsomag” egyik eleme: a közveszélyes munkakerülőkről rendelkező törvénycikk³³¹ (dologház), majd a két háború között a visszaeső bűnözők elleni speciális szankciónemként a szigorított dologház.³³²

Megyeri István királyi főügyész-helyettes szerkesztésében a kongresszushoz igazítva jelentette meg az igazságügyi tárca A magyar börtönügy és az országos letartóztatási intézetek címmel az országos börtönügy áttekintő adattárát. A műfaját tekintve a kommentárral ellátott adatközlés és a szemelvénygyűjtemény határmezsgyéjére állított kötet előbb a magyar börtönügy múltjából tartalmaz szemelvényeket (1831. évi és 1840. évi táblázatos kimutatások, melyek törvényhatóságokként tartalmazzák az elítéltek létszámát, elkövetett bűncselekményeiket, életkorukat, családi és társadalmi állásukat valamint a büntetés időtartamára vonatkozó információkat; a Munkácsi fegyintézet 1856. évi kimutatását a befogadott fegyencekről, 1861-63. esztendőkbéli adatokat Strafanstalt zu Weizenböl,

³²⁹ Finkey F.: A börtönügy jelen állapota és reformkérdései, ih., 2. o.

³³⁰ 1908:36. tc.

³³¹ 1913:21. tc.

³³² 1928:10. tc.

Illaváról, Lipótvárról, Mária-Nosztráról, Magyarország fogházairól és vizsgálati tömlőeiről 1863-ban, a lipótvári királyi biztos felterjesztését a Helytartótanácsához, a lipótvári fegyház igazgató és a tisztviselői személyzet részére kiadott utasítások, néhány további felterjesztés az ugoicsai királyi biztostól, a királyi személynektől, a Mária-Nosztrai igazgatónőtől, stb.). A rövid bevezetőhöz csatolt források koncepciótlanul csatlakoznak a kötet mondanivalójához, kevéssé illusztrálják a magyar börtönügy 1772-től 1867-ig terjedő korszakának történetét. A második periódus szerkesztése már gondosabb, a történet gazdagabban dokumentált, a fontosabb íveket jobban érzékelteti. A korszakhatárul választott évek eleje, a kiegyezés esztendeje nem túl jellemző a börtönügy fejlődésére, hiszen a nagy fegyházépítési program az 1850-es években indult meg, s valódi lezárása – jóllehet a bíróságokat rendező jogszabályok, a törvényhatósági igazságszolgáltatási jog felszámolása, a börtönszisztéma karakteres kibontakoztatása kisebb belső csomópontokat jelentenek – valóban a nyolcvanas években (a Csemegi-kódex hatályba lépésével és a Házzabályok megjelentetésével datálható. Ez a fejezet többnyire jogszabályokat (az 1870 június 10-én kelt IM rendeletet szó szerint, az 1869. február 10-i igazságügy-miniszteri rendeletet, az 1874. február 18-i 696. sz. igazságügy-miniszteri rendeletet, az 1872. január 26-i, 2082 sz. alatti rendeletet kivonatos közlésben) és táblázatos kimutatásokat (az 1867. évi fegyintézeti létszámadatok, fogházhelyiségek az 1872. évben, munkaeredményekből befolyt jövedelmek 1872-1880, fegyelmi statisztika 1872-1879, stb.) tartalmaz. Miután jól tudjuk, az igazságügyi minisztériumi levéltár 1956-os égését követően alig maradt fenn hivatalos irat a centralizáltan kezelt börtönügy vonatkozásban, becses dokumentum a lipótvári országos királyi fegyintézet 1872. évi állapotáról szóló éves jelentés³³³ és „a márianostrai női fegyintézetnek az 1872-ik évről szerkesztett jelentése”³³⁴.

A börtönügy állását elemző rész, mely 1880-1905-ig követi végig a fejleményeket, nyilván inkább pillanatfelvétel a századfordulós magyar börtönügyről. A vegyesen jogszabályismertetés-adattár és szöveges összekötő szöveg formájában vázolt kép értelmezhető képletet rajzol föl a magyar börtönügyről, megfelelő bázist szolgáltatva azoknak, kik a dualista börtönüggyel elmélyülten kívánnak foglalkozni. Valójában alig érthető, miért különítette el a szerkesztő „melléklet” cím alatt az 1880. évi 2106. számú IM rendeletet, az 1890-1904 között, az adópénztárakból fölvetett intézeti átalányok táblázatos kimutatását, s a kisebb-nagyobb kimutatásokat. A

³³³ Megyeri ih. 191. o.

³³⁴ Megyeri ih. 204. o.

magyar nyelven megjelent börtönügyi művek jegyzéke nem kimerítő, de a kutatások kezdeteihez elegendő.

A szemelvénygyűjtemény legértékesebb része az egyes letartóztatási intézetekről számol be: képekkel és alaprajzokkal illusztrálva, feltehetően az intézeti jelentésekből kiemelt részekkel vázolja az intézetek történetét, működési feltételeit és mozgalmi adatait. Megyeri könyve nem tekinthető tudományos munkának, nem is jelentős csomópontja a kutatásoknak, de ma már máshol fel nem lelhető információ, adatközlései miatt megkerülhetetlen kiadvány.

A büntető-jogalkotás mellett nem csak a szűk értelemben vett büntetőjog-tudomány gazdagodott e törvényeket előkészítő elméleti polémiák során, hanem a börtönügy elmélete és gyakorlata is. A VII. nemzetközi börtönügyi kongresszus a börtönügyi tudományosságnak legalább olyan fellendülését hozta, mint amelyet a kiegyezést követő idők szédítő lehetőségei indikáltak. Az uralkodó pártfogó magatartása, az igazságügyi tárca támogatása bizonyította, hogy az állam számára igenis fontos a modern és humanus börtönügy kialakítása és fejlesztése; a nemzetközi sikere pedig újabb ösztönzést adott a hivatalos segítség intézményesítésének.

Mint a tudományos kutatásnak általában, a börtönügy művelésének is megvoltak a maga oldalhajtasai. A kor szakemberei érzékelték a múlt tapasztalatainak óriási jelentőségét, legyenek akár közeli hagyományok vagy távoli tradíciók, már-már virtuális múzeumba illő szokások, rendszerek. Nem véletlen, hogy a magyar börtönügyi tudományosság mindmáig legértékesebb történeti adatgyűjteményét nem történész, s nem is joghistorikus publikálta, hanem a budapesti királyi országos gyűjtőfogház igazgatója, *Vajna Károly*. Kétkötetes hatalmas műve³³⁵ fő céljaként az első modern értelemben vett büntetés-végrehajtási intézeteknek (a szempci, tallói, szegedi fenyítőházak), a szabadságvesztés-büntetés korai formáinak állított emléket, de nem mellőzte a kutatómunkája során felhalmozott egyéb büntetési nemekre vonatkozó gazdag adathalmaz közzétételét sem. Miként bevezetőjében írta: „A jó gazda mielőtt birtokát új szerzeménnyel gyarapítaná, azon van, hogy elébb a meglévő öröklött birtok határát járja ki, földjét ismerje s aztán művelje meg. Ha mindez megtörtént és jól sikerült, csak azután gondol arra, hogy pénz és erőbeli feleslegét terjeszkedésre fordítsa. Ezért nem eredeti tudományos munkásságnak, teszem föl új börtönügyi elméletek kieszelésének szenteltem csekély erőmet. Nem az újítás vágya vezérelt, hanem a régiségek iránt való szeretetem ösztönzött munkásságra. Nem az úttörő elérhetetlen dicsőségére vágyakoztam, hanem

³³⁵ Vajna K.: *Hazai régi büntetések I-II.*, Budapest, 1906-1907

csak arra vitt rá a kegyelet, hogy fölkeressem a régi nyomokat, avarfedte, bozótbenőtte elhagyott utakon. Nem fölfedező, csak kutató, nem úttörő, csak útmutató vagyok én járatlan utakon, elhagyott romok közt. Fölkutattam a jelentéktelen forrásokat is, és ezeket, meg az alig szivárgó erecskéket olyan kútfővé törekedtem egyesíteni, a melyből bőven meríthessen, ki a régi adatokra szomjúhozik, akár kriminalista, akár történetíró, akár pedig régiségbúvár legyen az.”³³⁶ A gyűjtőfogház igazgatójának ez a vallomása már megelőlegezte azt a gyűjtőmunkát, amit műve megjelenése után fáradhatatlan szívóssággal folytatott. A könyv megírásához szükséges országjárása során birtokába jutott tárgyi emlékek jelentették a kezdeteit annak az értékes gyűjteménynek, amelyet a következő években állított össze.³³⁷

A budapesti börtönügyi kongresszus említése jó alkalom arra is, hogy jelezzük, a magyar börtönügy hírért, tudományának eredményeit több publikáció is hirdette. Túl a nemzetközi kongresszusokon mindig megjelenő magyar küldöttek referátumain, *Tauffer Emil*³³⁸ és *László Zsigmond*³³⁹ gondoskodott a tájékoztatásról, de a hazánkba ellátogató *Franz Liszt*³⁴⁰ is beszámolt a német olvasóknak magyar börtönügy állását. *Georg Langner*³⁴¹ részletes elemző művet publikált a bosnyák, horvát és magyar büntetés-végrehajtásról.

A XVIII-XIX. században az egyház által gondozott börtönmisszió beolvadt a hivatalos intézeti struktúrába, s ezzel egy időben elvilágiasodott. A rablátogatást szerte Európában humanitárius szerveződések, fegyencóvó egyesületek, patronázs-szövetségek vették át. A látogatások során személyes beszélgetések, tanítás, oktató előadások, s (a nyomozás, a végrehajtás sikerét nem veszélyeztető) jogsegély mellett informálódtak a letartóztatottak családjáról, elhagyott gyermekeiről, külső kapcsolataikról (vagy éppen ezek hiányáról), a rabok személyes viszonyairól, életkörülményeiről. A világi fogházmisszió keretében a patrónusok és patronesszek olyan ismeretek birtokába is juthattak, mely a rab sikeres nevelésében nagyjelentőségűek lehettek, s a hivatalos érintkezésben soha meg nem szerezhetőek voltak. Hazánkban a fogházmissziót kezdetben a

³³⁶ Vajna K. Hazai régi büntetések I., ih. 3. o.

³³⁷ Vö. Szabó György: Kalauz az Országos Börtönügyi Múzeumban, Budapest, 1913; Az Országos Börtönügyi Múzeum tárgyainak ismertetése és irománytárának jegyzéke, Budapest, 1923

³³⁸ Tauffer E.: Der progressive Strafvollzug in Ungarn und Kroatien, Leipzig, 1878

³³⁹ László Zs.: Les institutions penitentiaires du royaume de Hongrie et leur développement dans le siècle XIX, Rome, 1887; László Zs.: Le système penitentiaire progressif en Hongrie, St.Petersburg-Beuchatel, 1887

³⁴⁰ Liszt F.: Geschichte und Stand der Gefängnisreform in Ungarn, In: Handbuch des Gefängniswesens Hamburg, 1888

³⁴¹ Langer, G.: Der progressive Strafvollzug in Ungarn, Kroatien und Bosnien, Berlin, 1904

rabsegélyegyletek, majd a századfordulón gombamód szaporodó patronázs-egyesületek teljesítették.

A rabsegélyezés és a patronázs mikénti szabályozása és főleg kezelése körül jelentős vita bontakozott ki a századfordulón. A rabsegélyezés történetében az egyik meghatározó tényező volt a finanszírozás kérdése. A reszocializáció kardinális pontja a szabaduló visszatérési hajlandóságának, megjavulási szándékának anyagi alátámasztása. Hogy ugyanis a börtönből visszatérő családfő képes legyen az újrakezdés anyagi terheit valamiből fedezni. Az 1878:5. tc., a Csemegikódex korszakalkotó jelentőségű passzusa volt e vonatkozásban a rabsegélyezés költségvetési háttérének törvényi megteremtése, amikor a pénzbüntetésekből befolyó összegeket e célra rendelte felhasználni.³⁴² A hatás sem maradt el: sorra alakultak a rabsegélyező egyletek, amelyek ily módon a társadalmi forrásoknak is csatornát nyitottak. 1900-ban 21,³⁴³ 1909-ben pedig a Patronage-Egyletek Országos Szövetségének nyilvántartása szerint már 33 rabsegélyező egylet tevékenykedett az országban.³⁴⁴ Az állami és társadalmi forrásokból befolyó összegek jelentősnek voltak mondhatók, amik hozzájárultak a rabsegélyezés felvirágzásához. Mondanunk sem kell, az állami bőkezűség nem tartott sokáig. A szűk költségvetési esztendőkből sokan vetettek szemet a büntetéspénzekre. Így azután szépen lassan megkezdődött a keretek apasztása.³⁴⁵ A pénzügyi feltételek megnyirbálásának politikáját alkalmanként alátámasztották a patronázspolitikai tendenciái is.

A büntetőjogi reformgondolatok terjedésével, a biztonsági intézkedések intézményének befogadásával jelent meg például az a vélekedés is, hogy az anyagi segélyezése az elbocsátott „közveszélyes” raboknak inkább könnyelmű életre sarkall, mint a reszocializációt segíti. A III. patronázs-kongresszus ezzel összefüggésben például a segélyezés helyett a kényszermunkával összekötött szabadságkorlátozás („állami gondokság”) alkalmazását ajánlotta munkatelepeken vagy züllöttmenhelyeken.³⁴⁶ Hegedüs József 1941-ben keserűen jegyezte meg: Az 1924:4. tc. „meghozatalának indokai azóta megszűntek anélkül, hogy az 1892:27. tc. említett intézkedése s ezzel az utógondozás fedezeti lehetősége

³⁴² 1878:5. tc. 27. §

³⁴³ Első Országos Rabsegélyező Kongresszus iratai és naplója, Pécs, 1907, 5. o.

³⁴⁴ A Budapesten 1909. szeptember hó 10 és 11-én tartott II. országos Patronage-Kongresszus iratai, 3. füzet, 275-280. o.

³⁴⁵ 1887:8. tc. 1. §, 1892:27. tc. 3-4. §§, 1921:34. tc. 10. §, 1924:4. tc. 4. § (1)

³⁴⁶ A Kassán, 1911. szeptember első felében tartandó III. Országos Patronage-kongresszus iratai, Kassa, 1911, 72. o.

visszaállott volna”.³⁴⁷ A büntetőjogi reformirányzatok általános elterjedése, majd „hivatalossá” válása a klasszikus iskola eszközeinek heves kritikáját³⁴⁸ kiterjesztette a rabsegélyezésre is. „Részünkről már két évvel ezelőtt is s ma is annak a nézetnek vagyunk hívei, hogy mivel bürokratikus és teljesen hivatalos jellegű rabsegélyező egyesületek egyénies és tehát eredményes működéssel – néhány ritka kivételtől eltekintve – nem dicsekedhetnek, viszont mivel az individualizáció jegyében született patronage egyesületek rövid fennállásuk óta is – különösen a fiatalok mentése terén – bámulatos munkásságot fejtenek ki: a patronage ügy fejlődése és életképessége attól függ, milyen mértékben vesz abban részt a nagy társadalom” – írta Angyal Pál,³⁴⁹ akinek véleménye hatalmas szakmai tekintélye és befolyása miatt sokat nyomott a latban. Jeles büntetőjogásunk a rabsegélyügy minden problémáját a rabsegélyegyletek „bürokratikus kezeléséből, illetőleg az egyéniesítésnek úgyszólván teljes hiányából” vezette le.³⁵⁰ S minthogy véleménye szerint „egy hibás alapon létrehozott és még hibásabb módon tevékenykedő szervezetet sokkal nehezebb megjavítani, mint új egyesületeket alapítani”,³⁵¹ minden tekintélyét latba vetette a rabsegélyegyleti rendszer felszámolása érdekében.³⁵² Angyal Pál szerint az államnak ki kellene vonulnia a szervezetből, de meg kellene maradnia mecénásként, s azokra az esetekre vonatkozólag az állam aktív közreműködését is elvárná, amelyeket a patronázs-mozgalom nem képes megoldani, például a csavargók, koldusok, alkoholisták, prostituáltak, elmebetegek mentése. Angyal professzor felfogása ekkor általános nézetet tükrözött: a rabsegélyegyletek fennmaradásának tehát lényegében feltételévé lett a patronázs-egyesületté való átalakulásuk, szervezeti megújulásuk és tevékenységi körük kiterjesztése. A rabsegélyezést a szó szoros értelemben magába szippantotta a reformlázban égő patronázs-mozgalom, hogy a lelkesedés tüntével, s a világháború gazdasági hatására magával rántsa a lassú agóniába.

A trianoni Magyarország börtönügye

³⁴⁷ Hegedűs J.: A szabadult rabok visszavezetése a társadalomba. In: Társadalomtudomány, 1941, 404. o.

³⁴⁸ Erre Gönczöl K.: Bűnös szegények, Budapest, 1991, 22. skk. o.; Nagy F.: Intézkedések a büntetőjogi szankciórendszerében, Budapest, 1986, 47. skk. o.

³⁴⁹ Angyal P.: A patronage, In: Jogállam, Budapest, 1909, 488. o.

³⁵⁰ Angyal P.: Pártfogó intézményeink és a magyar társadalom, In: Magyar társadalomtudományi Szemle, 1908, 948. o.

³⁵¹ Angyal P.: A patronage, In: Jogállam, Budapest, 1909, 488. o.

³⁵² Vö.: Angyal P.: A rabsegélyezés reformja, Pécs, 1907

Az első világháborúból forradalmakon át kivergődő Magyarország súlyos veszteségei kihatottak a börtönügyre is. A területcsonkítások együttjártak a büntetés-végrehajtási intézeti hálózat szétbomlásával; az ország termelő struktúrájának megváltozása, az iparvesztés megkérdőjelezte a hagyományos munkáltatást és előtérbe hozta a mezőgazdasági foglalkoztatás gondolatát. A hatalomkoncentráció államának bolsevik kíséreltet követően az államrend elleni, a közbiztonságot háborító bűncselekményekre érzékenyvé váló hatalmi elit visszatért a háború előtti, az egyéniesítés jegyében összeállított „törvénycsomaghoz”: a fiatakorúak és a munkakerülők után sorra került a súlyosan közveszélyesek ügye is (szigorított dologház).

A büntetés-végrehajtás feltételrendszere a Trianoni diktátumot követően jelentősen meggyengült. Ennek leglényegesebb összetevője persze a fegyintézetek és fogházak számának jelentős csökkenése volt, de a gondot nem feltétlenül maguknak az intézeteknek hiánya jelentette elsősorban, hanem a dualizmus idején kialakított, a századforduló táján már szisztematikussá tett fegyház – börtön – fogház hálózat megbomlása. A háború utáni rendezés következtében a magyar büntetés-végrehajtás elveszítette a lipótvári, az illavai és a nagyenyedi fegyintézetet (33 %), továbbá 42 törvényszéki (64 %) és 200 járásbírósi fogházat (63,8 %). Ily módon a háborút megelőző intézeti állományból mindössze 23 törvényszéki és járásbírósi fogház maradt az igazságügyi kormányzat birtokában. (Ez utóbbiak közül is megszüntettek további 25-öt, kicsiny forgalmukra hivatkozva).³⁵³

Tekintettel a Tanácsköztársaságot követő büntetőjogi megtorlásra, a háború után általánossá lett elnyomorodásra válaszul ugrásszerűen megnövekvő kriminalitásra s a börtönügyi igazgatásban a szerkezetváltozás miatt bekövetkezett átmeneti zavarodottságra is, a büntetés-végrehajtás rendkívüli feladatokkal volt kénytelen szembenézni. A megkisebbitett országterületre eső letartóztatottak száma megduplázódott az intézetek túlszűfoltakká váltak. (Az új határok között 1920 májusában a rablétszám meghaladta a 17.000-et, holott az ugyanezen területre vetített mutató a

---

³⁵³ A két világháború között funkcionáló, ún. országos büntető intézetek voltak a Budapesti királyi országos gyűjtőfogház, a Váci királyi országos fegyintézet és közvetítőintézet, a Soproni királyi országos fegyintézet és szigorított férfi dologház, a Hartai királyi országos büntetőintézet (Állampuszta), a Márianosztrai királyi országos büntetőintézet és szigorított női dologház, a Szegedi királyi kerületi börtön és államfogház. 1906-tól működött a Gyűjtőfogházzal egy igazgatás alatt az Igazságügyi Országos Megfigyelő és Elmeorvoslati Intézet. Nem kevésbé az antropológiai reformirányzat hatására bűnügyi embertani laboratórium is működött a gyűjtőfogházban, az elkövetők embertani és lélektani tanulmányozása céljából. Vácott és a budapesti Gyűjtőfogházban üzemeltette jól felszerelt rabkórházakat.

háború előtt 7.700 körül mozgott. A túlzásfoltosság természetes velejárója volt az ellátási körülmények jelentős megromlása, az élelmezési problémák, a ruha- és munkaanyag hiánya, a fűtetlenség, s nem kevésbé a büntetés-végrehajtási őrség végletes kimerülése.

A börtönügyi gondolkodást jellemzően meghatározták tehát a környezeti tényezők: a feladat az volt, hogyan lehet viszonylag jól működő rendszerré formálni a sebesült és átalakulófélben lévő büntetés-végrehajtást, hogyan hidalhatók át a fent jelzett problémák, hogyan tehető hatékonyá a börtönügyi praxis. A két világháború szakirodalmára a kényszerek hatása alatti gondolkodás jellemző tehát. Nem véletlen, hogy a börtönügyi munkák száma csökken, „de még mindig születtek jelentős munkák a börtönügyi irodalom terén”³⁵⁴ Hacker Ervin³⁵⁵ és Finkey Ferenc tovább folytatta tudományos munkálkodását, sőt Finkey korábbi művei mondanivalójának összegzésére is vállalkozott.³⁵⁶

Hacker Ervin, a pozsonyi egyetem magántanára, a miskolci jogakadémia majd a debreceni egyetem jogi karának büntetőjog professzora számos fontos munkát tett közzé a börtönügy köréből. Tudományos munkássága kezdetén, korszakunk peremén, még királyi ítélőtáblai bíróként jegyezte A börtönrendszerek című tanulmányát.³⁵⁷ A pozsonyi pártfogói értekezleten tartott felolvasás írásba szerkesztett anyaga a különféle börtönrendszereknek időrendben történő áttekintése a kezdetektől (az általa „rendszernek” nevezett) középkori közös elzárástól a századfordulón kiteljesedő amerikai javító (reformatory) rendszerig. A rendszerek kritikus leírását követően egyértelműen leteszi a garast a reformatory mellett. A javító rendszert tartja a legjobbnak mind között, jóllehet leszögezi, hogy „a legjobb, ha nem ragaszkodunk egyoldalú szeretettel egyik, másik rendszerhez, hanem mindegyiket alkalmazzuk ott, ahol általa a büntetés célja a büntettek valamelyik osztályával szemben a legjobban elérhetőnek ígérkezik.”³⁵⁸ Az amerikai büntetési szisztéma ismertetése kapcsán újfent előkerül az a régi, hosszú történetre visszatekintő probléma, mely a börtönviszonyok minőségével kapcsolatosan újra és újra a fogházkritikusok zászlajára tüzetett. Az ti., hogy a börtön célja az európai büntető koncepcióban az elkövetett cselekményért kirótt kriminális szankció elszenvedése, a megtorlás. Ezzel szemben a szinte kizárólag nevelésre

³⁵⁴ Horváth T.: A magyar börtönügyi tudományos irodalom, In: Magyar büntetés-végrehajtási jog I., szerk. Horváth T., Budapest, 1983, 30. o.

³⁵⁵ Hacker .E.: A brandenburg-gördeni új fegyház, Budapest, 1937, Uő: A büntetés végrehajtására szolgáló intézetek építése és berendezése, Budapest, 1942

³⁵⁶ Finkey F.: Büntetéstani problémák, Budapest, 1933

³⁵⁷ A börtönrendszerek. Pécs, 1917

³⁵⁸ A börtönrendszerek, ih. 43. o.

alapozott reformatory éppen arra helyezi a hangsúlyt, hogy a kényelmes és teljes „ellátás”-hoz jusson az elítélt. Hacker világosan látja, hogy az európai szemlélő döbbenet csodálkozik rá az elítélten barátságosan kezelt börtönre, a fogvatartottak szabad mozgáslehetőségeire, a villanyvilágításra, központi fűtésre, a többfogásos étkezésekre, az asztalokon heverő könyvekre, bulvárlapokra, folyóiratokra, a színházi előadásokra és hangversenyekre, a sportolást biztosító berendezésekre. Az imponálóan gazdag felhasznált szakirodalom megelőlegzi a jövő tudós munkásságát.

A börtönügy című művét³⁵⁹ Hacker a rákövetkező évben tette közzé. A korábbi vázlatos, csak a rendszerek keretein át szemlélt áttekintés kiteljesedett, és kiváló tankönyvvé nemesedett. A kötet középpontjába helyezte, a korábbi, a börtönrendszerekről szóló tanulmányt magában foglaló egység immáron kiegészül egyfelől a börtönügy történeti és elméleti kérdéseivel, másfelől a rendszerek realizálásával (a börtönügyi igazgatás, a letartóztatási intézetek belső rendje, a letartóztatottak foglalkoztatása, szellemi gyámolítása című részekkel). A kor nagy változásait „különleges letartóztatási intézetek” cím alatt foglalta össze. Itt tárgyalta a büntetőjogi reformkísérlet által elfogadott és ez idő tájt a börtönügyi gondolkodásban is diadalra jutott biztonsági intézkedéseket, és az ezeknek megfelelő dologházi intézményt, a megrögzött büntetettek biztonsági őrzését és a fiatalok intézeteit. A munka erénye a koncepcionális csoportosítása a mondanivalónak, ami láthatóan nem a büntetés-végrehajtás rezsimje által megbéklyózott végrehajtó gondolkodás terméke, hanem a tudós szempontjait rögzítő munka. A szerző nem vész el a végrehajtás részleteiben, hanem a számára valóban fontos fő kérdésekre koncentrálna, melyeknek alárendeli a rezsim aspektusait. Az eddigi szerzők közül elsőként kísérletet tesz a börtönügyi politika meghatározására, s a huszadik században a büntetőjogi gondolkodást érő kihívásokra adott válaszok összefoglalására. 1943-as, börtönarchitektúrát taglaló értekezése szemléletesen egészíti ki börtönügyi kézikönyvét. Ebben a büntetési rendszerek végrehajtásának építészeti feltételeit veszi számba, illusztrálva a törekvéseket a különféle börtönépítészeti megoldások előnyeivel és hátrányaival együtt.³⁶⁰

Finkey Ferenc a harmincas években több összegzésre is vállalkozott. A börtönügy haladása az utolsó száz év alatt címen közzétett akadémiai székfoglaló értekezésben a börtönügyi progresszió intézményeit tekinti át a

³⁵⁹ A börtönügy. Pécs, 1918

³⁶⁰ A szabadságvesztés-büntetések végrehajtására szolgáló intézkedések építése és berendezése. Budapest, 1943

huszadik század első évtizedéig³⁶¹. A néhány évre kiadott Büntetéstani problémák a büntetés-végrehajtást a legszélesebb értelemben kiszélesítve taglalja. E „munkája tekinthető a magyar börtönügyi, büntetéstani irodalom legszínvonalasabb összefoglalásának.”³⁶²

Művében Finkey megrajzolta a büntetés-végrehajtási jog terrénumának határait, s ezzel megelőlegezte a meghatározást is. A börtönügyi tudomány kereteit kitágította³⁶³, felfogása szerint (s ezért alkalmazza szívesebben a büntetés-végrehajtási jog kifejezést) ez a régi-új jogág magában foglalja általában a büntetési eszközökkel, a büntetőpolitikával, a szabadságvesztéssel kapcsolatban álló intézmények, de a szűk értelemben vett szabadságfosztó büntetési és intézkedési nemeken túl a további büntetési fajták, a halálbüntetés, a pénzbüntetés, az erkölcsi büntetések, a javító iskolák szabályozására vonatkozó joganyagot is. A munka nem csak azért fontos, mert a magyar büntetés-végrehajtási jog meghatározó szintézise, vagy mert a magyar börtönügy tudományának hosszú ideig utolsó nagy műve, hanem mert egyben lezárása annak a nagy rendszertani vitának, mely a börtönügyi tudomány mibenlétéről és tudományági elhelyezéséről folyt a századfordulón. A magyar börtönügyi szakirodalomban Finkey munkássága nyomán általánossá vált az a felfogás, mely szerint „a börtönügyi tudomány jogtudomány, éspedig a büntetőjog-tudomány önállóvá fejlődött külön ága, amelynek saját vizsgálódási területe tárgya és feladata van”³⁶⁴

A mű valódi összefoglalás: rövid tematikus summázatát adja a modern büntetés-végrehajtás fejlődési szakaszainak és számba veszi a legnagyobb eredményeket. A büntetés-végrehajtás vezérelvei fejezetcím alatt elvégzi az elméleti alapozást, a XX. század harmincas éveinek legkorszerűbb teóriái mentén, majd sorra veszi az egyes büntetési nemeket, feldolgozza a történeti fejlődés nyomán kialakult helyzetet, és összefoglalja a kor követelményeinek megfelelő elvárásokat. Különösen izgalmas az addig nagyjából feldolgozatlan, s az európai büntető tudományban is viszonylag új keletű téma, a rabjogok kérdéskörének kifejtése. A letartóztatottak illetve elítéltek jogállásának elemzéséből kiindulva közelíti meg az elítélti jogokat. „A szabadságvesztésre ítélt egyén alá van ugyan vetve a fegyházi, a börtön vagy a fogházi szabályoknak, tehát köteles elszenvedni a büntetéssel járó hátrányokat, az intézeti ruhát, a zárkájába becsukást, a „napirendhez” való pontos alkalmazkodást, a parancsszóra felkelést, munkába állást, étkezést,

³⁶¹ A börtönügy haladása az utolsó száz év alatt, Budapest, 1930

³⁶² Horváth T. (szerk.): Büntetés-végrehajtási jog I. ih. 30. o.

³⁶³ Vókó Gy.: A magyar büntetés-végrehajtási jog, Budapest – Pécs, 1999, 85. o.

³⁶⁴ Horváth T. (szerk.): Büntetés-végrehajtási jog (A szabadságelvonással járó jogkövetkezmények végrehajtása), Budapest, 1999, 27. o.

lefekvést, stb. De ezek mellett a szigorú, percekre beosztott mindennapi kötelességek mellett is, amelyek ugyan, ha nem is ilyen hajszálpontossággal, de a szabad életben teljesített gyári, üzemi munkában is lényegében feltalálhatók, a raboknak is megvannak a maguk jogai, amiket a börtönrendtartások részükre kifejezetten, vagy e nélkül is, önként érthetően tartalmaznak.³⁶⁵ A kétségtelenül alávetett és alárendelt jogi helyzetben álló elítélt igényt tarthat az élete és testi épsége fenntartásához szükséges ellátásra (rabélelmezés), a szabad levegőn eltölthető minimális időre, s az ezzel együtt járó testmozgásra, a rokonokkal, ismerősökkel levelezés vagy beszélgetés útján lebonyolítható kapcsolattartásra, a jogsérelem esetén igénybe vehető panaszjogra, a kérelem jogára, a balesetbiztosításra és „bármilyen különösen hangzik a raboknak becsületjogáról beszélni, kétségtelen, hogy az emberiség elvének és a rabnevelés gondolatának az elfogadása mellett a rabokat becsületvesztett lényeknek, az erkölcsi lény fogalma alól kivetteknek tekinteni nem szabad”.³⁶⁶ (E kérdéskörhöz tartozik a szerző szerint egyfelől a becsületérzés felébresztése, ápolása és erősítése, másfelől az emberi bánásmód, a magázó megszólítás, a bűncselekmény felhánytorgatásának tilalma).

Finkey Ferenc a büntetés-végrehajtási jog új fejleményei között áttekinti a büntetés-végrehajtási jog kodifikációjának kérdését is, mely vitathatatlanul a huszadik századra érett be önálló törvényhozási tárgyá. A modern börtönügy vezérrállamai, Anglia, Hollandia és Belgium már a XIX. század végén megalkotta börtönügyi törvényeit,³⁶⁷ a nagy kodifikációs mozgalmak azonban szerte Európában a század elején erősödtek fel, s a húszas-harmincas évekre értek javaslatokká. A börtönügy új eredményei részben nemzeti törvényjavaslatokban, részben a nemzetközi börtönügyi kongresszusok munkájának eredményeként testesültek meg alapelvekben, ajánlásokban (leglényegesebbnek minősíti a szerző a Commission internationale pénale et pénitentiaire által 1929-ben elkészített nemzetközi börtönügyi kódexmintát). Az Ensemble de Régles pour le Traitement des Prisonniers-ben „vadatúj tételket, követeléseket nem is találunk. A ma uralkodó elveket és követeléseket foglalja össze 55 szakaszban. Nagyjelentőségű azonban a börtönügy fejlődési történetében azért, mert ezzel sikerült szemmel láthatóan a börtönügy nemzetközi kulturális jelentőségét. És nagyjelentőségű gyakorlati szempontból is, mert azok az államok, melyeknek, mint a N.B.B. tagjainak ez a munkálat megküldetett, amennyiben még önálló börtönügyi törvényt nem alkottak volna, e felhívás

³⁶⁵ Finkey F.: Büntetéstanai problémák, 1933, 163. o.

³⁶⁶ Finkey F. Büntetéstanai problémák, 1933, 165. o.

³⁶⁷ Anglia: 1877, 1898 és 1908; Belgium: 1870, 1913; Hollandia: 1906

folytán erkölcsileg kötelezve lesznek ily külön börtönügyi törvény mielőbbi megalkotására”.³⁶⁸

A mű nem csupán feldolgozás, tudományos összegzés, de programirat is. Egyfelől katalógusba gyűjti a magyar börtönbüntetések szervei hibáit, illetően módon kijelölve a változtatás útját, másfelől megfogalmazza azokat a fejlődési irányokat, melyek a nevelés és a megelőzés hatékony érvényesítésének esélyét növelhetik. Szól „csak példaképpen” az elmebetegügyről, a korban oly divatos fajegészségtani teóriákról, az alkoholizmus elleni küzdelemlről, a prostitúció és a pornográfia visszaszorításának szükségességéről, a nyomor és a gazdasági visszaélések elleni küzdelemlről, a tudatlanság, az erkölcstelenség, a társadalmi ferdeségek leküzdésének szükségességéről.³⁶⁹

A büntetés-végrehajtás jogi környezete a két világháború között lényegesen nem változott. A rezsím jogfolytonosság-eszményének megfelelően e területen sem törekedtek újraszabályozásra, csupán kisebb korrekciós kiegészítésekkel csiszolták a joganyagot. A leglényegesebb változások a rabmunkáltatás, az élelmezés és a szigorított dologház bevezetése körül voltak.

A rabmunkáltatás fő vonása az első világháborút követően az ipari jellegétől megfosztott magyar gazdaság elvárásainak megfelelően az agrárjellegű munkáltatásra történő áttérés. Minthogy a korábban funkcionáló, döntően ipari üzemek ráadásul nem is váltottak be a hozzájuk fűzött reményeket (sőt, inkább problémákat okoztak), a börtönügy vezetői a mezőgazdasági termelés felé fordultak. Növelte az agrárgazdaságok esélyeit az is, hogy a háborút követően rendkívüli nehézségekkel kellett a kormánynak szembenéznie a nyersanyagellátásában általában is, s nem csak az ipari vállalatok esetében. Az ipari központjainak jelentős részét vesztett Magyarország egész gazdaságá agrárjellegűvé formálódott. Az érvek között jelentősen nyomott a latban, hogy a letartóztatott népesség negyven százaléka a mezőgazdasággal foglalkozók közül került ki. Kezdetben a hertai közvetítő intézetet alakították át országos intézetté, minthogy korábban mezőgazdasági intézet csak a közvetítő intézetekben zajlott. Később a törvényszéki fogházakat is ellátták kertészetekkel, hogy legalább a fogház élelmezéséhez hozzájárulhassanak.

Eredetileg a rabmunkáltatás egyik leágazásaként született meg a rabélelmezés sajátos válfaja, a vállalkozói rendszer. Kezdetben a rabmunkát bérbevevő vállalkozó szervezte a rabok ellátását is. Ez a vállalkozói alapon történő élelmezés azonban fennmaradt akkor is, amikor már a rabok

³⁶⁸ Finkey F.: Büntetőtörvények, 1933, 193. o.

³⁶⁹ Finkey F.: Büntetőtörvények, 1933, 287. o.

munkával történő ellátása állami feladattá lett. A két világháború közötti Magyarország börtönügyi kormányzata 1921-ben végleg felszámolta a vállalkozói részvételt a büntetés-végrehajtásban, s a törvényszéki fogházakban is a házi kezelést honosították meg. Ezzel függött össze a fogházak melletti rabkertészetek elterjedése, a rabmunkáltatás agrárirányba történő elmozdulása is, jóllehet a szabadban végzett rabmunkát a földműves elitéltekre vonatkozóan már az 1885. évi római börtönügyi kongresszus is tervbe vette.³⁷⁰

A szigorított dologház megvalósításában a törvény új, speciális, kifejezetten e büntetési nem végrehajtására szolgáló intézetek felállítására kötelezte az igazságügyi kormányzatot. Ez az intézkedés logikus következménye volt a szigorított dologház jellegéről és lényegéről vallott felfogásnak. A szigorított dologház esetében ugyanis a megrögzött, különösen veszélyes és lényegében javíthatatlannak ítélt bűnözői körrel szemben a büntetések különböző céljai közül vitathatatlanul előtérbe került az ártalmatlanná tétel, vagyis a társadalom védelme. Minden egyéb megfontolás másodlagossá minősült. A szigorított dologházra ítélték pedig érthetően különleges kezelést igényeltek, nem lehetett őket a hagyományos eszközökkel biztonságosan őrizni. A rendelkezés persze az ismert gazdasági körülmények között nem valósult meg. Az igazságügy-minisztérium inkább a mentőkötélbe kapaszkodott, s élve a jogszabály biztosította lehetőséggel, addig is amíg az új intézetek elkészülhetnek, a meglévő fegyintézetek közül jelölték ki a szigorított dologház végrehajtását szolgáló intézeteket (Sopronkőhidára kerültek a férfiak, Márianosztrára a női elitéltek). A végrehajtás nem csupán papíron jelentett feladatokat, mert – szemben az 1913. 21. tc.-ben meghonosított dologház intézményével, melyet nem kedvelt meg a magyar bírói kar – a szigorított dologház alkalmazása a praxis szívesen használt eszköze lett.³⁷¹

A Magyar Jogász Egylet, mely vissza-visszatérően foglalkozott a börtönügy állapotával 1942-ben is összefoglalta a vitás kérdéseket.³⁷²

Az elméleti megközelítések mellett igazi csemege: a szakemberek összefoglaló értékelése, így *Hacker Erviné*³⁷³, *Gedeon Emilé*³⁷⁴ és *Szöllösy*

---

³⁷⁰ Tóth L.: Emlékezés a nemzetközi börtönügyi kongresszusra Rómában, Budapest, 1886

³⁷¹ Gévay-Wolf N.: Nemzetközi küzdelem a megrögzött büntetettek ellen, Budapest, 1931; A büntetőtörvénykönyv novella-javaslat, Jogtudományi Közlöny, 1927. 54. o.; Vámbéry R.: A megrögzött büntetettek, Jogtudományi Közlöny, 1927. 197. o.; Gleszner M.: Az 1928. X. tc. és a büntetőjogi elévülés, Jogtudományi Közlöny, 1928. 141. o.; A büntető novella legújabb javaslata, Jogtudományi Közlöny 1928. 114. o.; Zöldy M.: Szigorított dologház és mellékbüntetések, Jogtudományi Közlöny, 1928. 215. o.

³⁷² Vö. Mendelényi L.: A büntetés-végrehajtás időszéri kérdései és Zehery L.: A büntetési rendszer főbb kérdései a nemzetközi börtönügyi kongresszusok munkálataiban. In: Magyar Jogászegyleti Értekezések, Új (10.) évf., Budapest, 1942

Oszkáré.³⁷⁵ Ugyanilyen átfogó megközelítésű *Karay Pál* rabmunkáltatásról szóló elemzése.³⁷⁶

Szöllősy Oszkár igazságügy-miniszteri tanácsos és büntetés-végrehajtási szakember több összefoglaló munkát is közzétett korszakunkban. Az első szintézis-kísérlete a magyar börtönügy vázlatáról készített felmérése,³⁷⁷ saját bevallása szerint is csupán vázlatnak készült, melynek nem elméleti és rendszertani célokat tulajdonított, hanem csupán azért bocsátotta ki, hogy „afféle ‘vezérfonálul’ szolgáljon a törvényekben és rendeletekben szétszórva levő, részben el is avult s a gyakorlat által pótoltt, módosított és kiegészített, tehát egykönnyen meg sem közelíthető börtönügyi jogszabályainak tömkelegében.” Egy évtizeddel későbbi műve ennél jóval mélyebbre jutott a puszta jogszabály-ismertetésnél. Igaz ugyan, hogy előszavában itt is csak annyit határozott meg, hogy „célja a börtönügyi tudomány eddigi eredményeivel kapcsolatban a magyar börtönügy érvényben lévő tételes jogszabályainak tüzetes ismertetése”, ezt azonban az olvasó előtt hamarosan megcáfolja. Saját bevallása szerint eredetileg a „Magyar börtönügyi jog” címen gondolkodott, de szokatlansága miatt döntött mellőzése mellett, s maradt meg az elfogadott megnevezés mellett³⁷⁸. Jól tette. A tágabb megfogalmazás jobban tükrözi azt a komplex feldolgozási módszert, amit Szöllősy munkájában alkalmazott. Kétségkívül áttekinti a jogszabályanyagot, azonban a szisztematikus ismertetés nem a jogszabályi logikát, hanem a rezsim technikai megvalósítását követi, így az olvasó hű képet kap a kor büntetés-végrehajtásáról. Emellett azonban fölvezet a börtönügyi kormányzat képletét is, annak igazgatási és gazdasági vetületeivel együtt, s kitér olyan részletkérdésnek tűnő elemekre is a börtönügynek, mint a nyilvántartások vezetése vagy a rabbiztosítás. Emellett Szöllősy munkája a börtönügy legáltalánosabb elméleti kérdéseit is érinti, többek között a börtönrendszereket, a rabjogokat, a büntető igazságszolgáltatás és a börtönügy viszonyát. A köteten végig érzékelhető a büntetés-végrehajtási szakember finom racionalitása, az elmélet és a

---

³⁷⁵ Hacker E.: Börtönügyünk reformkérdései, Budapest, 1922; Uő. Börtönügyi jog a gyakorlatban, Budapest, 1928

³⁷⁶ Geddon E.: A szabadságvesztés reformkérdései és az ezekből folyó új büntetőrendszer, Sopron, 1926. továbbá Uő: Állami regie vagy gyárüzemmel kapcsolatos vállalati bérrendszer? (A rabmunka szervezése), Sopron, 1922

³⁷⁷ Szöllősy O.: A magyar börtönügy vázlata, Budapest, 1920; Uő: Magyar börtönügy. A szabadságvesztés-büntetések végrehajtása, Budapest, 1930; visszatekintése a Tanácsköztársaság börtönügyi politikájára: Börtönügy a forradalom alatt, Magyar Jogélet 4., 5. sz.

³⁷⁸ Karay P.: Rabmunkáltatás, Budapest, 1927

³⁷⁷ Szöllősy O.: A magyar börtönügy vázlata, ih.

³⁷⁸ Szöllősy O.: Magyar börtönügy, ih.

büntetés-végrehajtás feltételrendszerének következetes összevetése, a célok és szükségletek aránypárjának figyelembe vétele.

A rész tanulmányok közül említésre méltó Csánk Béla értekezése a rabtámogatásról³⁷⁹, Angyal Pálé a biztonsági- és nevelőintézetekről³⁸⁰, Horváth Kálmáné a fegyveres őrszolgálatról.³⁸¹

Izgalmas fejezetei a két világháború közötti szakirodalom történetének a régi büntetőjogi intézmények feltámasztása és a vadonatúj, alig ismertek feletti polémia. Az újfent szóba hozott botbüntetés³⁸² – melyet a későbbi szakirodalom méltán bélyegzett a magyar büntető jogalkotás szégyenfoltjának – két törvénycikk szankciói között is fölbukkant: az árdrágító visszaélésekről szóló³⁸³ és a vagyon, az erkölcsiség és a személyiség védelméről rendelkező³⁸⁴ törvénycikkek mindkét nembéliekre lehetővé tették a bot- és vesszőbüntetés alkalmazását. Garanciális aggályokat félretéve hosszabbította meg a világháborús viszonyokra alkotott felhatalmazási törvény³⁸⁵ hatályát. E felhatalmazásra alapozva azután belügyminiszteri rendeletekben az állam biztonsága, a társadalmi rend érdekében a közbiztonságra nézve veszélyes vagy gyanús egyének ellenében lehetővé tette a rendőri felügyelet, illetőleg a rendőrhatósági őrizet alkalmazását³⁸⁶. Nem véletlen, hogy az internálás intézménye kiváltotta a szakma érdeklődését³⁸⁷.

E korszakban sem maradtak el a tudósítások külhoni büntető intézetekről, jöllehet az érdeklődés a belső nehézségek, a gyakorlati, s megoldhatatlannak tűnő gondok miatt csökkent.³⁸⁸ Az újságok hírt adtak külhoni börtönügyi reformokról és börtönügyi statisztikák állásáról is.³⁸⁹

A világháború megtörte ugyan a patronázs-mozgalom lendületét, de kisebb kísérletekről itt is van tudomásunk. 1919-ben alakult meg tanítók és tanárok közreműködésével a budapesti Fogházmisszió, valamint a Szociális

³⁷⁹ Csánk B.: Rabtámogatás és utógondozás Olaszországban. In: Magyar Jogászegyleti Értekezések, Új (10.) évf., Budapest, 1942, 329-350. o.

³⁸⁰ Angyal P.: A biztonsági és nevelőintézetek reformkérdései, Budapest, 1942

³⁸¹ Horváth K.: Útmutató a fegyveres őrszolgálatban, Budapest, 1923

³⁸² A botbüntetés, Jogtudományi Közlöny, 1920, 103. o.; Az elrettentés és a botbüntetés, Jogtudományi Közlöny, 1920, 135. o.

³⁸³ 1920:15. tc.

³⁸⁴ 1920:26. tc.

³⁸⁵ 1914:50. tc.

³⁸⁶ 4352/1920., 30035/1920., 3000/1922., stb. BM. sz. rendeletek

³⁸⁷ Az internálás. Jogtudományi Közlöny, 1921, 71. o.

³⁸⁸ Király Gy.: Mozaikképek a németországi büntető-intézetekből. Jogtudományi Közlöny, 1923, 108., 115. o.

³⁸⁹ A börtönügy reformja Németországban. Jogtudományi Közlöny, 1919, 128. o. és A svéd börtönügyi statisztika, Jogtudományi Közlöny, 136. o.

missziótársulat fogházmissziós szakosztálya.³⁹⁰ Újraéledt az egyházi karitatív tevékenység is a katolikus Bethania egyesület és az evangélikus Fébe diakonissza egyesület keretében.³⁹¹ A kérészéletű „Reménység Házát” Debrecenben az Országos Református Szeretet Szövetség tartotta fenn. A rabsegélyező egyleteknek elsorvadása, illetőleg beolvadása a patronázs-tevékenység egyoldalúságához vezetett. *Finkey* Ferenc 1943-ban tartott előadói beszédében sajnálkozott azon, hogy egyszerűen nem működik a rabsegélyezés.³⁹² Nostalgiaival hivatkozott a Budapesti rabsegélyező egyletre, mely 1874. évi megalapítása után évtizedeken át működtetett Kőbányán egy menedékházat, ahol a szabaduló rabok lakáshoz jutottak, ellátásban részesültek, s gondoskodtak munkalehetőségről is. A háború megszüntette ez intézményt. A két világháború között néhány esztendeig (1938-1942) Debrecenben szerveztek kísérleti jelleggel menedékhelyet, ez azonban nem élte túl a második háborút. *Finkey* konstataulta, hogy a patronázs keretében ezt a funkciót a patronázsegyetek nem teljesítik, hogy a kormányzat által a büntetésvégrehajtási intézetekre bízott gondoskodás kimerül abban, hogy néhány pengőt nyomnak a szabaduló rab kezébe, szükséges ruhákkal látják el, de már a de sokszor már a hazafelé útról sem gondoskodnak. Ő a megoldást egyetlen módon látta volna megnyugtatóan rendezve: ha a szabadulók számára államilag tartanának fenn munkásotthonokat, továbbá ha fizetett állami tisztviselőket alkalmaznának, pártfogó tisztségviselőket illő fizetéssel, nyugdíjjal, s egyéb közalkalmazotti kedvezményekkel. Hasonlóan vélekedett *Hegedűs* József is. „A már jelzett feladatok elvégzésére hivatott utógondozási szerv elsősorban külön fejlett tapintatot igénylő sajátos közigazgatási teendőket lát el ... ezt az ügyet az államnak kell egységesen megszerveznie, ami nem jelenti a meglévő egészséges társadalmi szervezetek elsorvasztását. Az irányítást végezze a központi igazgatás, de legyenek kerületi szervek is törvényszékeként, vagy legalább is kerületenkint, és végül legyenek helyi kirendeltségek.”³⁹³ A szakmának fel kellett ismernie, hogy az állam gazdasági ereje, az állam szervező apparátusa, munkahely-közvetítő és -teremtő lehetőségei nélkül nem lehetséges hatékony rabsegélyezési rendszert működtetni. Az állami gyámkodás mellett kifejlődött rabsegélyezést leromboló „társadalmisító” mozgalom szétesése után a szakemberek visszatértek a Kelet-Közép-Európában amúgy is főszerepet játszó állami gyámkodás igényléséhez.

³⁹⁰ Vö. Farkas E.: A szociális missziótársulat rövid ismertetése (irányzat és gyakorlat), Budapest, 1911

³⁹¹ Szöllösy O.: Magyar börtönügy, ih. 282. o.

³⁹² *Finkey* F.: Alkossunk törvényt az igazságügyi patronázsegyetekről és a letartóztató intézetekből kibocsátottak utógondozásáról, Budapest, 1943, 31. o.

³⁹³ *Hegedűs* J.: A szabadult rabok visszavezetése a társadalomba, In: Társadalomtudomány, 1941, 391., 407. o.

A két világháború közötti tudományos munkásság hosszú időre végpontja lett a magyar büntetés-végrehajtási jogi tudomány fejlődésének. A nemzetközi áramlatok eredményeit beépítve a magyar tudományos irodalomba modernizálta azt. „egyre inkább csökkenő számban ugyan, de még mindig születtek jelentős munkák”. Ezt követően azonban a szakirodalom apálya következett be. A második világháborút követő években előbb csak a szakfolyóiratok hasábjaira szorult vissza a büntetés-végrehajtási tudomány, majd a szovjet típusú berendezkedés logikájának megfelelően, mely a büntetés-végrehajtást a politikai eszmék kiszolgálójának, az osztályharc egyik terepének tekintette, hosszú időkre el is tűnt a tudomány palettájáról.

A HAZAI BÖRTÖNÜGY TUDOMÁNYÁNAK FEJLŐDÉSE 1945-TŐL NAPJAINKIG

Honi börtönügyünk fejlődését – a nyugat-európaiktól eltérően – az e század utolsó harmadáig nem támogatta számottevő elméleti tevékenység. A múlt századi relatív elmaradással tartósított klasszikus büntetőjogi iskola aggodalmaskodó garanciákkal merevített büntetéselmélete maradandó nyomokat hagyott a börtönügy század eleji arculatán. Ennek következtében a nyugat-európai igazságszolgáltatásra termékenyítő hatású, a humán tudományokat segítségül hívó pozitívista kriminálpolitika hazai büntetés-végrehajtásunk szemléletében és gyakorlatában alig érzékelhető. Büntető törvényhozásunk korabeli reform szándékai, a fiatalkorúak (1908), a dologkerülők (1913) és a krónikus visszaesők (1928) reszocializálási törekvései ugyan elismerésre méltóak voltak, de a gazdasági depresszió áldozatává vált magyar börtönügy megfelelő humán tartalom és megújulni képes elméleti aspirációk nélkül, csupán militáris vonásainak erősítésére, a javítás, a megelőzés célzatával létrehozott intézkedések végrehajtásában pedig a represszió, az elrettentés fokozására bizonyult alkalmasnak.¹

Az európai börtönügy elméleti modelljétől való legdrasztikusabb eltávolodás a II. világháború befejezését követő évtizedben történt. Miközben a nyugati társadalmakban megindult a hagyományos értékrend és intézményrendszer megújítása,² a hazai börtönügy a paranoiddá torzult sztálini büntetőpolitika ideológiai hátterében az osztályharc fokozatos éleződésének, illetve proletárdiktatúra hatalomgyakorlásának a többséggel szembehelyezkedő kisebbség elnyomásával járó tantételei álltak. Az átpolitizált büntetéstán új tartalma a represszív prevenció lett.

A minden elméleti művelést nélkülöző büntetés-végrehajtás a monolitikussá merevedő állami politika direkt irányítású eszközévé, kézikorbácsává torzult. Meghirdetett ideológiája a rendszerre jellemző

¹ Vö. Horváth Tibor: Büntetés-végrehajtási jog (tankönyv I. kötet), BM Kk., 1983, 186. o.

² Nyugat-Európában a II. világháború utáni büntetés-végrehajtás fejlődésére jelentős hatást gyakorolt az „új társadalomvédelem” mozgalma. Alapvető követelése az aktív, megelőző szociálpolitika kiépítése, a megtorló jellegű szabadságvesztés-büntetések felváltása egyéniesített kezeléssel.

tudathasadásban szenvedett: miközben a büntetés-végrehajtási törvénykezés a külföld számára is vonzó elveket (szocialista humanizmus, hasznos munkáltatás, nevelőmunka, differenciálás stb.) deklarált, a gyakorlatban honi újkori történelmünk egyik legkönyörtelenebb leszámolását hajtották végre.³

A sztálini hatalmi struktúra válsága 1955 végén mutatkozott meg először a büntetőpolitikában, az azzal való teljes szakításra azonban az 1956 októberében kirobban népi elégedetlenség kényszerítette a politikai hatalom képviselőit. Az MSZMP 1957. júniusi országos értekezletén meghirdetett büntetőpolitikai tézisek lényegüket tekintve visszatérést jelentettek a lenini elvekhez. A lenini modell ideológiai háttérében egyfelől megfélemlítő szigorúságú büntetések alkalmazása állt az ellenforradalmárokkal és a hivatásos bűnözőkkel szemben, másfelől azonban a bűnelkövetők túlnyomó többségét a kapitalista múlt és környezet még meglévő kriminogén, tudattorzító hatása áldozatának tekintették. Éppen ezért a büntetés céljaul a megtévedt, elkallódott, vétkes dolgozóknak az új típusúnak szánt társadalom építésébe való bekapcsolását tűzte. A büntetés végrehajtásának feladata ennek megfelelően olyan megelőző, javító, nevelő tevékenység lett, amely a bűnelkövetőt egyrészt eljuttatja cselekménye történelmi-társadalmi anakronizmusának felismeréséig, másfelől pedig javítja esélyét a társadalmi munkamegosztásba való visszailleszkedéséhez.

A büntetés-végrehajtás tevékenységét a 60-as évek elején szabályozó rendelkezés⁴ még politikai küldetésként magán hordozta az osztályidegen elítéltekkel szembeni diszkriminatív megkülönböztetés dogmáját, emellett azonban megteremtette az elítéltek nevelésének elvi, jogi, szervezeti feltételeit.

A 60-as években felélénkülő kriminológiai, szociológiai kutatások a bűnözések, mint a társadalom belső ellentmondásai következményeire rávilágító megállapításai a bűnelkövetőkkel és a bűnözés megelőzése intézményeivel kapcsolatos kutatásoknak új dimenzióit tárták fel. Sajátos módon a hazai börtönkutatásoknak megindulása a 60-as évek elejétől kriminológusok, illetve szociológus nevéhez fűződik. A börtönök – akkor politikailag is kényes-zárt világát vizsgálni akkor, amikor még a börtönstatisztika is titkosnak minősült – önmagában jelentős hatásúak voltak. A legkorábbi empirikus kutatások két irányba fordultak. Szabó András,⁵ Molnár József⁶ és Huszár Tibor⁷ a fiatalkorúak büntető intézeteit vizsgálta, míg Veres Miklós a visszaesők börtönkörülményeit elemezte.

³ Lásd bővebben: Horváth Tibor: Büntetés-végrehajtási jog (tankönyv I. kötet), BM Kk., 1983, 114-117. o.; Kabódi Csaba – Mezey Barna: Börtönügy Keleten. Módszertani Füzetek, 1988/1., 41. o.

⁴ 8/1959. BM utasítás, amely 1960. január 1-jén lépett hatályba.

⁵ Szabó András: A nevelési helyzet alapp problémái a fiatalkorúak börtönében, Állam- és Jogtudomány, 1962/3.

A kriminológiai szemlélet megerősödésével a megelőzés speciálpreventív eszközei kerültek előtérbe, kísérletek történtek az elítéltek nevelési elveinek és módszereinek szaktudományos feldolgozására, a differenciált bánásmód elméleti megalapozására. A 60-as évek közepétől megjelenő kriminálpedagógiai jellegű tanulmányok a korszak átnevelési ideológiájának szemléletét tükrözték. Az elítéltek átneveléséhez fűződő program elvileg a bűnelkövetők morális struktúrájának olyan alapvető változtatását irányozta elő, amely az elítéltekben az újabb bűnelkövetéstől való tartózkodás és a társadalmi munkamegosztásba való önkéntes beilleszkedés készségét alakítja ki. E kriminálpedagógiai program lényegét pregnánsan fejezik ki Balogh László és Pál László közösen készített főiskolai jegyzetükben: „a büntetés-végrehajtás ideje alatt végzett nevelés programja a társadalmi alkalmazkodás képességének és készségének a kialakítása, az erkölcsi, jogi és társadalmi együttélési normákkal szemben elfoglalt értelmi és érzelmi érdektelenség felszámolása, a helyes magatartás és a társadalmi együttélési szabályok megtartására irányuló kötelességszerű cselekvés indító okainak kialakítása és elmélyítése, a személyiségkorrekció útján a törvénytisztelő állampolgár kialakítása, a személyiség perspektívarendszerének megteremtése.”⁸

E lényegét tekintve jószándékú, pedagógiai tartalmú program a létező szocializmusnak abban a derűs szakaszában született, amikor a bűnözés törvénszerű csökkenésének téveszméje talaján a minden ember megváltoztathatóságához fűződő pedagógiai optimizmus párosult az akkor büntető hatalmának korlátait még nem érzékelő állam onnipotens törekvéseivel. Azon a helyeselhető felfogáson túl, hogy nem szabad lemondani egyetlen fogvatartott sorsának jobbitásáról sem, a kriminálpedagógiai szemlélet fenntartás nélkül képviselte azt a nézetet, hogy a zártintézeti kényszerkörülmények a megfelelő pedagógiai módszerek alkalmazása mellett kedvező feltételeket teremtenek az elítéltek személyiségének átalakítására.

Jelentős késéssel és csekély tudományos előzménnyel indult meg a büntetés-végrehajtási jog művelése. E jogterület fejlesztésére, a börtönrendszer működésének törvényi szintű szabályozására sürgettek a nemzetközi tendenciák, de belső, főképpen az igazságszolgáltatás hatékonyságának javítására irányuló kriminálpolitikai törekvések is. A legtöbb európai államban az 50-es években uralkodóvá vált az a felfogás, hogy a fogvatartott közjogi viszonyban van az állammal, hogy e viszony

⁶ Molnár József: A büntetett fiatalok személyiségformálása és a javítóintézet, Kriminálisztikai Tanulmányok, 1963

⁷ Huszár Tibor: Fiatalkori bűnözők, Budapest, 1964

⁸ Balogh László – Pál László: Kriminálpedagógia (főiskolai jegyzet, kézirat), 1975, 29. o.

szabályozása elsősorban a törvényhozás feladata. Ennek hatására számos országban törvényi szintű szabályozás (vagy újraszabályozás) született a börtönügy területén és sok ország jutott el odáig, hogy a büntetés-végrehajtási jogot önálló jogágazatként fogadta el.⁹

A hazai börtönügy jogi szabályozásának sürgető szükségével a 60-as évek politikai és állami vezetése akkor szembesült, amikor világossá vált, hogy a büntetés-végrehajtási tevékenység javításához hosszú távú, összehangolt, szabályozott, szakszerű fellépésre és erőfeszítésekre van szükség.¹⁰ Az így az érdeklődés homlokterébe került büntetés-végrehajtási jogi kodifikációt a büntetőjog-tudomány és a kriminológia elméleti reprezentánsai segítették. Az 1966. évi jogszabály előkészítésében Fonyó Antal, Szabó András, Vermes Miklós¹¹ és mások kodifikációs tárgyú írásai a büntetés-végrehajtási jog tudományos művelésének felélénkülését jelzik. Az 1966. évi büntetés-végrehajtási jogszabály¹² szellemét és törekvéseit illetően alkalmat kínált a magyar börtönügy európai irányultságú fejlődéséhez, amikor hozzájárult ahhoz az elkerülhetetlen, a klasszikus börtönt a moderntől megkülönböztető fordulathoz, amely – az elítéltek jogi helyzetének törvényi szintű szabályozása útján – az elítéltet a végrehajtás mélyen alávett tárgyából annak alanyává emelte (megjegyzendő, hogy a jogi korszerűsítésen túl a fogvatartás materiális feltételeinek immár elengedhetetlen javítása az akkor fellendülőben lévő magyar gazdaságnak e kivételes időszakában is elmaradt).

A 70-es években a büntetés-végrehajtási jog főiskolai oktatásának megindulása a szakmai irodalom terén is érezte hatását: a tárgyból Horváth Tibor tollából főiskolai jegyzet¹³ a budapesti jogi karon egyetemi jegyzet (Gláser István) jelent meg.¹⁴

A 70-es években jelentek meg az első, a börtönügy jogi szabályozását, egyúttal reáliáit összefoglalóan elemző írások Földvári

⁹ Lásd: Nagy Ferenc: A büntetés-végrehajtási jog a nyugat-európai jogrendszerben, Börtönügyi Szemle, 1990/3.

¹⁰ 1965 novemberében az MSZMP Politikai Bizottsága vizsgálta meg a büntetés-végrehajtás tevékenységét és számos, a működés hatékonyságát rontó feltétel javítására adott instrukciókat.

¹¹ Lásd: Fonyó Antal: A munka tartalma, célja és módszerei a büntetés-végrehajtás intézményeiben, Jogtudományi Közöny, 1966/3., 105-113. o.; Szabó András: Nevelés a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása során, Jogtudományi Közöny, 1966/5., 231-239. o.; Vermes Miklós: A társadalom szerepe a büntetés-végrehajtásban, Jogtudományi Közöny, 1966/4., 185-190. o.

¹² A szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásáról szóló 1966. évi 21. tvr.

¹³ Büntetés-végrehajtási jog (főiskolai jegyzet; szerk.: Hazai Tibor), Rendőrtisztai Főiskola, 1976

¹⁴ Gláser István: A magyar büntetés-végrehajtási jog, (egyetemi jegyzet), 1976

József¹⁵ és Gláser István¹⁶ munkásságában, illetve az első jogösszehasonlító tanulmányok Bócz Endre, Gönczöl Katalin és Nagy Ferenc tollából.¹⁷

A kriminálpedagógiai szakirodalom hazai első, átfogó, nemzetközi kitekintést is tartalmazó munkája Pál László nevéhez fűződik.¹⁸

A büntetés-végrehajtási pszichológiai ismeretek hazai gyarodását az óvatos előrehaladás, a személyiségformálás lehetőségeinek és korlátainak realiztikusabb megközelítése jellemezte. A pszichológusok a 70-es évektől való, növekvő számú megjelenése a börtönökben elősegítette az elítéltek jobb megismerését, lehetővé tette akut esetekben szakszerű, ambuláns beavatkozásukat, a szellemileg és pszichésen károsult elítéltekkel való speciális foglalkozást, bánásmódot. A büntetés-végrehajtási pszichológia ismeretanyagának első összefoglalása Csetnek László nevéhez fűződik.¹⁹ Az előzmények nélküli büntetés-végrehajtási pszichológia rendszertani helyét a kriminálpszichológia részeként, tárgyát az elítéltek személyiség-sajátosságainak vizsgálatában, a diagnosztikus és pszichoterápiás eljárások kidolgozásában és a büntetés-végrehajtási intézet hatásrendszerének pszichológiai elemzésében határozta meg.²⁰

A 70-es évek közepétől a szabadságvesztésről és végrehajtásáról készített kriminológiai tanulmányok már korántsem mutatkoztak olyan bizakodónak e büntetési nemet illetően, mint a korábbi évtizedekben. Nem csupán a Btk.-t érték támadások „börtön-centrikussága” miatt, hanem a büntetés-végrehajtás feltételeit, körülményeit és hatékonyságát is. Ez utóbbi témakörben végzett, honi viszonylatban úttörő jellegű kutatások a szabadságvesztés végrehajtásában mutatkozó káros, kedvezőtlen hatásokat is kimutatták. Vigh József és Tauber István 1976-ban megjelent közös tanulmányukban kiemelték, hogy az elítéltek beilleszkedési szándéka büntetőintézetben belüli kialakulásának számos, nehezen feloldható akadály van.²¹ Tavassy Tibor elemző részletességgel fejtette ki a szabadságvesztés-büntetést kísérő kedvezőtlen hatásokat. Kimutatta – többek között –, hogy a kontágium-hatás, a bűnözői életmódba beilleszkedett elítélttársak bűnözést igazoló nézetrendszeré sajnálatosan jó táptalajra talál az olyan elítéltek

¹⁵ Földvári József: A büntetés tana, Budapest, 1970

¹⁶ Gláser István: A szabadságvesztés-büntetés végrehajtása, Budapest, 1970

¹⁷ Bócz Endre: A szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának keretei Finnországban, Jogtudományi Közöny, 1978/9. 563-568. o.; Gönczöl Katalin: A „rehabilitációs” ideológia „csődje” – börtönreformok az amerikai kontinensen, Jogtudományi Közöny, 1977/12. 569-666. o.; Nagy Ferenc: Szociálterápiai intézmények, mint a büntetési célok elérésének eszközei egyes európai országokban, Jogtudományi Közöny, 1978. 37-45. o.

¹⁸ Pál László: Nevelés a büntetés-végrehajtásban, Budapest, 1976

¹⁹ Csetnek László: Büntetés-végrehajtási pszichológia (főiskolai jegyzet) Rendőrtiszt Főiskola, 1975

²⁰ L. még 4. o.

²¹ Vigh József – Tauber István: A szabadságvesztés-büntetés hatékonyságának főbb jellemzői, Jogtudományi Közöny, 1976. 641. o.

körében, akiknek társadalmi adoptációja megingott a bűnelkövetés kapcsán. Véleményét a végrehajtás rendszeréről úgy sommázza, hogy az az elítéltek egy részénél olyan negatív változásokat idéz elő, amelyek többnyire felülmúlják a büntetés elméletileg feltételezett pozitív hatását.²²

A pedagógiai irodalomban is megjelentek a zártintézeti kényszerkörülmények között végzett személyiségformálást értékelő elemzések. Murányi-Kovács Endréné vizsgálódásai arra mutattak rá, hogy a zártintézeti miliőben a bentlakók döntési felelősségük feladására, dependenciára, komformizmusra, infantilis fantáziálgatásra szocializálódnak és ebben a helyzetben válnak fokozatosan egymás modelljévé. A szerző felhívta a figyelmet a bentlakók deviáns identitásának rögzülésére, általában arra az antipedagógus helyzetre, amely alkalmatlan a reszocializációra.²³

A 70-es évek közepétől az elméleti munkák hatására is nyilvánvalóvá vált, hogy az elítéltek átnevelésre irányuló cél az állami túlvállalásnak olyan produktuma, amelyhez a még mindig kötelező szakmai optimizmuson túl alig állnak rendelkezésre megfelelő eszközök és módszerek. A hazai börtönügy lehetőségeinek és feltételeinek reális számbavétele 1976-tól, a kodifikációs munkálatok megindulásától kezdődött el. Az ekkor kidolgozott fejlesztési koncepció már lemondott az elítéltek személyiség átalakítására irányuló végrehajtási célról és figyelmét elsősorban a bánásmód humán tendenciáinak erősítésére, a jogi szabályozás részletesebb kidolgozására, valamint a végrehajtás ügyészségi és bírósági kontrolljának javítására irányította. Az 1979. évi büntetés-végrehajtási, átfogó kódex-szerű szabályozás²⁴ elméleti előkészítésében, valamint a kódex hatályba lépését követően egész joganyagának tankönyvi feldolgozásában kiemelkedő Horváth Tibor munkássága.²⁵ A tankönyv megjelenése azon kívül, hogy jelentős segítséget nyújtott a börtönügy személyi állományának képzésében, a büntető igazságszolgáltatásban dolgozók tájékoztatásában, hozzájárult a büntetés-végrehajtási jog jogági elismeréséhez, a büntetés-végrehajtási tudomány jogtudományi jellegű műveléséhez.

A 80-as évek elejétől a fogvatartotti létszám dinamikus emelkedése, ugyanakkor a tárgyi, személyi feltételek javításának elmaradása a korábbiaknál nehezebb helyzet kialakulásához vezetett. A kritikus állapotú

²² Tavassi Tibor: A szabadságvesztés és problémái, Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok, 1978, 281. o.

²³ Murányi-Kovács Endréné: Reszocializálás a zárt nevelőintézetekben, In.: Tanulmánygyűjtemény az inadaptált serdülők pedagógiai köréből, Budapest, 1982, 213-226. o.

²⁴ A büntetés-végrehajtási jogforrások rendszerében kiemelkedő helyet foglal el a büntetések és intézkedések végrehajtásáról rendelkező 1979. évi 11. törvényerejű rendelet

²⁵ Lásd: Horváth Tibor: Gondolatok a büntetés-végrehajtási jog kodifikációjához, Jogtudományi Közlöny, 1978, 303-312. o.; valamint hazánkban a büntetés-végrehajtási jogi ismeretek első ízben tankönyvi feldolgozásának részben szerzője, valamint szerkesztője. A kétkötetes Büntetés-végrehajtási jog c. tankönyvet 1983-ban a BM Könyvkiadó jelentette meg.

börtönügy tartós válságkezelésre berendezkedésének elméleti megalapozását nyújtották a fejlesztési koncepciók. A büntetés-végrehajtási nevelés- és munkáltatás fejlesztési koncepcióit a reális helyzetfeltárássra irányuló, a szűkös anyagi és szellemi erőforrások felhasználási prioritásait meghatározó hosszú távú programtervezetének szánták.²⁶

Noha e koncepcióknak a gyakorlati életre kisugárzó hatása a 80-as évek végén megindult társadalmi átalakulás időszakában már elenyészett, mégis pozitív fejleményként értékelhető, hogy kidolgozásukat a tudományágak képviselői mellett megjelenő, elméletileg is felkészült büntetés-végrehajtási szakemberekből álló csoport végezte el.

A büntetés-végrehajtási szervezet a 80-as évek közepén felismerte, hogy a börtönügy fejlesztését érintő döntések előkészítéséhez külső és belső szakemberek elméleti tevékenységének tervezéséhez, összehangolásához és támogatásához kell feltételeket teremteni. Így került sor a büntetés-végrehajtás 1986-90 közötti kutatási tervének kialakítására és megvalósítására. A kutatási terv a végrehajtási tevékenység csaknem valamennyi szektorát felölelte.²⁷ Az ekkor meginduló kutatások közös törekvése a börtönrendszer és végrehajtási tevékenység illúzióktól mentes, reális feltárássra irányult. E kutatások eredményeként a szakterület külső és belső szakembereinek tollából számos áttekintő, összefoglaló, elemző munka jelent meg. A közvéleményhez is fordult a széles látókörű Lukács Tibor 1987-ben kiadott művével. A klasszikus börtön torz hagyományainak megismertetéséért és meghaladásáért tollat ragadó szerző az átmenet nehézségeiről, a börtönáltalmaknak a hazai irodalmunkban még jórészt feltáratlan következményeiről, a végrehajtás emberi tényezőiről és a társadalommal való szükségszerűen kiépítendő kapcsolatáról szökött.²⁸ A végrehajtási tevékenység jogi megalapozottságához, törvényességének javításához járult hozzá a nagyszámú hazai és nemzetközi forrásmunkát, valamint az ügyészi törvényességi felügyelet tapasztalatait feldolgozó munkájában Vókó György.²⁹

²⁶ A büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciója, Módszertani Füzetek, 1984/1. 1-28. o.; A büntetés-végrehajtás fejlesztésének koncepciója, Módszertani Füzetek, 1987/1. 4-28. o.

²⁷ Az 1986-90 közötti középtávú kutatási terv 9 témában 27 kutatási témát jelölt meg. A témakörök közül kiemelkedők az elítélt-kategóriák komplex vizsgálatára, a bv. intézet hatásmechanizmusára, a nevelési módszerek kidolgozására, az elítélt-munkáltatás fejlesztésére, a bv. szervezet korszerűsítésére, a személyi állomány alkalmasságára, a börtönügy történetére, valamint a bv. jog fejlesztésére irányuló kutatások.

²⁸ Lukács Tibor: Szervezett dilemmánk: a börtön, Budapest, 1987

²⁹ Vókó György. A büntetés-végrehajtás törvényességének, hatékonyságának tényezői (kandidátusi értekezés), 1989

A büntetés-végrehajtási jog tudományos művelésének egyik hiányterületén a nemzetközi jogösszehasonlításban végzett öt nyugat-európai államról vizsgálódásokat Nagy Ferenc.³⁰

A magyar börtönügy történetének részletes feltárására vállalkozott Mezey Barna.³¹ A szerző a magyar börtönügy fejlődését a feudális gyökerektől a polgári kor börtönviszonyainak bemutatásáig kísérte végig.

A büntetés-végrehajtási szervezet kutatási bázisain az egyes elitélts csoportok, mint a visszaesők, a szigorított őrizetesk között készültek el felmérések, megkezdődtek a szervezet korszerűsítése, az intézményrendszer modernizálása irányába mutató kutatások, befejeződtek az elitéltek szabadidő-struktúráját, valamint a pályakezdő fiatal tisztek bevalását vizsgáló elemzések.

A 80-as évek végének, a 90-es évek elejének hazai társadalmi-politikai változásai a „gondoskodó” államszocializmus modelljének csődjével és egyidejűleg az európai jogállamiság eszméjéhez dominánsan kapcsolódó klasszikus büntetőjog pozícióinak erősödésével jártak. Az Európához való közeledés, a jogállamiság megvalósítása iránti törekvés a civilizált, a humánus büntetőpolitika kialakításának igényét állította az elméleti vizsgálódások homlokterébe, ezen belül a büntetési rendszer célszerű átalakítását, börtön-centrikus szemléletének megszüntetését kívánta elősegíteni.

A rendszerváltozás felerősítette a büntetés-végrehajtási szakirodalom kritikai hangvételét, amelynek célja a hazai börtönviszonyoknak az európai normák szerinti megmértetésére, a börtönügy megoldatlan kérdéseinek rövidtávú reformok formájában történő megoldására irányult.

E börtönügyi reformhangulatban fogant elemzések különös figyelemmel fordultak az elitéltek jogi helyzetének, az emberi, állampolgári jogok kontextusában való vizsgálatára.³² Számos tanulmány sürgette, hogy a honi börtönügyet meg kell szabadítani természetlen hagyományaitól, hogy méltán támaszkodhat a börtönviszonyok humanizálása terén az elmúlt

³⁰ Nagy Ferenc: Ausztria, az NSZK, Svájc, Hollandia és Spanyolország büntetés-végrehajtási rendszerének áttekintése, Bv. Szakkönyvtár, 1990/1.

³¹ Mezey Barna: A magyar polgári börtönügy kialakulása (kandidátusi értekezés) 1990, Az értekezés rövidítve megjelent „A magyar polgári börtönügy kezdetei” címmel az Osiris-Századvég Kiadónál 1995-ben.

³² Lásd: Vókó Györgynek az elitéltek jogi helyzetéről szóló szakcikkei a Jogtudományi Közöny 1989. évi 8. és 12. számában; Horváth Tibor: Az emberi jogok védelme a büntetőjogi szankciók végrehajtása során, különös tekintettel a szabadságvesztésre, In: Az emberi jogok érvényesítése a büntető igazságszolgáltatásban, Miskolc, 1991; Kabódi Csaba: Az emberi jogok érvényesülésének lehetőségei a börtönben, Börtönügyi Szemle, 1991/1.

időszak eredményeire, de gyorsan és hatékonyan kell reagálnia az újonnan megjelenő ellentmondásokra.³³

A rendszerváltozás első éveiben meginduló reform-előkészületek azt a reményt keltették, hogy a szükségszerű jog korszerűsítésen túl a magyar börtönügy a börtönrendszer működésének objektív és szubjektív feltételein is gyökeres javítást tud elvégezni. Viszonylag rövid idő alatt azonban nyilvánvalóvá vált, hogy az ország gazdasági állapota ezt nem teszi lehetővé, sőt még a korábbinál is szűkösebb erőforrások álltak rendelkezésre. A büntetés-végrehajtás átfogó reformja tehát elmaradt, de nem lebecsülhetők azok az elmélet által is támogatott törekvések, amelyek az európai börtönnormák megvalósításának irányában hatnak.

Már a 90-es évek elején megindultak az előkészületek a büntetés-végrehajtás törvényi módosítására, amely 1993-ban a XXXII. tv. hatálybalépésével történt meg. A már korábban ismertett börtönügyi szakmai tanulmányok jelentős mértékben járultak hozzá a nemzetközi kötelezettségekből fakadó jogharmonizációs munka elvégzéséhez, valamint a börtönügy belső fejlődési igénye szerinti kiigazítások felvételéhez.

A novella hatálybalépését követő elemzések egy része az eurokompatibilis magyar börtönügy kialakításának segítő szándékával íródott.³⁴ A Börtönügyi Szemle hasábjain megjelenő élénk szakmai vitában kialakult álláspontok lényege a hazai börtönügy kedvező irányú fejlődési trendjére utal, ugyanakkor arra figyelmeztet, hogy a nemzetközi szervezetek, különösen az Európa Tanács által közvetített európai börtönügyi normák gyakorlati megvalósítása még jelentős anyagi és szellemi ráfordításokat igényel. Ilyen következtetéseket vontak le azok a szerzők – Lőrincz József, Kövér Ágnes, Kabódi Csaba – is, akik a 90-es évek első felében a büntetés-végrehajtás egy-egy területének átfogó, nagyobb lélegzetű feldolgozását végezték el.³⁵

³³ Lásd különösen: Lőrincz József: Intézetvezetők a szabadságvesztés végrehajtásainak reformjáról, Börtönügyi Szemle, 1990/3. 11-21. o.; Vincze Tamás: A fiatalkoriak szabadságvesztésének aktuális problémái, Börtönügyi Szemle, 1991/1. 1-5. o.; Garami Lajos: A szociális munka helye és szerepe a büntetés-végrehajtás gyakorlatában, Börtönügyi Szemle, 1991/1. 5-17. o.; Bárd Károly: A büntetés-végrehajtási reform sikerének feltételei, Börtönügyi Szemle, 1991/1. 17-22. o.; Fekete Mihály: A börtönbeli munkálkodás jövője, Börtönügyi Szemle, 1992/3. 1-5. o.

³⁴ Lásd: Sereg Pál: Életbe lépett (törvény a büntetések és intézkedések végrehajtására) Börtönügyi Szemle, 1993/2., 5-10. o.; Csonka Péter: Rabjog, Börtönügyi Szemle, 1993/3., 37-49. o.; Vókó György: Strasbourgi elvek, Börtönügyi Szemle 1993/3., 49-53. o.; Ruzsonyi Péter: Konvenció, Börtönügyi Szemle, 1993/4., 90-100. o.; Lajtár István: Összhangban (az emberi jogok és a magyar büntető jogszabályok) Börtönügyi Szemle, 1994/4., 8-15. o.; Fejes Imre: Esély (az euro-kompatibilis magyar börtönügy) Börtönügyi Szemle, 1994/2. és 3., Kabódi Csaba: Emberi jogok (a strasbourgi esetjog tükrében) Börtönügyi Szemle, 1994/3., 1-13. o.

³⁵ Lőrincz József: A fiatalkoriak szabadságelvonással járó büntetőjogi szankcióinak végrehajtása (kandidátusi értekezés) 1993; Kövér Ágnes: A büntetésről és a börtönről (kandidátusi értekezés) 1994; Kabódi Csaba: Emberi jogok a börtönben (kandidátusi értekezés) 1995

A novella hatálybalépése (1993) óta megjelenő szakmai tanulmányok tükrözik az átmenet elméleti és gyakorlati problémáit. Így különösen élénk polémia alakult ki az elítéltek munkával foglalkoztatásának kérdésében,³⁶ a büntetés-végrehajtás és a társadalmi környezet viszonyának újszerű értékelésére került sor,³⁷ felélnkültek az elítéltek informális struktúrájáról, a „börtöntársadalom” belső, szociológiai mozgásformáiról végzett kutatások.³⁸ Jelentős számú, értékes feldolgozás született azokra a szakmai-tudományos konferenciákra, amelyeket hazánkban szerveztek meg 1994-ben „Az elítéltek rehabilitációjának szervezeti és jogi feltételei”, valamint a „A börtönrendszerek átalakítása, költségkímélő fejlesztése”,³⁹ 1995-ben „Az etnikai és vallási kisebbségek helyzete” címmel.⁴⁰ Számos külső és belső szakember kapott megbízást az 1995 őszen meginduló büntetés-végrehajtási intézményfejlesztési program elméleti alapjainak kidolgozására, amelyben egységes tervként kapcsolódik össze a különféle szakterületek fejlesztési részkonceptója.⁴¹

³⁶ Lásd: Fejes Imre: Foglalkoztatás c. vitaindítója. Börtönügyi Szemle, 1994. 30-40. o., illetve az e tárgyú vitacikkek a Börtönügyi Szemle 1995/1. számában

³⁷ Tari Ferenc: Szakmai alapon (a büntetés-végrehajtás és a politika kapcsolata) Börtönügyi Szemle, 1995/2. 1-7. o.; Farkas Ákos: A büntetés-végrehajtással kapcsolatos társadalmi elvárások, Börtönügyi Szemle, 1996/3. 1-13. o.

³⁸ Boros János: Rab-hierarchia (erőszak és informális státusz összefüggései a visszaeső elítélteknél) Börtönügyi Szemle, 1995/2. 16-21. o.; Huszár László: Alkalmazkodás (hosszúidős elítéltek börtönadaptációja) Börtönügyi Szemle, 1995/2. 21-35. o.

³⁹ Lásd: a két konferencia teljes anyagát a Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár 1995/1. és 1996/1. számaiban

⁴⁰ Lásd e tárgyban Tari Ferenc, Tauber István és Boros János tanulmányait a Börtönügyi Szemle 1995/4. számában

⁴¹ Az intézményfejlesztési koncepció lényegét lásd: Tari Ferenc: Hosszú távú fejlesztés. Börtönügyi Szemle, 1996/3. 35-45. o.

A BÖRTÖNÜGY LEVÉLTÁRI FORRÁSAI A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR IRATAIBAN

A történész rémálmai közé tartozik az a vissza-visszatérő gondolat, hogy valami nagyon fontos dokumentumra nem sikerül rátalálnia; hogy valamelyik hiteles – a lényegét feltáró – irat, melyről tudván tudja, hogy egykor elkészült, hogy ott kell lennie az ezernyi átlapozott papírok között, – s még sincs, – s ne adj’ Isten más találja azt meg, más ír először róla, – ennél borzasztóbb csapás nem érheti a történészt. A levéltárosok átérezve ezt, minél alaposabb, mélyebb feltáró munkával igyekeznek megkönnyíteni a kutatók munkáját, s mind részletesebb adatokat tartalmazó segédletekkel (repertóriumokkal, mutatókönyvekkel, lajstromokkal, cédulakatalógussal stb.) sietnek a szakértő kutatók – de a laikus érdeklődők – kíváncsiságának a kielégítésére is.

Mindezeket azért bocsátottuk előre, mert témánk, a börtönügy levéltári forrásainak a bemutatása, rendkívül szerteágazó, s éppen emiatt a szétszórtság miatt, jól illusztrálja a fentebb leírtakat. Talán nincs is az igazságszolgáltatásnak, a rendvédelemnek, de a közigazgatás történetének sem olyan korszaka és irányítási szintje, amikor és amelyben ne foglalkoztak volna a börtönügy különféle kérdéseivel. Az épületek felépítésének tervétől azok üzemeltetéséig, a fogvatartók és fogvatartottak gondjaiig, az alkalmazott technikák és módszerek kérdéseig, a fenntartó és működtető hatóságok gondjaiig, a rabok foglalkoztatásának kérdéseig, a bírák, ügyészek, az elítélendők és a már elítéltek viszonyáig, a törvények, rendeletek bonyolult összefüggéseig, rendkívül szerteágazó a kérdés. Fontosnak tartjuk tehát, hogy mindenek előtt behatároljuk: csak az Országos Levéltárban őrzött, s a börtönüggyel kapcsolatos jelentősebb irategyüttesek megtalálásához kívánunk segítséget nyújtani, s ezen belül is elsősorban a terjedelmesebb iratcsomókra hívjuk fel a figyelmet.

A levéltári kutatás segédeszközei közül, melyek a Levéltárban várják a kutatókat, a legfontosabb a repertórium. A repertórium tartalmazza – általában – egy-egy iratképző szervezet által egy adott időszakban készített iratok tételekbe (témakörökbe) sorolt jegyzékét, vagy az eredeti irattározási

rend-, vagy mesterséges – a levéltárban kialakított – szempontok szerint. A repertóriumok majd mindegyike, bevezető fejezetében alapos ismertetést ad az iratképző szervezet történetéről, felépítéséről, működési rendjéről, az irattározás szokásainak, majd szabályainak változásáról, illetve a kutatást segítő mutató-, iktató- és felszerelő könyvekről. Ezek használata nélkülözhetetlen abban az esetben, ha a levéltárban őrzött iratok eredeti elhelyezési rendjükben kutathatók, de a repertóriumok használata ekkor sem nélkülözhető, hiszen, azt hogy a keresett irat, vagy témakör hol található, csak ezekből tudható meg. Ha azonban az eredetileg kialakított rendszert a levéltár átrendezés címén, valamilyen ok miatt megbontotta – pl. témakörök szerint csoportosította az iratokat – akkor a repertóriumok nélkül a kutató nem járhat eredménnyel. Sajnos, még ebben az esetben is, – tudniillik, hogy ha a mutatókönyvben rá is találunk a keresett iratokra, a repertóriumban a témakörre – gyakran előfordul, hogy a korábbi selejtezések, vagy iratpusztulások miatt még sincs meg a keresett irat.

A repertóriumok mellett egyéb segédeszközök is segítik a kutatók munkáját. Gyakran előfordul például, hogy az általában érdektelen iratanyagban belül, a repertórium egy-egy fontosabb témakört cím szerint is megjelöl, annak ellenére, hogy minden más esetben az iratoknak csak az iktatási számon alapuló elhelyezését (csomózott, dobozott stb.) közli. Ilyen pl. a Miniszterelnökség iratanyaga, melyben kiemelten szerepelnek pl. az uralkodó házzal kapcsolatos ügyek, vagy a törvények közzétételének (kihirdetésének) ügyei, vagy a Bosznia-Hercegovina elleni okkupáció ügyei stb.

Az Országos Levéltár Bécsikapu tér 4. sz. alatti épületében a kezdetektől 1945-ig, a Hess András téri épületben 1945-től őrzik az iratokat. Az Alkotmány úti épületben az MSZP központi szervei által készített, vagy hozzájuk küldött iratokat őrzik. A Bécsi kapu téri épületben két kutatóterem áll az érdeklődők rendelkezésére. Az egyikben (az ún. „nagy kutatóterem”-ben) 1867-ig, a másik „kis kutatóterem”-ben 1867-től adják ki az iratokat az érdeklődőknek. Fel kell azonban hívnunk arra a figyelmet, hogy az ország sajátos helyzetéből adódóan 1918-ig az iratoknak csak egy részét – bár a 18. század végétől egyre nagyobb részét – őrizzük magyar levéltárakban. Igen fontos az uralkodóhoz, a birodalomhoz, a birodalom központi szerveihez is kötődő ügyek iratai Bécsben, az Állami vagy az Udvari Levéltár őrzetében találhatóak. Ezekről az iratokról jelentős mennyiségű mikrofilmfelvételt őriz az Országos Levéltár. A Hess András téri épületben egy kutatóterem, az Alkotmány úti épületben ugyancsak egy kutatóterem áll az érdeklődők rendelkezésére.

Eredeti szándékunk szerint időrendben szeretnénk volna a börtönügy levéltári forrásait bemutatni, ez a szándék azonban csak részben

valósulhatott meg, mert egy-egy jelentősebb hivatal működése néha több évszázadot is átölelt, s célszerűbbnek látszott ezek működését folyamatában bemutatni, mint bizonyos – mesterségesen kiválasztott – időhatárok miatt megszüntetni a bemutatást, majd később újra kezdeni. Szándékunk volt az is, hogy esetleg a különféle országos intézményeket – a magyar kancellária, az országgyűlések, minisztériumok és országos intézmények levéltárait sorra véve, azok börtönügyre vonatkozó iratanyagait vegyük számba, az évszázadok során nyomon követve azokat, de ez sem teljesen követhető út. Így az a lehetőségünk maradt, hogy mindkét úton haladva, egy kicsit összekeverve a módszereket, az iratanyag minél teljesebb bemutatására törekedjünk. Ennek megfelelően a Magyar Kancellária, a magyar nádorok, a magyar országgyűlések, (dieta) képviselőházak, az érintett minisztériumok irataiban tárjuk fel a börtönügyre vonatkozó akták forráshelyeit.

Időhatárunk, mely a történeti források bemutatásának kezdetét jelzi, a 18. század utolsó harmada. Az az időszak, amikor *Mária Terézia* 1768-ban elkészíteti az új büntetőtörvénykönyvet, illetve amelyiknek a bevezetésére a Habsburg birodalomban – Magyarország kivételével – 1769-ben került sor. Ez a törvény írta elő ugyanis először az állam által fenntartott büntetés-végrehajtási intézetek, köztük a börtönök, dologházak létrehozását. Még *Mária Terézia* uralkodásának idején felépült az első dologház Pozsony vármegyében, Szempcen, amellyel a hiányzó munkaerő pótlását is igyekeztek megoldani a különféle gazdaságokban, manufaktúrákban.

II. József büntető törvénykönyve, melyet pár évig Magyarországon is alkalmaztak, a szabadságvesztést tartja a legfőbb büntetési formának, ez pedig feltételezte az ezt szolgáló intézmények létrehozását. Magyarországon – erre is alapozva – épült be az országgyűlés által 1795-ben kiküldött bizottság javaslataiba a szabadságvesztés büntetés, mint legfőbb büntetési forma.

A *Mária Terézia*-féle büntetőtörvénykönyv előkészítésével kapcsolatban az Országos Levéltár nem őriz összefüggő irategyütteseket. Sem a Kancellária, sem a nádor(ok), sem a rövid ideig működő, vagy egyáltalán össze sem hívott országgyűlések anyagában érdemi iratot a börtönökkel kapcsolatban nem találhatunk, bár ekkor már a korszak eszmei áramlata – a felvilágosodás – gyakorlati megvalósításának kérdései visszavisszatérő témája az országgyűlési felszólalásoknak is.

I. A Magyar Kancellária levéltára

A Magyar Kancellária levéltára őriz egy olyan vegyes tartalmú gyűjteményt, amely az 1790-1848 közötti magyar országgyűlések által tárgyalt témákra vonatkozik. Ezek az iratok általában a kancellária elnöki, vagy általános iratainak a mellékletei voltak, így témánkat érintően is tartalmazznak, illetve tartalmazhatnak iratokat. Az *Acta Diaetalia 1790-1848* nevű állag az A 96 törzsszámot viseli, s 42 csomót alkot. Ezek közül az 5-7. csomó (I./3., I./4.) tartalmazza az 1825-27. évi országgyűlés országos bizottságának az igazságszolgáltatás felülvizsgálatára vonatkozó iratait. A 23-24. csomók (III./3) pedig 1829-1847 közötti időszokról őrzik a Diaetalis bizottság munkálatait a büntetőtörvénykönyvvel kapcsolatban.

2. Archivum palatinale comitis Ludovici Batthyany

Az igazságszolgáltatással összefüggő iratokat őrzik a Batthyány Lajos nádor működési idejében (1751-1765) keletkezett vegyes tartalmú akták (*Archivum palatinale comitis Ludovici Batthyany*, N 12 törzsszám, 4. csomó). Ugyancsak ebben a gyűjteményben őrzik a jogszolgáltatással kapcsolatos nádori működés iratait: így pl. mint az ország egyik rendes nagybírájának az iratait, vagy a jogszolgáltatás irányítására kiadott bírói parancsokat. Ugyancsak ebben a gyűjteményben találjuk a nádornak, mint a hétszemélyes tábla elnökének, illetve a jászok- és kunok főbírájának a tevékenységét őrző iratait is. Ezek között találunk a vármegyei börtönökkel, az ítéletek elleni fellebbezésekkel kapcsolatos iratokat is (N 12., 35-41. csomó). Batthyány Lajos működését követően valamennyi helytartó, illetve nádor: Albert-Kázmér szász herceg (1766-1781), Sándor-Lipót főherceg (1790-1795), József főherceg (1795-1847) működési iratait tartalmazza a levéltár gyűjteménye, természetesen József főherceg nádori irataiból a legtöbbet. Valamennyiük viselte a hétszemélyes tábla elnöki, illetve a jászok és kunok főbírájának tisztét, így irataik között az erre vonatkozó tevékenységük iratai is bőséges számban találhatóak. Az irategyüttesek jelzetei: *Albert-Kázmér helytartó* iratai: N 13 törzsszám, 18-31., illetve 35-36. és 63-68. csomó; *Sándor-Lipót főherceg, nádor* iratainak csaknem valamennyi iratcsomója tartalmaz a működés során keletkezett, s a jogszolgáltatásra, igazságszolgáltatásra vonatkozó aktákat. A nádor iratanyaga a következő állagokra oszlik: *Politica* (N 18 törzsszám), *Juridica* (N 19 törzsszám), *Jazygum et Cumanorum* (N 20 törzsszám) és

Donationes palatinales (N 21 törzsszám). Ez utóbbi kivételével mindegyik tartalmaz(hat) tárgyunkat érintő témát. Szeretnénk ugyanis ismételtén felhívni a figyelmet arra, hogy egy-egy tárgykör több helyen is felbukkanhat, s az első konkrét esetet éppen Sándor-Lipót iratai jelentik. A „Politica” összefoglaló nevet viselő állag ugyanis a nádor közigazgatási hatáskörébe tartozó ügyek iratait tartalmazza – a Jász-kun ügyek kivételével. Így többek között az 1790. évi országgyűlés iratai közül a közigazgatási és jogszolgáltatási rendszer reformjának előkészítésére kiküldött bizottságok tagságára, irányítására vonatkozó iratokat is. De ugyancsak ebben az iratgyűjteményben találjuk az ország belső biztonságának állapotáról szóló jelentéseket, illetve e biztonság megőrzését szolgáló intézkedéseket, és az ezt szabályozó iratokat is.

3. József nádor iratai

József nádor hosszú működése alatt keletkezett iratok talán a leggazdagabb tárházát kínálják a börtönügy iránt érdeklődő kutató számára (N 22 törzsszám). A nádori működés alatt keletkezett iratanyag jól áttekinthető rendszerbe sorolva kutatható. József nádor levéltárában az iratok több tárgyi sorozatra tagolódnak. Ezek közül az alábbi állagok tarthatnak érdeklődésünkre számot:

A Diatealia

A Diatealia (Diéta, országgyűlés), mely anyag országgyűlésenként tagolódik, és ezeken belül – általában – a következő három csoportozat alakítható ki: 1. Praeparatoria ad dietam (az országgyűlés előkészítő iratai), 2. Acta diaetae (az országgyűlés irányításával kapcsolatban keletkezett iratok), 3. Extraserialia diaetae (nem az országgyűlés közvetlen irányításával kapcsolatos, de ahhoz szükséges iratok gyűjteménye). Az iratok országgyűlési időszaki csoportosításban kutathatók, s különleges izgalmat jelenthet a velük való ismerkedés, hiszen számtalan olyan témát is őriznek, amelyek törvény szintjére soha sem emelkedtek, de az országgyűlés küldötteit foglalkoztató kérdések voltak. Ez az irategyűttes az N 22 törzsszám 1-32. csomónyi iratanyagot tartalmaz.

A „*Deputationes regnicolares*” elnevezésű része a József nádor alatt keletkezett iratoknak, már közvetlenül tartalmaz börtönügyekkel is foglalkozó aktákat. Ez a gyűjtemény ugyanis az országgyűlés által különböző, de soha meg nem valósuló témák, kérdések vizsgálatára,

kidolgozására felállított bizottságok anyagait tartalmazza. Így többek között az 1840. évi V. tc. által a büntető- és javítórendszer kidolgozására kiküldött (megválasztott) bizottság jelentéseit is (N 22 törzsszám, 34. csomó).

A „*Praesidialia*” elnevezésű irategyüttes a helytartótanács elnökének, a nádornak, e szerv vezetésével kapcsolatos bizalmas iratait őrzi. Azért említjük meg ezt az anyagrészt is, mert köztük a dologházak építésére vonatkozó aktákkal is találkozunk (N 22 törzsszám, 78-101. csomók).

A „*Secreta*” sorozat iratai ugyancsak jelentősebb mennyiségben tartalmaznak börtönügyekkel, büntetésekkel, rabokkal való érintkezésekkel, szökésekkel kapcsolatos iratokat (N 22 törzsszám, 669-678. csomók).

Általános iratok (1795-1808)

József főherceg nádori levéltárának másik nagy egységét az általános iratok (1795-1808) jelentik. Ezek törzsszáma N 23. Ez az iratanyag, ha lehetséges, még nagyobb számban, de ugyanakkor még elszórtabban tartalmaz börtönügyekkel foglalkozó, de az előbbi irategyüttes tartalmánál kevésbé jelentős aktákat.

Az általános iratok „*Politica*” elnevezésű főbb csoportjai közül – témánk szempontjait figyelembe véve – az alábbiakat kell megemlítenünk: az ország általános közigazgatásával, és az országgyűlés irányításával, a közigazgatási és bírósági tisztviselők kinevezésével, Pest vármegye főispáni teendőivel, a Martinovics-féle összeesküvéssel kapcsolatos ügyek iratai (N 23 törzsszám, 1-43. csomó).

Ugyanebben az irategyüttesben található a „*Juridica*” elnevezésű iratgyűjteményt is, mely 1795-1808 közötti időszakból a nádor jogi vonatkozású iratait tartalmazza. Ezek a nádor hiteleshelyi és nagybírói működése során keletkeztek. Ha tartalmuk alapján konkrétan nem is a börtönügyekre vonatkoznak ezek az iratok, megemlítésüket mégis fontosnak tartjuk, mert utalásokból, rész-adatokból gyakran kaphatunk információkat a kor börtönügyeiről is (N 23 törzsszám, 47-52. csomó).

József nádor is betöltötte a jászok és kunok legfőbb bírása címet, s ebben a minőségében keletkezett iratok külön állagot képeznek az általános iratok első csoportján belül. Az iratanyag bőséges tárházát kínálja a nádor közigazgatási és jogszolgáltatási tevékenységének (N 23 törzsszám, 53-68. csomó).

Általános iratok (1809-1947)

József nádor általános iratainak másik nagy irategyüttesét az 1809-1947 között keletkezett iratok alkotják (N 24 törzsszám). Ezek közül is a

„*Diaetalia*” irategyüttese tartalmaz kiemelkedő értékű iratokat az 1809-1847 közötti országgyűlések irányításával, a kiküldött bizottságok irataival, jelentéseivel, a vármegyei javaslatokkal és az országgyűlések szünetelése közti eseményekkel kapcsolatban. Találkozunk ezek között az iratok között a nádornak a királlyal vagy a magánszemélyekkel folytatott levélváltásaival is. Az országgyűléssel kapcsolatos iratokat az N 24 törzsszám, 64-96. csomókban találhatjuk.

A „*Districtualia*” néven őrzött irategyüttes a nádor, mint a jászok és kunok főkapitányának és főbírájának iratait tartalmazza, a korábbiakhoz hasonlóan a közigazgatási illetve a jogszolgáltatási ügyek szerint csoportosítva. (N 24 törzsszám, 97-195. csomó). A jászkun kerületek kis- és közgyűléseinek jegyzőkönyveit is felterjesztették a nádorhoz, de ezeket nagy alakjuk miatt kiemelték a Districtualia időrendi sorozatából, s Protocolla Congregationum Districtuum Jazygum et Cumanorum cím alatt a 169-177. csomókban, füzetekbe kötve őrzik őket.

A „*Juridica*” elnevezésű irategyüttese a nádori levéltárnak a nádornak, mint az ország első nagybírájának a *jogszolgáltatás irányítására* vonatkozó iratait tartalmazza. Az erre vonatkozó iratok mellett ebbe az állagba ún. leveleskönyvek is tartoznak: jelesebb jogi tényeket és különböző bírói szövegek másolatait tartalmazzák, s ezek témánk szempontjából ugyancsak szolgálhatnak jó néhány érdekes adattal. Az irategyüttes jelzete: N 24 törzsszám, 327-346. csomó.

A korábban már megismert „*Politica*” elnevezésű irategyüttes a nádor közigazgatási vonatkozású iratait tartalmazza. Ezek közül is különös érdeklődésünkre tarthatnak számot a megyei és városi törvényhatóságok jelentései és a magánszemélyeknek a nádorhoz benyújtott nagy számú megkeresései, melyek között szép számmal találkozunk elítéltek beszámolóival, büntetésük elengedéséért könyörgő személyek leveleivel is. Az iratok kutatását megkönnyíti a Protocollum centrale, illetve az Iktató főkönyv, melynek index része megadja a keresett irat iktatószámát. A Politicai iratok jelzete: N 24 törzsszám, 496-668. csomók.

A „*Secreta*” elnevezésű sorozat a rendőri igazgatás hatáskörébe tartozó és nem bizalmas tartalmú, elsősorban a közrenddel kapcsolatos iratait őrzi. Így többek között ebben a gyűjteményben is jelentős mennyiségben találunk a börtönökkel kapcsolatos iratokat. Börtönbüntetések elengedését, börtönökből való szökések körülményeit, börtönök állapotának a leírását is megtaláljuk ezek között az iratok között. Az iratokat az N 24 törzsszám 669-678. csomóiban őrzik.

A „*Systematica*” elnevezésű sorozat az 1791. évi 67. tc. alapján létrehozott és rendszeresen (szisztematikusan) dolgozó bizottságoknak az iratait tartalmazza, amelyek a közpolitikai, adóügyi és bizottsági, úrbéri.

kereskedelmi, harmincad- és közgazdasági, bányászati és pénzverési, jogügyi, oktatási, egyházi és az országos kívánalmakkal és sérelmekkel kapcsolatban jöttek létre. A törvénycikk megszabta, hogy ezek a bizottságok már az 1792. évi országgyűlés előtt tegyenek jelentést, de a munkálatokkal csak az 1825/27. évi országgyűlésre készültek el. Ez az országgyűlés e munkálatok megvitatására ugyancsak létrehozott egy nagy létszámú bizottságot, mely albizottságokban, a nádor vezetésével vette tárgyalás alá a rendszeres bizottság jelentéseit, összefoglalóit és javaslatait. A „Systematica” ennek a bizottságnak az iratait tartalmazza. Számunkra a jogügyi kérdésekkel kapcsolatos iratok az érdekesekek, s ezek közül is szeretnénk felhívni a figyelmet a vármegyei és városok által az albizottságok számára készített különféle kimutatásokra, statisztikai táblázatokra. Ennek az irategyüttesnek a jelzete: N 24 törzsszám, 700-704 csomó.

A „Cumularia No. 2.” elnevezésű irategyüttes a statáriális bíráskodásra (rögtönítelő bíráskodás, álló törvénytétel, talponálló bíróság, kengyel-törvény, processus iudicii statarii, processus summarissimus, Standrecht) vonatkozó iratokat tartalmazza. A vármegyei jus gladii (vérhatalom joga) ítéletének végrehajtásához Mária Terézia óta az uralkodó jóváhagyása is kellett, de egyes büntetőperekben a közérdek a gyors, szóbeli eljárást tartotta szükségesnek. A napóleoni háborúk kapcsán az 1808-ban született II. tc. 17. §-a intézkedik a statáriális bíráskodás hadbírói alkalmazásának lehetőségéről. E törvénycikk előírja, hogy statáriális bíráskodásra a megyei bíróságoknak is a nádortól, ennek távollétében az öt helyettesítő személytől kell engedélyt kérni rablógyilkosság, szándékos gyújtogatás, rablás és fosztogatással kapcsolatos útonállás esetében, ha ez tettenéréssel lepleződik le vagy a tettes üldözés közben fegyvert használt. A 3 napon belül meghozott ítéletet 3 órán belül végre kellett hajtani, s az erről készült jegyzőkönyvet a megyei közgyűlésen keresztül a helytartótanács elé kellett terjeszteni.

József nádor iratainak ez a sorozata a megyei statáriális bíráskodásra vonatkozó iratokat tartalmazza, többek között pl. az ún. „Normáliák”-at, melyek a statáriális bíráskodással kapcsolatos rendeleteket tartalmazzák. Az iratok 1798-1808 között keletkeztek, s jelzetük: N 24 törzsszám, 747. csomó.

Rendkívül érdekes iratanyagot őriznek a Pest-Pilis-Solt vármegye által a helytartótanácsához felküldött közgyűlési és kisgyűlési jegyzőkönyv másolatok (Protocolla congregationum comitatum Pest, Pilis et Solt articulariter unitorum). A vármegyei ügyintézés is tükrözi az országos hatóságok ügyrendjét: jogszolgáltatási és közigazgatási ügyeket tárgyalnak. A kisgyűlés ebben a megyében szinte folyamatosan ülésezett, s igen gyakran

foglalkozott a börtön és dologház ügyekkel is – nemcsak az országos szervezetek igényeinek megfelelően. Az iratok keletkezési ideje: 1813-1846, és jelzete: N 24 törzsszám, 749-839. csomók. A kutatást sajnos segédlet nem segíti, ezért célszerűbb a Pest megyei Önkormányzat Levéltárában folytatni a kutatást, ahol megfelelő segédletek állnak rendelkezésre, illetve az Országos Levéltárban őrzött anyagból hiányzó 1822-1824 és 1843-1844. évi jegyzőkönyvek itt hiánytalanul megtalálhatóak.

A „*Militär-Kanzlei*” irategyüttes a magyar nemesi felkelésre vonatkozó nem titkos iratok gyűjteménye. Jelzete: N 25 törzsszám, időhatára: 1797-1814-(1836). Az iratanyag három részre tagolódik, melyek mindegyike – de különösen a harmadik rész tartalmaz a börtönökkel kapcsolatos iratokat is.

Az első részben az 1797-ben és az 1800-1801 között keletkezett iratokat találjuk. Kutatás a 9 csomónyi, s 1 kötetnyi anyagban – lajstromozatlan iratok esetében – csak az iratok egyenkénti átnézésével, vagy a lajstrom könyv rendszere szerint kikért iratok alapján végezhető. A második rész az 1805-1810 között keletkezett iratokat gyűjtötte egybe. Az iratanyag az N 25 törzsszám, 11-16. csomókban, illetve a 17-19. kötetekben kutathatók. A harmadik rész az utolsó nemesi felkelésre és annak felszámolására vonatkozó iratokat tartalmazza. A katonai igazságszolgáltatás, hadbíráskodás, katonai kilengések, katonaszökevények, lázadások ügyei mellett ezek között az iratok között találkozunk a börtönökre, illetve a börtönügyre vonatkozó iratokkal is. Az iratanyag az N 25 törzsszám, 20-37. csomókban, illetve a 38-46. kötetekben található.

4. István nádor levéltára

József nádor 1847-ben bekövetkezett halála után István főherceg lett a királyi helytartó illetve az 1848: 2. tc. alapján Magyarország nádora. István nádor levéltára (N 31 törzsszám) rendkívül értékes anyagot tartalmaz a rendi korszak utolsó esztendejére, az utolsó rendi országgyűlésre vonatkozóan, illetve a magyar szabadságharc elindulásával és a polgári Magyarország történetének a kezdeteivel kapcsolatban. Iratai között a témakörünkkel foglalkozó aktákat találhatunk a közpolgári témakörben őrzött iratok gyűjteményében. E rendkívül vegyes, szerteágazó témakört tartalmazó irategyüttes jelzete: N 31 törzsszám, 14-20. csomó. Az országgyűlési iratok az utolsó rendi és az első népképviselői országgyűlések igazgatására vonatkozó iratait tartalmazzák. Jelzete: N 31 törzsszám, 29-32. csomó.

5. Országgyűlési iratok, 1802-1945

- A nádori levéltárak után a magyarországi országgyűlések irataiban is többször találkozunk a börtönügy tárgyalásával kapcsolatos aktákkal. A csak néhány hónapig ülésező 1802-es Diaetán a vármegyei küldöttek elővették a már többször említett 1791-es bizottságok iratait. A tárgyalatok között találjuk a büntetőtörvénykönyv, az igazságszolgáltatás korszerűsítésével foglalkozó aktákat is. Jelzete: N 59 törzsszám, Fasciculus E.

Az 1791-es reform-bizottságok munkálatainak jelentéseivel csak az 1825-1827-es reformországgyűlés foglalkozott ismét, de döntés helyett újabb bizottságok és albizottságok kiküldésével csak tovább húzták-halasztották a döntést. Így ennek az országgyűlésnek az irataiból is csak a részeredményeket ismerhetjük meg. A bizottságok tárgyalási anyagát, illetve az észrevételeket az N 64 törzsszámú iratok Fasciculus B. aktái között találhatjuk.

Az 1830. évi országgyűlés iratai között helyezték el az 1825-27. évi 8. tc. által kiküldött bizottságok anyagait. Így ezek között (Jelzet: N 65 törzsszám, 8-16. kötet) találjuk meg Juridicis elnevezés alatt a deputatio regnicolaris munkáinak eredményeit is.

Az 1832-1836-os országgyűlésen is foglalkoztak a jogszolgáltatás egyes kérdéseivel, ezek iratait az N 66 törzsszám Fascilus E-F (2-3. csomók) alatt találjuk meg.

Az 1839-1840-es országgyűlés ismételen bizottságot küld ki az 1840. 5. tc. alapján a büntető- és javító-rendszer kérdésének a megvizsgálására, s ekkor születik meg a mezőri rendőrségről szóló törvény is. Az N 67 törzsszámú iratok A fasciculusa tartalmazza az eredeti törvények iratanyagát, s itt találjuk a büntetőintézetekkel kapcsolatos iratokat is.

Az 1843-44-es országgyűlés az előző időszakban alakított bizottság jelentése alapján tárgyalta a büntető kódex létrehozására készített javaslatot, a javító intézetekkel kapcsolatos kérdéseket. A törvény el is készült, de azt a király nem szentesítette. Ezek az irományok az N 68 törzsszám Fascilus A. jelzet alatt kutathatók. Ugyanitt, de a D fasciculusban találhatóak az 1840-es bizottság iratai. Itt kell megjegyeznünk, hogy a bizottság által elkészített minta-börtönök építészeti tervrajzait a tervtárban őrzik. A tervrajzokat a T 18 törzsszámú „Kormányhatósági levéltárakból kiemelt vegyes tervek, 18-19. sz.” szekcióban a 31 és 32-es dossziében találhatók.

Ezután hosszabb időnek kellett eltelnie, hogy a börtönügy ismét a magyar országgyűlés elé kerüljön. Az 1861-es, rövid életű országgyűlés

iratai között néhány vármegyei beadvány, néhány képviselői interpelláció szól a börtönök állapotáról, de ezeken a szórványokon kívül más, ezzel a kérdéssel foglalkozó iratot nem találunk.

Az Országos Levéltárban a kiegyezés utáni időszak iratait a K szekcióban a Polgári-kori osztály őrzi.

Az 1865-68-as országgyűlés iratai között szerencsénkre teljes egészében ránk maradt *Horváth Boldizsár* igazságügyi miniszter törvénytervezete. E törvény kívánta rendezni a szabadságvesztés-büntetés-végrehajtás rendezetlen ügyét. Az erre vonatkozó iratok a K 2 törzsszámú szekcióban a 21-26. csomókban találhatóak. Ez a tervezet nem került elfogadásra, s ezután, több mint egy évszázadig nem esett szó – a törvényalkotás szintjén – a börtönügy rendezéséről. Ennek ellenére a börtönökkel – általában – foglalkozott a képviselőház. Az 1871:31. és a 33. tc. is foglalkozott a börtönök jogállásával, s mindkét törvénycikk teljes iratanyaga megtalálható a fentebb említett K 2 törzsszámú szekció 50. csomójában, a bizottsági jelentésekkel, módosító javaslatokkal egyetemben. A polgári Magyarország megteremtésének időszakában az 1878:5. tc. volt az, amelyik ismételten foglalkozott a büntetési rendszerrel. Ezt a törvényt az 1879:40. tc. egészítette ki. Ennek a két törvénynek az iratait is megtaláljuk a K 2 törzsszámú szekció 91-93. csomóiban, illetve a 104-107. csomókban.

A képviselőház iratai között megőrizték a törvények előírásai alapján létrehozott büntetés-végrehajtási intézetekre vonatkozó iratanyagot is. Így a szegedi (1881:58. tc.), a soproni (1884:20. tc.) börtönök, a kishartai (1883:3. tc.), a váci (1884:20. tc.) közvetítőintézetek építésével kapcsolatban született iratok is kutathatók a K 2 törzsszám 120-122., 137-144., illetve a 132. csomóiban.

A II. világháborúig lényegi változás már nem történt sem a börtönügyre vonatkozó törvényhozás, sem az I. világháború után, az építkezés területén. Természetesen a 20. század első felében üléselő képviselőházak honatyái is fel-felvetették kérdések, interpellációk, beadványok stb. formájában a börtönök ügyét, de ezeket csak a mutatókönyvek, illetve a repertórium segítségével lehet megtalálni.

Az országos fenntartású intézmények költségvetését, a személyi feltételek biztosítását is a képviselőház szavazta meg, így a K 2 törzsszámú szekcióban ezekre is évente, illetve a kérdés felmerülésekor megtalálhatóak az iratok.

6. Országgyűlési iratok 1945 után

Az 1945 utáni időszak országgyűlései először 1946-ban foglalkoztak a büntetési intézményekkel. Ennek törvényi szabályozása, illetve az ezzel kapcsolatos iratok ugyancsak megtalálhatóak az Országos Levéltárban, akárcsak a drasztikus változást eredményező 1950. évi II. törvény vagy az 1950. évi 39. törvényerejű rendelet iratai. S végül ugyancsak beérkezett a levéltárba az 1961. évi országgyűlés által elfogadott Btk. (1961. évi V. törvény) és az ezzel kapcsolatban elhangzott hozzászólások, módosító javaslatok, kiegészítések iratanyaga is. Ezek jelzete: Ideiglenes Nemzetgyűlés (1944-1945) iratai – XVIII-3, Nemzetgyűlés (1945-1947) iratai: XVIII-1, Országgyűlés (1947-1978) iratai: XVIII-6.

Az 1945 utáni időszak egyik jellegzetessége, hogy a képviselők üléseinek szünetében különböző elnevezésű testületek működtek. Így az Ideiglenes Nemzetgyűlés, a Nemzetgyűlés időszakában, majd az Országgyűlés első éveiben működött az ún. Politikai Bizottság 1944. december 22. és 1949. augusztus között. Ennek iratai között is találunk a törvényalkotással kapcsolatos iratokat. Jelzete: XVIII-5.

A Nemzeti Főtanács 1945-1946 között az államfőt megillető ügyekben járt el. XVIII-4 jelzetű csekély számú iratai között kegyelmi ügyekkel találkozhatunk. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának iratai 1950-1970 közötti időszakból érkeztek be az Országos Levéltárba. Az iratok jelzete: XVIII-2. A 21 tagú testület államfői feladatokat látott el, s ellátta az Országgyűlés helyettesítését annak ülésszakai között. Az államigazgatás felső szerveinek iratai közül a levéltárba érkezett a Minisztertanács 1944 és 1949 közötti időszakban keletkezett nagy forrásértékű irategyüttese. Jelzete: XIX-A-1. A Minisztertanács Titkárságán 1949-1980 között keletkezett, szintén nagy forrásértékű iratok a XIX-A-2 jelzetet viselik.

Ezeket a szervezeteket azért tartottuk fontosnak felsorolni, mert a témánkat érintő ügyekkel is bármikor és bármelyik szervezet foglalkozhatott, ha ezek valamiért központi kérdéssé váltak. Az iratokhoz részletes jegyzékek készültek, ezek jelentős mértékben megkönnyítik a kutatást.

7. Külön őrzésben lévő országgyűlési iratok

Az országgyűlések iratanyaga mellett gyakran nem az eredeti irategyüttesben, hanem abból kiemelve találhatóak a jelentősebb ügyek

iratai. Az N 105 törzsszám alatt őrzik az 1790/91-es országgyűlés által szervezett bizottságok iratait, köztük a polgári- és büntetőtörvénykönyv elkészítésére szervezett bizottság iratait is. Lényegében érdemes átnézni mind a 17 csomónyi iratot, mert nem tárgykörönként kerültek csomózásra az iratok, hanem pl. tervezetek, vélemények, kimutatások, tárgyalási iratok, javaslatok stb. szerint, vagyis majd minden fasciculusban, illetve csomóban találunk témánkra vonatkozó iratanyagot.

Ugyancsak külön őrzés alatt találjuk az 1828-1830 években működött *Deputatio systematicorum operatorum* (rendszeresen működő bizottság) iratait is. A jogi albizottság iratait az N 101 törzsszám L fasciculusában (12. csomó) találjuk.

Az 1840. évi országgyűlés által felállított választmány (bizottság) 1840-1844. között keletkezett iratai nem az 1843-44-es országgyűlés iratai között találhatóak, hanem külön gyűjteményt képeznek. Így a mindössze 1 csomónyi irat N 95 törzsszám alatt található. Csekély terjedelme ellenére is fontos kérdésekről szólnak az iratok: a jegyzőkönyvek mellett itt őrzik a büntetőtörvénykönyv tervezetét (a büntettekről és büntetésekről, a büntető eljárásról, a börtönrendszerről).

Az abszolutizmus korának iratai

A szabadságharc bukása, 1849 után, az abszolutizmus-kor iratait a D szekcióban őrzik. Az elnyomás időszakában az Osztrák birodalomra érvényes törvények alapján szervezték a közigazgatást. Teljes mértékű volt a központosított irányítás, s a börtönügy kérdése – törvényi szabályozás szintjén – fel sem merült. Magyarországon is alkalmazták az Ausztriában 1803 óta már érvényben volt *Strafgesetz* előírásait, mely a szabadságvesztésre helyezte a fő hangsúlyt. S ennek használata során derült ki, hogy kevés és iszonyúan rossz állapotúak a vármegyei börtönök. S ezt felismerve már 1850-ben felmérték a megyében található börtönök, tömlöcök, fogdák állapotát, s kötelezték azok rendbehozására a megyei biztosokat, sőt újak építésére is sor került.

Az abszolutizmus magyarországi szervezetei közül közismert Haynau és Bach hivatalainak tevékenysége, de az már kevésbé ismert, hogy az Országos Levéltárban elsősorban nem az ő irataik, hanem csak a hadseregparancsnokság rendőri osztályának, a magyarországi császári biztosnak, Geringemnek, a királyi biztosoknak, valamint a kerületi főbiztosoknak, és a kerületi kormányzatoknak, s ezek hivatalainak iratai maradtak fenn.

Vegyük sorra ennek a korszaknak témánkat érintő iratait.

A cs. kir. belügyminisztérium általános iratai

A cs. kir. belügyminisztérium általános iratai között külön csoportosították az egyes koronaországokra vonatkozó iratokat. A Magyarországra és Vajdaságra vonatkozó iratokat (Akten „Ungarn” und „Woiwodina” 1848-1860) őrizzük D 2 törzsszám alatt. A csaknem 300 csomónyi irat között, a 226-241. csomókban található a büntető jogszolgáltatásra vonatkozó iratok. A VI. C. 1. tételben a büntügyi rendtartás, a VI. C. 2. tételben a büntetőtörvénykezési kiadások, a VI. C. 3. tételben a fogházak általános ügyei (helységek szerint) és a személyzet iratai, a fegyencek számszerinti kimutatásai maradtak fenn.

A cs. kir. igazságügyminisztérium iratai

A cs. kir. igazságügyminisztérium 1849-1861 között keletkezett iratai közül sajnos a Magyarországra és a Vajdaságra vonatkozó iratok jelentős része az 1956-os tűzvész során elégett, s csak az Erdélyre vonatkozó iratok maradtak meg (Jelzetük: D 7 törzsszám). Á 11. csomóban az erdélyi börtönök és büntetőintézetek legfelsőbb irányítására vonatkozó iratok találhatóak.

A királyi biztosok iratai

A Windischgrätz által kinevezett királyi biztosok ugyan csak néhány hónapig tevékenykedtek az országban, de miután a szabadságharc leverése utáni hónapokban az ő feladatuk volt, hogy elfogattassák az üldözötteket, hogy begyűjtsék a fegyvereket, a Kossuth-bankókat, az ő – rendezetlen – irataik között is találhatunk börtönökre vonatkozó aktákat.

A III. hadsereg-parancsnokság iratai

Az 1849. május 30-án, a III. császári hadsereg parancsnokává kinevezett Haynau tábornok június hónapban állította fel a hadsereg-parancsnokság rendőri osztályát, melynek iratait az Országos Levéltárban őrzik. A „*Polizei Section*” általános iratait D 37 törzsszámon őrzik, s a 10. tételbe sorolt magyarországi börtönök állapotának és a bebörtönzöttek ügyének felülvizsgálatával kapcsolatos iratokat a 12-14. dobozok tartalmazzák.

A D 45 törzsszámú iratok a III. hadsereg-parancsnokság *igazságügyi osztályának* az iratait tartalmazzák 1851-1856 közötti időszakból. Ezek

között az iratok között a haditörvényszékek, hadbíróóságok által elítéltek és várfogságra ítélték stb. ügyei találhatók. (1-14. csomó, 29. csomó).

A D 46 törzsszám alá a III. hadsereg-parancsnokság *Polgári részlegének* iratait sorolták. A VIII. D tétel a börtönüggyekkel kapcsolatos iratokat tartalmazza (201-202. csomó).

Elnöki iratok

Amikor 1851. tavaszán szétválasztották a katonai és polgári kormányzatot, a magyarországi helytartóság vezetője, császári biztosa br. Geringer Károly lett. Az ő hivatali apparátusának iratait is az Országos Levéltárban őrzik. A börtönökkel, börtönüggyel kapcsolatos iratok a D 51 törzsszámba sorolt Elnöki iratok 52-53. csomóiban és a 65. kötetben, valamint a D 51 törzsszám alá sorolt általános iratok 539. csomójában és a 71. kötetben találhatóak.

A Pesti cs. kir. rendkívüli vizsgáló bizottmány iratai

Ugyancsak Geringer irányítása alatt állt a Pesti cs. kir. rendkívüli vizsgáló bizottmány, mely 1850-1851 között működött. Feladata a tolvajok és más bűnözők felkutatása, kihallgatása és elzárása volt az Újépületbe. Az ezzel kapcsolatos jegyzőkönyvet és iratokat a D 61 törzsszámon 1 kötetben és 1 csomóban őrzik.

A kerületi főbiztosok iratai

A kerületi főbiztosok feladata a Haynau-féle katonai kormányzat idején a polgári közigazgatás irányítása volt, több megyére kiterjedően. A kerületi főbiztosok iratai csaknem teljes egészükben megmaradtak, s a rendkívül változatos témájú iratok között gyakran találkozunk a szabadságvesztés különféle intézményeire utaló iratokkal is. Ezek között az iratok között található a megyei börtönök állapotáról szóló jelentések kerületi fogalmazványai, részjelentései is. A kerületi főbiztosok témákat is érintő iratait a D 64, 65, 67, 68, 69, 270, 72, 73, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 289 törzsszámokon találhatják meg.

A cs. kir. katonai kerületek iratai

A cs. kir. katonai kerületek iratai közül mind a soproni, mind a nagyváradai kerület irataiban találhatunk a börtönökre, illetve a fegyintézetekre vonatkozó iratokat. A soproni aktákat (1849-1850) a D 86

törzsszámú iratok 9. csomójában, a nagyváradiakat (1850) a D 90 törzsszámú iratok 17. csomójában a VIII. D. tételbe sorolva kutathatjuk.

A kerületi kormányzatok iratai

A katonai parancsnokságokat 1851 elején a kerületi kormányzatok működése váltotta fel. A pesti kerületi kormányzat rendőri osztályának iratai (1851-1853) a D 100 törzsszámot kapták. A 27. csomóban a javító intézetekkel, dologházakkal kapcsolatos aktákat őrzik. A közigazgatási osztály (D 103 törzsszám) 1851-1853 között keletkezett iratai között ugyancsak jelentős számban találhatunk börtönügyekkel foglalkozó ügydarabokat. Pl. várrabok ellátásával, fogházi állapotok, börtönre való felügyelés, rabok kezelése, stb. tárgyakban (1-38. csomó, 6. és 8. kútfők).

A pozsonyi kerületi kormányzat iratai 1850-1853 között keletkeztek. A D 110 törzsszámba sorolt általános iratok XIII. és XIII./a kútfőbe sorolva őrzik általában az igazságügy, illetve a börtönüggyel kapcsolatos aktákat.

A soproni kerületi kormányzat 1851-1853 között keletkeztek. A D 112 törzsszámba sorolt általános iratok között a 136. csomóban találjuk a Veszprém megyei börtön építésére vonatkozó iratokat (1846-1854).

A kassai kerületi kormányzat iratai is 1851-1853 között keletkeztek. A D 113 törzsszám az elnöki iratokat tartalmazza, s a IV. kútfő igazságügygel, s ezen belül a börtönügyekkel is foglalkozó iratai a 8. csomóban található. A D 114 törzsszám alá sorolt általános iratok között a III. kútfőben (71-72. csomó) találhatjuk meg a börtönügyre vonatkozó iratokat.

A nagyváradi kerületi kormányzat D 117 törzsszámú általános iratai között a VIII. D. kútfő tartalmazza a börtönügyekkel foglalkozó aktákat (28. és 127-128. csomók).

Helytartósági iratok

A Helytartósági osztályok közül a budai helytartósági osztály elnöki iratait (1854-1860) a D 118 törzsszám alá sorolták. Ennek a működésről beszámoló éves jelentései adnak képet a börtönök állapotáról is (120. csomó). A D 122 törzsszámhoz sorolt általános iratok V. D kútfője, a 274-319. csomói tartalmazznak börtönüggyel kapcsolatos iratokat.

A pozsonyi helytartósági osztály iratai (1854-1860) között az általános iratok D 124 törzsszám VIII. D kútfőjében a fogházakról találunk bőseges terjedelemben iratanyagot (232-271. csomók).

A soproni helytartósági osztály 1853-ban alakult, s 1860-ig működött. Ennek általános irataiban (D 127 törzsszám) a VIII. E. és F kútfőkben a börtönügy problémái szerepelnek (261-297. csomók).

A kassai helytartósági osztály általános iratai (D 130 törzsszám) 1854-1860 között keletkeztek. Köztük a III., a III./A, III./B, C, D és E kútfők a börtönügy különböző részletkérdéseit tárják elénk a 158-187. csomókban.

A m. kir. udvari kancellária iratai

Az 1860. évi októberi diploma, a februári pátens, illetve a néhány hónapig ülésező 1861-es országgyűlés után az abszolutista elvek alapján kormányzó hivatalnokok és megbízóik enyhítettek a szorításokon. Az 1860-1867 között keletkezett iratok közül számunkra a legfontosabbak a következők:

Az októberi diploma idején működő m. kir. udvari kancellária elnöki (D 185 és 186 törzsszámok), de főleg az általános iratai (D 189 törzsszám) tartalmaznak nagy mennyiségben a börtönökkel, kisebb részben a börtönüggyel kapcsolatos iratokat.

A m. kir. helytartótanács iratai

Az 1861-ben ismét visszaállított m. kir. Helytartótanács elnökségi iratai (D 191 törzsszám), valamint a közigazgatási kútfő (D 215 és 216 törzsszámok), az igazságügyi kútfő (D 218 törzsszám) jelentős mennyiségű iratai az egész ország területére vonatkozóan őriznek a börtönök állapotáról, személyzetéről, fenntartásáról stb. kisebb-nagyobb terjedelmű iratokat.

A minisztériumi iratok

A kiegyezés után létrejött magyar kormánysszervek közül a Belügyminisztérium az Igazságügy-minisztérium iratai érdemelnek különös figyelmet. Sajnos azonban a Belügyminisztérium iratai között nem maradtak meg a vármegyei, illetve a törvényhatósági városok börtöneinek a felügyeletére vonatkozó akták. Hasonló sorsra jutott az Igazságügy-minisztérium iratainak jelentős része is. Ezek az 1956-os tűzvészben pusztultak el. A megmaradt, s bennünket érdeklő iratanyag az alábbi állagokban található:

Az 1867-1944 között működő Igazságügy-minisztérium általános iratai (K 579 törzsszám) között találhatóak a Nemzetközi büntetőjogi és börtönügyi konferenciák anyagai 1872-1935 közötti évekből (1141-1143.

csomók). Ez az irategyüttes azért is fontos, mert több olyan összefoglalót, jelentést közöl, amely a magyar börtönügyek, javítók, illetve dologházak történetére vonatkozóan nem, vagy alig hozzáférhetőek más forrásokban.

Az általános iratok V tételű iratai egyrészt a *Büntetés-végrehajtó Intézetek* (nagyenyedi, lipótvári, ungvári, márianosztrai, váci, hartai, soproni, rákospalotai, kassai, aszódi intézetek) ügyeivel foglalkozó iratokat őrzik (K 579 törzsszám, 654-665. csomók), másrészt az *Általános börtönügyekkel* foglalkozó témakör iratait tartalmazzák. Jelzet: K 579 törzsszám, 1795-1799. csomók. A Wrb tételű iratok a *Rabgazdaságok* (Harta, Alsóbesenyő, Sopron, Szeged, Vác, Aszód, Rákospalota, Székesfehérvár gazdaságai) iratait, (K 579 törzsszám, 665-673. csomók), valamint az U tételű irategyüttes a *Kegyelmi ügyekre* (1918-1944) vonatkozó iratokat őrzi (Jelzete: K 579 törzsszám, 674-996. csomók).

Az általános iratok őrzik az *Igazságügyi épületek építésére és költségvetési ügyeire* vonatkozó aktákat is. Többek között a kassai fogház, a budapesti gyűjtőfogház építésére vonatkozó iratokat ezekben az aktákban találjuk meg. Jelzet: K 579 törzsszám, 1699-1730. csomók.

A Nyilas-korszak Igazságügy-minisztériumának iratai alig maradtak meg. De a K 800 törzsszámú, mindössze 2 csomónyi iratok között az S tételű iratok a Büntetőintézetek személyi ügyeivel, a V tételbe sorolt iratok a büntetőintézetek dologi ügyeivel, a Vb tételű iratok a rabgazdaságok ügyeivel foglalkozó néhány iratot őriznek.

A kincstári vagyoni jogi képviselőt ellátó *Kincstári jogügypigazgatóság általános iratai* (Jelzet: K 311 törzsszám) között találunk az illavai fegyintézetre vonatkozó iratokat 1870-1877 közötti időszakról a 42. csomóban.

Az 1945 után szervezett Igazságügy-minisztériumok iratanyaga az 1980-as évek végéig került átadásra – nem teljes egészében és nem hiánytalanul – az Országos Levéltárba. A jól rendezett, áttekinthető iratanyag közül a börtönüggyel az alábbi osztályok irategyüttesében találkozhatunk:

Törvényelőkészítő osztály (Jelzet: XIX-E-1-c) 1961-1968 között keletkezett aktái (253-495. dobozok) őrzik annak az időszaknak az iratait, amelyek a Belügyminisztériumtól az Igazságügy-minisztériumhoz át (vissza-) kerülő büntetés-végrehajtási szervezetek javításával foglalkoztak (1966. évi 21. tvr. az elítéltek átneveléséről).

Büntetőjogi osztály (Jelzet: XIX-E-1-f) iratai 1945-1955 közötti időszakból őriznek iratokat. A kegyelmi ügyek iratai között találunk a börtönökkel is foglalkozó egyedi iratokat (1-597. csomók).

Gazdasági osztály (Jelzet: XIX-E-1-g) iratai 1945-1951 közötti időszakot ölelnek fel. Az iratok között a fogházak, büntető- és javító-nevelő

intézetek elhelyezési ügye, munkaszervezési ügyeik, anyagbeszerzések, élelmezési ügyek, dologi ügyek jelentik a témánkat érdeklő aktákat (1-54. doboz).

Börtönügyi és Fiatalkorúak ügyeit intéző osztály (Jelzet: XIX-E-1-h) iratai 1945-1951 közötti évekről őrzik a börtönüggyel kapcsolatos iratokat (1-278. doboz). Ezek között találjuk az Országos Bírósági és Vegyészeti Intézet elnöki iratait is.

A *Népbírósági osztály* (Jelzet: XIX-E-1-l) 1945-1950 közötti időszakban a háborús és népellenes büntettek elkövetőinek ügyeivel foglalkozott. A téma „érdekességén” túl, szempontunkból az a figyelemre méltó, hogy az ítéletek során milyen jellegű intézményekbe kerültek az elítéltek (1-147. doboz).

Igazságügy-minisztérium Gazdasági Igazgatósága (Jelzet: XIX-E-1-o) iratai 1948-1951 években keletkezett iratokat tartalmaznak. Az Igazgatóság feladata volt a büntetés-végrehajtási intézetekben őrzött személyek foglalkoztatásának megszervezése, irányítása. A viszonylag jelentős mennyiségű iratanyagból részletes képet nyerhetünk ezen intézmények belső életéről is (1-17. doboz).

A *Bírósági Főosztály* iratanyaga (Jelzet: XIX-E-1-s) 1951-1967 közötti időszakból tartalmazza az ügyiratokat (276 doboz + 76 kötet). Az iratok között – elvéve – találunk büntetés-végrehajtási intézetekkel foglalkozó aktákat is.

1950-1963 között a Belügyminisztérium felügyelte a büntetés-végrehajtási intézeteket. Az ezekkel foglalkozó iratokat 1963-ban átadták az Igazságügy-minisztériumnak. Az Igazságügy-minisztérium már említett iratainak az Országos Levéltárba történő átadásakor ezek átadására nem került. Azok rendezése még 1996-ban is folyamatban volt.

A Magyar Országos Levéltár őrizetében ezek a fő fondok és állagok, amelyek vagy közvetlenül, vagy közvetve foglalkoznak a börtönügy különböző kérdéseivel.

Szeretnénk azonban felhívni a figyelmet arra, hogy az egyes börtönökkel, dologházakkal, büntetés-végrehajtó intézetekkel kapcsolatos iratok – különösen 1945-ig terjedően – nagy mennyiségben a megyei önkormányzatok, illetve a városi önkormányzatok levéltáraiban található.

A BÖRTÖNÜGY FORRÁSAI A VESZPRÉM MEGYEI LEVÉLTÁRBAN

Mikor alig másodéves joghallgatóként a Veszprémi Börtön történetét választottam kutatásom tárgyául, eleinte még nem sejtettem, milyen nagy fába vágtam a fejszemet. Külön börtönügyi tárgyú rendszerezés ugyanis nincs a Veszprém Megyei Levéltárban, de ehelyütt igyekeztem a hatalmas forrástárból azoknak az iratoknak a jegyzékét összeállítani, melyekben érdemes tömlöctémájú anyag után kutatni.

1. A börtön története

Veszprém az egyik legősibb magyar város. Már a honfoglalás előtti időkben erős vár és fejedelmi székhely, bár kiemelkedő jelentőségű helylé Koppány lázadásának e vidéken történő leverése avatta. Egyike az ország első püspökségeinek, valamint a királynék koronázó és lakóhelye. Katonailag fontos vára, mely számtalan csatát vészelt át, egyházi létesítményei, és vármegyei székhely lévén az ispán, alispán jelenléte a környék legfontosabb településévé tették. Mint ilyen, bizonyára helyt adott börtönnek is, de erre közvetlen bizonyítékot az írásbeliség kezdetlegessége, és az esetleg mégiscsak megszületett okiratok megsemmisülése miatt nehéz találni.

Azt azonban tudjuk, hogy a várjobbágyok a várbirtok művelése mellett hetes szolgálatot teljesítettek a központban. Egyik csoportjuk a csöszök (praeco), akik befogták az állatokat, intézték a közhírré tételt, és őrizték a tömlőcöket. A létüket (ezáltal a börtön létét is) bizonyító első írásos emlék 1275-ből IV. László adománylevele.

Ebben a király kárpótlásul a veszprémi egyház birtokain átvonuló hadai által okozott károkért adományt nyújt a Szent Mihály Egyháznak, így többek között négy királyi csöszt rendelt ezentúl szolgálatukra.

A második említés 1392-ből való, mikor Zsigmond király a püspöknek juttatja a kajátók Veszprém városi telkét.

Joggal feltételezhetjük, hogy ha voltak börtön őrzésére is hivatott várnépek, akkor tömlöcnek is kellett lennie valahol: talán – a kor szokásának megfelelően – a várbeli ispáni székhelyen, vagy ahhoz közel, jól őrizhető épület pincéjében.

Ám e korból nemcsak rabokról, hanem fogságban tartottakról is maradt fenn feljegyzés: a pénzszükében lévő ispán gyakran vetette tömlöcbe ellenfeleit, ha szabadon bocsátásuktól hasznot remélt – mint ezt több forrás bizonyítja.

Nemcsak állandóan működő börtön, hanem ideiglenes fogvatartó helyek is funkcionáltak a korabeli szokásoknak, és természetesen a felmerülő igényeknek megfelelően.

A török veszély beköszöntével Veszprém végvár lett, melynek urai gyakran váltották egymást. A nagy hagyományra visszatekintő intézetre azonban mindenkinek szüksége volt a csatározások során ejtett foglyok elhelyezésére, az elfogott nyelvek vallasására, vagy akár a renitenskedő katonák megrendszabályozására. Ekkor már külön mesterséggént tartották számon a tömlöctartót, aki az 1627-ben készült városi névjegyzékben is szerepel.

A vár el- és visszafoglalásai során a tömlöc állapota folyamatosan romlott. Felújítására ekkor még nem költöttek, mint azt a körülményekért felelős vicekapitány megyegyűlés által elutasított pénzkérése tanúsítja.

A fennmaradt forrásokból az is kiderül, hogy a börtön legalább egy cellából álló, őrzött építmény lehetett. A törökök kiűzése után azonban Veszprém jelentős változáson ment keresztül, végvárból megyeszékhely lett: politikai, gazdasági, igazgatási és kulturális központ. Minden valószínűség szerint ekkor bővítették ki a külső várfalnál lévő régi cellát még kettővel.

A börtön történetében fordulópontot a vármegyeház építése jelentett, melyet 1716-ban határoztak el a „megyei Karok és Rendek”. A terv realizálása érdekében közgyűlési határozattal elrendelték a várbeli ún. Vízkelety-ház megvételét. Ám a munkálatok megkezdése helyett tovább tanakodtak, és hatéves várakozás után Pápán is telket vásárolnak ugyanerre a célra.

Az 1723:73. tc. előírása alapján aztán kénytelenek előrelépni: „...mindazok a megyék, amelyeknek megyeházuk még nincsen, gyűléseik és törvényszékeik tartására, levéltáruk és okleveleik megőrzése, a gonosztevők és foglyaik őrzése, és a végrehajtások eszközlése végett biztos, és amennyiben lehet, a megye közepén fekvő helyen, lehetőleg városban, ilyet szerezzenek ...”.

1752-ben végre elhatározza a veszprémi közgyűlés, hogy „... a székház a Padányi Bíró Márton által felajánlott telken építtessék fel, és ezért az építómesterek által annak terve készítessék el.”

A döntést hosszas vita előzte meg, melyben felmerült a lehetőség, hogy az épületet „a váron kívül, a megyei börtönök területén” kellene elhelyezni. Helytörténeti kutatások valószínűsítik, hogy a mai Óváros téri várfeljáró közelében, a régi Kisosz-székház udvarán lehetett ekkor a három cella.

1754-ben megkezdődtek a munkálatok, és 1763-ra elkészül az épület. A város bástyája mellett álló, trapéz alaprajzú, emeletes, kis belső udvarral rendelkező megyeház alsó szintje és pincéje rejtette a börtönt: hat zárkájából kettő szorult a földfelszín alá. A megyei főorvos 1777-es jelentéséből tudjuk, hogy egészségtelen levegőjük és sötétek a cellák, ezért sokan vesztik életüket a még el sem ítélték közül is.

A megye urai 1785-ben Kováts Ferenc mérnökkel elkészítették a meglévő megyeház földszintjének alaprajzát, majd átalakítási tervét. Rövid intermezzo után, mikor az alispán Pápara költözik összes hivatalával és a rabokkal együtt (utóbbiakat istállóban szállásolva el), 1763-ban megtörtént a várva-várt átépítés. A kivitelezés Schratz József kőműves, Urnach János lakatos, és Kromberger Ignác asztalosmester munkáját dicséri. A különálló, minden szükségessel ellátott, világos, jó levegőjű, emeleti, valószínűleg városi használatú árestomon kívül továbbra is hat cellából áll a börtön. A földfelszín alatti két karcser világitását és szellőzését nem sikerült megjavítani, ráadásul lépcső híján továbbra is nehéz volt ide lejutni. Ám a másik négy (két férfi és két női) zárka területét megnövelte, világitását, fűtését és szellőzését megoldotta az építőmérnök.

Ekkor már nemcsak a férfiakat és nőket, hanem az ítéletre várókat és az elítélteket is elkülönítették. A rabok imádkozhattak a körletben álló oltárnál, munkaerejüket pedig felhasználták a város építkezéseinél. Rendszeres orvosi ellenőrzésükről és gyógyszerrel történő ellátásukról a vármegye gondoskodott. Az őrzéssel járó feladatokat a zárkakkal szomszédos helyiségekben elhelyezett hajdúk látták el.

A várost 1810-ben megrázó földrengés után állandóan napirenden volt a megrongálódott megyeháza helyett új építése. A vármegye ezirányú kérésére azonban választ sem kapott a Helytartótanáctól, így önállóan vették fel a kapcsolatot Hild József építésszel: 1828-ban megbízást adnak neki a tervezésre. Az ő variációja szerint az új megyeház a várban állt volna, magában foglalva a börtönt is. A Helytartótanács engedélyének hiányában azonban e terv nem valósulhatott meg. Azt, hogy a megyeházat ne a váron belülre, hanem másutt építsék meg, 1835-ben Kassalik mester javasolta. Ugyanezen évben Halász Ignác is arra tesz javaslatot, hogy a váron kívül

kezdődjenek meg a munkálatok. Az 1840-ben meghirdetett pályázatot Fruhmann Antal győri építész nyerte, ám a Helytartótanács ezt sem engedélyezte.

Mivel az új megyeház felépítésére nem sok esély kínálkozott, a régi ben lévő börtön viszont – az épület egészével együtt – siralmas állapotban lehetett, így 1845-ben a megyei közgyűlés kifejezte azon óháját, hogy újabb börtönök építése vált szükségessé. Első lépésként Fogházépítési Választmányt alakítottak, melynek feladatául tűzték ki a tervek véleményezését. 1847-ben hozzáláttak a különálló börtön megépítéséhez, erre végre a Helytartótanács is „áldását adta”. Az épület valószínűleg 1858 körül készült el – viszonylag korszerű fűtési rendszerrel és kenyérsütő kemencével(!) felszerelve. Eredeti alakjának tervrajza nem került elő, de jegyzőkönyvekből ismert, hogy emeletes volt. A második szinten törvényszéki irodát rendeztek be.

A régi megyeházába az új megépülése után (a dualizmus idején) az igazságszolgáltatási szervek költöztek be. Rabokat ekkor már a rendőrség fogdájában is őriztek, nemcsak a várbeli törvényszéki és királyi ügyészségi fogházban és börtönben.

Wagner Ödön 1884-es tervrajza alapján (az eredeti három helyett két emelettel) 1905-ben elkészült a rég tervezett új törvényszéki épület, magában foglalva a vár külső falához épült börtönt is. Ezen építkezés pontosítása azonban már a tömlőc XX. századi történetét feldolgozó tanulmány feladata.

2. Börtöntörténeti tárgyú források

Helytörténeti munkák

Megemlíteni tartozom a helytörténetírás azon mestereinek műveit, amelyek – főként a tömlőc kora középkori történetének rekonstrukciójához – nélkülözhetetlenek:

Gutheil J.: Az Árpád-kori Veszprém, Veszprém, 1979

B. Honig K.: Veszprém múltja és jelene, Veszprém, 1912

Hungler J.: A török-kori Veszprém, Veszprém, 1987

Kumorowitz L. B.: Veszprémi regeszter 1301-1387., Budapest, 1953
Tanulmányok Veszprém megye múltjából (szerk.: *Madarász L.*), Veszprém, 1984

Véghely D.: Emléklapok rendezett tanácsú Veszprém város közigazgatási életéből, Veszprém, 1886

Veszprém Megyei Levéltár

A megyei levéltár gyűjteményében 1805-től található magyar nyelvű iratok, a korábbiak latinul íródtak. A Rákóczi-kor teljes anyaga hiányzik, és II. József idejéből – a közgyűlés működésének szünetelése miatt – csak töredékes anyag maradt fenn. A börtönügy történetének kutatása szempontjából jelentős források az alábbiak:

Veszprém Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai

Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek (IV. 1/a)	1639-1702
	1713-1786
	1790-1848
Köz- és kisgyűlési iratok (IV. 1/b)	1720-1786
	1790-1848
Különféle tárgyú irományok (IV. 1/c)	1602-1836

Veszprém Vármegye Törvényszékeinek iratai

Büntetőpercek (IV. 3/d)	XIX. sz.
Szolgabírák után maradt iratok (IV. 6.)	1736/1789-1848.

<i>Veszprém Vármegye Bizottmányának iratai (IV. 101.)</i>	1848
jegyzőkönyvek	1849
iratok	1849

Veszprém és Zala Vármegyék (Windischgrätz-féle)

cs. kir. ideiglenes biztosának (br. Fiath Ferenc)	
iratai (IV.151.)	1849

A veszprémi cs. kir. Megyehatóság iratai (IV. 155)	1850-1861
főnöki segédkönyvek	1850-1860

<i>Veszprém Vármegye Állandó Választmányának iratai (IV. 253.)</i>	1867-1871
--	-----------

<i>Veszprém Vármegye Bizottmányának iratai (IV. 252.)</i>	1860-1861
---	-----------

<i>Veszprém Vármegye Tisztiszékének iratai (IV. 257.)</i>	1863-1865
---	-----------

Veszprém Vármegye Törvényhatósági Bizottságának

iratai (IV. 401.) 1872-1944

Veszprém Vármegye Alispánjának iratai (IV. 403.)

az alispán, mint másodfokú rendőri büntetőbíró

iratai (IV. 403-c.) 1914-1933

Veszprém Város Levéltára

Veszprém Város Közönségének iratai 1712/1741-
1848

közgyűlési jegyzőkönyvek (V. 101/a.)

közgyűlési iratok (V. 101/b.)

Veszprém Város Tanácsának iratai

tanácsülési jegyzőkönyvek (V. 102/a.) 1712-1848

tanácsülési iratok (V. 102/b.) 1741-1848

különbféle irományok (V. 102/c.) 1611-1806

Veszprém Város Képviselőtestületének iratai

bizottmányi jegyzőkönyvek (V. 171/a.) 1872-1874.

közgyűlési jegyzőkönyvek (V. 171/b.) 1875-

1942/1950.

Veszprém Város Polgármesterének iratai

általános iratok (V.173/b.) 1890-1944

A Veszprémi Törvényszék iratai

polgári és büntetőperek (VII. 1/a.) 1933-1940

A Veszprémi Törvényszéki Börtön

törzskönyvei (VII. 101.) 1910-1945

A levéltárban található, börtönügyi vonatkozásokat esetleg tartalmazó járásbírói iratokat folyamatosan egészítették ki: a bíróságok évente kiselejtezett iratait a levéltár általában 2-3 évenként vette át. Ilyenek:

Tapolcai Járásbírói Fogház és Börtön (VII. 102.) 1924-1945

Pápai Járási Börtön (VII. 103.) 1926-1941

Mindezen kívül a Veszprémi Érsekség levéltárában (régii püspöki levéltár) is található a kutató – főként egészen korai eredetű – forrásokat. Ezek tartalmáról, terjedelméről az illetékes levéltárak készséggel nyújtanak felvilágosítást.

S végül szeretném felhívni a figyelmet egy – méltatlanul feledésbe merült – könyvre: *Vajna Károly: Hazai régi büntetések* című két kötetes munkájára, mely Budapesten 1906-ban jelent meg. Nemcsak sorra veszi az ország (Nagymagyarország) börtöneit, bemutatva azokat mindenre kiterjedően, de számtalan rajzot, fényképet is közöl és ismertetéseit okmánytár egészíti ki.

VÁZLAT AZ 1944/1945-1963 KÖZÖTTI MAGYARORSZÁGI BÖRTÖNÜGYHÖZ (ÉS FORRÁSAIHOZ)

Az igazságügyminiszter és a belügyminiszter 1963. október 30-án közös utasítást bocsátott ki a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3.251/1963. sz. határozata alapján. Ebben 1963. november 1-jei hatállyal a Büntetésvégrehajtás Országos Parancsnokságát az alátartozó szervekkel és vállalatokkal együtt a belügyminiszter, Pap János felügyelete alól dr. Nezvál Ferenc, igazságügyminiszter alá helyezte.¹ Ezzel az intézkedéssel, aminek (a későbbiekben tárgyalandó) előzményei 1956 őszéig nyúlnak vissza, egy 1952 elejéig fennállott, majd átalakított struktúrát módosítottak. Nevezetesen: a korábbiakban IM irányítású büntetés-végrehajtási rendszert az ÁVH és a BM, illetve a HM fennhatósága alá rendelték. Azaz: a magyarországi sztálinizmus legsötétebb periódusában a letartóztatásoktól a szabadulásokig az MDP KV-nek az államapparátusban lévő szervezete, az Államvédelmi Hatóság (és jogutóda) ezen a területen is meghatározó szerephez jutott.

Mindez egyúttal azt is jelenti, hogy a (címben jelzett) korszak dokumentációs bázisát a legkülönbözőbb irategyütteseket őrző archívumokban tárolják, s a büntetés-végrehajtás történetét feldolgozni kívánó munkák forrásbázisát csak nehezen lehet összegyűjteni.

A büntetés-végrehajtás klasszikus gyakorlata a jogerős ítékezést követően, a jogszolgáltatást és a büntetés-végrehajtást egyaránt felügyelő igazságügyi tárca irányításával zajlott. Ezzel szemben az 1944/1945-től történtek elemzését nehezíti és a szokásos tényfeltáró vizsgálatoknál szélesebb körű kutatói tevékenységet tesz szükségessé a koalíciós, majd azt követő időszakban egymás mellett létező, egymást kiegészítő belügyi/államvédelmi és igazságügyi keretek között zajlott őrizeti tevékenység.

¹ Legfelsőbb Bíróság Titkos Ügykezelés (a továbbiakban: Lf. B. TÜK) Az igazságügyminiszter és a belügyminiszter 008/1963. sz. közös utasítása a büntetés-végrehajtás átadásának, illetve átvételének szabályozásáról, 1963. október 30.

A büntetés-végrehajtás mikéntjének elemzése nem szűkíthető le kizárólag a jogerős ítéleteket követő gyakorlat feltárására. Köztudott ugyanis, hogy az alaptalan előzetes letartóztatásoktól az internálásokon át a bíróságok által kihirdetett szabadságvesztésig a személyes szabadságjogok csorbításának számos törvénytelen formája is létezett. Ezért a büntetés-végrehajtás valós helyzetének csak a börtönügy keretei közötti elemzése torz képet adna a sztálini rendszer komplex büntetőpolitikai gyakorlatáról.

Ennek ellenére e vázlat nem törekszik a teljességre, pl. nem tér ki mindenütt a köztörvényes cselekmények miatt elítéltek helyzetének felelevenítésére. Kizárólag azokra a dokumentumokra (ezeken át a jegyzetekben jelzett levéltárakra és fondokra) kívánja a figyelmet felhívni, amelyek nélkülözhetetlenek a világháborút követően Magyarországra kényszerített sztálini rendszer erőszakos és igazságügyi alrendszereinek funkcionálása során és következményeként kialakított büntetés-végrehajtási szisztéma történetének feltárásához. Ami ebben a folyamatban 1948-tól bekövetkezett, annak lényegét Rákosi Mátyás az MKP Szervező Bizottságának 1948. március 12-i ülésén fogalmazta meg: „A Kommunista Pártnak többé kétségbe nem vonható joga disponálni minden kérdésben.”²

I. Az 1945-1952 közötti időszak

A második világháború 1944/1945-ös magyarországi küzdelmei során ellentmondásos viszonyok alakultak ki a letartóztatási gyakorlatban, főleg a fővárosban. Például 1945. április 12-ig 8.260 „fasiszta és más reakciós elemet” vettek őrizetbe, közülük minden ötödiket, 1.608 főt (19,4 %-ukat) szabadlábra helyezték (azaz ártatlanul fogták le), 1.869 főt (22,6 %-ukat) internálták, 1.607 főt (19,4 %-ukat) rendőri felügyelet alá helyezték, 809 főt (9,7 %-ukat) átadták az új, „népi” igazságszolgáltatásnak, s 1.437 személy ügyében folyamatban volt a nyomozás. A fennmaradt nyilaskeresztes és volksbundista kartonok alapján mindazokat internálták, akik a pártba 1941 júniusa, a szovjet-német paktum érvénytelenné válása, a Szovjetunió elleni támadás után léptek be, illetve a Volksbundnak megalakulásától bármikor tagjai lettek.³

A különböző – rendőrségi, népügyészégi és népbírósi – fogdákból levők helyzete más és más volt. A legsanyarúbb viszonyok a Magyar

² Politikatörténeti Intézet Levéltára (a továbbiakban: Pl. L.) 274. f. 5/121. ö. e. 15. o.

³ Törvénytelen szocializmus. A (Németh-kormány által kinevezett) Tényfeltáró Bizottság jelentése. Írták: dr. Zinner Tibor, dr. Szakács Sándor, dr. Habuda Miklós, Markó György, dr. Svéd László, dr. Szomszéd Imre és dr. Balogh Margit. Bp., 1991. Zrínyi Kiadó-Új Magyarország kiadó, 17. o.

Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikarendészeti Osztálya központjában, az VI. Andrassy út 60. pincéjében voltak, ahol a frissen kinevezett orvos, dr. Bálint István első aktája: „Temetetlen holttestek ügye” címet kapta. Ő már nem a vészorszak áldozatait találta ott.⁴ A politikai rendőrségnél nem, viszont a Budapesti Népiügészségnél lehetőségeket kaptak egyesek arra, hogy a foglyokat meglátogassák: Schlachta Margit – Szociális Testvérek Társasága nevében –, Mindszenty József veszprémi püspök 1945 májusában előterjesztett kérelmeit nem utasították el.⁵

A Budapesti Népbíróság és a Budapesti Népiügészség vezetői között vita is támadt, mert dr. Major Ákos népbírósági elnök szerint a népiügészségi fogdáknak lévők az önellátásuk révén „feltűnően jó” viszonyok között élnek, „virág díszleg az ablakban” stb., a népbírósági fogdáknak lévők viszont éhen halnak. Pár nappal később dr. Molnár Sándor, a népiügészség vezetője visszautasította e vádakát. A sajtót hibáztatta, mert a kb. 3-400 fogoly nem primőröket, s nem luxus ételeket kap.⁶ Ugyanakkor utasította Alföldy László fogházfelügyelőt, hogy szüntesse meg azt az állapotot, hogy a „fogházi cellablakokban virágok díszlegnek”.⁷ Pár hónap múlva azonban azt is lehetővé tették, hogy a budai református egyházközség a politikai foglyok részére vasárnaponként istentiszteletet tartson.⁸

Számos olyan letartóztatott is volt, akinek vagy szabályszerűen nem hosszabbították meg az előzetes őrizetét, vagy azt el sem rendelték, s úgy került letartóztatásba. Mind a népiügészségek, mind a népbíróságok túrték ezeket a jogsértéseket.⁹ De az elítéltek helyzete sem volt rózsásabb. A fogházfőorvosi jelentés szerint: „... ha gyors intézkedés nem történik, nem kerülhetjük el azt a vádat, hogy a demokrácia ilyen intézményei rosszabbak a fasizmus hírhedt internálótáborainál”.¹⁰

A börtönviszonyok, szélesebb értelemben véve a büntetés-végrehajtás gyakori témája volt a sajtóorgánumoknak. A közlemények, cikkek egyrészt a bűnelkövetőkkel szembeni eljárás jogosságát hangsúlyozták, másrészt viszont arra is rámutattak, hogy ezekben az intézményekben „a szovjet viszonyok magyarországi átplántálása folyik...” A kezdetektől a rossz

⁴ Feljegyzés a dr. Bálint Istvánnal folytatott beszélgetésről, 1983. január 25. (Dr. Zinner Tibor birtokában)

⁵ Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) A Budapesti Népiügészség Elnöki (a továbbiakban: Népiügészség Elnöki.) iratai XXV. 2. a. XV. D. I. és D. II., 1945. május 5. és 17.

⁶ Uo. XXV. 2. a. XVI. B. 3. Dr. Major és dr. Molnár levélváltása, 1945. május 25-30.

⁷ Uo. XV. D. 4. 1945. május 30.

⁸ Uo. XV. D. 19. 1945. augusztus 30.

⁹ Uo. XV. B. 1. Dr. Resofszy Sándornak, a Budapesti Népiügészség (új) vezetőjének levele a Pestvidéki Államügészség vezetőjéhez.

¹⁰ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) Jelenkori Gyűjteménye (a továbbiakban: JGY) A Népfőügészség Elnöki iratai. Fogházfőorvosi jelentések, 1945. december 12.

ellátás, s a fizikai kényszer, valamint az egészségügyi feltételek minimális volta miatt nagy volt a halálozás.¹¹

A politikai rendőrségtől átadottakat a Budapesti Néppüzség a Markó utcában, a Pestvidéki Törvényszéken, a Gyűjtőfogházban és az ügyészégi fogdáknak őrizte.¹² A körülményekre utal, hogy „előállításuk nehézkés” volt. A hatályos jogszabályok alapján a védő csak olyan gyanúsítottal beszélhetett, akinek már elkészült a vádirata. A politikai pereknél gyakorta megesett, hogy a néppüzségek sokáig ki sem hallgatták a gyanúsítottakat, a védelmet tétlenségre kárhoztatták. Számos lefogottat ok nélkül hurcoltak meg. Ezek ártatlanságát a néppüzség később állapította meg, s akkor szabadlábra helyezték őket. Ha viszont tárgyalással folytatódott az eljárás, a védelem csak utólag terjeszthette be bizonyítékait, amire gyakran pótnyomozás következett. Az ügyek jobbra húzódtak, halasztódtak.¹³ A harmincas-negyvenes években évtizedet raboskodott illegális, majd 1945 után vezető tisztségeket betöltő kommunista Kovács István (1956. áprilisi megállapítása) szerint is a (kialakuló, majd virágzó) Rákosi-éra börtönviszonyaihoz képest a büntetőintézetekben a „Horthy-időszakban demokrácia volt”.¹⁴

A börtönökben és büntetés-végrehajtási munkahelyeken fogva tartott személyek (elítéltek és előzetes letartóztatásban lévők) számának alakulása 1945-től fokozatos emelkedést mutatott. A politikai ügyekben az országban (és a fővárosban) 1945-1947 között lefogottak számát, összetételüket (beleértve az internáltakét) a BM évente összegezte. PI. az 1945. október 1-jei adatok szerint a budapesti főkapitányság hatósági területén a politikai és köztörvényes ügyekben a rendőrség által lefogottak közül 35.771 főt politikai és háborús „vétségekért” fogtak le. A működés kezdetétől (1945. február 2-től) 1946. augusztus 30-ig 117.542 főt tartóztattak le, közülük 80.006 személyt a bünyügyi rendőrséghez tartozó büntettek miatt. Összesen 18.502 főt internáltak 1945 elejétől, közülük 920 az őrizetben elhunyt. Az ÁVO létrejötte után, 1947. január 1. és szeptember 1. között a 28 hatóság további 4.490 politikai büntettek elkövetésével meggyanúsított személyt tartóztatott le.¹⁵

Mindezek az adatok nagyságrendekkel haladják meg az elítéltekét, akiknek száma 1945-höz képest 1950-ben már a duplájánál is több volt. Az 1950-ben jogerősen büntetésüket töltő felnőtt korúak több mint kétharmada

¹¹ BFL Néppüzség Elnöki. XVI. B. 1. Jelentés a budapesti fogházak helyzetéről. A Markóban és a Contiban 1945. május 23-ig 14 fő hunyt el.

¹² Uo. XV. D. 5. és XV. H. 16.

¹³ Uo. XV. D. 7., XV. B. 1. és XV. D. 6.

¹⁴ Törvénytelen szocializmus i. m. 279.

¹⁵ Belügyminisztérium Központi Irattára 569.539/1947. Politikai ügyekben letartóztatottakkal kapcsolatos adatszolgáltatások iratai, 1945-1947.

munkás és paraszt volt (55,4 és 13,3 %), de az előzetes letartóztatásban lévőeknek is közel kétharmada az előbb rétegekből állt (45,9 és 10,14 %). Az ideológiailag támadott rétegek – a „Horthy-fasizmus képviselői” – és a börtönök világa aszinkronját az 1950 nyarától újra rendszeresített internálással és az 1951-es kitelepítéssel kívánták feloldani. Az elítéltek közül minden ötödik az 1945. évi, minden 10. az 1946. évi VII. tc. hatálya alá tartozó bűncselekményt „követett el”, a gazdasági életet körbefogó szabályokat az őrzöttek közül valamivel több mint 12 %-a „hágta át”. A büntetésüket töltők között legtöbben, mintegy 1/3 arányban a vagyoni elleni büntettek elkövetése miatt elmarasztaltak voltak.¹⁶ A háborús és népellenes vádakkal 1945. február 3. és 1950. január 1. között 26.997, a köztársaság és demokratikus államrend védelmére hozott „hóhértörvény” alapján 1946 tavasza 1950. január 1. között 5.861 főt marasztaltak el.¹⁷ A halálos ítéletek végrehajtása ugyancsak a büntetés-végrehajtás feladata volt, ezekről 1945. február 3-tól 1949. február 10-ig részletes kimutatások készültek, miként az 1945. április 26. és 1950. december 20. között legfelsőbb kegyelemre ajánlottokról, illetve a kegyelmi előterjesztések okainak „helyességéről” is.¹⁸

Ebből a kezdetektől az 1950-es évek elejéig tartó áttekintésből kitűnik, hogy nem csupán a lefogottakra (elítéltek számára, társadalmi hovatartozására, büntetésük tartamára stb.) vonatkozó statisztikai adatokat tartalmazzák a dokumentumok, hanem bizonyos fokig a büntetés-végrehajtási intézményekben uralkodó állapotokat meghatározó törvényhozói, államvédelmi és igazságszolgáltatási, valamint egyéb körülményekre is utalnak.

Az 1949. évi 17. sz. tvr. alapján megszűnt a Legfőbb Állami Számvevőszék, az Állami Ellenőrzési Központ és Budapest Főváros Számszéke, s a központi állami ellenőrzés feladatait az Állami Ellenőrző Központ (ÁEK) vette át, a minisztertanácsnak a Népgazdasági Tanács útján gyakorolt főfelügyelete alatt állva.¹⁹ Mindez meghatározta a büntetés-végrehajtás jövőjét is.

¹⁶ OL Politikatörténeti Gyűjteménye (a továbbiakban: PGY) 276. f. 63/324. ó. e. 22-27. és 66-69. Adatszolgáltatás az 1950. évi február hó 1. napján letartóztató intézetekben elhelyezett személyekről. A börtönökben őrzöttekről (átlag) évente a következő adatok ismertek: 1945: 8.247, 1946: 10.682, 1947: 12.641, 1948: 12.722, 1949: 15.802. Majd a későbbiekben: 1950: 18.359 fő, 1951: 21.214 fő, 1952: 35.039 fő, 1953: 34.368 fő, 1954: 23.276 fő, 1955. július: 32.923 fő, 1955. augusztus: 34.108 fő, 1955. szeptember: 35.108 fő, 1955. november 1.: 37.000 fő. (Törvénytelen szocializmus i. m. 279.)

¹⁷ Törvénytelen szocializmus i. m. 44. és 46. o., valamint Zinner Tibor: Háborús bűnösök pereit. Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások 1945-1949. Történelmi Szemle, 1985/1., 133-139. o.

¹⁸ Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez (a továbbiakban: Iratok) 4. (A sorozatot szerkesztette: dr. Horváth Ibolya, dr. Solt Pál, dr. Szabó Győző, dr. Zánthy János és dr. Zinner Tibor. Bp., 1995. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 55-220. (Eredetiben: OL JGY. XIX-E-1-z. 0090/1951.)

¹⁹ Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. I. Törvények és törvényerejű rendeletek. 1949. Bp., 1950. Közzéteszi: Mt. Elnökének Hivatala, 118-120.

Az ÁEK 1949. március 17-től 1950. szeptember 30-ig terjedő időszakban „tájékoztató vizsgálat”-ot tartott az Igazságügyi Ipari Vállalat Központjánál és üzemegységeinél, s a 18 hónapja fennállt szervezetnél komoly hibákat, hiányosságokat állapított meg. Ezt követően újabb és újabb vizsgálatokat tartott az ÁEK, így a Budapesti, Sopronköhida és Kalocsai Országos Börtönben, az Igazságügyi Mezőgazdasági Vállalat Központjánál, valamint a hartai és nagyfai gazdaságokban. Jelentéseikben leginkább azt vizsgálták az ellenőrök, hogy miként lehet a rabmunkáltatással az ország munkaerő-szükségletét még jobban kielégíteni. A megoldásról az IM illetékesei az Országos Tervhivatal elnökével egyeztettek.

Ilyen „részelőzmények” után készült el az ÁEK 30 oldalas „összefoglaló jelentése a letartóztatottak munkáltatása tárgyában”. 1951. február 22-én küldték meg dr. Molnár Erik igazságügyminiszternek egy ötoldalas, a jelentés főbb megállapításait tartalmazó átirattal. A lényeg: noha a 12.000 letartóztatott 62,5 %-a (7.500 fő) „tervgazdasági jellegű” munkát végez nagyüzemi jellegű termeléssel, s az általuk előállított 60 millió Ft a népgazdaságot „nagyösszegű rabtartási költségek alól” mentesíti, „a munkaképes letartóztatottak rendszeres, tervszerű és általános foglalkoztatása azonban még távolról sem valósult meg”.

Az Állami Ellenőrzési Központ épp ezért – és a többi hiányosság miatt – túlhaladottnak minősítette a letartóztatottak munkáltatásának szervezetét, mert az „a fejlődés jelenlegi fokán új, szélesebb körű alapra helyezést kíván”. Azaz: a rabok még erőteljesebb igénybevételével, kizsákmányolásával kell az irreális gazdasági célok megvalósítását elérni. Előírták az Országos Tervhivatal vezető szerepét a nehéz- és könnyűiparban, az építőiparban, a mezőgazdaságban foglalkoztatott rabok munkáltatásánál. A tárcák közül a Könnyűipari, a Kohó- és Gépipari, a Földművelésügyi Minisztérium, valamint az Országos Tervhivatal nem, míg az Igazságügyminisztérium ugyan átfogóan, de nem kellőképp szervezve foglalkozik a rabmunkáltatással. Az Igazságügyi Gazdasági Igazgatóság (IGI) bürokratikusága akadály, mert az 1950. június 17-én és július 18-án létrejött tárcaközi megállapodások nyomán úgy vette át a volt iparigazgatóságok feladatát, hogy arra szervezetileg nem készült fel, s a vállalatokat szakmailag nem irányítja és ellenőrzi, a vállalatok és a szaktárcák közé ékelődve azokat elszakította egymástól, helyenként teljes dezorganizáció következett be. A letartóztatottak bérezésének és szakmai képzésének anomáliái is gátolták a termelést.

Az IM Büntetőjogi Főosztálya keretében működött az 1948 közepe óta az igazságügyi vállalatok főfelügyeletét ellátó Igazságügyi Gazdasági Igazgatóság, valamint a Büntetésvégrehajtási Osztály. Ez utóbbi kapta feladatul, hogy a 6 országos büntetőintézetben, a 23 megyei bírósági és a 76

járásbírósi fogházban 1951. március 15-ig vegye számba a munkaképes letartóztatottakat, hogy az ÁEK, azaz a Népgazdasági Tanács, végső soron az MDP vezetésének céljait megvalósító kormány számára a büntetés-végrehajtási feladatokon túlmenően ismertté váljon, hogy a lefogottak miként használhatók fel a termelés céljaira. A rejtett tartalékok „feltárása” mellett növelni kellett a további „külmunkára foghatók kategóriáját” (akik már eddig is, 1950 elejétől 42 helyen dolgoztak). És így tovább... Majd következett a summázat: „Javasoljuk a letartóztatottak munkáltatása egész jelenlegi szervezetének megfelelőbb alapokra fektetését olyképpen, hogy megvalósuljon a munkáltatás egységes és tervszerű irányítása, a különböző termelési ágak megfelelő szakmai irányítása és ellenőrzése, továbbá a nagyobb munkahelyek szerint szervezett önálló vállalati termelés. Ebből a célból szükséges elsősorban a jelenlegi igazságügyi ipari vállalati üzemegységeknek, továbbá a mezőgazdasági vállalati gazdaságoknak önálló vállalatokká szervezése. Ennek végrehajtásával egyidőben a jelenlegi igazságügyi vállalati központok felszámolandók. Az új önálló vállalatokat a szaktárcák vegyék át, az IGI-t pedig ezzel egyidejűleg szüntessék meg. A javasolt átszervezések után az igazságügyi szervek feladata a munkáltatás kérdésében lényegileg csak a központi nyilvántartás, adatszolgáltatás és beirányítás, továbbá a munkaerők rendelkezésre bocsátása, őrzése és fegyelmezése képezze.” Végül kedvezmények megadását is javasolták.

A tárca 30 napot kapott arra, hogy a hozott intézkedéseiről tájékoztasson. A rabnyilvántartás rendszere 1951 augusztusának második felére elkészül – írta dr. Timár István főosztályvezető –, 63-ra emelték a letartóztatottakat foglalkoztató külmunkahelyek számát, ahol kb. 11.700 fő dolgozik. Összességében a „kb. 21.000 főből kb. 15.000 tervszerű munkában vesz részt”. Megkezdődött az üzemegységek szakosítása, a profilizálás és a vállalati decentralizálás. Az Országos Tervhivatallal erősödött az együttműködés. A bérezés tekintetében végrehajtották a 20/1/1951. N. T. (Népgazdasági Tanács-i) határozatának rendelkezéseit. E szerint a dolgozó letartóztatottak keresményének 20 %-át állami részesedés címen le kellett vonni, egyfajta pénzbüntetésként (amit a hatályos magyar törvények nem ismertek). Dr. Timár István szerint az összes külmunkahelyen 10 Ft-ot vonnak le rabtartási költség címén a dolgozó raboktól. A többi helyen viszont nem vonnak, mert „ezeknél a munkakeresmények egyelőre még ezt nem teszik lehetővé”... A dolgozó elítéltek élelmezésére fordított költséget napi 2,80 Ft-ról napi 4,50 Ft-ra emelték, de a különbözetet a dolgozótól vonják le.²⁰

²⁰ OL JGY. XIX-E-1-z. 0084/1951. (46. doboz)

Mindezeket követően, 1951. november 29-én hozta meg bizalmas, a Határozatok Tárában nem közölt határozatát a Népgazdasági Tanács „a letartóztatottak termelő munkában foglalkoztatásának egységes megszervezése” tárgyában. December 1-jével felállította a Közérdekű Munkák Igazgatóságát (a KÖMI-t).²¹ E szervezet létesítése valójában a rabmunka egységes szervezetének kiszélesítését és ún. tervgazdasági rendszerbe szervezésének céljait szolgálta.²² Az IGI helyett felállított KÖMI Vas Zoltán pyrrhusi győzelmét jelentette az ÁEK, adott esetben a Népgazdasági Tanács, tehát Gerő Ernő felett. Ugyan dr. Timár már 1951. június 21-i, ÁEK-hoz írott levelében említette, hogy az Országos Tervhivatal elnöke a korábbiakban az ÁEK javaslatától eltérőleg az IGI-hez hasonló szervezet mellett érvelt,²³ de az 1953-as cionistaellenes kampány során Vast Komlóra „száműzték” és – ez volt a fontosabb – az igazságügyiekkel szemben a belügyesek/államvédelmiek kezébe került a rabmunkáltatás- és őrzés.

A határozat szerint a KÖMI felállításával egyidejűleg az IM-ben Büntetés-végrehajtási Főosztályt kellett szervezni az IM Büntetőjogi Főosztálya alá tartozó Büntetés-végrehajtási Osztályból, s „ehhez .. tartozzék a KÖMI”. A dokumentum az Országos Tervhivatal, a különböző szaktárcák: közlekedés- és postaügyi, építőipari, pénzügyi közötti együttműködést írta elő.

A legfontosabb pontot azonban a II. fejezet tartalmazta. A KÖMI-t működésének megszilárdulása után „a Belügyminisztérium keretébe kell átadni”. Ezt alapozta meg az I/5. határozati pont is, miszerint az IM új főosztályának és a KÖMI-nek a kiadásait és bevételeit az állami költségvetésben az IM fejezetében külön cím alatt kellett előirányozni.

A rabmunka szisztematizálására és elkülönítő koncentrálására 1952. május 28-án hozott határozatot a Magyar Dolgozók Pártja Titkársága „a dolgozó letartóztatottak és internáltak munkájával kapcsolatos egyes kérdésekről” címmel.²⁴ A munkateljesítmény növelését és a szigorú fegyelem megteremtését tűzte ki célul a Titkárság. Egyrészt 1952. december 31-ig fel kellett számolni az összes olyan munkahelyeket, ahol a letartóztatottak, illetve internáltak rendes munkásokkal keverten dolgoztak. Másrészt az ekkor már BM alá tartozó KÖMI őrszemélyzetének munkáját

²¹ Iratok I. 335-338. A Népgazdasági Tanács határozata a letartóztatottak termelő munkában foglalkoztatásának egységes megszervezéséről, 1951. november 29. (Eredetiben: Legfőbb Ügyészség Irattára [a továbbiakban: Lf. Ü. Ir.], legfőbb ügyészi irathagyatékok [a továbbiakban: Irathagyatékok]. Az MDP KV 1956. augusztus 31., a büntetés-végrehajtás helyzetéről hozott határozatának előkészítő anyagai)

²² Törvénytelen szocializmus i. m. 158-161.

²³ Ld. a 20. sz. jegyzetet!

²⁴ Iratok I. 339-342. (Eredetiben: Irathagyatékok)

meg kellett javítani. Harmadrészt az őrizetben tartott munkateljesítményének növelése érdekében a számukra nyújtott kedvezményeket és elért teljesítményüket kirívó módon kapcsolták egybe.²⁵

Mindez a sok-sok mozzanatból összeálló folyamat vezetett el a Nép gazdasági Tanács 1952. július 24-i újabb határozatához, ami „a letartóztatottak termelőmunkában való foglalkoztatásának rendezéséről” szólt.²⁶ 1951/1952-ben a KÖMI létrehozása, a rabmunkatáborok egységes rendszerének kiépítése és tervgazdálkodásba integrálása a legklasszikusabb sztálini gyakorlatot, a GULAG-szisztéma meghonosítását és működtetését jelentette.²⁷ A belügyes/államvédelmi ellenőrzés teljessé vált: az ártatlanok letartóztatásának kiöltése és végrehajtása, a „beismerő vallomás”-ok brutális eszközökkel való kikényszerítése, majd az elítéltek fogdaügynökként való felhasználása és a szinte ellenszolgáltatás nélküli, iszonytató dolgoztatása, a szabadlábra helyezettek titoktartási nyilatkozatra presszionálása és ismételt (hozzátartozóikra is kiterjedő) megfigyelése, nyilvántartása mind-mind ebbe a sorba tartozott. (1954. október 18-án másfél millió főt tartottak nyilván „politikai bűnözőként”).²⁸

2. Az 1953-1955 közötti időszak

Még J. V. Sztálin életében a BM főosztályain, így a büntetés-végrehajtásin is felállították a politikai osztályt. A rendőrök, tűzoltók, légoltalmisták és a büntetés-végrehajtási őrség öntudatának, politikai és szakmai tudásának, fegyelmének, éberségének emelésekor e politikai szerv köteles volt „a személyi állományt a magyar nép, a Magyar Dolgozók Pártja, Népköztársaságunk kormánya, a magyar nép szeretett bölcs vezére Rákosi Mátyás elvtárs iránti határtalan hűségre, a felszabadító Szovjetunió, a nagy szovjet nép és az egész emberiség lángeszű vezére, Sztálin elvtárs iránti mélységes hálára és szeretetre nevelni”. „El kell érni – folytatódott a dokumentum –, hogy ... a büntetés-végrehajtási őrség tagjai készek legyenek bármikor, bármilyen körülmények között, akár életük feláldozásával is teljesíteni kötelességeiket.”²⁹ Mindez a szellemiség mutatkozott meg azokban az – államvédelmisták kihallgatásokon tapasztalt brutalitáshoz hasonló – eseményekben, amiket már a korabeli közvélemény előtt sem

²⁵ Törvénytelen szocializmus i. m. 160-162.

²⁶ Iratok I. 345-348. (Eredetiben: Irathagyatékok)

²⁷ Törvénytelen szocializmus i. m. 163-165.

²⁸ Iratok I. 497-499. (Eredetiben: OL PGY. 276. f. 74/38. ö. c.)

²⁹ OL PGY. 288. f. 30/1958/2. ö. e. 160-161.

tudtak titkolni. Sőt, a Gyűjtőfogház volt parancsnokát, Bánkuti Antalt emiatt négy évi börtönre el kellett marasztalniuk a hadbíráknak. Őt egy elítélt, Karácsony Szilárd 1952. nyári megszökése miatt – vizsgálat nélkül – Péter Gábor őrnagyból századossá vetette vissza. Ezt követően Kurucz Ferenc életfogytiglan tartó szabadságvesztés büntetésre ítélt 1952. december 17-én szökést kísérelt meg. „Bánkuti – félve, hogy újabb szökés esetén őt fogják szigorúan felelősségre vonni – abból a célból, hogy az elítélteket elrettentse, közvetlen előljárója felé javaslatot tett erre, hogy Kuruczot a többi súlyosan elítélt előtt verjék meg. Miután a javaslatot helybenhagyták, az illetékes előljáró jelenlétében – orvosi vizsgálat után – Kuruczot az elítéltek sorfala között Bánkuti, valamint az őrség parancsnoka és helyettese gumibottal kb. 20 percig verte. Az elítélt a verés következtében rövid idő múlva rosszul lett, majd aznap este meghalt. Bánkunit ezért az esetért december 31-én elbocsátották.”³⁰

A katasztrófa politika egyfajta beismerését mutatta, hogy napokkal a Rákosi Mátyást és hatalmat kisajátító társait ledorongoló, 1953. június 13-16. között tartott moszkvai „konzultáció” előtt, június 10-én a BM Garasin Rudolf vezette VII. főosztálya jelentést állított össze. Ebben az országban lévő letartóztatottak közül azokról tett említést, akik a BM VII. Főosztálya őrizetében – mint lefogottak, internáltak és katonai elítéltek – voltak, a várható létszámváltozásokat is jelezve. Június 1-jén 40.734 főt tartottak fogva. Közülük a KÖMI-nél, az építőiparban, a bányászatban és a börtönökben 28.302 fő dolgozott.

A jelentés szerint a KÖMI-nél 8.865-ből 3.837, a Bányaügyi Minisztériumnál 6.445-ből 1.316, az Építészeti Minisztériumnál 9.393-ból 3.328 fő, összesen 13.820 személy fog szabadulni.³¹

A különböző – itt részleteiben nem tárgyalt közkegyelmi intézkedések során – az ekkoriban a Garasin vezette főosztály által készített ütemtervek, kimutatások, valamint az 1953. július 26-i, az országos, megyei bírósági, járásbírósági börtönök, önálló és nem önálló munkahelyek, valamint a Központi Kórház parancsnokának készített szabályzat stb. alapján nyomon követhető, hogy a szabadulók közül hányan voltak a visszaesők, a terhes nők, a fiatalok, milyen létszámúak voltak az elítéltek különböző korcsoportjai, mely társadalmi-foglalkozási csoportok tagjaiként szenvedtek a korábbiakban stb.³²

Szeptember 19-én 22.577 fő volt még polgári és katonai letartóztatott, illetőleg internált. Közülük 16.649 főt polgári bíróság marasztalt el, előzetes

³⁰ Iratok 3. 370-371. (Eredetiben: Hadtörténelmi Levéltár, Katf. 005/1954. Péter Gábor és társai ügye. a Budapesti Hadbíróház 1953. december 24-én kihirdetett ítélete, 25-26. oldal.)

³¹ Iratok 1. 413-419. (Eredetiben: OL PGY. 276. f. 65/184. ő. e. 134-138.)

³² Belügyminisztérium Állambiztonsági Operatív Nyilvántartója, V-508, 0012/29/1953. TÚK/VII.

őrizetben volt 1.141 fő. Katonai elítélt 2.764 fő, katonai előzetes letartóztatásban lévő 389 fő volt. Internált 545, hadifogoly 1.269, míg Hortobágyra kitelepített 3.374 fő volt.³³

1953. november 18-án a Minisztertanács nem tárgyalta meg a közkegyelem gyakorlásáról szóló törvényerejű rendelet és a rendőrhatalósági őrizet alá helyezés intézményének megszüntetéséről, valamint a kitiltások feloldásáról szóló határozat végrehajtásáról készített jelentést. Azért, mert a Minisztertanács Titkárságának vezetője, Gergely Miklós szerint nem lehetett megtárgyalni olyan előterjesztést a „kormányprogram végrehajtásáról a törvényesség megszilárdítása terén”, amikor „változatlanul sok panasz és visszaélés, törvénytértés van a Honvédelmi Minisztérium és az államvédelmi szervek vonalán”. Mindez mutatta, hogy hiába vonták össze 1953. július 17-én a BM-t és az ÁVH-t, s helyezték hatályon kívül az ÁVH felállítását kimondó 1949. december 28-i kormányhatározatot, az új BM Kollégium tíz tagja közül csak kettő nem volt államvédelmista.³⁴ A Piros László és Czákó Kálmán legfőbb államügyész által készített előterjesztés szerint közel 748 ezer főt érintettek az intézkedések.³⁵

1953. november 23-án Piros László belügyminiszter-helyettes aláírásával újabb feljegyzés készült a közkegyelmi rendelkezések végrehajtásának adatairól. E szerint 758.611 főre vonatkoztak a közkegyelmi intézkedések. A két jelentés közötti különbség abból adódott, hogy a börtönökben lévő olyan személyek csoportját, akikre a közkegyelmi rendelkezésekben foglalt kedvezmények 1953. október 1. után fognak megmutatkozni, továbbá a javító-nevelő munkára ítélteteket, valamint a javító intézetekből elbocsátott fiatalkorúakat a kormányülésre készített elaborátumból kihagyták.³⁶

A polgári és katonai börtönökből 15.761 fő, a rendőrségi internálótáborokból 478, az államvédelmiekből 5.075 fő, az IM javító intézeteiből 654 fiatalos szabadult. Az 1951-es kitelepítettek közül 22.145 fő térhetett vissza a fővárosba, illetve a vidéki városokba a kényszerlakhelyéről (beleértve 7.281 Hortobágyon élő is). A büntetőbírószak 21.181 fő pénzbüntetését törölték, a kihágási bíróságok

³³ Uo. V-508. 44.

³⁴ Törvénytelen szocializmus i. m. 133.

³⁵ Iratok 2. 585-595. (Eredetiben: OL PGY. 276. f. 51/12. ö. e. 90-97.) A Legfőbb Ügyészség által 1953. október 2-án készített összeállítás hiányos, a belügyi/államvédelmi adatokat nem tartalmazza. (OL JGY. XX-10-a. (2. doboz) 00138/1953.)

³⁶ Iratok 1. 429-431. (Eredetiben: OL PGY. 276. f. 63/184. ö. e. 167-168.) 1955. december 31-ig az 1953. évi 11. sz. tvr. alapján bírósági eljárás folyamán közkegyelemben részesült 44.828 vádlott. 23.240 fő ügyét megszüntették, 20.279 főt elítéltek, de ugyanakkor közkegyelem alá vontak, 1.309 főt harmadkedvezménnyel ítélték el. (OL JGY. XIX-E-1-u. (4. doboz) 4/b. dosszié. Bírósági statisztika, iktatlan, 1-2.)

640.534 fő ügyében szüntették meg az eljárást, illetve törölték a büntetést stb.³⁷

A közkegyelmi intézkedések végrehajtásának ellenőrzése során, 1953. augusztus 28-án, majd szeptember 23-án a Legfőbb Ügyészség számos anomáliát állapított meg, többek között a BM VII. Főosztálya részéről is.³⁸ Ezt követően a szóvá tett hibákat kijavították. 1953. szeptember 10-én ideiglenesen szabályozták a büntetés-végrehajtás kérdését. Azért, mert az (ügyészségről szóló) 1953. évi 13. sz. tvr. 24. §-a értelmében az ügyész felügyeletet gyakorol a büntető és polgári ügyekben hozott bírói határozatok végrehajtásának törvényessége felett. Ez a rendelkezés szükségessé tette a Bp. azon rendelkezéseinek módosítását, amelyek viszont a büntetések végrehajtását, továbbá a feltételes szabadságra bocsátás engedélyezését ruházták az ügyészre.³⁹ 1953. december 31-én több körzeti börtönt megszüntettek, illetve járási börtönné alakítottak át.⁴⁰ Dékán István államvédelmi vezérőrnagy, belügyminiszter-helyettes figyelmét felhívta a Legfőbb Ügyészség a székesfehérvári vizsgálati fogdában észlelt tarthatatlan állapotokra.⁴¹ A Budapesti Körzeti Börtönben önálló konyhát állítottak fel.⁴² Mindezeket a büntetés-végrehajtás helyzetére is ható intézkedéseket követte 1954. június 12-én az új büntetőpolitikai irányelveket rögzítő MDP KV-határozat elfogadása.⁴³ Egységesen szabályozták a szabadságvesztés büntetés időtartama kiszámítását,⁴⁴ a fegyelmi büntetéseket és kedvezményeket a volt államvédelmi és katonai börtönökben elhelyezett letartóztatottak esetében, sportkedvezményeket rendszeresítettek és a munkaverseny során adható kedvezményekről is határoztak.⁴⁵ Folytatva az 1953. végén megkezdett folyamatot, újabb járási börtönöket szüntettek meg 1954. december 1-jén, illetve egy körzeti börtönt járási börtönné szerveztek át.⁴⁶

Magyarországon 1886-tól volt egységes börtön szabályzat, most az új Büntetés-végrehajtási Szabályzat előkészítése is megtörtént. Piros László belügyminiszter minisztertanácsi előterjesztésére a HM-ből Bata István, az IM-ből Erdei Ferenc, míg a Legfőbb Ügyészség részéről Czakó Kálmán tett észrevételt, amiket az előterjesztő figyelembe vett.

³⁷ Ua.

³⁸ OL JGY. XX-10-a. (1. doboz) 0178/1953. 252-259., valamint uo.(2. doboz) 490-497. „Jelentés”.

³⁹ Uo. 0173/1953. 262-277.

⁴⁰ Lf. Ü. Ir. 003.335/1953.

⁴¹ Uo. 05.659/1953.

⁴² Uo. 05.772/1953.

⁴³ OL JGY. XIX-E-1-u. (1. doboz) 18/1955. 1-7.

⁴⁴ Lf. Ü. Ir. 0010.576/1954.

⁴⁵ Uo. 0010.577/1954.

⁴⁶ Uo. 06.847/1954.

A Piros-féle, 1954. szeptember 10-i elaborátum szerint ugyan számos 1945 előtti jogszabályt hatályon kívül helyeztek, de vannak olyan később keletkezettek is, amik szintén „módosításra szorulnak”. Ezek között említette a N. T. 20/1/1951. sz. (már korábbiakban jelzett) határozatát. Helyette javasolta, hogy a büntetés-végrehajtás költségeit progresszíven állapítsák meg. (Példaként arra utalt, hogy az az elítélt, aki 3.850 kalória értékű ételmezést kap, az több (rab)tartásdíjat fizessen, mint az, aki 2.500 kalóriában részesül.) Javasolta, hogy az 1950. évi 38. sz. tvr.-ben említett „díjazás” helyett „munkabér” megjelölést használjanak a jövőben. Állást foglalt abban, hogy a büntetésük során elmebeteggé válók büntetését – szemben a hatályos gyakorlattal – megszakíthatják.

A mellékletben csatolt négyoldalas dokumentum huszonegy pontból állt. Az utolsó szerint a „halálbüntetést zárt helyen, az illetékes bíróság képviselője és az ügyész jelenlétében kell végrehajtani. A halálbüntetés csak kivételes esetben hajtható végre nyilvánosan. A kivégzett holttestét hozzátartozóinak kiadni nem szabad.” Az újabb előterjesztés változatot 1954. október 25-én láttamozta Györe József, belügyminiszter-helyettes, valamint Piros László. A röpszavazás során további 9 fő tett észrevételt. Darvas József népművelési miniszternek az előterjesztés 7. pontjára tett javaslatát (az elhunyt elítéltek holttestének hozzátartozók részére történő kiadását) Piros opponálta, s fenntartotta előterjesztését, miszerint csak indokolt esetben kerülhet erre sor. A Minisztertanács 1954. december 10-én tárgyalta meg az 1954. november 15-én véglegesített dokumentumot, amiben az szerepelt, hogy az elhunyt elítélt haláláról értesíteni kell a hozzátartozókat, de kizárólag indokolt esetben adható ki a holttest. A kormányülésen Hidas István azt javasolta, hogy „csak a halálbüntetéseknel, az életfogytiglaniaknál és a súlyos politikai büntetéseknel kell” szigoritást alkalmazni, azaz csak ezekben az esetekben ne legyen kiadható holttest. A kormányfő, Nagy Imre egyetértett Hidassal, mert mint mondotta: „... csak a halálbüntetésnél, és súlyos politikai büntetésnél nem lehet kiadni a holttestet”. Javasolta, hogy a rendelet 1954. december 31-én lépjen életbe. A módosításokkal elfogadott szöveget Piros László 1954. december 14-én felterjesztette, Vas Zoltán kiadmányozását engedélyezte, s a Magyar Közlöny 103. számában 1.105/1954/XII. 17. sz. alatt megjelent. A vitatott 7. pontban így fogalmazott: „A letartóztatott haláláról a hozzátartozóit értesíteni kell.” Míg a halálbüntetés során kivégzettek holttestének kiadhatatlanságát meg sem említette.⁴⁷

A halálbüntetéssel összefüggő vitát végül egy már 1954 elejétől folyt rendeletalkotás keretében oldották meg 1954. december 24-én. Az

⁴⁷ Minisztertanács Irattára (a továbbiakban: Mt. Ir), Minisztertanácsí jegyzőkönyv (a továbbiakban: Mt. jkv.) és előiratai, 1954. december 10.

igazságügyminiszter, a belügyminiszter, a honvédelmi miniszter és a legfőbb ügyész közös utasítása szerint a halálbüntetés végrehajtását követően „a kivégzett holttestét hozzátartozóinak sem lehet kiadni. A kivégzett eltemetetéséről a börtön gondoskodik.” E dokumentum rendelkezett arról is, hogy a halotti „anyakönyvben azt a körülményt, hogy a halál ítélet-végrehajtás következtében állott be, feljegyezni nem szabad”.⁴⁸

Már újból tobzódott a rákosista vezetés, amikor a Minisztertanács a belügyminiszter „Szigorúan titkos!” rendelkezésével kiegészítette a Büntetés-végrehajtási Szabályzatot. 1955. december 29-én ez öt olyan esetet rögzített, amikor „nem adható ki” a meghalt letartóztatott. Ezek között szerepelt, hogy „a halálraítélt és kivégzett személy holtteste ...”⁴⁹

3. Az 1955-1956 közötti időszak

Az 1948-ban, 1950-ben, 1953-ban kihirdetett kegyelmi rendelkezéseket az 1955-ös intézkedés⁵⁰ követte, jelezvén, hogy a büntetőpolitikai gyakorlat nem csupán a büntetés-végrehajtást juttatta a csőd szélére, hanem egyúttal azt is mutatta, hogy az új büntetőpolitikai irányelvek sem érvényesülhettek kellőképp, s a „liberális ítélezés” elleni támadás következtében egyre fokozódott az elmarasztaltak száma.⁵¹

Annak ellenére, hogy az „új szakasz” idején számos, a jogsértéseket felszámoló intézkedést hoztak, s a büntetés-végrehajtás helyzetéről már 1955 januárjában elkészült az 1954. december 17-én meglévő állapotokat tartalmazó jelentés, amit a legfőbb ügyész 1955. február 21-én intézkedés végett javaslatokkal együtt Piros László belügyminiszterhez továbbított, mégis a már akkori zsúfolt börtönállapotok ellenére a BM MDP PB-határozatra hivatkozva megszüntette a budapesti Markó utcai börtönt, valamint számos fővárosi kertületi és több járási büntetőintézetet. 1955.

⁴⁸ Iratok 4. 609-626. (Eredetiben: OL JGY. XX-10-a. 0096/1954., uo. 0518/1954., Lf. B. TÜK. El. 003.034/1954.), valamint Iratok 2. 791-793. (Eredetiben: Győr Megyei Bíróság Irattára, B. 009/1957. Földes Gábor és 13 társa ügye).

⁴⁹ OL JGY. XIX-E-1-z. (77. doboz) 003/1956).

⁵⁰ Uo. XIX-E-1-u. (4. doboz) 4/b. dosszié. Bírósági statisztika, 1956. július 20. Iktatlan 1-2. Az Elnöki Tanács határozata alapján az 1955. április 4-i amnesztiával kapcsolatban kegyelemben részesült politikai bűncselekmény miatt 1.167 elítélt, köztörvényi büntett miatt 800 fő, összesen 1.967 személy. Ezenkívül további 306 politikai ügyben elítélt (papok, nyugat-német háborús bűnösök, jugoszláv állampolgárok) és 89 volt SZDP-tag esetében tettek kegyelmi előterjesztést.

⁵¹ 1949. január 1. és 1956. október 23. között 701 ezer főt ítélték el Magyarországon büntető ügyekben, akik között igen sokan egyrészt politikai, másrészt a politikával, mindenekelőtt a gazdaságpolitikával összefüggő perekben kaptak marasztalást. Ezek számszerű adatait Zinner Tibor: Büntetőjog és hatalom című, 1996. november 14-i előadásában ismertette a Politikatörténeti Intézetben. A rendezők szerint a leadott kéziratot kiadják.

szeptember 1-jén a börtönök és a büntetés-végrehajtási munkahelyek 21.865 fő befogadására lettek kialakítva, ezzel szemben 35.051 főt őriztek (beleértve a szeptember 12-én visszaállított Markó utcai börtönt). Amíg a büntetés-végrehajtási munkahelyeken – ahol a rabok 46 %-át helyezték el – nem volt túlszűfolttság, addig a 4-5 fő befogadására alkalmas cellákban 10-12 személyt helyeztek el. Egyes helyeken még ennél is nagyobb létszámot kényszerítettek egy-egy fogdába. 8.347 fő (25,3 %) népköztársaság elleni, 7.292 fő (22,2 %) társadalmi tulajdon elleni, 7.244 fő (21,4 %) polgárok javai elleni, 1.172 fő (3,6 %) hatósági közeg elleni, a további 27,5 % egyéb büntett miatt töltötte büntetését. Július 1-jéig munkás és paraszt származású, foglalkozású volt az elítéltek 89,1 %-a. 1 éven aluli 9.215 fő (31,5 %), 1 évtől 3 évig terjedő 6.287 fő (21,5 %), 3 évtől 5 évig terjedő 4.503 fő (15,4 %), 5 évtől 10 évig terjedő 4.445 fő (15,2 %) és 10 évtől életfogytiglan tartó büntetését töltötte 3.363 fő (11,5 %).

A helyzet katasztrofális voltát vetítette előre, hogy a 3.953 előzetes letartóztatásban lévő 1 éven felüli börtönbüntetésre számíthatott, s további 12.307 elítélt várt arra, hogy megkezdhesse büntetésének letöltését. A bíróságokon folyamatban lévő közel 30.000 ügyben legalább 20-24.000 marasztalás volt várható, 80 %-ukban börtönbüntetés formájában.

Mindezek alapján a jelentés készítője szerint az egészségtelen, levegőtlen cellák „embertelen szenvedést okoznak az elítélteknek”. Lehetetlenné válik a büntetés céljának, az elítélt megjavításának, megnevelésének megvalósítása. Ugyancsak lehetetlenné válik a bírói ítékezés gyors végrehajtása, mert a zsúfolt börtönökbe több elítélt már nem helyezhető el. Ennek következtében a bíraskodás liberalizálódik. Mindebből következik, hogy torz az a magyarázat, miszerint a kb. 2.000 börtönférőhely megszüntetése képezi alapját a túlszűfolttségnek. Az elítéltek száma (évi átlagban) az ország lakosságához viszonyítva 1865-ben 16.024 fő (0,10 %), 1914-ben 12.911 fő (0,06 %), 1930-ban 7.269 fő (0,09 %), 1943-ban 8.500 fő (0,09 %), 1955-ben 31.767 fő (0,33 %) volt, illetve lett. 1949-től haladta meg a világháborús évek adatait az átlagbörtönszám.⁵²

Az aggasztó helyzet orvoslására a Legfőbb Ügyészség számos javaslatot tett: új büntetés-végrehajtási munkahelyek létesítését, régi börtönök helyreállításának mielőbbi befejezését szorgalmazta. A büntüldözési politikát illetően felvetette a kisebb jelentőségű ügyeknek már a nyomozati szakban való elterelését. A büntetéskiszabási politika revízióját sürgette. Jelezte azt, hogy a BM vegye revízió alá a feltételes szabadságra bocsátás terén alkalmazott merev gyakorlatát, s adja meg a „törvényi kedvezményt”. Végül, de nem utolsó sorban célzott arra, hogy az MDP PB

⁵² 1941: 10.475 fő, 1942: 13.507 fő, 1943: 13.597 fő és 1944: 12.720 fő. (Törvénytelen szocializmus i. m. 279.)

nyújtson segítséget a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett számtalan kisebb súlyú büntett megelőzésében.⁵³

Ennek a bizottsági keretekben folyt legfőbb ügyészégi vizsgálatnak végső változataként elkészített jelentés a börtönök zsúfoltságának okaival kapcsolatban a bűnüldözés helyzetét is elemezte. 1955. szeptember 1-jén a 35.051 elítéltből 16.443 fő nem dolgozott, s az 1954-es adatok alapján az őrizetben voltak 28 %-a visszaeső volt. Számos megalapozott kritikai észrevételt követően javasolták, hogy az egy éven aluli elítéltek közül azokat, akik a feltételes szabadságra bocsátás törvényi feltételeinek megfelelnek, 1955. december 1-jéig szabadítani kell. November 1-jéig 10 ezer fő részére munkahelyet kell biztosítani, s fel kell mérni a várható szabadulásokat és behívásokat. Revízió alá kell vonni a büntetéskiszabási politikát október 15-ig. És így tovább. A problémák megoldására az azonnal megoldandó feladatok között 11 pontot, a hosszabb időt igénybe vevők között 3 pontot (benne hat alponttal) javasoltak. Az egyik legfontosabb javaslat azt tartalmazta, hogy a BM, az IM és a Legfőbb Ügyészség egy közös állandó bizottságot állítson fel a bűnüldözési politika állandó figyelemmel kísérésére 1955. október 15-től.⁵⁴

Ilyen előzmények után (amikor 1955/1956 fordulóján 54 ezer elítéltnak kellett volna büntetését töltenie) ült össze az MDP KV 1955. november 9-12-én, hogy megvitassa a Politikai Bizottság által már 1955. november 3-án megtárgyalt jelentést, ami az őrizetesek, elítéltek létszámának alakulásáról és büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről szolt. A Legfőbb Ügyészségnek 1955. október 3-án küldte meg a BM az általa készített, szeptember 30-i, majd az október 10-i változatot is.⁵⁵ Ezek módosításához adatokat kapott a Legfőbb Ügyészség a Szolnok megyei bűnüldözés néhány tapasztalatát rögzítő feljegyzésből, a Fővárosi Főügyészségnek a börtön túlszűfolttság egyes kérdéseiről készített jelentéséből.⁵⁶ Másrészt viszont az MDP KV PB is tájékoztatva lett, amikor megkapta a Legfőbb Ügyészség jelentését, ami a BM államvédelmi szervei feletti törvényességi felügyeleti munkájáról szolt. Külön nem vitatta meg, hanem háttéranyagként felhasználta a novemberi PB- és KV-ülésekhez (valamint decemberben, amikor „a szocialista törvényességre vonatkozó párthatározatok végrehajtásáról a BM államvédelmi szerveinél” című

⁵³ Iratok I. 555-562. (Eredetiben: Lf. Ü. Ir. Irathagyatékok. Mátyai Pál főosztályvezető ügyész feljegyzése a büntetés-végrehajtás helyzetéről, 1955. szeptember 13.)

⁵⁴ Lf. Ü. Ir. Irathagyatékok. 1955. TÜK. 00395/2. Legf. Ü. sz.

⁵⁵ Uo. 20-1/151/1955. BM. sz. átirat és melléklete, valamint „Jelentés a Politikai Bizottsághoz az őrizetesek, elítéltek létszámának alakulásáról és a büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről”.

⁵⁶ Uo. Feljegyzés a Szolnok megyei bűnüldözés néhány tapasztalatáról, 1955. október 19., valamint Jelentés a börtön túlszűfolttság egyes kérdéseiről, 1955. október 26.

előterjesztést tárgyalta meg⁵⁷). A jelentés a büntetés-végrehajtással összefüggésben kitért arra, hogy a Büntetés-végrehajtási Parancsnoksággal együttműködve a Legfőbb Ügyészség szabályozta az elítéltek látogatását, levelezését stb. Ugyanakkor arra is hangsúlyozottan utalt, hogy „az államvédelmi szervek törvényességi felügyelete az elmúlt két esztendőben (amióta létrejött a Legfőbb Ügyészség) nem tudott megvalósulni”.⁵⁸

Az IM az MDP KV Adminisztratív Osztályának vezetőjéhez, Czinege Lajoshoz juttatta el a PB elé vinni kívánt jelentését, ami „a bíróságok ügyhátralékával kapcsolatban 1955. március 10-én hozott határozat végrehajtásáról” szól és 1955. június 29-én készült. A Legfőbb Ügyészség július 16-án tette meg észrevételeit. Az Adminisztratív Osztály dr. Molnár Erikhez küldött feljegyzését 1955. augusztus 4-én dátumozták. Hat nappal később Czinege Lajos kézhez kapta az igazságügyi tárca vezetőjének jelentését az MDP-hez való továbbítás céljából.

Hetek múltán viszont Czinege már arról tájékoztatta dr. Molnár Eriket, hogy a PB 1955. november 3-án fogja tárgyalni azt a jelentést, aminek témája: „A büntetőpolitika néhány elvi kérdésére vonatkozó 1954. júniusi K. V. határozat végrehajtásáról és javaslat az alaptalan bünvádi eljárások megszüntetésére, s ezen keresztül a bírósági ügyhátralék és őrizetek számának csökkentésére, illetve a börtönök túlszűfoltóságának felszámolására”. Azaz: a PB elé kerülő anyagba összevonták a két témát: az IM, illetve a BM által előterjesztett dokumentumokat. Október 27-én a legfőbb ügyészi státust betöltő helyetttest, Szalai Józsefet arról tájékoztatta a KV illetékese, hogy a PB elé azt a dokumentumokat viszik be, amit az Adminisztratív Osztály állított össze az IM-mel és a Legfőbb Ügyészséggel. Azzal a kéréssel továbbították Vég Béla KV titkárhoz, „hogy ne csak a börtönök jelenlegi helyzetében történjen változás, hanem biztosítva legyen büntetőpolitikánkban egy olyan gyakorlat kialakítása, amely biztosíték arra, hogy a jelenlegi helyzet ne ismétlődjen meg”.⁵⁹

Az MDP KV Politikai Bizottsága 1955. november 3-i ülésén vitatta meg az előterjesztést, ami a KV ülése elé került. Mutatja, hogy a rákosista vezetés szinte semmit sem értett meg az idők szavából, az akkoriban „genfi szellem”-mel jellemzett változásokról, mert a párt első számú vezetője a fő veszélyt a jobboldali veszélyben jelölte meg, továbbá „a genfi értekezlet óta az ellenség bizonyos fokig rendezte sorait.”⁶⁰ Az elfogadott határozatot⁶¹ 1955. december 8-án postázták.

⁵⁷ Vö. a Törvénytelen szocializmus i. m. 276-284. oldalai

⁵⁸ Iratok 5. 769-776. (Eredetiben: Lf. Ü. Ir. 0018.462/1955.)

⁵⁹ OL JGY. XIX-E-1-u. (3. doboz) K/11/E/46/13/1955. HK. és utóiratai.

⁶⁰ OL PGY. 276. f. 65/22. ó. e.

⁶¹ Uo. 276. f. 53/256. ó. e. 208-209. A KV határozatát (H/45/1956. sz. alatt) egyes pontjaiban 1956. június 13-án módosították.

A KV-határozat joggal állapította meg, hogy az igazságügyi és bűnüldöző szervek gyakorlati tevékenysége eltorzult, s a számszerű adatok alapján – a szokásoknak megfelelően – nem Rákosit, hanem a KV illetékes osztályát, valamint a bűnüldözőket és az igazságügyieket marasztalta el.⁶²

A Legfőbb Ügyészség 1955. december 7-én fűzött észrevételeket a tárca által készített jogszabály tervezetekhez. Ezekben szerepelt, hogy meg kell teremteni a javító-nevelő munka szélesebb körű alkalmazásának feltételeit, mert ezzel a BM Büntetés-végrehajtási Parancsnoksága nem foglalkozhat Piros miniszter döntése értelmében. Ám ezt úgy kell biztosítani, hogy abból ne legyen „burkolt internálás” legyen.⁶³

Az 1955. november 9-12-i KV-határozat után számos intézkedéssel igyekeztek normalizálni a helyzetet. A belügyminiszter, a honvédelmi miniszter, az igazságügyminiszter és a legfőbb ügyész közös utasítást adott ki a katonai bíróságok által jogerősen szabadságvesztés büntetésre ítélték egyes csoportjai ügyének felülvizsgálatára 1956. január 3-án, az osztályszempontok primátusa alapján.⁶⁴ (Hasonló intézkedést hoztak a polgári büntető bíróságok által elítéltek esetében is.)⁶⁵

A BM Kollégiuma megtárgyalta a KV határozatának végrehajtásáról készített, 1956. március 8-i jelentést. E szerint 1955. november 1-jén 37.027 fő volt börtönben, illetve büntetés-végrehajtási munkahelyen őrizetben. Kb. 14.000 főt a túlszűfolttság miatt nem tudtak befogadni. A létszámcsökkentést 1955. november 15-20. között kezdték meg. december 1-jén 35.238, 1956. január 1-jén 30.451, február 1-jén 28.820, míg a hó végén 27.836 fő volt őrizetben. 1955 októberéig a befogadás, azt követően a szabadítás adatai voltak nagyobbak. A legtöbb elítélt novemberben (4.750 fő) és decemberben (6.039 fő) feltételeken szabadult. Összesen 9.127 elítéltet bocsátottak feltételes szabadságra a KV határozat megjelenése óta (miközben 1955. november 20-án a Szovjetunió 251 főt átadott a büntetés további végrehajtására). A börtönök és a büntetés-végrehajtási munkahelyek kb. 25 ezer fő befogadására voltak alkalmasak 1956 márciusában, így közel 3.000 fő még mindig az ismertnél is nehezebb börtönviszonyok között élt. A tárca azonban úgy vélekedett, hogy egy helyesebb büntetés-végrehajtási rendszer vezethető be, aminek lényege az, hogy „a végrehajtás az elítélt és cselekménye társadalomra veszélyességétől függően különböző börtönökben (munkahelyeken) történik”. Ugyanakkor jelzi a szabadításokkal szembeni

⁶² Ua.

⁶³ Lf., Ü. Ir. Irathagyatékok. Észrevételek az Igazságügyminisztérium által készített jogszabály tervezetek téziseihez, 1955. december 7.

⁶⁴ OL JGY. XIX-E-1-z. (77. doboz) 0010/1956. A 00601. sz. közös utasítás.

⁶⁵ Uo. XIX-E-1-z. (77. doboz) 00138/1956. Ld. az 1. sz. mellékletet! „Polgári (29. sz. ut[asítás])” 1956. július 6-ig az 1955. novemberi KV-határozat alapján 11.398 fő esetében tettek kedvezményes elöljárókat. (Ld. az 50. sz. jegyzetet!)

averziót, hogy a jogerős büntetésüket töltők által beadott feltételes szabadlábra helyezési kérelmek közül 7.266-ot elutasítottak.⁶⁶ Ugyanakkor az SZKP XX. kongresszusát követően, 1956. április 14-én a legfőbb ügyész, a belügyminiszter és az igazságügyminiszter közös utasítást adott ki a „jogerősen elítélt, súlyos beteg, öreg, magatehetetlen elítéltek feltételes szabadságra bocsátása tárgyában. Összesen 57 fő politikai és 107 fő köztörvényes elítéltet szabadítottak 1956. április 30-ig.⁶⁷

Ezekre a rablétszám csökkentést célzó intézkedésre azért is szükség volt, mert 1955. július 1-jéhez képest 1956. december 31-re alig változott, sőt nőtt a végrehajtásra előjegyzett börtönbüntetések száma: 27.322-ről 27.796-ra nőtt. Ugyanakkor a végre nem hajtott börtönbüntetések száma 1955. július 1-jén 9.071 (33 %), míg 1956. december 31-én 2.517 (9 %) volt. Azaz: a hozott intézkedéseknek lett foganatja, noha az 1956. november 4-ét követően bekövetkezett menekülési hullám is közrejátszott a csökkenésben. A büntetés-végrehajtás felfüggesztésének gyakorlatát országos adatok alapján elemző legfőbb ügyészségi vizsgálat szerint rendkívül sok olyan ügy volt, amiben a tárca rendelte el a büntetés végrehajtásának felfüggesztését. Állásfoglalásairól a bírósági büntetés-végrehajtási iroda igen sok esetben nem kapott értesítést, ezért a büntetést hónapokon át nem hajtották végre.⁶⁸ Épp emiatt hívták fel a tárca vezetőjének figyelmét arra, hogy az ügyészi szervezet által saját hatáskörben végzett vizsgálatok tapasztalatai alapján részletesen értékelje a tárca a halasztási gyakorlatot, s általában a büntetés-végrehajtás tapasztalatait és ezt követően utasítsa a bíróságokat a jogszabályok maradéktalan betartására.⁶⁹ Sőt, a helyzet további is romlását mutatta, hogy egyes megyei börtönök a terhelteket nem állították elő a Legfelsőbb Bíróság másodfokú eljárásaira.⁷⁰

Rákosi bukása és ilyen előzmények után 1956. augusztus 31-én hozott határozatot az MDP Politikai Bizottsága a büntetés-végrehajtás helyzetéről. A kialakult gyakorlatról megállapította, hogy nem felel meg sem az 1955. novemberi, de különösen nem az 1956. július 18-21-i határozatok szellemének. Ez utóbbin, „A pártegységgel a demokráciáért” jelszó alatt ülésező pártgrémium határozatában nagy fontosságot tulajdonított „a szocialista törvényesség hiánytalan biztosításának, az államvédelmi és igazságügyi szervek munkája hathatós megjavításának”.⁷¹ Ezek után érthető, hogy a büntetés-végrehajtás helyzetét értékelő határozat szerint „Súlyos hibák vannak a szocialista büntetés-végrehajtás alapelveinek

⁶⁶ Ua.

⁶⁷ Uo. XIX-E-1-z. (78. doboz) 00158/1956. A 10-901/1956. sz. közös utasítás.

⁶⁸ Uo. XIX-E-1-z. (86. doboz) 003/106/1958.

⁶⁹ Ua.

⁷⁰ Lf. Ü. Ir. 4.260/1956.

⁷¹ Törvénytelen szocializmus i. m. 308-309. o.

megvalósításában és részben értelmezésében is. Nem érvényesül megfelelően a javító-nevelő munka, ahelyett a büntetés megtorló jellege kerül előtérbe. A kategorizálás, a munkáltatás, valamint a bv. állomány nem kielégítő felkészültsége nem biztosítja a szocialista büntetés-végrehajtás érvényesítését, azt, hogy börtöneinkben kifogástalan rabfegyelem és emberséges bánásmód érvényesüljön, mely alapja a megtévedt, de még a törvényeinkkel tudatosan szembenálló elemek átnevelésének is.” Az új legfőbb ügyészt, Non Györgyöt egy bizottság felállításával bízták meg, aminek feladata a „büntetés-végrehajtás jelenlegi helyzetének elvi és gyakorlati szempontból történő” felülvizsgálása és a szükséges javaslatok (és a jelentés) kidolgozása, MDP PB elé terjesztése 1956. november 30-ig.⁷²

A KV Adminisztratív Osztálya által a legfőbb ügyész részére készített nyolccoldalas elaborátumban összefoglalta a bizottságra váró feladatokat. 15 börtön és büntetés-végrehajtási munkahely megtekintését javasolta szeptember 25. és október 25. között. Úgy vélte, hogy a helyszíni tájékozódás alkalmával a bizottság tagjai vizsgálják meg az elhelyezést, a fogvatartás törvényességét, az anyagi és egészségügyi ellátást, a bánásmódot, a magaviseleti szabályok betartását, a fegyelmi büntetéseket, a munkáltatást és bérezést, a nevelést, a feltételes szabadságra bocsátást, a büntetés-végrehajtás személyi állományának helyzetét, valamint az ügyészi felügyeletet. A közösen elkészítendő összesítő jelentést 1956. november 15-ig kívánta megalkotni. Végül 13 dokumentumot is rendelkezésre bocsátott.⁷³

A bizottság működése idején kapta kézhez Garasin Rudolfnak, a BV Parancsnokság vezetőjének a letartóztatottak sajtótermékkal való ellátásáról szóló jelentését a legfőbb ügyész.⁷⁴

A szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának jelenlegi helyzetéről összeállított legfőbb ügyészégi, 1956. szeptember 24-i jelentés azokat a

⁷² Lf. Ü. Ir. Irathagyatékok. A bizottság tagjaivá kinevezték: Csikesz Józsefnét, a Budapesti Pártbizottság titkárát, Gábris Mihályt, a belügyminiszter első helyettesét, Czinege Lajost, a KV Adminisztratív Osztályának mb. vezetőjét, Horváth Zoltánt, a Népszava felelős szerkesztőjét (aki 1949. július 31. és 1956. március 29. között volt őrizetben, s 1956. június 15-én rehabilitálták, hatályon kívül helyezve 1950. november 24-én, majd december 11-én életfogytiglan tartó fegyházra szóló büntetését), Máti Pált, a Legfőbb Ügyészség Titkárságának vezetőjét, Sárközi Endrét, az igazságügyminiszter katonai helyettesét, Sebes István külügyminiszter helyettesét és dr. Vida Ferenc legfelsőbb bírósági bírót.

⁷³ Ua. Ellenőrzési terv, a N. T. 407/21/1951. és 297/1952. sz., valamint az MDP KV Titkárságának 1952. május 28-i határozatai, Horváth Zoltán levele és az annak kapcsán a Gyűjtőfogházban tartott ellenőrzéséről készült feljegyzés, egy további feljegyzés a KV 1955. novemberi határozatának végrehajtásáról, az 1955. szeptember 26-i jelentés a börtönökben és nevelőintézetekben lévő fiatalokriak helyzetéről, a belügyminiszter 15. sz. parancsa az 1956. évre, a BV országos értekezlet anyaga az 1956. első félévi munkáról, a BV szabályzat, és az annak egyes pontjait kiegészítő, illetve módosító tervezet, valamint a M. T. 1.105/1954. sz. határozata.

⁷⁴ Ua.

szempontokat vizsgálta, amiket a KV illetékesei a felállított bizottság számára megszabtak.⁷⁵

1956. október 2-án azonban ülést tartott a kormány. A belügyminiszter és az igazságügyminiszter közös előterjesztése szerint a törvényesség megszilárdítása érdekében az államigazgatás átszervezésének határidejével azonos időpontban a büntetés-végrehajtás felügyeletét az igazságügyminiszter hatáskörébe kell utalni, a büntetés-végrehajtási intézményeket és a teljes személyi állományt a BM-nek át kell adni az igazságügyminiszter részére. Az őrség tagjainak jogállásában változás nem áll be, a részükre biztosított szociális juttatásokat és kedvezményeket továbbra is kapják. A feltételes szabadságra bocsátásnak és a büntetés félbeszakításának jogát az IM vezetőjére kell ruházni, aki a Bp. módosításával együtt ezt a kérdést az országgyűlés októberi ülészsaka elé terjeszti. Végül a Mt. a KÖMI BM alá helyezésétől szóló 2.033/10/1952. sz. határozatát hatályon kívül helyezi.

A Mt. 3.624/X. 15./1956. sz. határozata kimondta, hogy a büntetés-végrehajtás felügyelete, intézményei és teljes személyi állománya (az 1956. szeptember 1-jei állapot szerint) az igazságügyminiszter hatáskörébe kerül. Az őrség jogállásával, a feltételes szabadságra bocsátás és a büntetés félbeszakítás jogkörével, a KÖMI BM felügyelet alá helyezésének hatálytalánításával összefüggő előterjesztéseket szintén elfogadta. Végül a HM irányítása alá tartozó fegyelmező zászlóalj felügyeletét is az IM vezetőjének hatáskörébe vonta.⁷⁶ Ezek alapján érthető, hogy október 3-án a legfőbb ügyész első helyettese, Szalai József azzal a megjegyzéssel továbbította az IM vezetőjéhez a büntetés-végrehajtás felett törvényességi felügyeletet gyakorló osztály feljegyzését tájékoztatás céljából, hogy „a büntetés-végrehajtás belügyminisztériumi hatáskorból igazságügyminisztériumi hatáskörbe való átadására figyelemmel”. Dr. Molnár Erik a vezetők között, nyolc napon át köröztette a dokumentumot.⁷⁷

4. 1956 ősze után

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1957. január 27-én kelt 3.049/1957. sz. határozatában elvileg egyetértett azzal, hogy a büntetés-végrehajtási szervek felügyelete a BM-től az IM-hez kerüljön át, de az

⁷⁵ Uo. XIX-E-1-u. (2. doboz) M/431/1956. 1-12.

⁷⁶ Mt. Ir., Mt. jkv. 1956. október 2.

⁷⁷ Ld. a 75. sz. jegyzetet!

átadást nem tartotta időszerűnek.⁷⁸ Az IM kormány megbízottjának a tárca átszervezéséről és azok gazdasági kihatásáról a Gazdasági Bizottsághoz készített előterjesztése azt tartalmazta 1957. február 5-én, hogy a büntetés-végrehajtási főosztály új szervezetének végleges kialakítására a főosztály tényleges átvétele után kerül sor.⁷⁹

Az 1957. január 27-i kormányhatározat felhívta a két előterjesztő, a belügyminiszter és az igazságügyminiszter figyelmét, hogy újra vizsgálják meg a büntetés-végrehajtás helyzetét, s 1957. július 15-ig új javaslatot készítsenek a kormány részére. Az 1957. április 2-i, új, IM-ben készített és a BM által nem láttamozott előterjesztés szerint mindazok az okok, amik miatt elhalasztódott a büntetés-végrehajtás átadása, fokozatosan megszűntek. Sőt, az előirt határidőnél hamarabb azért vetették fel a kérdést, mert az átvétel a közeljövőben, június 1-jei határidővel megtörténhet.⁸⁰

Az 1956. november 4-ét követő megtorlás és a büntetés-végrehajtás összefüggéseivel e helyütt nem foglalkozom.⁸¹ Az 1957. december 31-én elfogadott büntetőpolitikai elvek alapján a büntetés-végrehajtás munkájában számos intézkedést hoztak és terveztek.⁸² Mindezeket tartalmazták az éves jelentések is.⁸³

Az IM 5 éves távlati tervéről az MSZMP KB Titkársága részére összeállított dokumentáció tervezetében 1960. június 16-án szerepelt az új büntetés-végrehajtási törvény elkészítése. Itt utaltak arra, hogy szükséges a Titkárság előzetes hozzájárulása az 1957-es PB-határozat megvalósításához, mert 1961. január 1-jétől a tárca már szerette volna a büntetés-végrehajtást irányítani. Az 1960. június 28-án az MSZMP illetékeseihez megküldött előterjesztésben azonban már sem a törvény megalkotása, sem a büntetés-végrehajtás átvétele nem szerepelt.⁸⁴

Az 1956-ot követő megtorlás lezárulta, a mindenható államvédelmi/belügyi szempontok visszaszorulása tette lehetővé az 1956 októberében eldöntöttek megoldását 1963. november 1-jén. Ez egyúttal jelzi azt is, hogy a „szocialista törvényesség”-re történő akkori (és későbbi) hivatkozás és a gyakorlat között kiáltó ellentét húzódott.

⁷⁸ Lf. B. TÜK. Elnöki és elnökhelyettesi irathagyatékok. Iktatlan. Előterjesztés a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormányhoz, 1957. április 2.

⁷⁹ OL JGY. XIX-E-1-z. (80. doboz) 005/1957.

⁸⁰ Ld. a 78. sz. jegyzetet!

⁸¹ Zinner Tibor: Az igazságszolgáltatás irányítása és az 1956-1963 közötti büntető igazságszolgáltatás. In: Sortúzek – 1956. III. jelentés, Lakitelek, 1996. Antológia K., 63-112. o.

⁸² OL PGY. 288. f. 30/1959/6. ö. e. 1959. október 14.

⁸³ Uo. 288. f. 30/1958/6. ö. e. 1959. január 14., 288. f. 30/1959/6. ö. e. 1960. január 11., 288. f. 30/1961/6. ö. e. 1962. január 12.

⁸⁴ OL JGY. XIX-E-1-z. (103. doboz) 0070/1960.

A MAGYAR BÖRTÖNÜGY TÖRTÉNETÉNEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

Összeállította:

Mezey Barna, Stauber Péter, Tala Péterné

- I. Büntetések, büntetési rendszer
- II. Szabadságvesztés-börtönügy
- III. Külhoni tapasztalatok
- IV. A magyar büntetés-végrehajtás egyes kérdései
- V. Magyar büntetés-végrehajtási intézetek
- VI. Források, dokumentumok

I. Büntetések, büntetési rendszer

Amikor az állam öl ... Halálbüntetés kontra emberi jogok (Az Amnesty International jelentése 1989), 1990

Angyal Pál: A magyar büntetőjog tankönyve I-II., Budapest, 1920

Angyal Pál: A közvélemény-büntetés, Budapest, 1933

Angyal Pál – Degré Alajos: A XVI-XVII. századi erdélyi büntetőjog vázlatja, Budapest, 1943

Antalfy György: Szalay László, a reformkor politikai-jogi gondolkodója, Budapest, 1983

Balás Elemér: A halálbüntetésről, Budapest, 1990

Balla Károly: Vélemény a büntetési mód javítása iránt, Pest, 1841

Balogh Jenő: Büntető törvényeink módosításához, Budapest, 1900

Balogh Jenő: A büntetőjog válsága, Budapest, 1910

Balogh László – Pál László: Kriminálpedagógia, Budapest, 1977

Balogh László – Horváth Tibor: Büntetés-végrehajtási jog I., Budapest, 1983

Barabás Tünde: Rendszerváltás, bűnözés, szankciók. Társadalmi átalakulás és bűnözés. Magyar-német Kriminológiai Szimpózium, Budapest, 1995

Baumgarten Izidor: Az új irányzatok a büntetőjogban, Budapest, 1909

Bárd Károly: A büntető hatalom megosztásának buktatói, Budapest 1987

Bárd Károly: Európai büntetőpolitika, In: Tények és kilátások.

Ünnepi tanulmányok Király Tibor tiszteletére, Budapest, 1995

Beccaria, Cesare Bonesana: Büntetés és büntetés (ford.: Sebestyén Pál), Budapest, 1967 [korábbi kiadások: A bünökről és a büntetésekről, Zágráb, 1834, Büntetés és büntetés, Budapest, 1967]

Békés Imre: Dogmatika és büntetőpolitika, Jogtudományi Közlöny, 1986/12.

Békés István: Magyar ponyva pitaval a XVIII. század végétől a XX. század kezdetéig, Budapest, 1966

Béli Gábor – Kajtár István: Az osztrák (-német) büntető-jogszabályok hatása a magyar jogban a 18. században (A Praxis Criminalis), Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből, Pécs, 1988, 39-56. o.

Béli Gábor: A büntetés, In: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog, Budapest-Pécs, 1999, 166-178. o.

Bentham, Jeremias: Polgári és büntető törvényhozási értekezések (ford.: Récsi Emil), Kolozsvár, 1842

Benyovszky, Karl: Galgen und Henker im alten Pressburg (Pozsony), Bratislava-Pressburg, 1933

Berend Béla: Büntetőjogi reformok és reformerek 100 év előtt – mai szemmel, Budapest, 1948

Bernolák Nándor: A modern büntető politika és a társadalom kötelességei, Budapest, 1908

Blutman László: A fogvatartás bírói felülvizsgálata: a habeas corpus és az európai alapjogok között, Jogtudományi Közlöny, 1993/8-9.

Borsos István: A pozsonyi rendkívüli törvényszék és a gályarabok története (1674-1676), Szentgottárd, 1911

Both Ödön: Szeged város büntetőbíráskodása 1848-ban, Szeged, 1958

Bócz Endre: Büntetés kiszabás Európában, Magyarországon, In: Studia Juridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 124., Pécs, 1996

Bócz Endre: Miért büntessünk? Hogy büntessünk?, In: Tanulmányok Szabó András 70. születésnapjára, Budapest, 1998

Bódiné Beliznai Kinga: Szabadságvesztés-büntetés a középkori Magyarországon, különös tekintettel a fejedelmi Erdélyre, In: Jogtörténeti Értekezések 22., Budapest, 1998, 40-55. o.

Bónis György: A magyar büntető törvénykönyv első javaslata 1712-ben, Budapest, 1934

Bónis György: Magyar jogtörténet, Kolozsvár, 1942

Bónis György: Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1689-1708, Budapest, 1962

Bónis György: Középkori jogunk elemei, Budapest, 1972

Büntetési és börtönrendszerünk reformja. A Magyar Jogász Egylet

börtönügyi bizottságában 1889. április 27.-május 15. lefolyt vita. Magyar Jogász Egyleti Értekezések, Budapest, 1889

Bródy Ernő: Nemzetgyűlési beszédei 2., A botbüntetésről, Budapest, 1922

Büntetés-végrehajtási rendszerek, büntetés-végrehajtási jog (Szakirodalomgyűjtemény), Budapest, 1980

Carrara, Francesco: A büntető jogtudomány programja (ford.: Baksics Gusztáv) I-II., Budapest, 1878-1879

Csapó Csaba: A szögekkel kivert Ráday-bölcső. Egy várbörtön anatómiája, Korall, 2000

Csatsko Imre: Büntetésjogi elméletek tekintettel a büntetés fajaira, különösen halálbüntetésre; miképp gyakoroltatott ez régi s újabb népeknél, Bécs, 1843, Történeti rész, Győr, 1843

Csatsko Imre: A büntetőjog elemei vezérfonalul bírák- és ügyvédeknek, Pest, 1850

Csatsko Imre: A büntetésrendszerről általában, különösen a halálbüntetésről Poroszországban, Pest, 1870

Csemegi Károly: Művei I-II., Budapest, 1904

Csizmadia Alajos: A bűnözés világa. Tanulmányok a bűnről, a bűnözésről és a kriminalitás terén kifejtendő állami és társadalmi reakcióról, Pécs, 1904

Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László: Magyar állam- és jogtörténet, Budapest, 1986

Csóti András – Lőrincz József: Múlt és jövő. Jogharmonizáció és nemzeti sajátosságok, Börtönügyi Szemle, 1997/2.

Deák Ferenc beszédei 1829-1847, összegyűjtötte Kónyi Manó, Budapest, 1882

Degré Alajos: Az úriszéki peres eljárás a Dunántúlon a XVIII-XIX. században, Levéltári Közlemények, 1961, 124. o.

Dénes Iván Zoltán: Konzervatív és liberális program 1845-1847. A magyar polgári átalakulás kérdései. Tanulmányok Szabad György 60. születésnapjára, Budapest, 1984

Déri Pál – Budai Attila: Korszerű bűnüldözés, Budapest, 1991

Diósi György: A bekötött szemű istennő. Kalandozások a jog történetében, Budapest, 1967

Dombóváry Géza: Fenyítő eljárás és büntetési rendszer Pest megyében a XIX. század első felében, Budapest, 1906

Dombóváry Géza, ifj.: Adalékok Bihar vármegye XIX. század eleji fenyítő-eljárásai gyakorlatához, Budapest, 1918

Dombóváry Géza: Fenyítőeljárásai és börtönügyi adalékok vármegyéinknek XIX. század eleji gyakorlatából, Budapest, 1931

- Domokos Andrea:** A székely faluközösség erkölcsi és jogi normái, In: Tanulmányok Szabó András 70. születésnapjára, Budapest, 1998
- Drágffy Miklós:** Biztonsági intézkedések a francia büntető-törvény tervezetében, Budapest, 1937
- Eckhart Ferenc:** Alkotmány- és jogtörténet, Budapest, 1946
- Eckhart Ferenc – Bónis György – Degré Alajos:** Magyar állam- és jogtörténet, Budapest, 1951
- Eckhart Ferenc:** A földesúri büntetőbíráskodás a XVI-XVII. században, Budapest, 1954
- Eckhart Ferenc – Degré Alajos:** Magyar állam-és jogtörténet, 1956
- Erdősi Emil:** Büntetési rendszerünk továbbfejlesztésének néhány feladata, Jogtudományi Közlöny, 1975/5.
- Az 1902. január 25-én és február 1-én (A feltételes elítélésről) a Magyar Jogászegyletben tartott vita, Budapest, 1902
- Az (ezerkilencszázhetvennyolcadik) 1978. évi IV. törvény (Btk.) előkészítése IX-XI. (szerk.: László Jenő), Budapest, 1989-1991
- Fayer László:** Büntetési rendszerünk reformja, Budapest, 1892
- Fayer László:** A magyar büntetőjog tankönyve, Budapest, 1900
- Faludy György:** Pokolbéli vig napjaim. Visszaemlékezések, Budapest, 1989
- Fehér Lenke:** A beszámíthatóság hiánya és korlátozottsága a büntetőjogban, Kandidátusi értekezés, 1991
- Fehér Lenke:** Elmebetegség – büntetőjog – beszámíthatóság, Budapest, 1993
- Fehér Mátyás Jenő:** Középkori magyar inkvizíció, Buenos Aires, 1968
- Fehérváry István:** Szovjetvilág Magyarországon 1945-1956, München-Santa Fé, 1984
- Fehérváry István:** Börtönvilág Magyarországon 1945-1956, 1978
- Feltételes szabadságra bocsátás. 6300/1938. IM sz. rendelet, Budapest, 1938
- Ficsor Mihály – László Jenő:** Elgondolások a büntetési rendszer továbbfejlesztéséről, Magyar Jog, 1976/9-10.
- Finkey Ferenc:** A magyar büntetőjog tankönyve, Budapest, 1909
- Finkey Ferenc:** Az észak-amerikai büntetőjog mai vezéreszméi és reformintézményei, Budapest, 1911
- Finkey Ferenc:** A kir. ügyészség teendői az új büntető novellával kapcsolatban, Budapest, 1928
- Finkey Ferenc:** Büntetéstani problémák, Budapest, 1933
- Finkey Ferenc:** A XX. század büntetési rendszerének reformkérdései, Előadás, Budapest, 1935
- Firon András:** Káinbélyeg. Nyugdíjazzuk-e végleg a hóhért? Budapest, 1991

Fonyó Antal: Büntetési rendszerünk továbbfejlesztésének kérdései, Jogtudományi Közlöny, 1974/9.

Fonyó Antal – Földvári József – Horváth Tibor: Büntetőjogi módszerek és eszközök fejlődése a Magyar Népköztársaság büntetőjogában. Nemzeti jelentés az AIDP budapesti kongresszusára, Budapest, 1974

Földesi Tamás: Jog és igazságosság. Büntetőjog és igazságosság, Budapest, 1989

Földvári József: A büntetés tana, Budapest, 1970

Földvári József: Kriminálpolitika, Budapest, 1987

Földvári József: Magyar büntetőjog. Általános rész, Budapest, 1990

Földvári József: Magyar büntetőjog. Általános rész, Budapest, 1997

Friedmann Ernő: A határozatlan tartamú ítéletek, Budapest, 1910

Garay Benő: A halálbüntetésről, Budapest, 1893

Gál Farkas: Az úriszék előtt, Budapest, 1984

Gál László: Javallat (Az első erdélyi magyar nyelvű büntető-törvénykönyv tervezet, 1839), Budapest, 1992

Gárdai Gyula – Vigh József: Észrevételek büntetési rendszerünk problémáihoz, Magyar Jog, 1969/10.

Gárdus Ferenc: A magyar büntetési jogi kódex problémája, Miskolc, 1941

Gombás András: Bűn és bűnhődés a régi Szentmihályon, In: A Nyíregyházi Józsa András Múzeum évkönyve IV-V., (szerk.: Csallány Dezső), Nyíregyháza, 1964

Gönczöl Katalin: A veszélyes bűnöző fogalmának kifejlődése a magyar polgári büntetőjog-tudományban, Magyar Jog, 1976/11.

Gönczöl Katalin: A visszaeső bűnelkövetők tipológiája, Budapest, 1980

Gönczöl Katalin: A rehabilitációs ideológia csődje. Börtönreformok az amerikai kontinensen, Belügyi Szemle, 1979/2.

Gönczöl Katalin: Gazdaság – bűnözés – büntetőpolitika, Valóság, 1988/10.

Gönczöl Katalin: A büntető-hatalom korlátai – a társadalompolitika lehetőségei, Doktori értekezés, 1989

Gönczöl Katalin: Bűnös szegények, Budapest, 1990

Gruber Lajos: A feltételes elítélés, Budapest, 1891

Györgyey Ferenc Aladár: Lägerhumor, Budapest, 1990

Hack Péter: Az új alkotmány és a büntető-igazságszolgáltatás In: Tények és kilátások. Ünnepi tanulmányok Király Tibor tiszteletére, Budapest, 1995

- Hacker Ervin:** A visszaeső büntetések kriminalitása és szigorított dologházba való utalásuk, Miskolc, 1938
- Hacker Ervin emlékkötet** (szerk.: **Lévai Miklós**), Kriminológiai tanulmányok 28., Budapest, 1989
- Hadik Béla:** A bosszú mint jogvédelmi eszköz. A vérbosszú fogalma és nyomai a magyar jogvédelem múltjában különös tekintettel az Árpád-korra, Budapest, 1932
- Hadik Béla:** Vérbulcsú, Budapest, 1942
- Hajdú Lajos:** Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet, Budapest, 1971
- Hajdú Lajos:** Büntett és büntetés a XVII. század utolsó harmadában, Budapest, 1985
- Hajdú Lajos:** Bűnözés és büntetés-bíráskodás a XVIII. század hetvenes éveinek Magyarországon, Budapest, 1996
- A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon (szerk.: **Horváth Tibor**), Miskolc, 1991
- Hegedüs Géza:** Anyagi büntetőjog az Árpádházi királyok korában, Budapest, 1935
- Heller Erik:** A büntetőjogi elméletek bírálata, Budapest, 1924
- Heller Erik:** A biztonsági rendszabály jövője, Budapest, 1933
- Hollós Ervin:** Rendőrség, csendőrség, VKF 2, Budapest, 1971
- Horváth Dániel:** Az angol büntető igazságszolgáltatásról, Budapest, 1927
- Horváth Tibor:** Büntetés, illetőleg intézkedés alkalmazása a társadalomra veszélyes cselekmény miatt, In: Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, Budapest, 1961/1-2.
- Horváth Tibor:** A feltételes elítélés a magyar büntetőjogban, Jogtudományi Közlöny, 1968/1.
- Horváth Tibor:** Az 1848. évi kódex büntetési rendszere, Jogász Szövetségi Értesítő, 1979
- Horváth Tibor:** Büntetés, In: Állam- és jogtudományi enciklopédia, Budapest, 1980
- Horváth Tibor:** A büntetési elméletek fejlődésének vázlatja, Budapest, 1980
- Horváth Tibor:** A halálbüntetés és jövője a magyar büntetőjogban, Jogász Szövetségi Értekezések, 1984
- Horváth Tibor:** Szemere Bertalan és a reformkor büntetőjogi gondolkodása, Jogtudományi Közlöny, 1988/2.
- Horváth Tibor:** Egy könyv a múlt századból. Előszó Szemere Bertalan „A büntetésről és különösebben a halálbüntetésről” c. könyvének 1990-es kiadásához, Budapest, 1990
- Horváth Tibor:** Szemere Bertalan és a reformkor büntetőjogi gondolkodása, In: Szemere Bertalan és kora I. (szerk. Ruszoly József), Miskolc, 1991

Horváth Tibor: Petíció az Alkotmánybírósághoz a halálbüntetés ügyében, In: A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon, Miskolc, 1991

Horváth Tibor (szerk.): A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon. Dokumentum-gyűjtemény, Budapest, 1991

Horváth Tibor: A halálbüntetés abolíciója, In: Cséka Ervin Emlékönyv, Szeged, 1992

Horváth Tibor: A halálbüntetés abolíciója Magyarországon, In: Acta Jur. et Pol. Tom. XLI., Fasc. 16., Szeged, 1992

Horváth Tibor: A halálbüntetés a szocialista országok büntetőjogában, Állam- és Jogtudomány, 1975/4.

Horváth Tibor: A jelenkori büntetési elméletek kritikai áttekintése, Állam- és jogtudomány, 1976/4.

Horváth Tibor: „Kegyetlen és szokatlan” – az Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága a halálbüntetésről, Jogtudományi Közlöny, 1977/9.

Irk Albert: Az individualizmus és a kollektívizmus gondolköre a büntetőjogban, Budapest, 1933

Irk Albert: A sterilizáció és kasztráció kriminálpolitikai szempontból, Pécs, 1936

Irk Ferenc: Társadalom, gondatlan bűnözés, megelőzés, Budapest, 1990

Irk Ferenc: Morál és jog viszonya a közvéleményben, In: Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok XXVIII., Budapest, 1991

Kabódi Csaba: Alapelvek a magyar börtönügyben, In: Tények és kilátások. Ünnepi tanulmányok Király Tibor tiszteletére, Budapest, 1995

Kabódi Csaba – Lőrincz József – Vókó György: Szót kér a büntetés-végrehajtás, Jogpolitika 1989/1.

Kabódi Csaba – Mezey Barna: A büntető rendszer alapfogalmai, Budapest, 1997

Kabódi Csaba – Mezey Barna: Büntetési elméletek, Módszertani Füzetek, 1985/1., 42-55. o.

Kabódi Csaba – Mezey Barna: A büntetés története, Módszertani Füzetek, 1985/2., 46-57. o.

Kabódi Csaba – Mezey Barna: A halálbüntetés diadalútja az ókorban és a középkorban, Módszertani Füzetek, 1985/3., 40-52. o.

Kabódi Csaba – Mezey Barna: Az abolícionizmus kora, Módszertani Füzetek, 1985/4., 53-64. o.

Kabódi Csaba – Mezey Barna: A halálbüntetés jelenkora, Módszertani Füzetek, 1986/1., 52-60. o.

Kabódi Csaba – Mezey Barna: A testi büntetések jellege, Módszertani Füzetek, 1986/2., 48-55. o.

Kabódi Csaba – Mezey Barna: A testi büntetések Magyarországon, Módszertani Füzetek, 1986/3., 52-61. o.

Kabódi Csaba – Mezey Barna: A szabadságvesztés történelmi előzményei, Módszertani Füzetek, 1986/4., 50-61. o.

Kabódi Csaba – Mezey Barna: A munka szerepváltozásai a büntetés-végrehajtásban, Börtönügyi Szemle, 1990/1., 49-61. o.

Kabódi Csaba – Mezey Barna: Munkabüntetések a huszadik században, Börtönügyi Szemle, 1990/2., 43-55. o.

Kabódi Csaba – Mezey Barna: Vagyonbüntetések története, Börtönügyi Szemle, 1990/4., 29-41. o.

Kádár Miklós – Kálmán György: A büntetőjog általános tanai, Budapest, 1966

Kállai István: A székesfehérvári városi büntetőbíráskodás adatai az 1769-1787 években, In: Történelmi Statisztikai Évkönyv 1961-62 (szerk.: Ember Győző), Budapest, 1966

Kállay István: Úriszéki bíráskodás a XVIII-XIX. században, Budapest, 1985

Kármán Elemér: A Budapesti Kriminálpedagógiai Intézet, Budapest, 1918

Kelemen Mór: A magyar büntető törvénykönyv büntetési és börtönrendszere, Magyar Jogász Egyleti Értekezések, Budapest, 1889

Kemény Gábor: Az utolsó félóra. Szeljegyzetek a halálraítéltek lélektanához, Budapest, 1944

Kerezi Klára: Koncepció a büntető törvénykönyv szankció-rendszerének átalakításához, In: Kriminológiai Közlemények 53., Budapest, 1996

Kerezi Klára: Az alternatív szankciók költségösszefüggései, Magyar Jog, 1998/5.

Kertész Imre – Stauber József: A bűn kockázata, a büntetés hozama, Magyar Jog, 1995/10.

Kéring Mária: Pest megye büntetőbíráskodása a XVII-XVIII. században, In: Fejezetek Pest megye történetéből, Tanulmányok, Pest megyei levéltár, Budapest, 1990

Koncz Ákos, Konczházi: Debreczen város régi büntetőjoga és ennek alkalmazása a különböző bűnesetekben (eredeti jegyzőkönyvek nyomán), Debrecen, 1913

Korinek László: Félelem a bűnözéstől (Kézirat), Budapest, 1998

Kovács Kálmán: A büntetőjog, In: Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László: Magyar állam- és jogtörténet, Budapest, 1986

Kovács Kálmán: A büntetőjog oktatása a nagyszombati egyetem jogi karán 1687-1777. A magyar állam és jog fejlődése, Budapest, 1981

Kovács Andor: Ablak az oroszokra (dokumentumkötet), Kecskemét, 1995

Kövér Ágnes: A büntetés elméletének kritikai megközelítése, Kriminológiai és Kriminálisztikai tanulmányok XXXIV., Budapest, 1997

Kövér Ágnes: A büntetésről és a börtönről (kézirat), Budapest, 1994

Lendvai Sándor: Élet és halál mezsgyéjén, Budapest, 1990

Lévai Tibor: A büntetés-végrehajtás individualisatiója, Budapest, 1907

Liszt Ferencz: A jövő büntetőjoga, Magyar Jogász Egyleti Értekezések, Budapest, 1892

Lőrincz József: A büntetések végrehajtása a II. világháborút követő évtizedekben, In: Magyar jogtörténet, Budapest, 1999, 341-354. o.

Lőw Tóbiás: A magyar büntető törvénykönyv a büntettekről és a vétségekről (1878:V. tcz.) és teljes anyaggyűjteménye I-II., Budapest, 1880

Lukács Móricz: Büntetőjogi teoriák, Budapesti Szemle, 1840/2.

Lukács Tibor: A bűn és a büntetés, Budapest, 1980

Madas József: A pécsi vesztőhelyről. A pécsi hóhérokról, In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve XXV., 1981, 231-233., 233-236. o.

Magyar büntető törvénykönyv büntetési és börtönrendszerének jelenlegi végrehajtása és ennek eddigi eredményei, 1889. évi márczius hó 30-án tartott vita, Magyar Jogász Egyleti Értekezések, Budapest, 1890

Marton Sándor: A gályarabok története, Budapest, 1894 (1912, 1914, 1918)

Meszlényi Antal: A pénzbüntetések behajtása és kezelése körüli eljárás, Arad, 1899

Mezey Barna: A magyar feudális büntetőjogi felelősség a XVIII. század első évtizedeiben, In: Szankció és felelősség (szerk.: Gönczöl Katalin és Asztalos László), Budapest, 1980, 241-263. o.

Mezey Barna: „... eodem iuguletur gladio”, Mozgó Világ, 1985/2., 113-115. o.

Mezey Barna: A bűnözés és a büntetés-végrehajtási jog a századfordulón, In.: A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon, 19-20. század (szerk.: Kovács Kálmán), Budapest, 1986, 113-132. o.

Mezey Barna: A börtönügyi szakirodalom kezdetei Magyarországon, In: Acta Fac. Pol. et Jur. Tom. XXVIII., Budapest, 1986, 63-84. o.

Mezey Barna: A büntetőjogi felelőségre vonás intézményi hátterének kialakítása a 18-19. században – A jogi felelősség és szankciórendszer elméleti alapjai 14., Budapest, 1990

Mezey Barna: A magyar polgári börtönügy kialakulása (kandidátusi disszertáció), Budapest, 1990

Mezey Barna: Büntetés-végrehajtás a feudalizmusban, In: Jogtörténeti előadások II., Budapest, 1990, 128-156. o.

Mezey Barna: A hóhér, Börtönügy, 1994. augusztus 6., 5. o.

- Mezey Barna:** Kiengesztelt istenek, Börtönújság, 1994. február 25., 7. o.
- Mezey Barna:** Ultima ratio vagy barbarizmus? A halálbüntetésről, Börtönújság, 1995. március 3., 3. o.
- Mezey Barna:** Büntetőjogi töredékek a Hármaskönyvben, In: Degre Alajos Emlékkönyv, Budapest, 1995, 161-172. o.
- Mezey Barna:** Bűn és büntetés, Rubicon, 1996/6., 4-5. o.
- Mezey Barna:** Vissza a társadalomba. Az amszterdami reszelőház, Rubicon, 1996/6., 23. o.
- Mezey Barna:** Über die Rolle der Kodifikationsbewegung in der ungarischen Rechtsgeschichte, In: Strafrechtskodifikation im 18. und 19. Jahrhundert, Rechtsgeschichtliche Abhandlungen 21., Budapest, 1997, 90-97. o.
- Mezey Barna:** Reformpolitika és büntető rendszer (Eötvös József és a magyar börtönügy reformja), In: „Képzeltetek embert”, Politikaelméleti tanulmányok Schlett István 60. születésnapjára, Budapest, 1999, 31-43. o.
- Mezey Barna:** Deák Ferenc és a büntető perjog reformja 1848-ban, In: A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere (szerk. Molnár András), Zalaegerszeg, 1998, 159-184. o.
- Mezey Barna:** Büntetések végrehajtása a feudalizmusban, In: Magyar jogtörténet, Budapest, 1999, 258-269. o.
- Mezey Barna:** A polgári kori büntetés-végrehajtás, In: Magyar jogtörténet, Budapest, 1999, 311-329. o.
- Mezey Barna:** Der Arbeitseinsatz der Gefangenen in der Geschichte des Strafvollzuges (Über die Vorgeschichte des Zuchthauswesens in Europa – Thesen eines Habilitationsvortrags), In: Annales Univ. Sci. Bud. Sect. Jur. Tom. XXXVIII., Budapest, 2000, 83-94. o.
- Mezey Barna:** From dungeons to modern penitentiaries: a historical outline of the Hungarian penitentiary system, In: The Hungarian State 1000-2000 (ed.: András Gergely and Gábor Máthé), Budapest, 2000, 343-358. o.
- Meznerics Iván:** A megyei büntető igazságszolgáltatás a XVI-XIX. században, Budapest, 1933
- Mill, John Stuart:** A szabadságról, Budapest, 1867
- Molnár István:** A halálbüntetés (A kassai kir. jogakadémia hallgatóinak tud. dolgozata), Kassa, 1912
- Nagy Ferenc:** Intézkedések a büntetőjog szankciórendszerében, Budapest, 1986
- Nagy Ferenc:** Ausztria, az NSZK, Svájc, Hollandia és Spanyolország büntetés-végrehajtási rendszerének áttekintése, Büntetés-végrehajtási szakkönyvtár, Budapest, 1990

Nagy Ferenc: A büntetőjog legújabb nemzetközi és hazai változásairól, Magyar Jog, 1998

Nagy Ferenc – Tokaji Géza: A magyar büntetőjog általános része, Szeged, 1994

Nagy Károly: A rögtönbüntető eljárás 1848-ig, Zalaegerszeg, 1927

Nagy Sándor: Fejezetek a hajdúvárosok és a hajdúkerület büntetőbíráskodásából, In: Hajdúsági Múzeum Évkönyve, 1987

Nyári Pál: Javallat Pest megye közigazgatási rendszere iránt, Pest, 1841

Nyári Pál: Indítvány a megyei büntető eljárás lehető javítása iránt, Pest, 1841

Oltvai Ferenc: A szegedi boszorkányégetés 1728, Somogyi KVT Műhely, 1978

Parádi József (szerk.): A magyar rendvédelem története, Budapest, 1995, 212 o. + 139 mell.; 2. javított kiadás, Budapest, 1996

Pauler Tivadar: Büntetőjogtan I., Pest, 1869

Pálosi Ervin: Az összeférhetetlenségi kérdés Magyarországon, Társadalmi selejtezés és emelkedés, Budapest, 1932

Polt Péter: A menedékjog története, Fiatal oktatók műhelytanulmányai 8., Budapest, 1986

Rácz György: A becsületbüntetés jövője, Pécs, 1936

Reichard Zsigmond: A bíró büntetésenyhítési joga, Budapest, 1890

Reichard Zsigmond: A feltételes elítélés kérdésének néhány vitás pontjáról, Előadatott a Magyar Jogászegylet december 20-iki ülésén, Budapest, 1891

Réczei Géza: Mégy a keresztrel!, Börtönügyi Szemle, 1994/4.

Rédei József: Magyar tragédia száz év előtt, Lovassy László pere és rabságának titkos iratai, Budapest, 1938

Réti Illés Elemér: A büntetőjog kodifikációjának első kísérletei Magyarországon, Budapest, 1916

Révész T. Mihály: A büntetőjog oktatása karunkon, In: Budapesti joghallgatók dolgozatai I., Budapest, 1970

Sarlós Béla: Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc büntetőjoga, Budapest, 1959

Sárváry Jakab: A büntetésről s különösebben a halálbüntetésről, Pest, 1844

Schäfer István: Sterilisatio és castratio a büntetőjog szolgálatában, Budapest, 1939

Schick Sándor: A büntetőjog őskora. Adalék a népek lélektanához, Budapest, 1878

Szabó András: A fiatalok és a büntetőjog, Budapest, 1961

Szabó András: A büntetés kiszabás logikája és a nevelés logikája, Belügyi Szemle, 1977/3.

Szabó András: A büntett és büntetése, Budapest, 1979

Szabó András: Bűnözés – ember – társadalom, Budapest, 1980

Szabó András: A reform büntetőjoga, a büntetőjog reformja, In: Kriminológiai Közlemények, Budapest, 1989

Szabó András: A büntetőjog reformja, Budapest, 1992

Szabó András: Igazságosan vagy okosan? Budapest, 1993

Szalay László: Codificatio, Budapesti Szemle, 1840/II.

Szaplonczay Mihály: A toloncz-ügy közigazgatása, Budapest, 1903

Széchenyi István: Kelet népe, Pest, 1841

Székely Ferenc: A magyar büntető-törvénykönyv büntetési és börtönrendszerének jelenlegi végrehajtása és ennek eddigi eredményei, Magyar Jogász Egyleti Értekezések, Budapest, 1889

Szell Farkas, Bessenyei: A becstelenítés és a bíró előtti megkövetés a Debreczen városi régi jogban (kézirat gyanánt), Debrecen, 1897

Szell Farkas: Testi büntetések a Debreczen városi régi jogban, Debrecen, 1903

Szemere Bertalan: A büntetésről s különösebben a halálbüntetésről, Buda, 1841

Szendrey Ákos: Népi büntetőszokások, Budapest, 1936

Szentgyörgyi Gusztáv: A siralomházban, Vác, 1913

Szilágyi Mihály: Igazságszolgáltatás a régi Szekszárdon, Szekszárd, 1985

Szlemenics Pál: Fenyítő törvény-széki magyar törvény, Buda, 1836

Szoika Kamill: Földesúri bíraskodás az Árpád-kori Magyarországon, Budapest, 1944

Szokolay István: Büntető jogtan a' codificatio és tudomány legujab elvei szerint, különösen bíránk 's ügyvédek számára, Pest, 1848

Takács Lajos: Megcsapatás emlékezet okáért, Budapest, 1985

Tárkány Szűcs Ernő: A népi szokások szankció-rendszere, Budapest, 1980

Temesváry Ferenc: Büntető eszközök a régi Magyarországon, Szombathely, 1970

Tolsztoj, Lev: Nem tudok hallgatni (Az oroszországi kivégzésekről), Ford.: Nagy Imre, Budapest, 1908

Tóth Lőrinc: A rövidtartamú szabadságvesztés és a feltételes elítélés, Budapest, 1891

Vajna Károly: Hazai régi büntetések I-II., Budapest, 1906-1907

Váradai Mihály: A halálbüntetés kérdése, tekintettel az általános jogfejlődésre s hazai viszonyainkra, Pest, 1871

Vámbéry Ruzstem: A relegatio eredményei és büntetési rendszerünk reformja, Budapest, 1898

Vámbéry Ruzstem: Büntetőpolitikai követelések, Budapest 1900

Vámbéry Ruzstem: Büntetőjog, Budapest, 1918

Vámbéry Ruzstem: Jog és forradalom, In: Öt év múltán. A Károlyi-korszak előzményei és céljai, Budapest, 1923

Winkler Elemér: Bűnök és büntetések a régi Sopronban (XVI-XVIII. század), Sopron, 1924

Zsoldos Ignác: Néhány szó a honi közbátorságról, Pest, 1838

II. Szabadságvesztés-börtönügy

Bajor László: Börtönügy, Kézirat gyanánt, Budapest, 1951

Balla Károly: Vélemény a büntetési mód javítása iránt Pester, Pest, 1841

Balogh Jenő: Börtönügyi viszonyaink reformjához, Budapest, 1888

Balogh László – **Horváth** Tibor: Büntetésvégrehajtási jog I-II., Budapest, 1983

Baradlai Pál: Én, a 835-ös, Budapest, 1993

Beliznai Kinga: Szabadságvesztés a feudális Erdélyben, Börtönügyi Szemle, 1995/3.

Bertha Bulcsu: Írók, színészek, börtönök, Budapest, 1990

Boros János (szerk.): A börtönrendszerek átalakítása, költségkimélő fejlesztése, működtetése, Budapest, 1996

Bozóky Alajos: A börtönügy legújabb haladásai mind a különböző rendszerek elméletére, mind azoknak gyakorlati alkalmazására nézve különös tekintettel Magyarországra, Pest, 1867

Bódiné Beliznai Kinga: Szabadságvesztés-büntetés a középkori Magyarországon, különös tekintettel a fejedelmi Erdélyre, In: Tanulmányok a magyar börtönügy történetéből, (szerk.: Bódiné Beliznai Kinga), Jogtörténeti Értekezések 22., Budapest, 1998

A börtön szociológiai szervezete. Elméleti tanulmányok, nyersfordítás az 1960-ban megjelent eredeti angol nyelvű amerikai kiadványból (IM)

Büntetési és börtönrendszerünk reformja. A Magyar Jogász Egylet börtönügyi bizottságában 1889. április 27.-május 15. lefolyt vita. Magyar Jogász Egyleti Értekezések, Budapest, 1889

Büntetés-végrehajtási rendszerek – büntetés-végrehajtási jog (Szakirodalomgyűjtemény), Budapest, 1980

Csiky István: Képek a börtönügy történetéből. Howard Jánosnak a börtönügy angol apostolának életrajzával, Budapest, 1892

- Dárday Sándor:** Mely börtönrendszer honosíttassék meg hazánkban?, Budapest, 1868
- Deák Farkas:** Fogságom története, Pest, 1869
- Deák Ferenc:** Sóhajok palotája, Börtönügyi Szemle, 1995/1.
- Eötvös József:** Vélemény a fogházjavítás ügyében ns. Borsod vármegye ebbeli küldöttségéhez, Pest, 1838
- Eötvös József – Lukács Móricz:** Fogházjavítás, Pest, 1842
- Eötvös József, báró:** Beszédei, Budapest, 1886
- Fayer László:** Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye I-IV., Budapest, 1896-1902
- Fehérváry István:** Börtönvilág Magyarországon 1945-1956, Budapest, 1990
- Ferrus, Guillaume Marie André:** A foglyokról, rabságról és börtönökről (német után ford.: Tóth Mór, Nagy László) Eger, 1874
- Finkey Ferenc:** A börtönügy jelen állapota és reformkérdései, Budapest, 1904
- Finkey Ferenc:** Az észak-amerikai reformatóryk tanulságai, Budapest, 1912
- Finkey Ferenc:** A börtönügy haladása az utolsó 100 év alatt, Budapest, 1930
- Flynn, Elizabeth Gurley:** Börtönélményeim (The alderson story, ford.: Terényi István), Budapest, 1964
- Foucault, Michel:** Felügyelet és büntetés: A börtön története (ford.: Fázsy Anikó és Csürös Klára), Budapest, 1990
- Gábor Gyula:** A katonai börtönrendszer, különös tekintettel a m. kir. honvéd-igazságszolgáltatásra, Budapest, 1904
- Gárdai Gyula – Vigh József:** Még egyszer a határozatlan tartamú szabadságvesztésről, Magyar Jog, 1972/9.
- Gedeon Emil:** A szabadságvesztés végrehajtásának reformkérdései és az ezekből folyó új büntetőrendszer (A munkarendszer), Sopron, 1926
- Gláser István:** A szabadságvesztés végrehajtási rendszerének 25 éves fejlődése, Budapest, 1970
- Gláser István:** A szabadságvesztés-büntetés végrehajtása, történeti áttekintés (XV. századtól napjainkig), Budapest, 1975
- Gönczöl Katalin:** Dologházak Magyarországon, Magyar Jog, 1976/12.
- Hacker Ervin:** A börtönrendszerek, Pécs, 1917
- Hacker Ervin:** A börtönügy, Pécs, 1918
- Hacker Ervin:** Börtönügyünk reformkérdései, különösen törvényhozási szabályozása, Sáropatak, 1922
- Hacker Ervin:** „Börtönügyi jog” a gyakorlatban, Miskolc, 1928

- Hetzer István:** A pokol gladiátorai, Pécs, 1995
- Horváth Tibor:** Büntetés-végrehajtási jog I., Budapest, 1975
- Horváth Tibor:** A szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának célja és a büntetésvégrehajtási szervek feladatai, In: Büntetésvégrehajtási jog II., Budapest, 1977
- Horváth Tibor (szerk.):** Büntetés-végrehajtási rendszerek – büntetés-végrehajtási jog (Szakirodalomgyűjtemény), Budapest, 1980
- Horváth Tibor:** Büntetés-végrehajtási jog I., Budapest, 1983
- Horváth Tibor (szerk.):** Büntetés-végrehajtási jog II., Budapest, 1983
- Horváth Tibor:** Gondolatok a büntetésvégrehajtási jog kodifikációjához, Jogtudományi Közlöny, 1978/6.
- Horváth Tibor:** A szovjet büntetés-végrehajtási jog fejlődésének vázlata, Belügyi Szemle, 1978/27.
- Hugueney L. – Donnedieu de Vabres, H. – Ancel, M.:** A jelenlegi nagy büntetés-végrehajtási rendszerek I-II., Paris, 1950
- Kabódi Csaba:** Börtönrendszerünk a mérlegen, Jogtudományi Közlöny, 1990/5.
- Kabódi Csaba – Mezey Barna:** A szabadságvesztés történelmi előzményei, Módszertani Füzetek, 1986/4., 50-61. o.
- Kabódi Csaba – Mezey Barna:** A börtönök világa a XVIII-XIX. században, Módszertani Füzetek 1987/1., 53-61. o.
- Kabódi Csaba – Mezey Barna:** A magyar börtönügy története, Módszertani Füzetek, 1987/2., 47-59. o.
- Kabódi Csaba – Mezey Barna:** A börtönügy az imperializmus korában, Módszertani Füzetek, 1987/3., 38-49. o.
- Kabódi Csaba – Mezey Barna:** Börtönügy Nyugaton [a második világháborútól a hetvenes évekig], Módszertani Füzetek, 1987/4., 42-54. o.
- Kabódi Csaba – Mezey Barna:** Börtönügy Keleten [Az európai szocialista országokban 1917-től napjainkig], Módszertani Füzetek, 1988/1., 41-56. o.
- Kazinczy Ferenc:** Fogságom naplója, Budapest, 1951
- Keve István:** Börtönmisszió és határkérdései, Budapest, 1994
- Klár Zoltán:** Börtönnaplóm, Budapest, 1937
- Kun Tibor:** A szabadságvesztés szabályozása a Csemegi-kódexben, In: Budapesti joghallgatók dolgozatai 2., Budapest, 1974
- Laczkó János:** Egy évszázad, Börtönügyi Szemle, 1996/3.
- László Lajos:** Halálpolka, Szekszárd, 1990
- Lévay József:** Jelentés az 1898. évi június havában Antwerpenben tartott III. Nemzetközi Patronage Congressusról, Budapest, 1898

Lőrincz József: Húsz év, Börtönügyi Szemle, 1992/4.

Lőrincz József: A hazai börtönügy elméleti művelésének fejlődés-vázlata a XX. században, In: Ünnepi tanulmányok Horváth Tibor professzor 70. születésnapjára, Miskolc, 1997

Lőrincz József: Négy évtized a magyar büntetésvégrehajtás történetében, In: Kriminálpedagógiai és Kriminálpszichológiai Tanulmányok III., Budapest, 1986

Lukács Tibor: A szabadságvesztés-büntetés és végrehajtása, Budapest, 1972

Lukács Tibor: Feljegyzések az élők házáról, Budapest, 1979

Lukács Tibor: Szervezett dilemmánk: a börtön, Budapest, 1987

A magyar börtönügy. A szabadságvesztés büntetések végrehajtása, Budapest, 1929, 20 o. + 12 képmelléklet

Mezey Barna: A börtönügyi szakirodalom kezdetei Magyarországon, In: Acta Fac. Pol. et Jur. Tom. XXVIII., Budapest, 1986, 63-84. o.

Mezey Barna: Az első magyar börtönügyi szakíró: Eötvös József, Módszertani Füzetek, 1988/4., 29-33. o.

Mezey Barna: A kiegyezés börtönügye a költségvetés tükrében, Módszertani füzetek, 1989/2., 47-54. o.

Mezey Barna: A börtönügyi reform koncepciója Horvát Boldizsár igaz-

ságügyminisztersége idején, Jogtudományi Közlöny, 1989/12., 638-644. o.

Mezey Barna: A magyar börtönügyi szakirodalom kezdetei 2. (Az önkényuralom és a dualizmus első éveinek börtönügyi tudományossága), In: Acta Fac. Pol. et Jur. Tom. XXXIII., Budapest, 1991-92 [1994], 47-76. o.

Mezey Barna: Börtönügyi törvényjavaslat 1843-ban, In: Acta Fac. Pol. et Jur. Tom. XXXI., Budapest, 1989 (1991), 65-94. o.

Mezey Barna: Deák Ferenc és a büntető perjog reformja 1843-ban, In: A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere (szerk.: Molnár András), Zalaegerszeg, 1998, 159-184. o.

Mezey Barna: Carcer és arestum, Jogtörténeti Szemle 3., Budapest, 1990, 3-30. o.

Mezey Barna: „Deákkal s társaival tartani? – Nem tudok.” (Széchenyi István és a börtönügyi kodifikáció ügye), In: Emlékkönyv Széchenyi István születésének 200 éves évfordulója alkalmából (szerk.: Horváth Pál), Budapest, 1991 (1992), 81-100. o.

Mezey Barna: Die Herausbildung des modernen Gefängniswesens in Ungarn, Studien für ungarische Rechtsgeschichte – Publikationen des Lehrstuhls für ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der ELTE Universität, Budapest, 1991

Mezey Barna: Az első dologházak kora (A börtönépítészeti nagy korszakai), Börtönügyi Szemle, 1992/1., 47-55. o.

Mezey Barna: Realitás és illúzió – Az 1843. évi börtönügyi törvényjavaslat országgyűlési vitái, Jogtörténeti Szemle 4., (1992/1.), 39-47. o.

Mezey Barna: Die ersten Versuche der Ausgestaltung des bürgerlichen Gefängniswesens in Ungarn, In: Annales Univ. Sci. Bud. Sect. Jur. Tom. XXXIII., Budapest, 1992, 141-160. o.

Mezey Barna: Tömlőctartók, Börtönügyi Szemle, 1993/4., 51-57. o.

Mezey Barna: A modern magyar polgári börtönügy alapjainak kialakítása a dualizmus első éveiben, In: A dualista Magyarország rendvédelme, Budapest, 1994, 70-86. o.

Mezey Barna: Nyitott börtön (A nem-zárt büntetés-végrehajtás múltja és jelene), Börtönügyi Szemle, 1995/2., 7-15. o.

Mezey Barna: Új határok között. Büntetés-végrehajtás a két világháború között Magyarországon, Börtönügyi Szemle, 1995/3., 95-102. o.

Mezey Barna: A magyar polgári börtönügy kezdetei, Budapest, 1995

Mezey Barna: Kerker und Arrest (Anfänge der Freiheitsstrafe in Ungarn), Rechtsgeschichtliche Vorträge 4., Budapest, 1996

Mezey Barna: Eine Gesetzesvorlage über Gefängniswesen im Jahr 1843 in Ungarn, In: Die Entwicklung der

österreichisch-ungarischen Strafrechtskodifikation im XIX-XX. Jahrhundert (Hrsg. Gábor Máthé, Werner Ogris), Budapest, 1996, 203-219. o.

Mezey Barna: Wissenschaftliche Begründung der Gefängniswesensreform in Ungarn im 19. Jahrhundert (Fachliteratur des Gefängniswesens im Zeitalter des Ausgleichs), In: Annales Univ. Sci. Bud. Sect. Jur. Tom. XXXVI., 1995, Budapest, 81-98. o.

Mezey Barna: A börtön megnyitása (A nyitott és félnyitott börtön-rezsimről), Collega, 1998/4., 4-7. o.

Mezey Barna: A büntető hatalom és a magyar liberalizmus (A büntető hatalom és a büntető kodifikáció az első liberális nemzedék gondolkodásában, In: Hatalommegosztás és jogállamiság, Jogtörténeti Értekezések 19., Budapest, 1998, 27-35. o.

Mezey Barna: Börtönmúzeum, Börtönügyi Szemle, 1996/3.

Mezey Barna: A középkori tömlőctől a modern büntetés-végrehajtási intézetekig, In: Tanulmányok a magyar börtönügy történetéből (szerk.: Bódiné Beliznai Kinga), Jogtörténeti Értekezések 22., Budapest, 1998

Mezey Barna: Der Kerker in der ungarischen Rechtsgeschichte, In: A bonis bona discere. Festgabe für János Zlinszky zum 70. Geburtstag. Herausgegeben von seinen Schülern Orsolya Márta Péter und Béla Szabó, Miskolc, 1998, 385-420. o.

- Moldova György:** Szabadíts meg a gonosztól! Riport a börtönökről, Budapest, 1990
- Munkás lelki pásztor a betegek, haladók és rabok mellett, Pest, 1821
- Nagy Ferenc:** A büntetés-végrehajtás helyzete ma és holnap, Börtönügyi Szemle, 1990/1.
- Nagy Ferenc:** Célok és alapelvek a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása körében, Magyar Jog, 1996/4.
- Nagyiványi Fekete Gyula:** A dologház és lakói, Budapest, 1891
- Pálffy Tamás:** Üzenet a börtönből (visszaemlékezések), Budapest, 1988
- Pulszky Ágost – Tauffer Emil:** A börtönügy múltja, elmélete, jelen állása, Pest, 1867
- Rózsai József:** Börtönügy, Budapest, 1879
- Schick Sándor:** Eszmék a büntetés végrehajtásának reformjához, Budapest, 1878
- Schwartz Béla:** Beszámoló a miskolci joghallgatók büntetőjogi tanulmányútjáról, Miskolc, 1928
- Szabó András:** Büntetőintézeti életrend kriminológiai vizsgálata, Kriminológiai Tanulmányok 4., Budapest, 1966
- Szabó Géza:** A barakkváros foglyai (Csót-tábor 1915-1923), Horizont, 1983/3.
- Szecsődy Kálmán:** Az elítélt sorsa, Marosvásárhely, 1905
- Székely János:** Rács mögött, Börtönügyi Szemle, 1995/3.
- Tanulmányok a magyar börtönügy történetéből (szerk.: **Bódiné Beliznai Kinga**), Jogtörténeti Értekezések 22., Budapest, 1998
- Tauffer Emil:** A szabadságvesztés büntetés különféle nemeinek végrehajtása és a pénzbüntetés, Budapest, 1880
- Tari Ferenc:** Kilencven éve, Börtönügyi Szemle, 1995/4.
- Tóth Lőrinc:** Emlékezések a nemzetközi börtönügyi congressusra Rómában, 1885 (nov. 16-24.), Budapest, 1886
- Tóth Márton:** Egyéni nézet a börtönügy körüli sürgősebb teendőkre nézve, Pest, 1867
- Tóth Mór:** Tanulmányok a börtönügy terén, Eger, 1874
- Töttösy Ernő:** Téboly: Egy művi tudathasadás története, Budapest, 1990
- Vámbéry Rusztem:** Tarde (Gabriel) rendszere, Budapest, 1904
- Vas Zoltán:** Tizenhat év fegyházban, Budapest, 1944; 1945; 1950; 1952
- Vámbéry Rusztem:** A jövő börtönrendszer, In: Az igazságügyi és közigazgatási tisztviselők részére 1913. október 1-15. között rendezett III. jogi és államtudományi továbbképző tanfolyamon tartott előadások, Budapest, 1914

Vígh József – Tauber István: A szabadságvesztés-büntetés hatékonyságának főbb jellemzői, Jogtudományi Közlöny, 1976/11.

Vókó György: A büntetésvégrehajtás törvényességének, hatékonyságának tényezői (kézirat), Budapest, 1989

Vókó György: Büntetés-végrehajtási jog, Pécs, 1996

Vókó György: A magyar büntetés-végrehajtási jog, Pécs, 1999

Wlassics Gyula: Új irányok és börtönügy, Jogtudományi Közlöny, 1904/52.

Zehery Lajos: A büntetési rendszer főbb kérdései a nemzetközi börtönügyi kongresszusok munkájában, Budapest, 1942

III. Külhoni tapasztalatok

Adorján Sándor: Halál árnyékában: magyar rabszolgák Szibériában, Pápa, 1993

Albrecht, Karl: Tíz év a vörös pokolban (Der verratene Socialismus), eredeti kiadás, Budapest, 1939 után

Alleg, Henri: Vallatás (ford.: Makai György), Budapest, 1958

Az alternatív büntetési formák és a pártfogó felügyelet Angliában és Walesben (szerk.: Gönczöl Katalin), Budapest, 1991

Bendász István: Öt év a szögesdrót mögött, Budapest, 1991

Bognár Barbara: A 19. század börtönrendszerei, In: Tanulmányok a magyar börtönügy történetéből (szerk.: Bódiné Beliznai Kinga), Jogtörténeti Értekezések 22., Budapest, 1998

Boisson, Jean: A rózsaszín háromszög: A homoszexuálisok deportálása 1933-1945 (ford.: Tótfalusi Ágnes), Budapest, 1991

Bölöni Farkas Sándor: Utazás Észak-Amerikában, Kolozsvár, 1834; Cluj 1935

Bölöni Farkas Sándor: Az auburni és pennsylvaniai börtönrendszer – Büntetés-végrehajtási rendszerek – Büntetés-végrehajtási jog – Szakirodalom-gyűjtemény (szerk.: Horváth Tibor), Budapest, 1980

Büntetőpolitika, bűnmegelőzés Hollandiában (szerk.: Gönczöl Katalin), Budapest, 1994

Colombi, Arturo: Az ellenség kezében (ford.: Lányi Viktor), Budapest, 1951

Csendes Csaba: A gyászmagyar: Kulcsár Antal 46 évi hadifogsága a Szovjetunióban, Budapest, 1990

Deportálás, kényszermunka (összeáll.: Erdmann Gyula), Gyula, 1990

Dobozi Eszter: „Csak a napnyugtát néztük ...”, Debrecen, 1991

Dreyfus Alfréd: Öt év életemből. 8 rajzzal és kézírással (ford.: Zigányi Árpád), Budapest, 1901

Az Európa Tanács által létrehozott börtönművelődési szakértők külön-

bizottságának zárójelentése a börtönművelődésről, Budapest, 1990, IM BVOP Nevelési Osztály

Farkas Ákos: Fejlődési tendenciák a büntetőjogban Európában, Magyar Jog, 1994/3.

Fényes Tóth Olga: Nők a szovjet börtönében. Riportregény, München, 1959

Groza Péter: A börtön homályában. Malmaison 1943-1944 telén (ford.: Mária Magdolna), Nagyvárad, 1945

Gulyás Gyula: Málenkij robot: Filmszociográfia a dudari levették szibériai lágeremlékeiről az Uraltól Kolimáig, Budapest, 1990

Hacker Ervin: A szabadságvesztés büntetések végrehajtására szolgáló intézetek építése és berendezése, Budapest, 1943

Hacker Ervin: Kriminológiai adalékok, Miskolc, 1935

Hacker Ervin: Nápoly börtönei, Miskolc, 1926

Hetesy Zsolt: A büntetés-végrehajtási intézetekben fogvatartott elítéltek jogainak kialakulása és továbbfejlesztése az Amerikai Egyesült Államokban, Budapest, 1993

Horváth Dániel: A fiatalok wittlichi fogháza a német büntetés-végrehajtás rendszerében, Budapest, 1916

Horváth Tibor: Börtönügy Dániában, Állam- és Jogtudomány, 1971/4.

Isii, Tokicsi: Japán rablógyilkos feljegyzései a tokiói börtönben (ford.: Podmaniczky Pálné), Budapest, 1928

Jakszakov, Vaszilij: A szibériai ölbányákból örökös kényszer munkára ítelt orosz tanár kiadatlan levelei, Budapest, 1892

Juhász László: A héttoronnytól Kufsteinig. Magyar rabok idegenben, München, 1982

Kassay Kázmér: A vörös pók hálójában; az arany Kolimán, Budapest, 1993

Kennan, George: Szibéria. A „Century Magazine”-ben megjelent közlemények nyomán (ford.: Zempléni P. Gyula) I-III., Gyoma, 1900

Kovács Zoltán: Bilincsből is békeségben Istennel: Szibériai rabságom története, Budapest, 1990

A kufsteini várban rabságot szenvedett magyar hősök emlékkönyve, Budapest, 1937

Lovas Márton: Magyar voltam a Gulágon. Visszaemlékezés, Budapest, 1989

Lőrincz József: Nemzetközi tendenciák a fiatalok büntetés-végrehajtásában, Budapest, 1992

Lőrincz József – Nagy Ferenc: Börtönügy Magyarországon, Budapest, 1997

Lőrincz József: A fiatalok büntetés-végrehajtása, Budapest, 1998

Makszudov, Szergej: Népirtás a Szovjetunióban: Gulag, kuláktalanítás, náci genocídium az adatok tükrében, Budapest, 1992

Marcovich, Anton: Das Gefängniswesen in Österreich unter Berücksichtigung der Gesetze, Verordnungen und Vorschriften, Wien, 1899

Mezey Barna: A börtön természeti kora avagy a börtönépítészeti kezdetei, Börtönügyi Szemle 1991/2., 51-58. o.

Mezey Barna: A kereszténység börtönei, Börtönügyi Szemle, 1991/3., 53-60. o.

Mezey Barna: A középkori tömlőc, Börtönügyi Szemle, 1991/4., 34-43. o.

Mezey Barna: Az első dologházak kora (A börtönépítészeti nagy korszakai), Börtönügyi Szemle, 1992/1., 47-55. o.

Mezey Barna: Az első csillagig (A börtönépítészeti nagy korszakai), Börtönügyi Szemle, 1993/1., 85-93. o.

Mezey Barna: Nagy tervek kora. Börtönépítészeti a 18. és 19. században, Börtönügyi Szemle, 1994/1., 103-109. o.

Nagy Ferenc: A büntetőjog legújabb nemzetközi és hazai változásairól, Magyar Jog, 1998/2.

Nagy Jenő: Megaláztatásban: a kárpátaljai magyar férfiak deportálása 1944 őszén (lejegyezte: Dupka György), Budapest, 1992

Nguyen Xuan Tram: Börtön és fegyenctelep (ford.: Korolovszky Klára), Budapest, 1961

Novicov, Mihai: Doftánai történetek (ford.: Dáné Tibor), Bukarest, 1961

Valdés, Hernán: Egy chilei fogoly naplója (ford.: Csudai Csaba), Budapest, 1976

Pócsik Ilona: A bűnelkövetők rehabilitációjáról. Gondolatok a szankciók hatásságára körüli viták újabb angol nyelvű irodalmából, Szeged, 1993

Pressensé, Francis de: A nagy orosz börtön (ford. és bev.: Békessy Imre), Budapest, 1915

Pusztai László: A büntetés-végrehajtás reformja Olaszországban. Büntetés-végrehajtási rendszerek nemzetközi áttekintése, Budapest, 1987

Réső Ensel Sándor: A külföldi fogházak börtönrendszereiről. Töredékek (A bouchsali fogház rajzával), Pest, 1865

Ritter, Appert: Die Gefängnisse, Spitäler, Schulen, Civil- und Militärenanstalten in Oesterreich, Bayern, Preußen, Sachsen, Belgien I-II., Wien, 1852

Schirvind, E. Koerber, Lenka: Oroszország küzdelme a bűnözés ellen (ford.: Koch F. Erik), Budapest, 1934

Simor András: Tengerre néző cellák. Versek, naplók, dokumentumok görög, spanyol és dél-afrikai börtönökről, Budapest, 1970

Stekl, H.: Österreichs Zucht- und Arbeitshäuser 1671-1920, Wien, 1978

Solzenicyn, Aleksandr Isaevic: A Gulag szigetvilág 1918-1956, (ford.: Soproni András), Budapest, 1993

Szemere Bertalan: Utazás külföldön I., Buda-Pest, 1840

Szemere Bertalan: A magány- és a hallgatórendszer az USA-ban és Nagy-Britanniában – Büntetés-végrehajtási rendszerek – Büntetés-végrehajtási jog. Szakirodalomgyűjtemény, Budapest, 1980

Szita Szabolcs: Utak a pokolból: Magyar deportáltak az annektált Ausztriában 1944-1945, Sopron, 1991

Téglás István: A francia transzportálás és relegálás válsága, Budapest, 1927

A terezni kiserőd (ford.: Bártfai László), Bratislava, 1977

Várhelyi András: Fegyház, Budapest, 1993

Wilde, Oscar: De profundis. Levelek a börtönből (ford.: Mikes Lajos), Két levél az angol börtönökről (ford.: Benedek Marcell), Budapest, 1925

Zemskov, Viktor Nikolaevic: A Gulag – tényekben, adatokban, Budapest, 1991

IV. A magyar büntetés-végrehajtás egyes kérdései

A büntetés-végrehajtási intézetekben folyó munkáltatás problémái (szerk.: **Kerecsi Klára**), Budapest, 1994

Alföldy Dezső: Bíróság és patronázs, Budapest, 1943

Államrendőrség. A rendőri gyermekbíróság és a patronage 1922., 1923. és 1924. évi működése, Budapest, 1926

Angyal Pál – Szabó Gyula: Az 1907. évi szeptember hó 6. és 7. napján Pécsen megtartott első Országos Rabsegélyező Kongresszus iratai és naplója, Pécs, 1907

Angyal Pál: A rabsegélyezés reformja, Pécs, 1907

Angyal Pál: Fiatalkorúak és a büntetőnovella, Pécs, 1911

Barsi József: Utazás ismeretlen álmom felé 1849-1856 (Berzsenyi Lénárd rajzai az olmtüzi foglyokról), Budapest, 1988

Bernolák Nándor: Büntetőjog és patronázs. A patronázs munka jogosultsága, Kassa, 1912

Blutman László: A fogvatartás bírói felülvizsgálata: a habeas corpus és az európai alapjogok között, Jogtudományi Közlöny, 1993/8-9.

Börtönügy. Oktatás a magyar királyi országos fegyintézetekben. Ismeretetés, Budapest, 1885

Brahman, Randolph L.: A magyar munkaszolgálatos rendszer 1939-1945 (nyersfordítás)

A büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciója (szerk.: **Kabódi Csaba**), Budapest, 1984

Campianu Tódor: Új erkölcsjavító intézmények. Bartolo Longo művei és adatai alapján, Nagyenyed, 1905

Czettler Jenő: A mezőgazdasági munka hatása a fiatalok kriminálisitásának csökkentésére, Budapest, 1914

Elkán György: Intézeti szökések vizsgálata és értékelése, Budapest, 1965

Az emberi jogok és a büntetés-végrehajtás, IM BVOP Nevelési Osztály, Budapest, 1990

Engelberg: A büntetendő cselekmények megelőzése, különös tekintettel a patronage-ra, Budapest, 1909

Erdélyi Pártfogó Egyesület évkönyve az 1912. évre (összeáll.: **Endes Miklós**), Kolozsvár, 1913

Erdélyi Pártfogó Egyesület évkönyve az 1913. évről, Kolozsvár, 1914

Erdélyi Pártfogó Egyesület évkönyve az 1914-15. évről, Kolozsvár, 1915

Erkölti keresztény oktatások különösen a fenyítő házakban raboskodóknak remélhető megjobbításokra, 1819

Értesítvény a m. kir. országos fegyintézetek iparüzleti viszonyairól, Vác, 1879

Farkas Edith: A hivatásos párfogó, Budapest, 1911

Farkas Zoltán: Foglyok anyaga (Képek Wrede Matild életéből), Budapest, 1941

A fegyház és börtönbüntetés végrehajtása tárgyában kiadott utasítások hiányai, Budapest, 1898 (Kézirat)

Fekete Gyula: A magánelzárás, Budapest, 1903

Feleki Béla: A pártfogó-ügy (patronázs). Az elhagyott és az erkölcsi veszélyben forgó gyermekek és fiatalok társadalmi és hatósági védelme, Budapest, 1911

Fiatalkorúak bírái, ügyészei és a pártfogó tisztviselők részére rendezett továbbképző tanfolyamon tartott előadások I-II., Budapest, 1913-1914

A fiatalok budapesti felügyelő hatóságának kiadványai, Budapest, 1943

A fiatalok felügyelő hatóságának rövid ismertetése, Budapest, 1982

Ficsor Mihály: A különösen veszélyes visszaesők reszocializálásának időszerű kérdései I-II., Magyar Jog, 1972/6-8.

Ficsor Mihály: A különösen veszélyes visszaesők szigorított őrzete, Magyar Jog, 1974/8.

- Finkey Ferenc:** A fiatalkorúak büntetőjoga Észak-Amerikában, Budapest, 1913
- Finkey Ferenc:** Büntetés és nevelés, Budapest, 1917
- Finkey Ferenc:** A fiatalkorúak felügyelő hatóságának feladata és tagjainak munkaköre, Budapest, 1942
- Finkey Ferenc:** Az 1843-i büntetőjogi javaslatok száz év távlatából, Budapest, 1942
- Finkey Ferenc:** Alkossunk törvényt az Igazságügyi Patronázs-Egyletekről és a letartóztató intézetekből kibocsátottak utógondozásáról, Budapest, 1943
- Finkey Ferenc:** Patronázs-munka és a fiatalkorúak felügyelő hatósága, Budapest, 1943
- Fogvatartottak statisztikai adatai 1983-tól 1992-ig (szerk.: Fejes Imre), Budapest, 1994
- Forintos György – Bot Andor:** A közkegyelem (amnesztia) és a háborús események következtében félbeszakadt szabadságvesztés büntetések szabályozása, Budapest, 1948
- Földi János:** Világostól Josephstadtig 1849-1856. Közreadja Balassa Imre, Budapest, 1939
- Friedmann Ernő:** A határozatlan tartamú ítéletek, Budapest, 1910
- Gedeon Emil:** Állami regie vagy gyárüzemmel kapcsolatos vállalati bérrendszer?, Vác, 1921
- Gerőcz Kálmán:** Patronage, Sátoraljaújhely, 1912
- Gläser István:** A javító-nevelő munkára ítélt jogi helyzete – Hivatali használatra!, Budapest, 1966
- Gläser István:** A büntetés-végrehajtás törvényességi felügyeletéről, Ügyészségi Értesítő, 1972/4.
- Gläser István:** A magyar büntetés-végrehajtási jog, Budapest, 1976
- Gläser István – Ferenczi Béla – Lukács Ferenc:** A büntetés-végrehajtás nyilvántartásának kézikönyve, Budapest, 1958
- Gruber Lajos:** A rabélelmezés. A Magyar Jogászegylet börtönügyi bizottságának 1888. évi jun. hó 1-én tartott ülésében (előadta, bővítette és függelékekkel ellátta), Budapest, 1900, 1901
- Hacker Ervin:** A rabmunka. Tanulmány a börtönügy köréből, Pécs, 1916
- Hacker Ervin:** Egyéniesítés a szabadságvesztés büntetések végrehajtása során, Budapest, 1921
- Hajdú Lajos:** Börtönkrónika. (Olmützi foglyok névsora 1850-52), Vasárnapi Újság, 1869/19.
- Hegedüs József:** A szabadult rabok visszavezetése a társadalomba, Budapest, 1941
- Horváth Dániel:** Az óvónők a patronázs munkában, Budapest, 1911
- Horváth Dániel:** A patronázs intézmények szervezete és működése, Budapest, 1914

Horváth Tibor: A fiatalok visszaeső bűnözők átnevelésének kriminálpedagógiai programja és módszertani problémái, In: A fiatalok bűnözéséről, Budapest, 1970

Illés Tiborné: Két évtized (Pártfogolások a pártfogók is), Börtönügyi Szemle, 1996/1.

Kabódi Csaba: Emberi jogok a börtönben (Kézirat), Budapest, 1995

Kabódi Csaba: Emberi jogok (A strasbourgi esetjog tükrében), Börtönügyi Szemle, 1994/3.

Kabódi Csaba: Alapelvek (Pillanatfelvétel a magyar börtönügyi büntetéstan oszlopairól), Börtönügyi Szemle, 1996/1.

Kabódi Csaba – Lőrincz József: A szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának hatásrendszere, In: Kriminológiai ismeretek – bűnözés – bűnözéskontroll, Budapest, 1996

Kabódi Csaba – Mezey Barna: A munka szerepváltozásai a büntetés-végrehajtásban, Börtönügyi Szemle, 1990/1.

Kabódi Csaba – Mezey Barna: Munkabüntetések a huszadik században, Börtönügyi Szemle, 1990/2.

Károlyi Árpád: Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre I-II., Budapest, 1932

Kerecsi Klára – Dér Mária: Az alternatív szankciók költségösszefüggései, Magyar Jog, 1998/5.

Kéthely Sándor: Az (ezernyolcszáznegyvenharmadik) 1843. évi büntetőjogi javaslat szerepe a magyar börtönügyben, Miskolc, 1925

Kéthely Sándor: Büntetőjogi tájékoztató a Borsod-Vármegye és Miskolci Patronázs Egyesület dolgozó tagjai számára, Miskolc, 1926

Kovács Sándor: A büntetett előéletűek utógondozása, Belügyi Szemle, 1973/10.

Kövér Ágnes: Reszocializáció a börtönben? Jogtudományi Közlöny, 1989/4.

Kövér Ágnes: Rabmunka, Börtönügyi Szemle, 1994/1.

Krajcsik Soma: A gyermekvédelem Oroszországban. Felolvasatott a Magyar Jogászegylet Börtönügyi Bizottságának 1891. évi január 26-án tartott ülésén, Budapest, 1891

Kun Béla: A javítónevelés végrehajtásáról, Budapest, 1914

Kun Béla – Ládai István: A fiatalok kriminalitása ellen való küzdelem Magyarországon, Budapest, 1905

Kun B. – Marschalkó J. – Rottenbiller F.: A fiatalok támogatására hivatott jótékony célú intézmények Magyarországon, Budapest, 1911

Kutrucz Katalin: Küzdelem a visszaeső bűnözés ellen a századfordulón, Jogtudományi Közlöny, 1978/6.

Láday István: A fiatalkorúak fogházbüntetésének végrehajtása, Budapest, 1914

Legyünk éberek, szigorúan őrizzük meg a szolgálati és állami titkot! Lelkiismeretesen teljesítsük az országállatot!, IM-BV Főoszt. Pol. Aloszt., Budapest, 1951

Lekli Béla: Büntetésvégrehajtási szervek 1945-1950 között, In: Új Magyar Központi Levéltári Közlemények, Budapest, 1985

Magyar Királyi Igazságügyminisztérium: A Rákos-Palotai Királyi Javitóintézet ismertetése az ezredéves országos kiállítás alkalmából, Budapest, 1896

A Magyar Királyi Országos Javitóintézetek ismertetése, Budapest, 1899

A Magyar Nemzeti Bizottmány memoranduma a kényszermunka és munkatáborok ügyében az Egyesült Nemzetek Szociális és Gazdasági Tanácsának kényszermunkát kivizsgáló albizottságához, New York, 1952

Markos Olivér: Két tanulmány a fiatalkorúak büntetőjogának köréből, I. A fiatalkorúak büntethetőségének feltételei, II. A Borstalrendszer ismertetése, Budapest, 1910

Megyery István: A magyar börtönügy és az országos letartóztatási intézetek, Budapest, 1905

Mezey Barna: A határozatlan tartamú szabadságvesztés-büntetés in-

tézményének bevezetése Magyarországon, In: Az állam és jogintézmények változása Magyarországon a XX. század első felében, Jogtörténeti Értekezések 13. (szerk.: Kovács Kálmán), Budapest, 1983, 89-111. o.

Mezey Barna: A középkori tömlöc, Börtönügyi Szemle, 1991/4., 34-43. o.

Mezey Barna: Az első csillagig (A börtönépítészet nagy korszakai), Börtönügyi Szemle, 1993/1., 85-93. o.

Mezey Barna: Tömlöctartók, Börtönügyi Szemle, 1993/4., 51-57. o.

Mezey Barna: Nagy tervek kora. Börtönépítészet a 18. és 19. században, Börtönügyi Szemle, 1994/1., 103-109. o.

Mezey Barna: Több évszázad. Börtönépítészet Magyarországon, Börtönügyi Szemle, 1994/2., 77-85. o.

Mezey Barna: Rabgondozás. (Segélyezés, patronage-ügy, utógondozás [A reszocializáció történelmi tendenciái]), Börtönügyi Szemle, 1996/4., 135-146. o.

Mezey Barna: Rabsegélyezés, patronage, utógondozás (A rabgondozás történelmi tendenciái), In: Kriminológiai Közlemények 55., Budapest, 1997, 173-193. o.

Munkáltatás, képzés, szakképzés a büntetés-végrehajtás alatt és az utógondozás során (szerk.: Gönczöl Katalin), Budapest, 1992

Mutschenbacher Edvin: Útmutató a pártfogóknak, a fiatalokéknak a bíróságának és az általa követendő eljárási szabályoknak és alkalmazható intézkedéseknek ismertetésével kapcsolatban, Nagykanizsa, 1914

Nagy Ferenc: Az utógondozás – pártfogó felügyelet hazai fejlődéséről, In: Az Igazságügyi Minisztérium Tudományos és Tájékoztatási Főosztályának kiadványa 10., Budapest, 1985

Nagy Tibor: A büntetés-végrehajtás helyzetéről és feladatairól, Belügyi Szemle, 1981/2.

A Nagyvárad és Biharmegyei Patronázs Egyesület évkönyve, Nagyvárad, 1913

Nemes Márta: Börtönépítés Magyarországon, In: Igazságügyi épületek Magyarországon a dualizmus korában (szerk.: **Pusztai** László, **Hadik** András, **Fülöp** Csilla), Budapest, 1987

S. Németh Lajos – **Szentirmay** Jánosné: Büntetettek neveléstana, Budapest, 1956

Országos Rabsegélyző Kongresszus iratai és naplója, Pécs, 1907

Pál László: Nevelés a büntetés-végrehajtásban, Budapest, 1976

Pál László: A kriminálpedagógia időszerű kérdései, Pedagógiai Szemle, 1978/11.

Patronázs munka, Budapest, 1942

Pécsi Rabsegélyző Egylet évkönyve 1906-ról, Pécs, 1907

Prohászka Ottokár: A katolikus patronázs, Budapest, 1909

Pulszky Ágost – **Tauffer** Emil: A börtönügy múltja, elmélete, jelen állása különös tekintettel Magyarországra, Pest, 1867

Pusztai László: Igazságügyi építkezések és épületek Magyarországon a dualizmus korában, In: Igazságügyi épületek Magyarországon a dualizmus korában (szerk.: **Pusztai** László, **Hadik** András, **Fülöp** Csilla), Budapest, 1987

Rákosi Béla: A fegyintézeti élelmzés problémája súlymérések alapján, Budapest, 1891

Réső Ensel Sándor: Fegyházi reform Magyarországon, 1. füz. A fegyházi tápozásról, Pest, 1868

Rickl Gyula – **Berczelly** Jenő: A Kassán 1911. szept. hó 17-19-én tartott III. Országos Patronagekongresszus naplója, Kassa, 1912

Sáfrán György – **Vókó** György: A szigorított javító-nevelő munka végrehajtásával kapcsolatos gyakorlati kérdésekről egy vizsgálat tapasztalatai alapján, Úgyészségi Értesítő, 1986/3.

Schäfer István: A jövő bűnözői a javítónevelés tükrében, Budapest, 1938

Schäfer István: Utógondozás a visszaesés ellen, Jogtudományi Közlöny, 1949/19.

Staub Móric: Börtönügyi hivatalnokaink szakszerű kiképzetéséről,

Magyar Jogász Egyleti Értekezések, Budapest, 1891

Stoff János: A javítóintézetek külföldön és hazánkban, Aszód, 1894

Szabó András: Nevelés a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása során, Jogtudományi Közlöny, 1996/5.

A szabadult rabok visszavezetése a társadalomba (szerk.: **Hegedüs József**), Budapest, 1941

Szegő Tamás: Mit kell tudni a javító-nevelő munkáról? Budapest, 1967

Szent-István Béla: Az akarat szabadság. A patronage-munkásság Kassán, Kassa, 1911

Szilády János: Fegyházaink reformjához általános és hazai szempontból, Pest, 1871

Szöllősy Oszkár: A magyar börtönügy vázlata, Budapest-Vác, 1920

Szöllősy Oszkár: Magyar börtönügy. A szabadságvesztés büntetések végrehajtása, Budapest-Vác, 1930; A büntetések és biztonsági intézkedések végrehajtása 2. bőv. kiad. Budapest, 1935

Tavassy Tibor: A szabadságvesztésből szabaduló visszaeső bűnözők társadalmi beilleszkedése, Belügyi Szemle, 1973/10.

Tájékoztató a kir. bíróságok és vádhatóságok, valamint a bírósági fogházak pénz-, érték-, anyag- és leltári kezeléséhez (számadásához), Budapest, 1941

Tóth Lőrincz: Fegyházi tanulmányok. A rabmunka, Budapest, 1888

Tóth Mór – Kisfaludi László: Mezőgazdasági foglalkozások a letartóztatási intézetekben, Budapest, 1893

Tóthné Molnár Mária: Huszonöt év a leánynevelőben, Budapest, 1983

Turcsányi Ödön: A szabaduló rabok iránti gondoskodás ismertetése, Nagyvárad, 1887

Varga János: A börtönügy köréből. Észrevételek „a szabadságvesztés-büntetés különféle nemeinek végrehajtása és a pénzbüntetés, írta: Tauffer Emil” cz. röpiratra, Budapest, 1880

Varga János: A rabmunka, Vác, 1883

Varga János: Deák és az első magyar polgári büntetőrendszer terveze, Zalaegerszeg, 1980

Varga László: A magyarországi kényszermunka rendszer jogi vonatkozásai, New York, 1954

Varga Zoltán: Fiatalkorúak büntetés-végrehajtásával kapcsolatos megfigyelések, Budapest, 1964

Varga Nagy István: Rabsegély ügyünk reformja. Előadói vélemény a Pécsen 1907. szept. 6-7-én megtartott első Országos Rabsegélyző Kongresszus napirendjére kitűzött a rabsegély ügy mikénti szervezésére vonatkozó kérdésekre, Pécs, 1907

Varga Nagy István: Rabsegély-
ügyek állása az első országos kongresszus után, Pécs, 1908

Vázlatos tájékoztatás a patronázmunkáról, Budapest, 1913

Vermes Miklós: Az utógondozás szerepe a bűnismétlés megelőzésében. Az Összehasonlító Kriminológia Nemzetközi Központjának IV. regionális szemináriuma, Budapest, 1980

V. Magyar büntetés-végrehajtási intézetek

Berzeviczy Gizella: Márianosztra. Börtönemlékek a fehérterror éveiből, Budapest, 1948

Böszörményi Géza: Recsk 1950-1953, Budapest, 1990

Czagány Ferenc: A sátoraljaújhelyi szőlők felújításának tíz éves története a Sátoraljaújhelyi Királyi Fogház-felügyelőség által rendelkezésre bocsátott hivatalos adatok nyomán, Sátoraljaújhely, 1906

Csillag László – Tauffer Emil: Bizottmányi munkálat a M. Kir. Országos Fegyintézetek állása, ideiglenes reformja s utolsó két évi statisztikájáról, Buda, 1868

Degré Alajos: Baracska, In: Fejér megyei történeti évkönyv, 1980

Dóczy István: A márianosztrai fegyház és börtön, Börtönügyi Szemle, 1991/1.

Dóczy István: Érdekességek a márianosztrai fegyház és börtön életéből, Börtönügyi Szemle, 1991/2.

Erdy Sándor: A recski tábor rabjai. Visszaemlékezések, Budapest, 1989

Fegyelem a fogházban, kedélyes foglárók, rabdolgoztató ház, testi büntetés, In: **Borovszky Samu** (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye II., Budapest, 1908

Fodor Aladár: Négy nap a fogházban. Egy újságíró élményei, Budapest, 1900

Fogházaink állapota 1872-1886 (szerk.: **Jekelfalussy József**), Budapest, 1887

Fóthy János: Horthyiget – A magyar ördögsgiget (riportregény), Budapest, 1945

Földvály-Boér Elemér: A kiszolgáltatottak (szerk.: Csanád Béla), Budapest, 1991

Füzessyné Maglics Tímea: A kecskeméti büntetés-végrehajtási intézet (1994-1995), In: Tanulmányok a magyar börtönügy történetéből (szerk.: Bódiné Beliznai Kinga), Jogtörténeti Értekezések 22., Budapest, 1998

Görbedi Miklós: 1020 nap az őrtonyok árnyékában, Tiszalök, 1989

Györe Péter: Adalékok a sopronkőhidai fegyház történetéhez, In: Tanulmányok a magyar börtönügy történetéből (szerk.: Bódiné Beliznai

Kinga), Jogtörténeti Értekezések 22., Budapest, 1998

Hegedüs Sándor: Tekintetes Vas vármegyének Szombathelyen ujanépített börtönei, s abban felállított javító intézet története, Kőszeg, 1841

Hivatalos jelentés az országos fegyintézetekről az 1867-ik évben, Budán, 1868

Karcsú Antal Arzén: Vácváros története I-IV., Vác, 1880-1882

Kispartí János: A váci thesianum története, Vác, 1914

Klénján Mihály: A szabadságvesztés-büntetés története Magyarországon 1945-ig, különös tekintettel a váci fegyházra (Kézirat), Budapest, 1982

Kőhalmi Béla: Hajmáskér. Írta egy internált, Bécs, 1920

Kulinyi Zsigmond: Szeged új kora, Szeged, 1901

Lehoczky Tivadar: Beregvármegye és a munkácsi vár 1848-49-ben, Munkács, 1899

Lehoczky Tivadar: Munkács város új monographiája, Munkács, 1907

Magyar Lajos: Mária-Nosztra. Riportsorozat apácabörtönökről és kommunista rabnőkről, New York, 1911

Marosi Krisztina: A veszprémi börtön története, In: Tanulmányok a magyar börtönügy történetéből (szerk.: Bódiné Beliznai Kinga),

Jogtörténeti Értekezések 22., Budapest, 1998

Moór Róbert (szerk.): „Nostra”. A 140 éves Márianosztrai Fegyház és Börtön Jubileumi Évkönyve, Márianosztra, 1998

Megyeri István: A magyar börtönügy és az országos letartóztató intézetek, Budapest, 1905

Nékám Edit: A balassagyarmati rabdolgoztató intézet működése (1830-1848), Levéltári Szemle, 1978/1., 85-90. o.

Németh Dezső: Doktorok cellája: A szegedi Csillagbörtön rácsai mögött 1948-1950-ben, Szeged, 1990

Németh Gyula: A sopronkőhidai fogház története 1884-1974 (kézirat), Budapest, 1975

Retter László: A balassagyarmati börtön építéstörténetének levéltári forrásai, In: Nagy Iván történeti körévkönyve I., 1994, 81-118. o.

Réső Ensel Sándor: Három országos női fegyház, Budapest, 1887

Révay Kálmán: Sopronkőhida 1944-45, Vázlatok, Budapest, 1946

Seper Kateján: Egy hónap a gyűjtőfogház rabkórházában, Budapest, 1908

Seper Kateján: Öt hét a gyűjtőfogházban. 1897. június 1-július 6., Budapest, 1897

Szabó Géza: A váci fegyház története, In: Tanulmányok a magyar börtönügy történetéből (szerk.:

Bódiné Beliznai Kinga), Jogtörténeti Értekezések 22., Budapest, 1998

Somfai Balázs: A veszprémi megyeház 100 éve (1887-1987), Veszprém, 1987

Szemere Bertalan: Terve egy építendő javító fogháznak a „magányrendszer” elvei szerint, Kassa, 1838

Szongott Kristóf – Vajna Károly – Hodorán János: A szamosújvári vár, Szamosújvár, 1898

Szöllősy Gábor: Illava, Börtönügyi Szemle, 1994/1.

Tabódy József: Munkács múltja és jelene Magyarország történetében, Pest, 1860

Tamáská Péter: Márianosztrai pannotikum (Történeti riport egy börtönről), Budapest, 1988

Tekintetes nemes Borsod vármegye közönsége által felállíttatni kívánt rabdolgoztató intézet javallata szerkesztésére kirendelt bizottsági tudósítás, Sárospatak, 1843

Tóth Bars: A szekszárdi börtön 1828 és 1849 között, In: Tanulmányok a magyar börtönügy történetéből (szerk.: Bódiné Beliznai Kinga), Jogtörténeti Értekezések 22., Budapest, 1998

Tóth Lőrincz: Fegyházi tanulmányok I., Az Illavai Fegyház, Budapest, 1895

Tóth Péter: A szegedi Csillagbörtön vázlatos története, Börtönügyi Szemle, 1990/4.

Török Kálmán, Törökfalvi: Emlékirat a Szegedi Királyi Kerületi Börtön és Kir. Törvényszéki Fogházakról, Szeged, 1886

Vaska Géza: Markó utcai kalauz. Egy szenvedő újságíró szorongatásai, Pintér Jenő rajzaival, Budapest, 1927

Várhelyi András: Fegyház, Budapest, 1988

Vér György: Rácsok mögött harminc napig magánzárkában. Egy újságíró naplójegyzetei a Markó utcai fogházban, Szeged, 1929

VI. Források, dokumentumok

Alapszabályok a javítóintézetek számára, Vác, 1903

Az 1840. (ezernyolcszáznegyvenedik) évi 5. törvénycikkely által a büntetőtörvénykönyvvel válthatatlan kapcsolatban levő büntető és javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett kiküldött Országos Választmány jelentése a börtönrendszerről, Buda, 1843

Az 1843. évi büntető törvényjavaslatok, 3. A börtön-rendszerről, Pest, 1842

Általános tudósítása a börtön rendszer és fegyelem szabályai kidolgozásuk végett rendelt Országos Alválasztmánynak, Pest, 1842

Belügyminisztérium: A büntetés-végrehajtási őrség feladatai, Budapest, 1952

Belügyminisztérium: Büntetés-végrehajtási szabályzat csak szolgálati használatra, Budapest, 1955

Belügyminisztérium: Ideiglenes elhelyezési és berendezési anyagnorma a BM büntetés-végrehajtási szervek részére. Érvényes 1958. jan. 1.-1960. dec. 31-ig, Budapest, 1958

Benda Kálmán: A magyar jakobinusok elleni felségsértési és hűtlenségi per iratai 1794-1795, Budapest, 1952

Bíró Sándor: A „mátrai” lovagrend. Egy recski fogoly visszaemlékezései. Budapest, 1989

Börtönügyi szabályzat. A Magyar Királyi Igazságügyminiszternek 1874-ik évi február hó 18-án 696 szám alatt kelt rendelete. Melléklet a Jogtudományi Közlönyhöz, Budapest, 1874

Bognár Iván: Igazságügyminisztériumi levéltár, Budapest, 1962

A Budapesten 1909. szeptember hó 10-11-én tartott II. Országos Patronage Kongresszus tárgyalásának naplója, Budapest, 1909

A budapesti királyi főügyész által 1872 január 1-től kibocsátott körrendeletek gyűjteménye, Budapest 1887

A budapesti és marosvásárhelyi királyi főügyésznek jelentése a főfelügyeletük alá tartozó fogházak állapotáról 1872-1886, Budapest, 1887

Budapesti Rabsegélyző Egylet alapszabályai, Budapest, 1880

Büntetés végrehajtására vonatkozó egyes kivételes rendelkezésekről, 1948. évi VII. törvénycikk. Mellékletek: törvényjavaslat, indoklás, az Országgyűlés Igazságügyi Bizottságának jelentése

Büntetés-végrehajtás igazgatási munkáját szabályozó jogszabályok hatályos gyűjteménye (1957-1971), Budapest, 1973

A büntetés-végrehajtási testület örszolgálati szabályzata, Budapest, 1966

Büntetés-végrehajtási testület szolgálati szabályzata, Budapest, 1959

A Büntetés-végrehajtás Évkönyve 1996, BVOP, Budapest 1997

A Büntetés-végrehajtás Évkönyve 1997, BVOP, Budapest, 1998

A Büntetés-végrehajtás Évkönyve 1999, BVOP, Budapest 2000

Codex de Delictis eorumque Poenis pro tribunalibus Regni Hungariae, partimque eidem adnexarum per Regnicolarem Juridicam Deputationem elaboratus, Posonii, 1807, Magyar fordításban közzétette Hajdú Lajos: Az első (1795-ös) magyar büntető-kódex tervezet, Budapest, 1971

Constitutio Criminalis Theresiana oder der Römisch-Kaiserl. zu Hungarn und Böhheim u. Königl. Apost. Majestat Maria Theresia Ehrherzogin zu Oesterreich, u.u. peinliche Gerichtsordnung, Wien, 1769

Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár 1000-1895, Millenniumi emlékkiadás, fordította és jegyzetekkel ellátta Nagy Gyula, Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen és Márkus Dezső, szerk.: Márkus Dezső, Budapest, 1899

Corpus Statutorum Hungariae Municipalium. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye I-IV. (összegyűjtötték, felvilágosító, összehasonlító és utaló jegyzetekkel ellátták: Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen), Budapest, 1885-1902

Csengey József: Vezérfonal a fogház, börtönfelügyelő és őrszemélyzet részére, Pozsony, 1878

Dárday Sándor: Igazságügyi törvénytára, 5. Büntetőjog. Börtönügy, Budapest, 1905

Das österreichische Strafgesetz über schwere Polizeübertretungen sammt den von 3. September 1803 als dem Zeitpunkte der Kundmachung bis auf die neueste Zeit hiezu nachträglich erschließen Gesetzen und Verordnungen – Bearbeitet von St. Blumentritt, Wien, 1841

Erdélyi Pártfogó-Egyesület 1912. évi jelentése, Kolozsvár, 1913

Fayer László: Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye I-IV., Budapest, 1896-1902

Felhő Ibolya – Vörös Antal: A Helytartótanácsi levéltár, Budapest, 1961

Függelék az Ideiglenes törvénykezési Szabályokhoz 1-4. folyam, Pest, 1863-1866

A genfi diplomáciai értekezlet határozatai, Budapest, 1949

A hazai fenyítő eljárásra vonatkozó szabályrendeletek I-II., Pest, 1864-1866

Hivatalos jelentés az országos fegyintézetekről az 1867-ik évben, Buda, 1868

Horváth Kálmán: Útmutató a fegyveres őrszolgálatban. A Kir. Orsz. Letartóztató Intézeti őrség részére, Vác, 1921

Hubert Gusztáv: Internálás, rendőri felügyelet alá helyezés, kitiltás, kiutasítás és külföldiek ellenőrzése, Budapest, 1942

Ideiglenes szolgálati szabályzat letartóztató intézeti alkalmazottak részére. Az igazságügyminiszter 31.000/1950. IM. III/2. sz. rendeletéhez, Budapest, 1950

Ideiglenes Törvénykezési Szabályok, Pest, 1861

Igazságügyminiszter: A fogházak és börtönök kezelése tárgyában 1874. évi 696. sz. alatt kibocsátott szabályrendelet I. és II. részének módosítása, Budapest, 1880

Igazságügyminiszter: M. kir. 1872-ik évi június hó 22-én 11.216. sz. alatt kiadott szabályrendelete a börtönök és fogházak háztartási szükségleteinek meghatározása, azok fedezésének s az erre vonatkozó szerződések megkötésének

módja, valamint a számadások vite-
lének tárgyában, Pest, 1872

Igazságügyminiszter: M. kir. 1874-
ik évi február hó 18-án 696 sz. alatt
kelt szabályrendelete a Kir. Első
folyamodású Bíróságok fogházainak
és börtöneinek kezelése és az azok-
ban letartóztatottak irányában kö-
vetendő bánásmód tárgyában, Bu-
dapest, 1874

Igazságügyminiszter: M. kir. Jelen-
tése a feltételes szabadon-bocsátás
eredményeiről s a javító- és a
közvetítő intézetek fokozatos
felállítása tárgyában tett intézke-
déséről, Budapest, 1882

Jekelfalussy József: Hazánk bün-
ügyi statisztikája 1873-1880. Külö-
nös tekintettel a büntett miatt elítél-
tek személyi és társadalmi viszo-
nyaira, Budapest, 1883

Jelentés a Budapesti Rabsegélyező
Egylet 1879. évi működéséről, Bu-
dapest, 1880

Jelentés a Budapesti Rabsegélyező
Egylet 1880. évi működéséről, Bu-
dapest, 1881

Jelentés a Budapesti Rabsegélyző
Egylet 1897-1907. évi működé-
séről, Budapest, 1898-1908

Jelentés a Kecskeméti Rabsegélyző
Egylet működéséről, Kecskemét,
1893

Jelentés a Királyi Javító Intézetek
1891. évi állapotáról, Budapest,
1892

Jelentés az Országos Letartóztatási
Intézetek 1890. évi állapotáról, Bu-
dapest, 1891

Jelentés az Országos Letartóztatási
Intézetek 1891. évi állapotáról, Bu-
dapest, 1892

Karay Pál: A rabmunka. A letar-
tóztatottak munkáltatása és munká-
juk jutalmazása tárgyában 1926. évi
március hó 1. napján kiadott
10.600/1926 IM. sz. rendelet ma-
gyarázata kapcsolatban a rab-
biztosítással, Budapest-Vác, 1927

Kállay Gyula: Megkésett börtön-
napló, Budapest, 1987

Komárom Vármegye, tekintetes ki-
küldöttségének 1840 tavaszelő 9-én
közgyűlés eleibe terjesztett jelentése
a Megyei Javító Dologház eránt,
Komárom

Kódex a büntettekről és azok bün-
tetéséről, Közli: **Hajdú** Lajos: Az
első (1795-ös) magyar büntető kó-
dex tervezet, Budapest, 1971

Magyar Királyi Honvédelmi Mi-
nisztériumi szabályzat a M. kir.
Honvéd Büntető Intézetek számára
– tervezet, Budapest, 1930

A magyar jogtörténet forrásai. Sze-
melvénygyűjtemény (szerk.: **Mezey**
Barna), Budapest, 2000

A magyar kir. igazságügy-
minisztérium működése 1867-1872.
évig, Magyarországi igazságügy ál-
lása 1872-ben, Budapest, 1874

A magyar kir. igazságügy-
minisztérium működése és a ma-

gyarországi igazságügy állása 1873-ban, Budapest 1874

A magyar kir. igazságügy-minisztérium működése és a magyarországi igazságügy állása 1874-ben, Budapest 1875

A magyar kir. igazságügy-minisztérium működése 1875-1887-ben, Budapest, 1888

A magyar kir. igazságügy-minisztérium működése 1888-1891, Budapest, 1891

Jelentés az országos letartóztató intézetek 1890. évi állapotáról, Közveteszi a magyar kir. Igazságügy-ministerium, Budapest, 1891

Jelentés az országos letartóztató intézetek 1891.évi állapotáról, Közveteszi a magyar kir. igazságügy-ministerium, Budapest, 1892

A Magyar Királyi Országos Fegyintézetek hárszabályai és szolgálati utasítások az ottani hivatalnokok s örök számára. Külön függelékkal mely az államfogyokat illető utasítást és szabályokat tartalmazza, Pest, 1870

Majoros Richárd: Új magyar börtönügy. Az Igazságügyminisztérium börtönügyi osztálya által 1949. évi augusztus hó 1-ig kibocsátott körrendeletek gyűjteménye, Budapest, 1949

Nagykanizsai Patronage-Egyesület alapszabályai, Nagykanizsa, 1911

Az Országos Al-választmány büntető törvénykönyvi javaslatának 2.

része Büntető eljárás, 3. része A börtön-rendszerről, Pest, 1839

Az Országos Pártfogó Egyesület 1910. évi június hó 26-án tartott alakuló közgyűlésének jegyzőkönyve és alapszabályai, Budapest, 1910

Országos Patronage Kongresszus iratai, Budapest, 1909

Országos Patronage Kongresszus III. iratai. Pótfüzet. A tanítók patronage tevékenysége, Kassa, 1913

Országos Patronage Kongresszus III., a Kassán 1911. szeptember első felében tartandó – iratai, Kassa, 1911

Országos Patronage Kongresszus IV. iratai, Kolozsvár, 1914

Das Österreichische Strafgesetz über schwere Polizeiübertretungen sammt den von 3. September 1803 als dem Zeitpunkte der Kundmachung bis auf die neueste Zeit hiezu nachträglich erschließen Gesetzen und Verordnungen, Bearbeitet von St. Blumentritt, Wien, 1841

Palasik Mária: Bizalmas belügyminiszteri rendelet az internálások ügyében (1945), Társadalmi Szemle, 1997/6.

Patronage Egyesületek Országos Szövetségének Évkönyve az 1912. évről, Budapest, 1913

A Patronage Egyesületek Országos Szövetségének alapszabályai, Budapest, 1909

Pótfüzet az internálás, rendőri felügyelet alá helyezés, kitiltás, kiutasítás, külföldiek ellenőrzése c. könyvhöz, Budapest, 1942

Rosenberg, Julius – Rosenberg, Ethel: A Rosenberg házaspár levelei a siralomházból, Budapest, 1953

Rosner Alajos: Fegyintézeti alkalmazottak útmutatója, Kézikönyv (Kézirat), Sopron, 1906

Rusztok Lajos: Váci Kir. Orsz. Fegyintézeti és Kir. Közvetítőintézeti igazgatónak 1928. évi és 1929. évi jelentése

Sanctio Criminalis Josephina – Allgemeines Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung vom 2. April 1787, Wien, 1787, Magyar hivatalos kiadása: Közösleges törvény a vétkekről és azoknak büntetésekről, Budán, 1787
Das Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen die Strafgerichts-Competenz -Verordnungen und die Press-Ordnung vom 27. Mai 1852 für Kaisertum Oesterreich (Amtliche Handausgabe), Wien, 1873

Szabadságvesztés félbeszakítása a hadművelleti területeken, 1910/1944 ME. sz. rendelet, Budapest, 1944

Szabályzat a Magyar Királyi Honvéd Fogházak számára. Az 1914. évi tervezet változatlan 1922. évi utánnomása, Budapest, 1922

Szász Béla: Minden kényszer nélkül, Budapest, 1989

Utasítás a büntetések végrehajtása tárgyában, Vác, 1898

Utasítás a Pesti Cs. Kir. Főtörvényszéki kerületbeli Fenyítő Törvényszékek fogházainál alkalmazott felügyelő személyzet számára, Budapest, 1855

Tekintetes, Nemes Borsod vármegye közönsége által felállítani kívánt Rabdolgoztató Intézet javallata szerkesztésére kirendelt Biztossági tudósítás, Sáros Patakon, 1834

Törvénytelen szocializmus. A tényfeltárási bizottság jelentése, Budapest, 1991

Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez 1944. máj. 26.-1944. okt. 15. A budapesti zsidóság deportálásának felfüggesztése (szerk.: **Karsai Elek**), Budapest, 1976

Varannai Aurél: Toll és bilincs. Egy liberális újságíró élete, Budapest, 1989

Vas Zoltán: Tizenhat év fegyházban, Budapest, 1951

Veszprém Megyei Levéltár fondjainak jegyzéke (szerk.: **Balogh Elvira** és **Dobi Marianna**), Veszprém, 1973

Zinner Tibor: Adalékok a magyarországi koncepciók perekhez, Székesfehérvár, 1988

Zinner Tibor: Büntetőjog és hatalom, Múltunk, 1990/4.

Zinner Tibor: A magyar Gulag hátteréről, Belügyi szemle, 1990/4.

Zinner Tibor: A bilincsbe vert társadalom (Kézirat), Budapest, 1996

Zinner Tibor: Háborús bűnösök pereit. Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások 1945-1949, Történelmi Szemle, 1985

Zinner Tibor: A háború megváltozott természete. Adatok és adalékok, tények és összefüggések, Budapest, 1997

Zinner Tibor: XX. századi politikai perek. A magyarországi eljárások vázlata 1944/45-1992., Budapest, 1999

3. Nagyut 'Szeged' Hazánk: A jogrendszerünk kialakításának története és megvalósulása a Népszabadságban, Budapest, 1973
4. Degré Alajos: A magyar jogrendszer jogalkotásának és értelmezésének gyarmati korszaka, Budapest, 1977
5. Kóvács Kálmán (szerk.): A jogpolitika egyes kérdései Magyarországon a birodalmi utáni korszakban, Budapest, 1977
6. Kóvács Kálmán (szerk.): A jogpolitika története 1919-től, tanulmánykötet, Budapest, 1979
7. Nagy Barnab: A Kábel-törvényszék szervezeti felépítése, Budapest, 1981
8. Kóvács Kálmán (szerk.): A magyar politikai és jogi gondolkodás története, II-III kötet, Budapest, 1983
9. Kóvács Kálmán (szerk.): Az állam és jog történetének vázlatos kézikönyve a 20. század első felében Magyarországon, tanulmánykötet, Budapest, 1984
10. Kóvács Kálmán (szerk.): A jogalkotás és a jogalkalmazás rendszerének története Magyarországon a 1919-es évtől, Budapest, 1985
11. Kóvács Kálmán - Kóvács T. Mihály (szerk.): Az új jogrendszer kialakításának története Magyarországon, 1944-1949, Budapest, 1987
12. Nagy Barnab: A magyar jogi történeti kézikönyv, Budapest, 1985
13. Pásztor László: Újkorunk és a jogalkalmazás története Magyarországon, Budapest, 1990

A JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK EDDIG MEGJELENT KÖTETEI

1. **Révész Tamás:** A központi állami ellenőrzés szervezetének kialakulása Magyarországon 1867 után, Budapest, 1971
2. **Búzás József:** Székesfehérvár és Fejér vármegye közigazgatása az 1918/1919. évi polgári demokratikus forradalom idején, Budapest, 1972
3. **Máthé Gábor – Révész T. Mihály:** Az esti és levelező tagozatú oktatás fejlődése az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, 1945-1970, Budapest, 1972
4. **Rácz Lajos:** A polgári házasság intézményének megvalósulása Magyarországon, Budapest, 1972
5. **Búzás József:** Veszprém vármegye közigazgatása az 1918/1919. évi polgári demokratikus forradalom első két hónapjában, Budapest, 1974
6. **Kovács Kálmán (szerk.):** Rechtsgeschichtliche Studien zum Zivilrechts, Studienband, Budapest, 1974
7. **Nagné Szegvári Katalin:** A jogtörténettudomány kutatási eredményei és perspektívái a felszabadulás után, Budapest, 1975
8. **Degré Alajos:** A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig, Budapest, 1977
9. **Révész T. Mihály:** A sajtópolitika egyes kérdései Magyarországon a kiegyezés után, Budapest, 1977
10. **Kovács Kálmán (szerk.):** A tanács hatalom politikája 1919-ben, tanulmánykötet, Budapest, 1979
11. **Mezey Barna:** A Rákóczi-szabadságharc országgyűlései, Budapest, 1981
12. **Kovács Kálmán (szerk.):** A magyar politikai és jogi gondolkodás történetéből, 18-19. század, Budapest, 1982
13. **Kovács Kálmán (szerk.):** Az állami és jogi intézmények változásai a 20. század első felében Magyarországon, tanulmánykötet, Budapest, 1984
14. **Kovács Kálmán (szer.):** A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében, Budapest, 1984.
15. **Kovács Kálmán (szerk.):** A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon a 18-19. században, Budapest, 1986
16. **Kovács Kálmán – Révész T. Mihály (szerk.):** Zu den gegenwärtigen rechtsgeschichtlichen Forschungen, tanulmánykötet, Budapest, 1987
17. **Mezey Barna:** A magyar polgári büntetőjog kezdetei, Budapest, 1995
18. **Pomogyi László:** Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon, Budapest, 1995

- 19. Mezey Barna (szerk.):** Hatalommegosztás és jogállamiság, Budapest, 1995
- 20. Bódiné Beliznai Kinga – Mezey Barna (szerk.):** A magyar büntönügy kutatásának alapjai, Budapest, 1997
- 21. Bódiné Beliznai Kinga – Mezey Barna (szerk.):** Strafrechtskodifikation im 18. und 19. Jahrhundert, Budapest, 1997
- 22. Bódiné Beliznai Kinga (szerk.):** Tanulmányok a magyar büntönügy történetéből, Budapest, 1998
- 23. Gönczi Katalin:** Magyarok az amerikai Legfelsőbb Bíróság előtt, 2000

ELŐKÉSZÜLETBEN

- Pomogyi László:** Szegénység és szegényjog a dualista Magyarországon
 Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrtausendes (**Hrsg. Barna Mezey**)
Mezey Barna (szerk.): Csemegi Károly emlékezete
Mezey Barna (szerk.): Eckhart Ferenc emlékkönyv
Föglein Gizella: A köztársasági elnök jogköre 1946-1949

Rechtsgeschichtliche Vorträge
Publikation
des Lehrstuhls für Ungarische Rechtsgeschichte
Eötvös Loránd Universität Budapest

Redakteur
BARNA MEZEY

---

1. Kurt Seelmann:

Hegels Versuche einer Legitimation der Strafe in seiner Rechtsphilosophie
von 1820, Budapest, 1994

2. Wolfgang Sellert:

Der Beweis und die Strafzumessung im Inquisitionprozeßrecht,
Budapest, 1994

3. Wilhelm Brauner:

Grundrechtsentwicklung in Österreich, Budapest, 1994

4. Barna Mezey:

Kerker und Arrest
(Anfänge der Freiheitsstrafe in Ungarn), Budapest, 1995

5. Reiner Schulze:

Die Europäische Rechts- und Verfassungsgerichte – zu den gemeinsamen
Grundlagen europäischer Rechtskultur, Budapest, 1995

6. Kurt Seelmann:

Feuerbachs Lehre vom „psychologischen Zwang“ und ihre Entwicklung aus
Vertragsmetaphern des 18. Jahrhunderts, Budapest, 1996

7. Kinga Beliznai:

Gefängniswesen in Ungarn und Siebenbürgen im 16-18. Jahrhundert
(Angaben und Quellen zur Geschichte des ungarischen Gefängniswesen),
Budapest, 1997

8. Michael Köhler:

Entwicklungslinien der deutschen Strafrechtsgeschichte
Budapest, 1998

9. Attila Horváth:

**Die privatrechtliche und strafrechtliche Verantwortung in dem
mittelalterlichen Ungarn**
Budapest, 1998

10. Allan F. Tatham:

Parliamentary Reform 1832-1911 in England
Budapest, 1999

Nyomdai munkák: Akaprint Kft. 24705
Felelős vezető: Freier László